

SÖMÜRGEÇİLİK TARİHİ

TARİH LİSANS PROGRAMI

DOÇ. DR. METİN ÜNVER

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

TARİH LİSANS PROGRAMI

SÖMÜRGEÇİLİK TARİHİ

Dr. Öğr. Üyesi Metin Ünver

Yazar Notu

Elinizdeki bu eser, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış **bir ders notu niteliğindedir.**

ÖN SÖZ

Sömürgecilik, geçmişi aslında antik çağlara uzanan bir tarihi vakıdır. Bu ise konuyu gerçekten bir dersin sınırları içinde ele alınması zor bir hale sokmaktadır. Dolayısıyla elinizdeki ders materyalinin konusu modern sömürgecilikle sınırlıdır. Şüphesiz modern sömürgecilik coğrafi keşiflerin bir ürünüdür. 19. yüzyılda neo-colonialism kalıbına girse de birçok geçmiş özellikleri devam etmiştir. Bununla birlikte I. Dünya savaşı sömürgecilik mücadelesinin patlama noktasıdır. Bu dersin sınırları şimdilik I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar getirildi. Bundan sonraki süreç ve sömürgeciliğin girdiği yol farklı değerlendirmelerin konusu olabileceğinden daha çok sömürgeciliğin ne olduğu, nasıl geliştiği ve yöntemleri üzerinde durularak konunun daha iyi anlaşılmasına gayret olundu. Bütün bu altyapı elbette I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki sürecin anlaşılmasında büyük fayda sağlayacak ve kişinin kendi bilgisini ilerletebileceği bir alt yapı sunacaktır.

Ele alınan dönemin bir başka sıkıntısı coğrafi olarak oldukça geniş bir sahanın mevzubahis olmasıydı. Bu nedenle bazı tasarruflara gidilerek, sömürgecilik uygulamalarının izlerini bugün dahi yaşayan bölgeler ve ülkelere daha fazla yer ayrıldı. Bu yapılırken tarihin pragmatik, bugün için fayda getirecek bilgi sunma yönü göz önünde bulunduruldu.

Son olarak elbette elinizdeki bu ders materyali sömürgecilik tarihini geçmişten bugüne getirip, ortaya koyma iddiasında değildir. Yapılmaya çalışılan olayların gelişimi açısından oynadığı rol, genel gidişata ve sonucu etkileri bakımından önemli görülen konuların bir bütünlük içerisinde sunulmasıdır. Bu nedenlerle belli konularda veya coğrafi bölgeler üzerinde fazla durulmamış olabilir. Bu bir eksiklik olarak değerlendirilebileceği gibi ehem mühim meselesi olarak görülmesi tercih edilir.

Çalışmanın hazırlanmasında birçok değerli kişinin yardım ve katkısını gördüm. Hemen belirtmek gerekir ki notlarda karşılaşılabilecek her türlü eksik ve hata şahsıma aittir. Dr. Hüseyin Sarıkaya, Doktora öğrencimiz Yavuz Bülbül, Yüksek Lisans öğrencilerimiz Semih Sefer, Eyüp Atabay ve İbrahim Coşkun gerek ilgili materyalin toplanmasında gerek meseleler üzerindeki değerlendirmeleriyle gerçek bir alicenaplık göstermişlerdir. Kendilerine çok teşekkür ederim. Bunun yanında bütün çalışmalarım sırasında gösterdiği maddi ve manevî destekle gerçek bir fedakârlık örneği ortaya koyan eşim Dr. Tülay Aydın'a gösterdiği sabır ve sağladığı huzurlu ortam için sonsuz teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
KISALTMALAR	X
YAZAR NOTU	XI
1. SÖMÜRGEÇİLİĞİN TANIMI, ORTAYA ÇIKMASI, GELİŞME SÜRECİ VE TEMEL KAVRAMLAR	1
1.1. Sömürgecilik Nedir?	6
1.2. Sömürgeciliğin Ortaya Çıktığı Şartlar ve Sebepleri.....	7
1.3. Yeni Sömürgecilik (Neo-Colonialism) ve Emperyalizm	10
1.4. Sömürgeciliğin Temel Bileşenleri ve Sembolleri	12
1.4.1. Hristiyanlığın Yayılması ve Misyonerlik.....	16
1.4.2. Kölelik.....	17
2. İLK SÖMÜRGEÇİLER: PORTEKİZ VE İSPANYA	25
2.1. Portekiz Sömürgeciliği.....	30
2.1.1. Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun Doğuşu	30
2.1.2. Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun Zirve Noktası.....	32
2.1.3. Asya'da Portekiz Sömürgeciliği.....	33
2.1.4. Güney Amerika'da Önemli Bir Portekiz Sömürgesi: Brezilya	34
2.1.5. Portekiz Sömürgeciliğinin Gerilemesi	36
2.1.6. İber Birliği Süresinde Portekiz Kolonilerinin İdaresi	37
2.2. İspanya Sömürgeciliği.....	37
2.2.1. İspanya Sömürgeciliğinin Başlangıcı.....	37
2.2.2. Amerika Kıtası'nda İspanyol Sömürgecilik Faaliyetleri.....	38
2.2.3. İspanya Sömürge İmparatorluğu'nun Zayıflaması ve Dağılması.....	40
2.3. Sömürgeci İspanya ve Portekiz Arasında Rekabet ve İki Önemli Uzlaşma	41
2.3.1. Tordesillas Antlaşması (1494)	41

2.3.2. Zaragoza Antlaşması (1529)	42
2.4. Portekiz ve İspanyol Sömürgeciliği Karşısında Osmanlı Devleti	43
3. SÖMÜRGEÇİLİĞİN YENİ OYUNCULARI: HOLLANDA, FRANSA VE İNGİLTERE	52
3.1. Hollanda Sömürgeciliği.....	58
3.1.1. Hollanda Sömürgeciliğinin Başlaması	58
3.1.2. Hollanda Sömürgeciliğinin Gelişmesi ve Kurumsallaşması	58
3.1.3. Hollanda Sömürge İmparatorluğu'nun Gerilemesi	61
3.2. İngiltere Sömürgeciliği.....	61
3.2.1. İngiltere Sömürgeciliğinin Başlaması	61
3.2.2. Dünya'nın En Büyük Sömürge İmparatorluğu'na Doğru	62
3.2.3. İngiltere'nin Yeni Sömürgecilik Anlayışı	64
3.2.3.1. Boer Savaşı (1899-1902).....	65
3.3. Fransa Sömürgeciliği.....	67
3.4. Genel Hatlarıyla Sömürgeci Devletler Arasındaki Rekabet.....	71
3.4.1. Hollanda-İngiltere Rekabeti	71
3.4.2. Sömürgeci Rekabet Açısından İspanyol Veraset Savaşı.....	73
(1701-1714).....	73
3.4.3. Sömürgeci Rekabet Açısından Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748).....	74
3.4.4. İngiltere-Fransa Rekabeti'nde Dönüm Noktası: Yedi Yıl Savaşları (1756-1763).....	76
4. SÖMÜRGEÇİLİKTE ŞİRKETLERİN (KUMPANYALARIN) ROLÜ	84
4.1. Sömürgecilik Aracı Olarak Ticarî Şirketler	89
4.2. Amerika'daki Şirketler	89
4.3. Doğu ve Güneydoğu Asya'daki Kumpanyalar	92
4.3.1. İngiltere Doğu Hindistan Şirketi	93
4.3.2. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi	95

4.3.2.1. Baharat Savaşları.....	96
4.3.2.1.1. Bandalıların Katliamı	98
4.3.3. Fransız Doğu Hindistan Şirketi	99
4.4. Afrika'nın Sömürülmesinde İmtiyaz Şirketlerinin Rolü.....	100
5. HİNDİSTAN: SÖMÜRGEÇİ İNGİLTERE'NİN VAZGEÇİLMEZİ	111
5.1. Sömürgecilik Başlarken Hindistan'ın Genel Durumu.....	116
5.1.1. Babür İmparatorluğu'nun Çöküşü.....	116
5.1.2. Hindistan'a Hakim Olma Mücadeleleri ve İngilizlerin Üstünlüğü	117
5.1.2.1. Joseph François Dupleix'in Hindistan'ı Fransız Hâkimiyetine Alma Girişimi	117
5.1.2.2. İngiltere'nin Hindistan Hakimiyetinde Önemli Bir Figür: Robert Clive	118
5.1.2.3. Warren Hastings'in Rolü.....	118
5.1.2.4. Lord Dalhousie Dönemi	119
5.2. Hindistan'da İngiliz Yönetimi.....	120
5.2.1. Doğu Hindistan Şirketi.....	120
5.2.2. 1857 Sipahi Ayaklanması.....	122
5.2.3. İngilizlerin Hindistan'ın İdaresini Yeniden Örgütlemesi.....	123
5.3. Hindistan'daki Dinî ve Sosyal Reform Hareketleri ve Bazı Reformlar	124
5.4. Hint Bağımsızlık Hareketleri	125
5.4.1. Hint Milliyetçiliği.....	125
5.4.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Durumu	126
6. FARKLI BİR SÖMÜRGE TÜRÜ: KUZAY AMERİKA'DAKİ ON ÜÇ İNGİLİZ KOLONİSİ.....	132
6.1. Farklı Bir Sömürgenin Ortaya Çıkışı: İlk Denemeler ve Yerleşim.....	138
6.2. Jamestown	139
6.3. Kuzey Amerika'da On Üç İngiliz Kolonisi.....	139
6.3.1. Kuzey Kolonileri (New England Kolonileri)	140

6.3.2. Orta Koloniler	143
6.3.3. Güney Kolonileri.....	145
6.4. On Üç Koloninin Ekonomik Değeri.....	147
6.5. Kolonilerde Toplum, Okullar ve Kültür.....	148
6.6. Koloni Hükümetlerinin Ortaya Çıkışı	149
6.7. Bağımsız Bir Amerki Birleşik Devletleri'ne Giden Yol.....	151
6.7.1. Fransız-Kızılderili ve İngiltere Savaşı.....	152
6.7.2. Amerikan Bağımsızlık Savaşı	153
7. SÖMÜRGEÇİLİĞE BÜYÜK BAŞKALDIRI: LATİN AMERİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞI	160
7.1. Napolyon'un İspanya'yı İşgali	166
7.2. Sömürgeci Düzene Yönelik Ayaklanmalar	167
7.2.1. Haiti İhtilali (1791-1804)	167
7.2.2. Meksika'nın Bağımsızlığı ve Süren İstikrarsızlık (1810-1863).....	168
7.2.3. Brezilya İmparatorluğu'nun Kurulması (1822-1889)	169
7.2.4. Doğu Kuşağı'nda Bağımsızlık Hareketleri: Paraguay, Uruguay, Arjantin, Bolivya ...	170
7.2.5. Orta Amerika Federal Cumhuriyeti.....	171
7.3. Asi Liderler veya "Kurtarıcılar"	171
7.3.1. Francisco de Miranda (1750-1816)	171
7.3.2. Simon Bolivar (1783-1830)	171
7.3.3. Jose de San Martin (1778-1850)	173
7.3.4. Miguel Hidalgo (1753-1811)	173
7.4. Latin Amerika'daki Bağımsızlık Hareketlerine Tepkiler.....	173
8. AFRİKA'DA KURULAN SÖMÜRÜ DÜZENİ	181
8.1. Afrika'daki Siyasi Tablo ve Avrupalı Güçler	188
8.2. Afrika'daki İlk Sömürgeciler: Portekiz ve İspanya.....	194

8.3. Ondokuzuncu Yüzyılda Afrika'nın Paylaşılması.....	195
8.3.1. Portekiz.....	197
8.3.2. İspanya	197
8.3.3. Fransa	197
8.3.4. İngiltere	198
8.3.5. Almanya	199
8.3.6. Belçika.....	199
8.5.7. İtalya.....	200
9. AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGEÇİLİĞİN 19. YÜZYILDAKİ ÖNCÜLERİ: COĞRAFYA DERNEKLERİ VE İLK KÂŞIFLER.....	206
9.1. Afrika'nın Keşfi için Kurulan Dernekler	212
9.2. Afrika'nın İçlerine Seyahat Etmenin Güçlükleri.....	216
9.3. Kâşifler ve Keşif Seyahatleri.....	218
9.3.1. James Bruce (1730-1794).....	218
9.3.2. Mungo Park (1771-1806)	219
9.3.3. Alexander Gordon Laing (1793-1826).....	220
10. NEHİR KAYNAKLARININ BULUNMASI YA DA SÖMÜRGEÇİLİĞİN AFRİKA'NIN İÇ BÖLGELERİNE YAYILMASI.....	226
10.1. David Livingstone (1813-1873)	232
10.2. René-Auguste Caillié (1799-1838)	235
10.3. Richard F. Burton (1821-1890)	237
10.4. John Hanning Speke (1827-1864).....	238
10.5. Pierre Savorgnan de Brazza (1852-1905)	241
10.6. Henry Morton Stanley (1841-1904)	243
10.7. Gustav Nachtigal (1834-1885)	244
10.8. Friedrich Gerhard Rohlfs (1831-1896)	245

10.9. Eduard Robert Flegel (1855-1886)	246
10.10. Carl Peters (1856-1918)	247
11. SERBEST KONGO DEVLETİ: II. LEOPOLD'ÜN ŞAHSÎ SÖMÜRGESİ (1885-1908)	253
11.1. Brüksel Coğrafya Konferansı	259
11.2. Uluslararası Afrika Birliği	260
11.3. Yukarı Kongo Araştırma Komitesi	261
11.4. Uluslararası Kongo Birliği	262
11.5. Henry Morton Stanley'in Kongo Havzası'ndaki Keşif Çalışmaları (1879-1884)	262
11.6. Berlin Konferansı (1884-1885)	264
11.7. Serbest Kongo Devleti (1885-1908)	265
11.7.1. Katanga'nın Ele Geçirilmesi	267
11.7.2. Belçika-Arap Savaşı	268
11.8. Kongo Devleti'nde Ekonomik Faaliyetler	268
11.9. II. Leopold'ün Kongo'daki İdari ve Ekonomik Uygulamalarına Tepkiler	270
11.9.1. Kongo'nun Belçika Hükümetine Devri	273
12. ONDOKUZUNCU YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SÖMÜRGEÇİ GÜÇLERLE AFRİKA'DAKİ MÜCADELESİ	280
12.1. Osmanlı Afrikası'na Genel Bir Bakış	285
12.2. Afrika Sahra-yı Kebiri'nde Güç(ler) Dengesi ve Türk Sahra Politikası	285
12.3. Mısır Bölgesindeki Mücadeleler	287
12.4. Tunus Bölgesindeki Mücadeleler	288
12.5. Cezayir Bölgesindeki Mücadeleler	289
12.6. Trablusgarp (Libya) Bölgesindeki Mücadeleler	290
12.7. Orta Afrika'daki Nüfuz Mücadeleleri	292
12.8. Fas-Osmanlı İlişkileri	294

12.9. Afrika Coğrafyası ile Kurulan Dini ve Kültürel Münasebetler.....	295
13. SÖMÜRGEÇİLİK UZANTISI OLARAK KÖLE TİCARETİ.....	302
13.1. Sömürgecilik Öncesinde Afrika'da Köle Ticareti.....	307
13.2. Okyanus Ötesi Köle Ticaretinin Ortaya Çıkışı	308
13.3. Genel Hatlarıyla Köle Ticareti	309
13.4. Köle Ticaretinde Etkin Sömürgeci Devletler	311
13.4.1. Portekiz.....	311
13.4.2. İspanya	312
13.4.3. Hollanda	313
13.4.4. İngiltere	313
13.4.5. Fransa	315
13.4.6. Kuzey Amerika ve Amerika Birleşik Devletleri	316
13.5. Okyanus Ötesi Köle Ticaretinin Sona Ermesi.....	317
13.6. Köle Ticaretinin İkinci Dönemi	319
13.7. Doğu Afrika Köle Ticareti	319
13.8. Köle Ticaretinin Etkileri.....	320
14. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ASYA'DA SÖMÜRGEÇİLİK	327
14.1. Güneydoğu Asya'da Sömürgeciliğin Başlaması.....	333
14.1.1. Hollanda ve İngiltere'nin Güneydoğu Asya'ya Gelmesi	334
14.1.2. Endonezya ve Malezya.....	336
14.1.3. Filipinler	339
14.2. Çinlilerin Yarımadası'nda İngiliz-Fransız Rekabeti.....	343
14.2.1. Fransız Hindini Birliği.....	344
14.3. Doğu Asya.....	345
14.3.1. Çin	345

14.3.1.1. Birinci Afyon Savaşı (1839-1842)	347
14.3.1.2. İkinci Afyon Savaşı (1856-1860)	350
14.3.1.3. Boxer Ayaklanması	353
KAYNAKÇA	361

KISALTMALAR

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- Çev. : Çeviren
- DÍA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- ed. : Editör
- s. : Sayfa
- USA. : Amerika Birleşik Devletleri

YAZAR NOTU

Neredeyse bütün dünya tarihini ilgilendiren, coğrafi olarak birçok bölgeyi kapsayan bir konu olan sömürgecilik hakkında ders notu hacminde birşeyler yazarken şüphesiz değişik imla problemleriyle karşılaşmıştır. Bu konuda özellikle yer isimlerinin yazılmasında; ilgili yerin ismin eğer dilimizde yaygın bir kullanım şekli varsa bu şekilde kullanıldı. Yok ise yabancı dildekiler öncelikle İngilizcesi veya başka dilde en yaygın kullanılan hali kullanılmaya çalışıldı. Şahıs, kral, yönetici isimlerinin geçtiği yerlerde özellikle İspanyol ve Portekiz kralları için o dildeki orijinal yazılışları ve parantez içinde İngilizceleri verilmeye çalışıldı. Burada bir istisna İspanya Kralı V. Charles olup onun ismi Türkçe’de en yaygın kullanılan Şarlken olarak parantez içinde gösterilmeye çalışıldı. Bazı Avrupalıların isimlerinin yazılışında Vasco de Gama – Vasco da Gama örneğinde olduğu üzere değişik kaynaklardaki yazılışlardan birinin tercih edilmesine dikkat olundu.

Burada kullanılan bazı kelimeler, koloni sömürge örneğinde olduğu gibi çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.

1. SÖMÜRGEÇİLİĞİN TANIMI, ORTAYA ÇIKMASI, GELİŞME SÜRECİ VE TEMEL KAVRAMLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1. Sömürgecilik Nedir?
- 1.2. Sömürgeciliğin Ortaya Çıktığı Şartlar ve Sebepleri
- 1.3. Yeni Sömürgecilik (Neo-Colonialism) ve Emperyalizm
- 1.4. Sömürgeciliğin Temel Bileşenleri ve Sembolleri
  - 1.4.1. Hristiyanlığın Yayılması ve Misyonerlik
  - 1.4.2. Kölelik

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Coğrafi keşiflerin sömürgecilik üzerinde etkisi olmuş mudur?
2. Prester John efsanesi nedir, sömürgecilikle alakası nedir?
3. Sömürgeciliğin misyonerlik ve kölelikle bağlantısı var mıdır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sömürgecilik Nedir?	Sömürgeciliğin tanımının öğrenilmesi	Okuma
Sömürgeciliğin Ortaya Çıktığı Şartlar ve Sebepleri	Sömürgeciliği doğuran ortamı anlayabilmek	Okuma, fikir yürütme
Yeni Sömürgecilik (Neo-Colonialism) ve Emperyalizm	Yeni sömürgecilik ile emperyalizme geçiş sürecini kavramak	Okuma, tartışma
Sömürgeciliğin Temel Bileşenleri ve Sembolleri	Sömürgeciliği tanımlayan temel noktaların anlaşılması	Okuma, araştırma

Anahtar Kavramlar

- Koloni
- Sömürgecilik
- Coğrafi keşifler
- Kölelik
- Amerika
- Baharat Ticareti

1.1. Sömürgecilik Nedir?

Sömürgeciliğin ortak, yeknesak bir tanımından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi çok farklı coğrafyalarda, tarihin değişik dönemlerinde ve çeşitli devletler tarafından uygulanmış olmasıdır. Sömürgeciliğin tarihi bazı araştırmacılar tarafından antik döneme kadar götürülebilirse de etkileri ve sonuçları bakımından modern sömürgecilik günümüze kadar süren bir meseledir. Fenike, Yunan ve Romalıların uyguladıkları sömürgecilikte başka bir topluluğun ezilmesi söz konusu olmakla birlikte, eski çağlardaki sömürgecilik modern sömürgecilikten temel bir noktada ayrılmaktadır; sömüren ve sömürülen teknik bakımdan eşit veya çok yakın bazen de sömürülenin daha üstün olduğu bir durum söz konusuydu. Roma İmparatorluğu'nun Yunanlıları yönetmesi son duruma örnek olarak verilebilir. Antikçağdan itibaren güçlü devletler kendi vatandaşlarını ülke dışındaki arazilere zorunlu ve gönüllü olarak yerleştirmişlerdir. Söz konusu yerleşim yerlerine Latince *colonus* ve *colonia* (koloni) ismi verilmiştir. Bir yere göçüp yerleşme anlamına gelen *colonia* Roma İmparatorluğu döneminden itibaren "sömürge" anlamında kullanılmıştır. Başta *coloniser* (sömürgeleştirmek) ve *colonisation* (sömürgeleştirme) olmak üzere çeşitli kelimeler bu kökten türetilmiştir. Türkçede *sömürge* kelimesiyle eş anlamlı *müstemele* kelimesi de yer almaktadır.

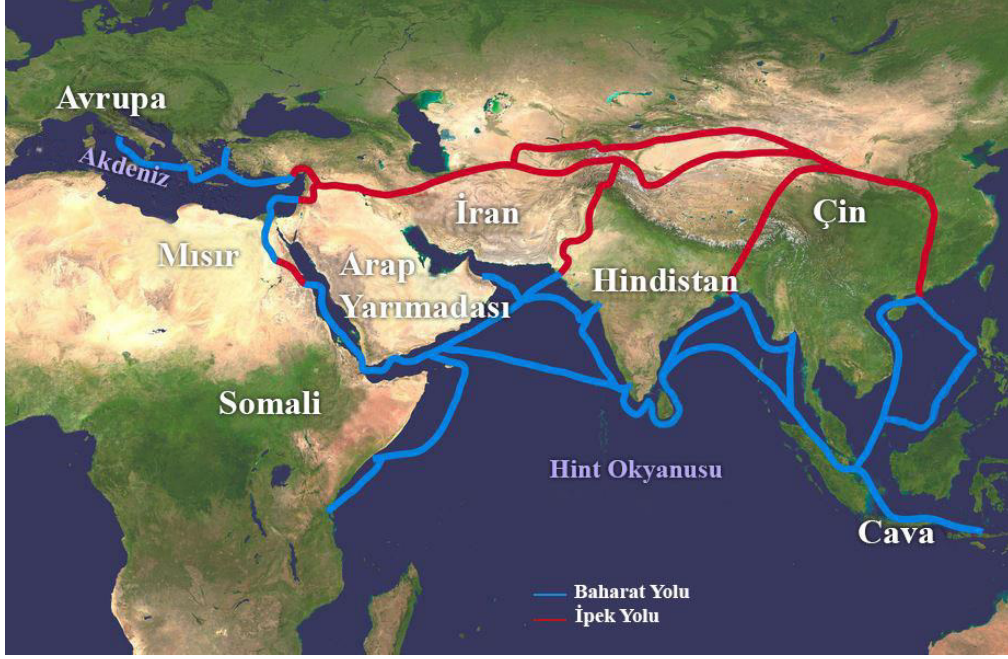
Modern sömürgecilikte ekonomik bakımdan tarım ve zanaatla uğraşan toplulukların teknik bakımdan kendilerinden ileri durumda olan milletler tarafından kontrol altına alınmaları söz konusudur. Başka bir şekliyle modern sömürgecilik endüstrileşmiş bir uygarlık ile daha düşük seviyede ve bilhassa tarımla uğraşan uygarlık veya kültür arasındaki mücadeledir. Sömürgecilikte bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurması söz konusudur. Bu hâkimiyet yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayıp bölgedeki her çeşit imkânın yağmalanmasını içermektedir. Bu bakımdan 16. yüzyılın başlarından itibaren sistemli bir şekilde uygulanmaktadır. Sömürgecilik ile yarı sömürgeciliği ayıran husus ilkinde ekonomik bağımsızlığın yanında siyasî bağımsızlığın da yitirilmiş olmasıdır.

Diğer bir tanımda ise sömürgecilik *medeni* bir devletin göçebe hayat sürülmekte olan bölgeleri iskân edip söz konusu bölgenin gelişmesini sağlaması, aynı zamanda kendi malları için pazar yaratması olarak ifade edilmektedir. Özellikle bu son tanımdaki medenileştirme ve kalkındırma misyonu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok Batılı sömürgeci devlet tarafından dünyanın değişik coğrafyalarında yürüttükleri işgallere bir çeşit meşruiyet sağlamak için kullanılmıştır. Bu devlet adamları sıklıkla işgal ettikleri az gelişmiş ülke ve bölgelerde yaşayan insanları "uygarlığa kavuşturma" iddiasını dile getirmişlerdir. Şüphesiz bu iddiaların, sömürülen ülkelerin tarihin ilerleyen dönemlerindeki ekonomik seviyeleri ve teknik gelişmişlik düzeyleri düşünülürse, çok gerçekçi olmadığı kendiliğinden görülecektir. Bu bakış açısının arkasında sömürgeci güçlerin kendi uygarlıklarının üstünlüğüne inanmış, dolayısıyla bütün dünyaya bu uygarlığı hakim kılma anlayışının olduğuna dair görüşler mevcuttur. Burada şüphesiz diğer toplulukların seviyesi değerlendirilirken salt teknik bir değerlendirmede bulunulmakta, manevi ve spiritüel hususlar dikkate alınmamaktadır.

Batılı güçler 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde birkaç ülke hariç dünyanın tamamına yakınına işgal ederek sömürgeleştirmişlerdi. Bu sömürge imparatorluklarının kurucularını tarihte en çok Roma dönemindeki sömürgeci teşkilatlanma ve askerî güç kullanımı usulleri etkilemiştir. Zira Romalılar da modern Avrupa sömürgeciliğinde olduğu gibi yerlilerin imkânlarına el koymakla kalmayıp onları köleleştirmiştir.

1.2. Sömürgeciliğin Ortaya Çıktığı Şartlar ve Sebepleri

Sömürgeciliğin ortaya çıkmasında en önemli etken olan coğrafi keşiflerde birtakım faktörler etkili olmuştur. Bunlardan matbaa, barut ve pusulanın geliştirilmesi ön plana çıkarılmaktadır. Elbette bunlardan sonra teknik olarak çok sayıda benzer buluş ve gelişme yaşanmıştır. Dünyanın çehresini değiştiren bu türden gelişmeler Avrupa devletlerine yeni pazarlar elde ederek, ticareti genişletmek, baharat, altın, gümüş ve sair hammadde kaynaklarına ulaşmak yönünde etki etmişlerdir. Özellikle daha önce Çinliler tarafından kullanılmakta olan pusulanın Batıda 13. yüzyılın başında tanınması ve akabinde gelişen denizcilik teknikleri dünyanın bilinmeyen bölgelerine yönelik deniz seferlerini daha az riskli dolayısıyla daha mümkün kılmıştı. Örneğin 15. yüzyıldan itibaren yeni bir gemi tipi olarak karavelaların kullanılmaya başlanması bu gelişmelerden biridir. 1418 sonrasında başlayan Coğrafi keşifler temelde ekonomik ve dinî nedenlerle başlamıştır. Buna göre Avrupa'da altın yataklarının tamamen tüketilmesi Avrupalıların altın için Afrika'ya yönelmesine neden olmuştur. Portekizliler Afrika'ya yaptıkları keşif gezilerinde 1445'te Senegal Irmağı'nın ağzına kadar ulaşmıştır. Keşiflerin diğer bir nedeni de elbette Batı için gerekli olan baharatın –çünkü av etlerinin korunmasında kullanıldığı gibi önemli bir koruyucu görevi yerine getiriyordu- rahat ve güvenli bir şekilde tedariki önemliydi. Akka Limanı'nın 1291'de Müslümanlar tarafından alınması Çin'e ulaşan baharat yolunun güvenliğini tehlikeye atmıştı. Bu nedenle Afrika'nın güneyinden dolaşarak ya da Atlas Okyanusu'nu aşarak Hindistan ve Çin'e farklı bir rotadan ulaşmaya çalışılacaktır. Portekiz Kralı I. Manuel'in yurттаşı Vasco da Gama'yı 1496'da Hindistan'a giden baharat yolunu bulmakla görevlendirmesi neticesinde adı geçenin Ümit Burnu'nu dolaşarak 1498'de Kaliküt'e çıkması, akabinde 1524'te Hindistan Genel Valisi ataması örneğinde olduğu gibi söz konusu keşif seyahatleri neticesinde ulaşılan yerleri kendi yönetimleri altına almaktaydılar.

Şekil 1

Coğrafi keşiflerde şüphesiz dini motifler de etkili olmuştur. Buna en güzel örnek *Prester John* (Rahip Johannes) efsanesidir. 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa kroniklerinde yer bulan Prester John'un Hristiyan bir patrik ve kral olduğuna; Doğu'da Müslümanlar ve pagan topluluklar arasında kaybolmuş bir Hristiyan Nasturi halkı yönettiğine inanılmaktaydı. Prester John'un Hristiyan inancında Hz. İsa'ya doğduğu gece ziyaret ederek hediye getirdiklerine ve doğudan geldiklerine inanılan *Magi* veya üç kraldan/bilgeden birinin soyundan geldiğine inanılıyordu. İnanişâ göre *Magi* tarafından yönetilen ülke zenginlikler, ilginç hayvanlar ve harikalarla doludur. 1165'te onun tarafından Bizans İmparatoruna yazıldığına inanılan bir mektup Avrupa'da dolaşmaya başlamıştır. Prester John'un kayıp zenginliklerle dolu Hristiyan krallığını arayış Afrika ve Hindistan'a yönelik batılı keşif hareketlerini önemli ölçüde teşvik etmiştir. Bu dönemdeki coğrafi bilgilerin yetersiz oluşu nedeniyle Prester John'un krallığının Mogolistan, İran, Ermenistan, Hindistan'da veya Etiyopya'da olduğu zannedilmekteydi. Portekiz Kralı II. João (II. John) Bartolomeo Dias'ı 1486 yılında keşif seyahati için görevlendirirken, bu seyahatin iki motivasyonu söz konusuydu. Birisi Prester John'un topraklarını aramak, diğeri ise Asya ile yapılan ticaretteki Müslüman hakimiyetine son vermek. Dias 1487-88 yıllarında Afrika'nın güney ucundan gerçekleştirdiği Atlantik seyahati ile Avrupa ile Asya arasında deniz yolları açılmıştır. Her ne kadar Prester John'un ülkesini bulamadıysa da dönüş yolculuğunda Dias *Fırtınalar Burnu* olarak adlandırılan, II. João tarafından *Ümit Burnu* olarak anılan bölgeyi keşfetmiştir. Dias'ın bu yolculuğu ile Atlantik Okyanusu ile Hint Okyanusu ve Asya arasında bir deniz yolu oluşturulmuştur. Dias daha sonra Vasco da Goma'nın 1497'de başladığı ve Kalküta'ya ulaştığı seyahatine de katılmıştır.

Portekizli denizci kâşifler ulaştıkları yeni bölgelere *padrão* olarak bilinen büyük taş haçlar dikmişlerdir. Böylece ulaşılan toprak üzerinde Portekiz'in hak iddia ettiğini delillendirmek istemişlerdir. Şüphesiz deniz aşırı keşif seyahatlerinde bir bölgeye ulaşılmış olması sonraki süreçte seyahati destekleyen ülkenin ilgili toprakta hak iddia etmesi sırasında

önemli bir argüman sağlamaktaydı. Örneğin 15. yüzyılın sonunda İngiltere adına keşif seyahatine çıkan İtalyan asıllı John Cabot her ne kadar çıktığı ikinci sefer büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuşsa da ileride İngiltere'ye Kuzey Amerika üzerinde hak iddia etme ve bölgede koloni kurma imkanı sağlamamıştır.

Başta Portekiz ve İspanyollar olmak üzere yeni topraklara ulaşan güçler akabinde buralarda ticaret merkezleri oluşturmaya başlamışlardır. Portekizlilerin *feitoria*, Hollandalıların *factorij* ve İngilizlerin *trading post* dedikleri ticaret merkezleri esasında Ortaçağ Avrupa'sına özgü bir müessesedir. Daha çok yabancı bir toprakta faaliyet gösteren aynı milletten Avrupalı tüccarların çeşitli sebeplerden ötürü bir araya geldikleri oluşumlardır. Coğrafi keşiflerin öncüsü olan Portekizliler tarafından deniz aşırı topraklarda Batı Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya kadar geniş bir alanda hayata geçirilmiştir. Çoğunlukla kıyı bölgelerinde tahkim edilmiş yapılar olan ticaret merkezleri yerel ticaretin tek bir merkezde ve kontrol altında, Portekiz ile yürütülmesini sağlamayı amaçlıyordu. Başlarında feitor (aracı) adı verilen görevlilerin yer aldığı söz konusu mekânlar pazar yeri, depo ve gümrük vazifesi görmekte, seyr ü seferi desteklemekteydi. Feitor ticareti yürütmek, kral adına ürünlerin satın alınması ve ticaretini sağlamak ve vergileri toplamakla mesuldü. Portekizliler ilk deniz aşırı ticaret merkezini Moritanya açıklarında yer alan Arguin Adası'nda (1445) kurmuşlardır. Goa, Malaka, Hürmüz, Ternate Adası ve Çin'in Macau şehirlerinde bulunanlar önde gelen Portekiz feitorialarıydı. Ticarete konu olan şeker, biber, ipek, Hindistan cevizi türünden ürünlerinin Avrupa'ya dağıtıldığı yer bugün Belçika'da yer alan Antwerp şehrinde bulunan Portekiz kraliyet ticaret merkeziydi. Portekizliler Hint Okyanusu'ndaki ticaret üzerinde tekel oluşturabilmek amacıyla burada bir çeşit lisan uygulamasına gitmişlerdir. Bölgede ticaret yapan gemilere *cartaz* adı verilen bu belgelerden alma zorunluluğu getirilerek ticaret yapan gemilerden kendi ticaret merkezlerinde vergi almışlar, onları Gao, Hürmüz ve Malaka'da sahip oldukları ticaret merkezlerine yönlendirerek bölgedeki bilhassa baharat ticaretindeki tekellerini korumaya çalışmışlardır. Söz konusu izin belgesi olmayan hiçbir geminin Hint Okyanusu'nda ticaret yapmasına müsaade edilmiyordu. 17. yüzyıldan itibaren Hollanda ve İngilizler kendi ticaret merkezlerini kurmaya başlamışlardır. Hollandalılar Güney Afrika'da Cape Town, Yemen'de Moha (Mocha), Hindistan'da Kalikuta, Çin'in güneyinde Canton ve Endenozya'da Ambon Adası, New York'ta Orange Kalesi başta olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinde ticaret merkezlerine sahiptiler.

Amerika'nın kuzeyinde koloniler kuran şirketler de ticaret merkezleri kurmuşlardır. Bunlardan dikkat çeken bir tanesi günümüzde Kanada topraklarının üçte birlik kısmı üzerinde imtiyaz elde etmiş olan Hudson Körfezi Şirketi (Hudson's Bay Company) tarafından 1697'de kurulan ve şirket merkezinin yer aldığı York Factory (ticaret merkezi) Manitoba'da bulunuyordu. Söz konusu ticaret merkezi İngilizlerin kontrolünde olan Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünde kürk ticaretini yüzyıllarca elinde tutmuştur. İngilizler Hindistan'da faaliyet göstermeye başladıktan sonra Portekizliler gibi burada birçok ticaret merkezi kurmuşlardır.

Sömürgecilikle özdeşleşen kavramlardan biri de plantasyondur. Genellikle tropik veya yarı tropik bölgelerde, geniş araziler üzerinde ticarî amaçla tek tip tarım ürünü yetiştiriciliği olarak tanımlanabilecek plantasyonlarda, şeker kamışı, pamuk, tütün, kauçuk, kahve, pirinç

başlıca yetiştirilen ürünler arasındadır. Plantasyonlar ile çiftlikler arasındaki en önemli fark ilkindeki tarımsal faaliyetin yoğun bir köle emeğine dayanmasıdır. Portekizliler Brezilya'da büyük şeker kamışı plantasyonları kurmuşlardı ve 16. yüzyılda Avrupa'dan gelen büyük şeker talebini karşılamak için ithal ettikleri en önemli şey plantasyonlarda çalıştırılacak kölelerdi. İngiliz ve Fransız sömürgecileri 17. ve 18. yüzyıllarda Karayipler ve Brezilya'da şeker kamışı plantasyonlarına sahipti. Kuzey Amerika'da İngiliz koloniciler tütün, pamuk, pirinç plantasyonları kurmuşlardı. Güney Amerika'da kahve plantasyonları yaygın bir uygulamaydı. Yine İngilizler tarafından Plantasyonlarda kullanılan işgücü daimî olarak söz konusu arazide ikamet etmekteydi. Amerika kıtasının kuzeyinde, bugünkü Amerika Birleşik Devletlerinin bulunduğu bölgedeki plantasyonlarda yetiştirilen özellikle tütün, pamuk gibi ürünlerin Avrupa'da geniş pazar bulmasıyla birlikte daha fazla üretim için ihtiyaç duyulan işgücü kölelik yoluyla sağlanmış ve kölelik yaygınlaşmıştır.

Coğrafi keşifler henüz sürerken sömürgeciler arasında çekişmelere yol açmıştır. Başlangıçta Portekiz ve İspanya arasında dünyanın paylaşılmasından kaynaklanan anlaşmazlıkların giderilmesi için taraflar arasında çeşitli anlaşmalar yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan 7 Haziran 1494'te imzalanan ve modern sömürgecilik yolunda ilk uluslararası antlaşma olarak nitelenen Tordesillas Antlaşması'nın zikredilmesi gerekir. Diğer taraftan ortaçağların bu iki imparatorluğunun sömürgecilik yarışı Pasifik Okyanusu'nda yeni bir çatışmayla sonuçlanacak ve bunun sonucunda 1529 Zaragoza Antlaşması ile buradaki nüfuz bölgeleri tayin edilecektir.

15. ve 16. yüzyıllardaki keşifler neticesinde İspanya ve Portekiz sömürge imparatorluklarının temelleri Amerika ve Hindistan'da atıldı. İspanyollar altın yataklarına ulaşan yolu keşfettiler. Kolomb, Vespucci, Cortés ve Pizarro, daha sonra da İspanyol fatihlerin (conquistadores) keşif gezileri neticesinde İspanya Güney Amerika imparatorluğunu kurabildi. Sonrasında Macellan ve Elcano V. Karl adına dünya turuna çıktılar. Portekizliler baharat yolunu keşfetti. Vasco da Gama Hindistan, Albuquerque, Seylan ve Malaka'ya ulaştı. Bu dönemde Fransız ve İngilizler ikinci planda kaldılar. Bir süre sonra Hollanda üçüncü bir güç olarak ticarî faaliyetlere başlayacak ve sömürgecilik yarışında İspanya ve Portekiz'e rakip olacaktır. Daha önce Portekiz'in müşterisi olan Hollanda bir süre sonra bu devletin sömürgeleri üzerinde hakimiyet tesis etmiş ve baharat ticaretini tekeline almıştır. Zayıflayan Portekiz'in yerini alan diğer bir devlet de İngiltere'dir.

1.3. Yeni Sömürgecilik (Neo-Colonialism) ve Emperyalizm

Sömürgeciliğin 19. yüzyıla gelindiğinde evrilerek farklı bir boyut kazanması neticesinde *yeni sömürgecilik* (neo-kolonyalizm) adı verilen bir süreç başlar. Sınırları bazı araştırmacılar tarafından 1830'lardan II. Dünya Savaşı'na kadar geniş tutulmaktaysa da yeni sömürgecilik daha ziyade 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin temelinde ayırt edici özelliği deniz aşırı toprak elde etmek için Avrupalı güçler, Amerika Birleşik Devletleri ve Japon İmparatorluğu tarafından gösterilen benzersiz çaba ve hırstır. Artık koloni yalnızca bir ticaret aracı ve metropolün dışında ayrı birim değil, aksine metropolün parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle ülkeler ticarî pazarlar değil bayraklarını dalgalandırdıkları topraklar elde etme temayülüne girmişlerdir.

Böylece sömürgecilik ve beraberindeki ideoloji bilinçli bir şekilde yaygınlaşarak neredeyse dünyanın tamamına yakın bir alana genişledi. Bu devletlerin büyüklüğünün ve gücünün sahip olduğu toprakların genişliği, nüfusun kalabalık oluşu ve kaynakların bolluğu ile ölçüldüğü bir süreçtir. Sömürgeciler bu yeni dönemde eylemlerini haklı göstermek için medenileştirme/temeddün ettirme söylemini kullanmaya başladılar.

Sömürgeciliği genel olarak dönemlere ayırmak gerekirse; modern dönem öncesi sömürgecilik faaliyetleri, modern dönemde uygulanan klasik sömürgecilik ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlayan yeni sömürgecilik olarak üç dönemden söz edilebilir. Bu dönemler arasında yeni sömürgecilik anlayışını öncekilerden ayıran temel farklılık Avrupalıların artık sömürgelerine mal satmayı ön plana çıkararak bir yaklaşımı takip etmeye başlamaları olmuştur. Bu esasında sanayi devriminin getirdiği bir sonuçtu. Sanayi devrimi Avrupalıların doğu ile yaptıkları ticaretin niteliğini değiştirmiş; daha önce doğudan ipek, tütün, baharat, porselen vb ürünleri satın alarak bunları Avrupa'da kârlı bir şekilde satan batılıların sanayileşme sonucu artık fazlasıyla ürettikleri mamul maddeler için pazar bulmaları gerekmiştir.

Bu noktada sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının farklılıkları üzerinde durmakta fayda vardır. Latince büyük toprakları yönetmek anlamına gelen *imperium* temelde bir ülkenin güç ve nüfuzunun sömürgecilik, askerî kuvvet ve diğer yollarla genişletilmesi siyaseti olarak tarif edilmektedir. Birçok çalışmada emperyalizm ve sömürgecilik kavramları birlikte kullanılmaktaysa da her bir kavramın kendine mahsus bazı özellikleri vardır. Sömürgecilik çoğunlukla yerleşme ve ticarî amaçları hedefleyen bir uygulama iken emperyalizm tek merkezden idare olunan, ideolojik ve ekonomik sebeplerle geliştirilerek devlet politikası haline getirilmiş bir anlayıştır. Şurası bir gerçektir ki emperyalizm sömürgeciliğe içermektedir ama sömürgecilik birçok durumda doğrudan emperyalizmi ifade etmez çünkü ağırlık noktası siyasî değildir. Bu durumda 1884-1885 Berlin Kongo (Afrika) Konferansı ile resmî bir tanıma kavuşan yeni sömürgecilik ile emperyalizm birbirlerini karşılayan iki kavram olarak görülebilir.

Yeni sömürgeciliğe yol açan temel nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- a) Ülkelerinde biriken sermaye fazlasına Avrupa devletlerinin yeni yatırım alanları ve imkânları bulmak istemeleri;
- b) Sanayi devrimi neticesinde oluşan üretim fazlası ürünlere yeni pazarlar bulmak;
- c) Artan nüfusa yeni yerleşim alanı sağlamak;
- d) Sanayileri için hammadde elde etmek;
- e) Stratejik bakımdan metropol ülkenin güvenliğini sağlamak;
- f) Ulusal itibar sağlamak.

Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da önce Almanya ve Fransa sonra diğer devletler birbiri ardına gümrük duvarlarını yükselterek kendilerini diğer devletlerin ticarî

ürünlerine kapatmışlardır. Söz konusu ülkeler sömürgelerinde de aynı yöntemi hayata geçirdiklerinden artık her bir sömürge imparatorluğu ticaretini sömürgeleriyle yürütmek durumunda kalmıştır. Bu tutum deniz aşırı yayılmayı hızlandırmıştır.

1.4. Sömürgeciliğin Temel Bileşenleri ve Sembolleri

İspanya, Portekiz akabinde Hollanda, İngiltere ve Fransa coğrafi keşifler sonucunda üzerinde hakimiyet kurdukları sömürge topraklarındaki her türlü doğal kaynağı yani tarım ürünleri ve madenleri son noktaya kadar değerlendirerek, bu bölgelerin bütün ekonomik kaynaklarını metropole yani kendi ülkelerine aktarmışlardır. Bu topraklarda ulaşılan yeni kaynaklar “kumpanya” tabir edilen özel şirketler tarafından işletilmiştir. Bölgede faaliyet gösteren her ülke bir *Hindistan Kumpanyası* kurmuştur. Belki de bunlardan en kısa ömürlü olanı 1628-1633 yılları arasında faaliyet gösteren Portekiz Doğu Hindistan Şirketi (*Companhia da Índia Oriental*) olmuştur. Bu kumpanyalar/şirketler ciddi bir güce sahiptiler. Kumpanyaların en yaygın örneğine İngiliz sömürge imparatorluğunda rastlanmaktadır. Bu şirketler tüccarlar, işadamları ve girişimcilerin bir araya gelerek sermaye oluşturdukları, Britanya kraliyetinin özel izni sonucunda teşekkül etmiş teşekküllerdi. Afrika Tüccarlar Şirketi (African Company of Merchants), İngiliz Doğu Hindistan Şirketi gibi yapılanmalar özerk devlet statüsündeydiler ve İngiliz hükümetince 19. yüzyılda kamulaştırılmaya kadar bölgelerdeki ticarî faaliyetleri dolayısıyla sömürgelerin yönetimini ellerinde bulundurmışlardır. Sömürgeciliğe Batılı ülkelere kıyasla oldukça geç bir tarihte başlayan Almanya, Doğu Afrika Alman Şirketi (*Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft*) adlı organizasyonla bölgeye yerleşmeye çalışmış ancak şirket elde ettiği toprakları muhafaza etmekte zorlanınca yönetimi doğrudan Alman hükümeti devralmak zorunda kalmıştır. Bu bakımdan 1885’te kurulmuş olan Doğu Afrika Alman Şirketi’nin bölgedeki fiili idaresi 1888-1891 yılları arasında sadece üç yıl kadar sürmüştür. Kumpanya uygulaması sadece İspanya tarafından kullanılmamıştır.

Bir ülkenin elinde bulundurduğu sömürgelerin sayısı ve alan bakımından artarak çeşitlenmesi buralarda uygulanan farklı yönetim biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Uygulamalardaki en önemli ortak yön metropolde zaman içinde sömürge idarelerinin yönetimi hakkında karar veren, onlar hakkında politikalar geliştiren birtakım merkezî kurulların varlığıydı. Portekiz’in tüm deniz aşırı toprakları 16. yüzyıl boyunca Lizbon merkezli Casa da India (Hindistan Evi) tarafından yönetilmiştir. Casa da India 1833’e kadar varlığını devam ettirmiştir.

İspanya sömürgeleri valiliklerin merkezden tayin olunduğu farklı bir idarî sistem aracılığıyla yönetmiştir. İspanyol İmparatorluğu’nun deniz aşırı keşif seyahatlerinin ve kolonizasyon politikasının tamamı Kraliçe I. Isabella tarafından 1503 yılında kurulan Sevilla’daki *Hindistan Konseyi* (*La Casa y Audiencia de Indias* veya bilinen yaygın ismiyle Casa de Contratación) tarafından görülmekteydi. İspanya’nın Amerika ve Asya’daki sömürgeleri 1524’te Şarlken (V. Charles) tarafından kurulan Hindistan Konseyi (*Real y Supremo Consejo de Indias*) tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

İngiltere’de bu manada ilk adım Kraliyet Danışma Kurulu’na bağlı olarak 17. yüzyılda Ticaret ve Plantasyonlar Kurulu (Lords of Trade and Plantations) adıyla geçici olarak

oluşturulan daha sonra genellikle Ticaret Kurulu olarak anılan kabine üyesi birimin hayata geçirilmesiyle atılmıştır. Daha sonra sömürgelerin farklı hükümet birimlerinin denetiminde olduğu bir dönemin sonunda 19. yüzyılda kurulan Sömürge Bakanlığı'nı Britanya Krallığı'nın dünya genelinde sahip olduğu sömürgeleriyle ilgili politikaların belirlenerek ve uygulandığı en önemli merci pozisyonuna yükselmiştir. Bunun yanında 1858'de yani İngiliz Doğu Hindistan Şirketi lağvedilerek Hindistan'ın doğrudan Britanya İmparatorluğu'na bağlanması sonrasında Hindistan Bakanlığı kurulmuştur. Kabine üyesi olan bu müstakil bakanlık Hindistan'ın İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için önemine işaret etmektedir.

Fransızların İngiltere ile aynı yola girerek sömürgelerden sorumlu bir bakanlık kurmaları 1893'te gerçekleşmiştir. Fransız hükümetinde yer alan söz konusu Ministère des Outre-mers (Deniz Aşırı Fransa Bakanlığı) ülkenin deniz aşırı bölgelerde sahip olduğu toprakları ve departmanlara nezaret etmekle görevliydi. Böylece daha önce Donanma Bakanlığı'nın sorumluluğunda olan sömürgeler için daha özel bir bakanlık kurulmuştur.

Sömürgeci devletler ele geçirdikleri topraklarda sergiledikleri yönetim anlayışı ve yaklaşım söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından yıllarca sürecek sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun en çarpıcı örneği İngiliz sömürgecilikinde görülmüştür. İngilizler Afrika'daki sömürgelerinde çoğunlukla bir etnik grubu diğer gruplara tercih ederek ön plana çıkarmışlardır. Desteklenmek üzere seçilen gruplar genellikle muhafazakar azınlıklar olup İngiliz idaresi tarafından kendi ülkelerine ve ülkelerindeki diğer gruplara karşı çalışabilecek seviyede desteklenirdi. Bu tavır Sudan'daki Arap azınlığa ve Nijerya'daki Fülanelere verdikleri destekte kendini göstermiştir. Daha çok elmasa sahip olma hırsının etkisiyle Güney Afrika'daki İngiliz idaresinin takip ettiği politikalar bağımsızlık sonrasında ülkede kapanması oldukça güç ayrılıklara sebep olmuştur. İngiliz işadamlarının zengin maden şirketlerinde Güney Afrikalı siyah ve beyazları istihdam ederken uyguladıkları yöntem iki grup arasında ciddi bir ayrışmaya sebep olmuştur. Zira beyaz Güney Afrikalılar daha güvenli işlerde yüksek maaşlarla istihdam edilirken siyahiler madenlerin tehlikeli bölümlerinde düşük ücretle çalıştırılmışlardır. Söz konusu politika iki grup arasında 1990'a kadar süren bir ayrışmaya yol açacaktır.

Sömürgeciliğin metropol ülkeye büyük bir zenginlik kazandıran bileşenlerinden en önemlisi şüphesiz ele geçirilen topraklardaki tabii kaynakların son noktasına kadar kullanılmasıdır. Teknik ve bilimsel alanda yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan yeni buluşlar bu süreci hızlandırmış ve suiistimal oranını artırmıştır. Nitekim Amerika'dan getirilen kıymetli madenler İspanya ve Portekiz imparatorluklarının politikalarında temel belirleyici olmuştur. Örneğin İspanya Kralı V. Karl (Şarlken) ile halefleri Avrupa'da yürüttükleri savaşları Amerika'dan gelen altın ve gümüş ile finanse etmişlerdir. 1500-1820 yılları arasında yeryüzünde çıkarılan madenlerin dörtte üçünden fazlası bu iki imparatorluğa bağlı topraklardan elde edilmiştir. Sonraki yüzyılda Afrika elmas ve altın başta olmak üzere değerli madenleri ve tabii kaynakları İngiltere ve Fransa gibi devletlerce sömürülen ikinci bir kıtayıdır. Sömürgecilik faaliyetleri sadece Avrupa'nın büyük devletlerince değil Belçika gibi daha küçük ülkelerin de içinde bulunduğu daha karmaşık bir süreçtir. Kongo'nun altın, bakır gibi yeraltı kaynakları ve lastik üretiminde giderek önemli ve stratejik bir madde haline gelen kauçuğu Belçika tarafından

pazarlanmış ve elde edilen gelir tamamen metropol ülkenin kalkınmasına sarf edilmiştir. Bütün bunlar yapılırken sömürgeci güçler kontrollerindeki ülkelerin halklarının din, dil ve kültürlerini tahrif eden bir politika izlemekten de geri durmamışlardır. Günümüzde birçok Afrika ülkesinde resmi dilin başta İngilizce ve Fransızca olmak üzere batı dili olması, ayrıca şehir isimleri bu yıkıcı politikayla doğrudan alakalıdır.

Dönemin Avrupası'nda henüz bilinmeyen birçok değişik tarım ürünü sömürgelerden metropol ülkeye ve giderek kıtanın tamamına yayılmıştır. Bu bakımdan Kolomb'un Küba'da karşılaştığı tütün bir süre sonra Avrupa'nın tamamına yayılmıştır. Kolomb'un karşılaştığı ve hızlı bir şekilde benimsenen diğer bir ürün mısırdır. Patates 1534 sonrasında Avrupa'ya ulaşmıştır. Mısır'a göre daha geç bir zaman zarfında benimsenmiştir. Mısırın yüksek besleyici değeri Avrupa'daki demografik büyümeye olumlu katkıda bulunmuştur. Güney Amerika'dan dünyaya yayılan tarım ürünlerinden diğer bazıları ananas, avokado, domates, biber ve yer fıstığıdır. İspanyollar tarafından keşfedilen kakao kısa sürede üst sınıfların önemli bir tüketim maddesi haline gelmiştir. Bilhassa sıcak kakao içmek şeklinde görülen bu durum şeker kamışından elde edilen şekerin de bir süre sonra kullanıma girmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. İlk şeker değirmenleri 16. yüzyıl başlarında Karayiplerdeki Fransız kolonisi Saint-Domingue (Haiti)'de ortaya çıkmıştır. Afrika ve Asya kökenli ürünlerin Avrupalılar tarafından Amerika'da yetiştirilmesi şeklinde farklı bir uygulama da yaşanmıştır. Etiyopya kökenli olup 14.-15. yüzyıllarda Yemen ve Arabistan'a ulaşan kahve Hollanda sömürgelerinde yetiştirilmeye başlanmıştır. Kahve, 18. yüzyıl sonlarında Brezilya'ya girmiştir. Kökeni Çin olan çay ise 19. yüzyılda Cava ve Seylan'a yayıldı. Sanayi devrimi metropol ülkede üretilen mamul maddelerin sömürgelere taşınarak satılması şeklinde daha önce mevcut ticarî faaliyete yeni bir boyut ve büyük bir ivme kazandırmıştır. *Kolomb takası* olarak adlandırılan bu olay sadece tarım ürünleriyle sınırlı kalmamış, değişik türde hayvanlar da bir kıtadan diğerine götürülmüş, böylece yaygınlaşmıştır. .

Genel olarak demiryollarının tercih edildiği bir ulaşım ağı adeta sömürgeciliğin bir sembolü olmuştur. Sömürgeci güçler kontrollerindeki topraklarda işlettikleri tabii kaynakları rahat bir biçimde sevk edebilmek için önemli ölçüde demir yolu ağları inşa etmişlerdir. Demiryolları emniyetli ve yüksek kapasiteli bir taşımaya imkan sağladığı için tercih edilmiştir. Kongo'da Belçikalılar, Hindistan'da İngilizler ve Orta Asya'da Ruslar tarafından inşa edilen binlerce kilometrelik demiryolu ağı ile sömürülen ülkelerin kaynaklarını kendi ülkelerine taşımışlardır. Söz konusu demiryolu ağlarının inşasında yerel halk çok düşük ücretler karşılığında çalıştırıldığı gibi Hindistan'da olduğu gibi sadece kendi amaçları için hareket ettiklerini gösteren izler de bırakmışlardır. İngilizler Hindistan'da özellikle ülke içi ulaşımı sağlayan ikincil hatların rayları bilinçli olarak farklı genişliklerde yapılmıştır. Bunun sebebi demiryollarının yerli sanayinin gelişimine katkı sağlamasını engellemektir. Buna karşın hammadde kaynaklarını limanlara bağlayan demiryolları standart genişlikteydi. Bunun sonucunda ihraç ve ithal malların aktarma yapmaksızın limanlara ve/veya yerleşim merkezlerine ulaştırılması sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilirken, iç tüketime yönelik bir şehirden diğer bir şehre buğday, arpa, pamuk gibi tüketim mallarının ulaştırılması büyük maliyet ve zaman kaybına yol açıyordu.

Güçlü bir donanma ve bunun aracılığı ile uygulanan *gunboat diplomasisi* sömürgeciliğin bilhassa 19. yüzyıldaki en önemli aracı olmuştur. Doğu Asya örneğinde çokça karşılaşıldığı üzere büyük devletler bir ülkeyi ticarete açmak ve bu süreçte karşılaşılan itirazları bertaraf etmek için donanmalarını fazlaca kullanmışlardır. Dolayısıyla bahsi geçen yüzyılda yaşanan İngiltere-Almanya rekabetinde ifadesini bulan donanma yarışı bir yandan rakibi üzerinde dünya hakimiyetini sağlayacak üstünlüğe ulaşma çabasıdır. Konumuz açısından güçlü bir deniz gücüne sahip olmanın iki yönü vardır: sömürge elde etmek ve onları muhafaza etmek. Dolayısıyla Belçika Kralı II. Leopold Filipinleri İspanya'dan almak üzere girişimde bulunması için emir verdiği Belçika'nın İspanya'da bulunan sefiri işte tam da bu sebepten dolayı yani ülkesinin güçlü bir donanmasının olmadığını gözeterek verilen emri yerine getirmemişti. Nitekim ilgili bölümde bahsedileceği üzere gerekli donanma gücünü hiçbir zaman elde edemeyen Belçika yine de sömürge sahibi olabilmıştır. Fakat eşine neredeyse başka yerde rastlanmayacak bir yolla; diplomasi ve uluslararası rekabeti kullanarak.

Sömürgecilik sonucu dünyanın değişik noktalarına giden ve uzun süre buralarda kalan Avrupalı tüccarlar genellikle yerel kadınlarla evlenmişler, bunun neticesinde birçok ülkede yerel dile hakim melez bir nüfus meydana gelmiştir. Örneğin bölgedeki varlıklarının ilk dönemlerinde Batavya'da (Cakarta) Hollanda Doğu Hindistan Şirketi çalışanları yerel kadınlarla evlenerek hem aile kurmuşlar hem de iş ilişkileri tesis etmişlerdi. Bu tercihin sebebi koloniye az sayıda Hollandalı kadının gelmesiydi. Yöneticiler bu tür evlilikleri teşvik ederek, bölgede uzun süre kalmalarını sağlamaya çalışmışlardır. Alt rütbeye sahip Hollandalı askerler, sözleşmelerinin bitiminde beraberlerinde yerel halktan olan eşlerini ve onlardan doğan çocuklarını metropol ülkeye götürmeye izin vermedikleri için bu çocuklar bazen yetimhanelere verilmişlerdi. Bunlardan ayrı bir de metropolden gelerek kolonilerde yerleşen ebeveynlerden doğan çocuklar söz konusudur. Kreol (*Creole*) olarak adlandırılan bu grup sonraki süreçte bölgede yaşamayı sürdürmüş ve hatta sayı bakımından önemli miktara ulaştıkları Meksika gibi ülkelerin bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamışlardır. Bu grup dünyaya geldikleri kolonilerde atalarından farklı bir kimlik edinmiştir. Bu kimlikte yerel adetlerin ve kültürün benimsenmesi, yaşam ve tüketim alışkanlıklarının alınması söz konusuydu. Bu tür bir gelişim kimi uzmanlarca tersine bir sömürgeleştirme olgusu olarak görülmektedir. Louisiana'da Fransız, İspanyol ve Afrika kökenli koloni yerleşimcilerinden doğan kreoller; Belize'de Afrikalı siyahî köleler ile buraya yerleşmiş İngiliz ve İskoç ailelerin soyundan gelenler; 1787-1805 yılları arasında Sierra Leone batı bölgelerine yerleşmiş olup serbest bırakılmış Afro-Amerikan, Batı Hindistan ve azat edilmiş Afrikalı kölelerin ahfadı olan kreoller gibi farklı topluluklar da söz konusudur. Bu sonuncular Britanya koloni idaresi ile yakın ilişki geliştirmişler; İngiliz kurumlarında eğitilmişler ve Sierra Leone'deki İngiliz Koloni yönetiminde önemli mevkilere getirilmişlerdir.

Sömürgecilik denilince karşılaşılabilecek tabirlerden biri de himaye veya Fransızcadan dilimize geçtiği şekliyle protektora (*Protectorat*) olup bir devletin diğerini koruma ve denetim altına alması anlamına gelir. Bu koruma ve denetim bir sözleşmeye dayanabileceği gibi tek taraflı olarak alınan karar sonucu da olabilir. Bir uluslararası hukuk kavramı olan protektora 19. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. 1885 Belin Antlaşması sömürgeci güçlere, alanda filli olarak tasarrufta bulunup bulunmadıklarına bakılmaksızın Afrika'da diplomatik bilgilendirme

yoluyla protektora kurma hakkı vermiştir. Esasında sömürgelerdeki protektora uygulamalarının şartları himaye edileni *de facto* koloni seviyesine düşürüyordu. Bunun uygulamadaki anlamı himaye eden devletin mevcut yerli yönetimi dolaylı bir idare aracı olarak kullanmasıydı.

Son olarak her zaman doğrudan sömürgeciliğe yönelik bir faaliyetin sonucu olmasa da özellikle Afrika örneğinde görüldüğü üzere metropol ülkenin kamuoyunda oluşturduğu ilgi ve bundan doğan baskı sonucu devletlerin sömürgecilik faaliyetlerinin hız kazanmasına sebep olan bir husus olarak yapılan keşif seyahatleri ve bunların sonucunda kaleme alınan yüzlerce seyahatname sömürgecilik tarihinin önemli iki kavramıdır. Bir yandan seyyahların tuttıkları notlar gittikleri bölge hakkında önemli derecede malumatın toplanmasına yardımcı olmuş, diğer taraftan bunlardan bazıları doğrudan birtakım devletler adına hareket ederek bilhassa Afrika'nın bir kısmının kolonileştirilmesinde etkin bir rol oynamışlardır.

1.4.1. Hristiyanlığın Yayılması ve Misyonerlik

Denizlerde gerçekleştirilen seyahatler bir taraftan baharat elde edilmesi, diğer taraftan tanrının sözünün yayılmasına odaklıydı. Bu bakımdan Portekiz ticaret sömürgeleri değişik bölgelere misyonerleri taşıdılar. Kolomb sonrası Avrupalı kaptanlar, bilhassa Katolik inancına sahip olanlar çıkışları seferlerde gemiye birkaç misyoner, genellikle de gemideki zor koşullara dayanabilmeleri için zaten zorlu bir yaşama alışık keşiş ve frer alıyorlardı. 16. yüzyılda yerel halkın dini inancını etkilemek ve değiştirmesini sağlamak yavaş işleyen bir süreçti. Özellikle 1540'taki Katolik Reformundan etkilenmiş din adamlarının yeni ele geçirilen bölgelere ulaşmalarıyla ruhban sınıfı daha sıkı standartlara tâbi kılındı. Hristiyanlığı kabul edenleri idare etme kuralları daha sertleşti. Birçok sömürge de piskoposluklar, hatta Goa'da bir başpiskoposluk kuruldu. Asya'da ayrı bir engizisyon kuruldu. Hristiyanlığı kabul ederek vaftiz edilen her birey engizisyonun nüfuzu altına girmiştir. Yerel halktan oluşan bir ruhban sınıfının oluşması beklentisi doğrultusunda yürütülen faaliyetler kapsamında Portekiz Goa'sında bir ilahiyat fakültesinin açıldığını ve kısa bir süre sonra Cizvitlerin idaresine bırakıldığını söylemek gerekir.

Portekizliler Afrika'daki misyonerlik faaliyetlerinin ilk dönemlerinde çok başarılı olamamışlar, faaliyetleri yerel topluluklar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum 18. yüzyılın sonundan itibaren değişmeye başlamıştır. Bunun temel sebebi ticarî faaliyetlerin etkisi ve batıların bölgeye ciddi manada askeri güç getirmeleriydi. Dolayısıyla bilhassa 19. yüzyıla girilirken misyonerlik faaliyetleri çoğunlukla Afrika kıtasının içlerinde kurulacak sömürü düzenine adeta öncülük etmiştir denilebilir. Sömürgecilikle Hristiyan misyonerliğin at başı gittiğine dikkat çekici bir örnek Afrika'nın iç kısımları tanımak amacıyla kurulan birtakım coğrafya derneklerinin bir diğer amaçlarının Hristiyanlığın yayılması olduğu ve kilisenin de buna destek verdiğidir. Yine aynı dönemde bölgeyi tanımak maksadıyla seyahate çıkan veya gönderilen isimlerden bazılarının misyoner olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan en tanınmış İskoçyalı David Livingstone (1813-1873)'dur. Livingstone kıtayı içeriden Atlantik'ten Hint Okyanusu'na boydan boya geçen ilk Avrupalılardandır. Livingstone'un seyahatlerinin temel amacını ifade eden slogan üç kelimedden oluşuyordu: Hristiyanlık, Ticaret, Uygarlık. Orta Afrika'da misyoner istasyonları kurulmasını savunuyordu. Aynı zamanda köleliğin kaldırılması için çalışan Livingstone bunun Hristiyanlığın yayılmasıyla mümkün olacağını savunan görüşü

paylaşıyordu. bilhassa Hristiyanlık üzerine önemli vurgu yapan Livingstone'un ve bölgede keşif gezilerine çıkan diğer seyyahların Afrika'nın iç bölgeleriyle ilgili olarak elde edilen bilgiler Batı'da büyük ilgi gördü. Kilisenin desteğiyle misyonerler, seyyahların arkasından derhal Afrika'nın her tarafına dağıldılar. Güney ve Doğu Afrika Protestan, Orta ve Batı Afrika ise Cizvit ve Katolik misyonerlerin faaliyet alanı haline geldi. Afrika'da birçok büyük Hristiyan misyoner istasyonlarının kuruldu. Öyle ki bazı bölgelerde farklı mezhep ve itikatları savunan misyonerler arasında çatışma bile yaşanabiliyordu. Bunun bir örneği 1880'lerde yabancıların yoğun bir keşif faaliyeti içinde olduğu Kongo Havzası'dır. Burada İngiliz hükümetinin desteklediği Protestan Baptist Misyonerlik Cemiyeti ile Portekizli Katolik misyonerler arasında bir nüfuz mücadelesi görülmüştür.

Misyonerlerin Afrika'da 19. yüzyıldaki faaliyetlerinin önceki dönemlerden farklı bir tarafı vardı. Bu dönemde misyonerler sömürgeci güçlerin ermine girmişti. Temeldeki amaçlarında bir değişiklik yoktu. Yine Hristiyanlığı yaymak için çalışıyorlardı. Zorda kaldıklarında ise hangi ülkeye mensup iseler koruma talep etmekte tereddüt göstermiyorlardı. 1860 yılı itibarıyla Afrika'da dikkat çekici boyuta ulaşan misyonerlik faaliyetleri yoğunluk bakımından üç bölgeye ayrılabilir. Birincisi Fransız katoliklerinin misyonerlik faaliyetleri yürüttükleri günümüz Fas devletinden Osmanlı Devleti'ne bağlı Trablusgarp Eyaleti'ne kadar Cezayir ve Tunus'u içine alan bölgedir. Buradaki Katolik misyonerler faaliyet sahalarını kuzeyden güneye doğru genişletmekteydiler. İkincisi Batı Afrika sahillerinde bugünkü Senegal'den Gabon'a kadar uzanan bölgede ileri derecede yaygınlaşan İngiliz, Alman ve Amerikan Protestan; Fransız ve Amerikan Katolik misyoner faaliyetleridir. Üçüncüsü Afrika'nın güneyinde Ümit Burnu'ndan kuzey istikametinde Hint ve Atlas okyanusları yönünde genişleyen İngiliz, Alman, Amerikan Protestan misyoner faaliyetlerinin yoğun hedefi olan bölgedir.

1.4.2. Kölelik

Avrupalılar tarafından gerçekleştirilen keşif seferleri sonucunda Hint Okyanusu ve Doğu Asya'nın büyük bir kısmındaki mevcut ticaret ağları ve güç yapıları, Avrupalıların buralara gelerek vergi toplamalarına ve başlangıçta küçük de olsa ticaret yapmalarına imkân tanıyacak ölçekte değiştirdi. Güneybatı Hindistan, Doğu Afrika ve Güneydoğu Asya'da Avrupa'dan gelen silahlar ve ticarî faaliyetlerden kazanılan para bölgedeki siyasî dengeleri değiştirdi; bunun sonucunda bazı hükümdarlar komşularına egemenliklerini kabul ettirdiler. Batı Afrika sahillerinde de aynı durum söz konusuydu. Diğer yandan yeni silahlar ve tarımda çalışacak çok sayıda işçi ihtiyacı Afrika'daki köle ticaretinin devamlı surette büyümesine yol açtı. Aslında köle ticareti Afrika'da önceki dönemlerde mevcuttu. Bununla birlikte tamamen kıta içerisinde ve sınırlı bir ticaret söz konusuydu. Araplar tarafından yürütülen bu geleneksel köle ticareti küçük bir insan kitlesini ilgilendiriyordu. Portekizlilerin Afrika'daki köle ticaretine dahil olmalarıyla birlikte konu boyut değiştirerek deniz yoluyla yürütülen bir iş haline gelmiştir. Bu şekilde büyük miktarda Afrikalı köle olarak Yeni Dünyaya sevk edilmiştir. Afrikalı köleler Karayipler ve Güney Amerika'daki birçok bölgede nüfusun çoğunluğu oluşturmaya başladı. Söz konusu Afrikalı köleler, bu topraklarda silahlardan daha çok Avrupalıların getirdiği ve ilk defa tanıştıkları mikroplar yüzünden hayatlarını kaybeden insanların yerini aldılar.

Portekizliler tarafından Gine Körfezi'nde 1482'de kurulan Batı Afrika kıyılarında Gine Körfezi'nde Elmina (São Jorge da Mina) Kalesi'ni köle ticaretinin başlıca üssü haline geldi. 17. yüzyıla kadar Batı Afrika'daki ticarî faaliyetin önemli bir kısmını köle ticareti oluşturmaktaydı. São Jorge da Mina Atlantik köle ticaretinde kilit bir rol oynamıştır. Kale kölelerin tutulduğu bir çeşit depo görevi görmüştür. Köle tacirleri alkollü içki, at, tekstil ürünleri, birtakım küçük eşyalar veya silah karşılığında Afrika kabile şeflerinden köle satın almaktaydılar. Köleler çok kötü şartların hüküm sürdüğü gemilerde Amerika'ya götürülürler, oradan gemilerinin ambarlarını tropikal ürünlerle doldurup Avrupa'ya dönerlerdi. Birçok bakımdan canlı hayvan ticaretini andıran bu işler Nantes, Bordeaux, La Rochelle, Bristol, Lizbon, Amsterdam ve Anversli burjuvalar tarafından yürütülüyordu. Plantasyon işletmelerine dayalı ekonominin geliştiği 1760-1830 yılları arasında köle ticareti zirveye ulaştı. 1807'de Britanya İmparatorluğunda yasaklandıysa da gelişmesini sürdürdü.

Uygulamalar

Uygulama:

Coğrafi keşiflerin sebepleri ve bu keşiflerde aktif rol oynayan ülkelerin hedefleri hakkında popüler tartışmaları inceleyiniz.

Kazanım:

1. Coğrafi keşiflerin arkaplanları tespit edilecek.
2. Sömürgeci devletlerin temel motivasyon anlaşılacak.
3. Sömürgeciliğin ortaya çıkışı hakkında tartışmaların odak noktaları belirlenecek.

Uygulama Soruları

- 1.** Coğrafi keşiflerin öncüsü devletler hangileridir?
- 2.** Baharat ticaretinin ve değerli maden elde etmenin sömürgecilik faaliyetlerinin başlamasındaki etkisi ne olmuştur?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sömürgecilikte bir devletin kendi sınırları dışında kalan, genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurması söz konusudur. Bu hâkimiyet yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayıp bölgedeki her çeşit imkânın yağmalanmasını içermektedir. Her ne kadar sömürgeciliğin tarihi antik çağlara kadar götürülebilirse de modern sömürgecilik uygulamaları ve sonuçları bakımından çok farklı bir olgudur. Sömürgeciliğin ortaya çıkmasında coğrafi keşifler çok büyük pay sahibidir. Modern sömürgecilik 16. yüzyıldan itibaren sistemli bir hal almıştır. Sömürgecilik faaliyetleri değişik semboller ve çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kimi zaman da köle ticaretinde olduğu gibi mevcut bir uygulamayı oldukça farklı boyutlara taşımıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Latince “colonia” kelimesinin anlamı nedir?
  - a) Bir bölgeyi ele geçirmek
  - b) Bir ülkeyi işgal etmek
  - c) Bir yere nüfus sevk etmek
  - d) Bir yere göçerek yerleşmek
  - e) Bir devleti sömürmek
- 2) Modern sömürgecilik kaçınıcı yüzyılda başlamıştır?
  - a) 10. yüzyıl
  - b) 12. yüzyıl
  - c) 14. yüzyıl
  - d) 16. yüzyıl
  - e) 18. Yüzyıl
- 3) Batılı devletlerin sömürgecilik uygulamaları konusunda tarihte en çok etkilendikleri devlet hangisidir?
  - a) Antik Yunan
  - b) Kartaca
  - c) Roma
  - d) Fenike
  - e) Eski Mısır

4) Kendi doğal kaynaklarını tüketen Avrupalılar altın bulmak üzere öncelikle nereye yönelmişlerdir?

- a) Uzak Doğu
- b) Afrika
- c) Güney Asya
- d) Amerika
- e) Arabistan

5) 15. Yüzyılda yaptığı keşif seyahati ile İngiltere'nin daha sonra Kuzey Afrika'da hak iddia etmesine imkan sağlayan denizci kimdir?

- a) John Cabot
- b) Vasco da Gama
- c) Prester John
- d) John Smith
- e) John Hanning Speke

6) Plantasyon ile çiftlik arasındaki temel fark nedir?

- a) Yetiştirilen ürün çeşitliliği
- b) Yoğun köle kullanımı
- c) Tarım yapılan arazinin büyüklüğü
- d) Arazi sahibinin statüsü
- e) Arazinin konumu

7) Avrupa'da sömürgeciliğin başlamasında coğrafi keşiflerin rolü nedir?

8) Birer özel şirket olan kumpanyaların sömürgecilik tarihindeki yeri nedir?

9) Kreol kimdir?

10) Misyonerlik coğrafi keşiflerin gelişimindeki rolü nedir?

Cevaplar

1) d, 2) d, 3) c, 4) b, 5) a, 6) b

2. İLK SÖMÜRGEÇİLER: PORTEKİZ VE İSPANYA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

2.1. Portekiz Sömürgeciliği

2.1.1. Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun Doğuşu

2.1.2. Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun Zirve Noktası

2.1.3. Asya'da Portekiz Sömürgeciliği

2.1.4. Güney Amerika'da Önemli Bir Portekiz Sömürgesi: Brezilya

2.1.5. Portekiz Sömürgeciliğinin Gerilemesi

2.1.6. İber Birliği Süresinde Portekiz Kolonilerinin İdaresi

2.2. İspanya Sömürgeciliği

2.2.1. İspanya Sömürgeciliğinin Başlangıcı

2.2.2. Amerika Kıtası'nda İspanyol Sömürgecilik Faaliyetleri

2.2.3. İspanya Sömürge İmparatorluğu'nun Zayıflaması ve Dağılması

2.3. Sömürgeci İspanya ve Portekiz Arasında Rekabet ve İki Önemli Uzlaşma

2.3.1. Tordesillas Antlaşması (1494)

2.3.2. Zaragoza Antlaşması (1529)

2.4. Portekiz ve İspanyol Sömürgeciliği Karşısında Osmanlı Devleti

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Prens Gemici Henri'nin Portekiz sömürgeciliğindeki yeri nedir?
2. Sömürgeciler geldikten sonra Amerika'daki yerli halkın tepkisi ne oldu?
3. Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de mücadele ettiği sömürgeci devlet hangisidir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Portekiz sömürgeciliğinin doğuşu, gelişmesi ve bitmesi	Portekiz sömürgeciğinin anlaşılması, sınırlarının ve araçlarının öğrenilmesi	Okuma ve araştırma
İspanyol sömürgeciliğinin doğuşu, gelişmesi ve bitmesi	İspanyol sömürgeciğinin anlaşılması, sınırlarının ve araçlarının öğrenilmesi	Okuma, değerlendirme
İspanyol-Portekiz sömürgecilik rekabeti	İspanya ve Portekiz arasındaki sömürge yarışının ve önemli dönemlerinin öğrenilmesi	Okuma, mukayese etme
Osmanlı Devleti'nin İspanyol-Portekiz sömürgeciliğine karşı tavrı	Osmanlı Devleti'nin İspanya ve Portekiz sömürgeciliği karşısında konumunun anlaşılması	Okuma, araştırma

Anahtar Kavramlar

- Portekiz
- İspanya
- Papa
- Macellan
- Tordesillas ve Zaragoza Antlaşmaları
- İnkalar ve Aztekler

2.1. Portekiz Sömürgeciliği

2.1.1. Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun Doğuşu

Müslümanların İber Yarımadası'ndan çıkarılması hareketi *Reconquista* (yeniden fetih) ile 11. yüzyılın ortalarında başlayan ilerlemeler sonucunda 1095'ten itibaren müstakil Portekiz devleti oluşmuştur. Sonrasında Kastilya Krallığı ve bölgedeki Müslümanlara karşı yürütülen savaşlar sonucunda III. Alfons devrinde (1211-1223) Portekiz bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. Bilhassa Kastilya ile yaptığı 1411 Ayllón Antlaşması sonucu bu yönden gelen tehditten emin hale gelmiştir.

Portekiz Krallığı'na sömürgecilik yolunu açan gelişme 1415'te Sebte'nin ele geçirilmesi olmuştur. Portekiz Kralı I. João (John)'nun küçük oğlu olan ve *gemicisi* (Navegador) olarak anılan Henri 1418'den itibaren Afrika'nın batı kıyısını takip ederek Madeira, Azor Adaları ve Gine'nin keşfiyle sonuçlanacak çok sayıda keşif gezilerinin yapılmasını sağladı. Bu bakımdan Henri tarafından Portekiz'in en güney batı ucunda yer alan Saint Vincent'in hemen yakınında Sagres'te kurduğu enstitü önemlidir. Daha sonra *Vila do Infante* olarak adlandırılacak bu mekan adeta bir 15. yüzyıl araştırma-geliştirme merkezi olarak çalışıyordu. Bir kütüphane, gözlem evi, gemi inşa ünitesi, şapel ve çalışanlar için lojmanın bulunduğu merkez Portekizli denizcilere seyrüsefer tekniklerinin öğretilmesi için kurulmuştu. Coğrafi bilginin toplanıp yayıldığı, seyrüsefer ve gemicilik ekipmanlarının icat edip geliştirildiği yapılacak keşif seyahatlerine finansman sağlandığı ve Hristiyanlığın dünya üzerinde yayılmasına çalışılan bir yerdi. Henri dönemin bir kısım önde gelen coğrafyacı, kartograf, gökbilimci ve matematikçisini açtığı merkezde bir araya getirmişti. Merkezin sağladığı maddî ve teknik destek ile gerçekleştirilen keşif seferlerinin temel hedefi Batı Afrika kıyılarının araştırılarak Asya'ya gidecek bir güzergahın belirlenmesiydi. Okyanus ötesi keşif seferlerinin başarıya ulaşmasında önemli bir etkiye sahip olan karavel adlı gemi tipi Sagres'te geliştirilmiştir. Bu gemileri öncekilerden farklı kılan şey hızları, daha fazla manevra kabiliyetine sahip olmaları ve daha küçük ama fonksiyonel olmalarıydı.

1460 yılında ölümüne kadar denizlerdeki Portekiz keşif seferlerini teşvik edip maddi destek sağladı. Bu tarihte Avrupalılar Afrika'da Batı Sahara sahillerinde yer alan Bojador Burnu'nun ilerisi hakkında bilgi sahibi değillerdi. Henry hem Afrika kıtasındaki Müslüman hakimiyetini nereye kadar uzandığını öğrenmek istiyor, hem de Asya'ya deniz yoluyla gitmenin mümkün olup olmadığını öğrenmeye çalışıyordu. Böylece hem kârlı baharat ticaretinin kaynağına ulaşılabilir hem de efsanevî Prester John'un imparatorluğu ile güç birliği sağlanabilecekti.

Portekizliler Atlantik Adalarına yönelik ilerlemeleri 1418'de Viseu Dükü Gemicisi Henry'nin hizmetindeki João Gonçalves Zarco ve Tristão Vaz Teixeira ile başlamış; Atlantik adalarından Madeiralara ve Azorlara sırasıyla 1420 ve 1427 yıllarında ulaşmıştır. Burada 1420-1425 yıllarında koloniler oluşturularak, Portekiz'e buğday ihraç edilmeye başlanmıştır. Akabinde, yine bizzat Henry'nin emriyle daha değerli ticarî tarıma yönelik üretim yapılması yönündeki emri üzerine şeker kamışı tarımına gidilmiştir. Henüz Avrupa'da çok az üretilen bir *baharat* olarak şeker üretimi çok kârlı görülmüştür, tüccarların ilgisini çekmiştir.

Kolonileştirilen Madeira Adaları'nda bu nedenle daha fazla köleye ihtiyaç duyulmuştur. Madeira ile Antwerp arasından şeker ticareti başlamıştır.

Ötesine gidenlerin geri dönmediğine inanılan Bojador Burnu'nun gidilmesi korkusu 1434'te Gil Eanes burayı geçince aşıldı. Henry, Gil Eanes'in kardeşi Perdo Eanes'e Bojador Burnu'nun güneyine seyahat etme, savaş yapma ve ticarî faaliyette bulunma tekeli verdi. Bu tekel papalık tarafından yayınlanan çeşitli fermanlarla teyit edildi. Bu diğer bir bakımdan Portekiz'in yeni keşfedilen yerlerdeki ticarî tekelinin onaylanması anlamına gelmekteydi. Sonrasında Portekizliler Senegal ve Yeşilburun (Cabo Verde) Yarımadası'na ulaştılar (1445).

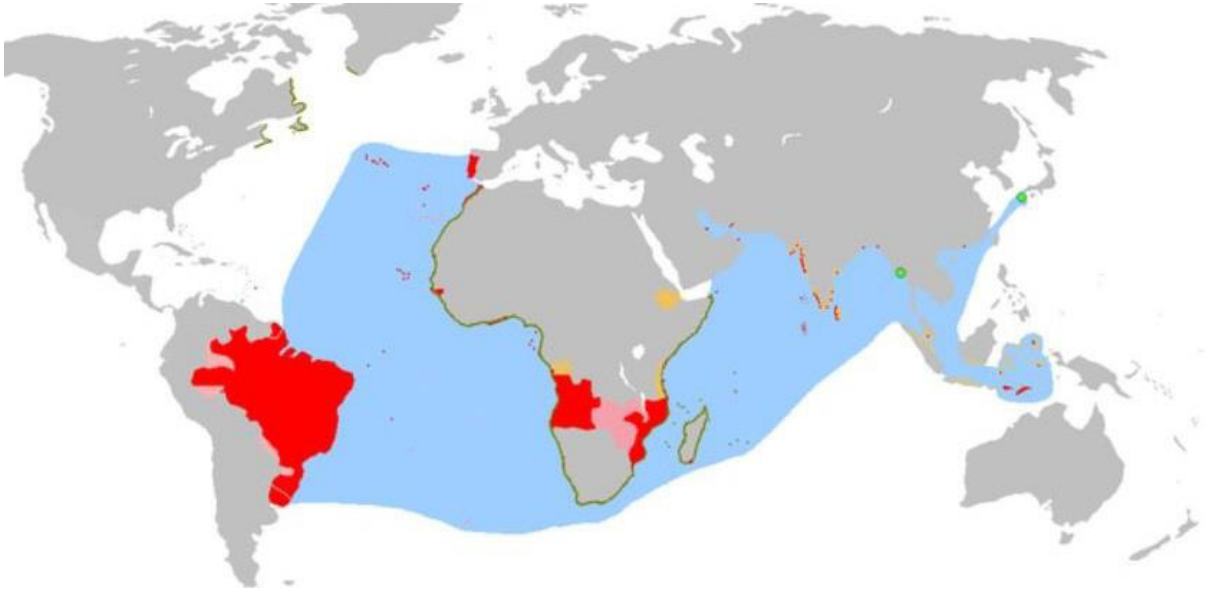
Portekiz keşifleri buradan Batı Afrika'ya doğru devam etmiş, Nuno Tristãos ve Dinis Dias yaptıkları seyahatlerde bu yönde önemli aşama kaydetmişlerdir. Nuno Tristãos 1443'te Moritanya açıklarında bulunan Arguin Adası'na ulaşmıştır. Portekiz denizaşırı ilk ticaret merkezini (feitoria) 1445'te Arguin Adası'nda kurmuştur. Böylece Müslüman tüccarların adaya çekilmesi ve Kuzey Afrika'da izlenen ticaret yollarının kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Bu dönemde burada yapılan ticaretin konusunu akasya zankı ve köleler oluşturmaktaydı. 1455 yılında Arguin'den Portekiz'e günlük 800 köle gönderildiği yazılmaktadır. Bu tarihten itibaren Álvaro Fernandes Batı Afrika kıyılarına 1445 ve 1446 yıllarında gerçekleştirdiği iki keşif seyahati sonucunda Portekizliler günümüz Gine-Bissau'nun kuzey sınırlarına kadar ulaşmışlardır. Esasında bölgeye Portekiz denizcilerinin yaptığı seyahatlerin ortak amacı köle yakalamaktı. 1444-1446 arasında bu amaçla bölgeye çok sayıda akın düzenlenmiştir. Afrika kıyılarında gelişen zenci köle ticareti 1440'lardan itibaren 17. yüzyıla kadar genelde Portekizlilerin elinde kaldı.

Batı Afrika kıyılarına ulaşan Portekizliler buradaki ticareti kontrol etmeye çalışmışlar, bu amaçla ticaret merkezleri kurmuşlardır. Bölgedeki ticaret Müslüman tüccarlar tarafından Kuzey Afrika kıyıları ile Batı Afrika'yı birbirinden ayıran Büyük Sahra içinden geçen ticaret güzergâhları takip edilerek yapılmaktaydı. Varlığı çok eskilere dayanan bu karavan ticareti 8. yüzyıldan itibaren doruk noktasına çıkmış ve Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarına ulaşım alternatif ticaret ağları ortaya koydukları 16. yüzyıla kadar önemini korumuştur. Oldukça kalabalık sayıda devenin yer aldığı kervanlar ile gerçekleştirilen ticaretin konusunu ipek, dokuma kumaşlar, seramik, fildişi, kafein içerdiği için uyarıcı görevi gören kola cevizi, kap kacak türünden lüks ürünler ile altın ve köle oluşturmaktaydı. Bilhassa Kuzey Afrika'daki devletler gerek hizmetçilik için gerekse iyi eğitilmiş olmak kaydıyla asker olarak istihdam edilmek üzere köleye ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle köle ticareti burada ön plana çıkmıştır. Avrupa ve Asya'dan gelen seramik, ipek ve boncuk türü mallar bu ticaret güzergâhları üzerinden Afrika alt kıtasına iletiliyordu. Tuz ise Kuzey Afrika'dan ve Sahra'dan iç kesimlere bilhassa Mali'ye sevk edilmekteydi. Amerika'da altın madenlerinin işletilmeye başlanmasına kadar Batı Afrika ve bilhassa Mali ana altın üreticisi konumundaydı. Bahsi geçen ve bölgede ihtiyaç duyulan tuz ticareti altın ile gerçekleştiriliyordu. Hindistan'da elde edilen fildişinden daha yumuşak dolayısıyla şekillenmeye daha müsait olduğundan Afrika fildişi Avrupa'da tercih sebebiydi. Yerleşimin başladığı 1474'ten, 1974'te bağımsızlığını kazanıp Gine-Bissau adını alıncaya kadar Portekiz hâkimiyetinde kalan Portekiz Gine'si bahsi geçen Sahra ticaretinin kontrol edilmesi noktasında Portekiz krallarının politikalar uyguladığı bir alan olarak

önem kazanmıştır. Portekizliler bahsi geçen altın ticaretini kıyıya yönlendirmeye çalışmışlardır. İlerleyen yıllarda baharat ticareti üzerinde ticarî bir devlet tekeli kuran Portekizliler böylece ilk adımlarını atmış oluyorlardı. Nitekim Portekizlilerin Avrupa ile bölge arasındaki ticaret için ortaya koydukları yeni yollar neticesinde, bölgede kurdukları ticaret merkezlerinin rolü ve daha zengin Avrupalılarla ticaret yapılmak istenmesinin de etkisiyle ticaret Batı Afrika sahiline kayacak ve Büyük Sahra üzerinden yapılan kervan ticareti zayıflayacaktır.

2.1.2. Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun Zirve Noktası

Afrikanlı lakaplı V. Afonso (1438-1481) zamanında Fas'ın kuzeyinde bulunan Tanca zaptedildi. V. Afonso Gine Körfezi tarafında ticaret yapma tekeli Fernão Gomes_adlı bir tüccara verdi. Bu imtiyaza göre Gomes beş yıl süreyle her yıl sahilde 160 km alanda ilerleyecekti. Gomes Gine Körfezi'ndeki adaları keşfetti ve o sırada ticaret merkezi kurduğu Mina (Maden) adı verilen limanda yerliler ile buraya gelen Arap ve Berberi tüccarlar arasında başarılı bir altın ticareti oluşturdu. Portekiz ile Elmina arasındaki ticaretin korunması amacıyla Kral II. João (John) döneminde 1481 yılında São Jorge da Mina (Elmina Kalesi)'nin yapımına karar verilmiştir.

Şekil 2: Portekiz Sömürge İmparatorluğu (Kırmızı Renkli Olanlar 1415'ten İtibaren Fiili Olarak İşgal Edilen Bölgeler)

Daha sonra kraliyetin Gine'deki ticarî tekelinin gözetilmesi, bu ticaretinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi, yapılan seyr ü seferin kontrol ve koordinasyonunun sağlanması ve benzeri ticarî amaçlarla kurulan Gine Şirketi 1482-1503 yılları arasında faaliyette bulunmuştur.

1473'te Fernão Gomes tarafından finanse edilen gemiciler Ekvator'u geçmişler, Diogo Cão 1482'de Kongo Irmağı'na ulaşmıştır. Bu seyahat sırasında Portekizliler ilk defa Kongo Krallığı ile tanışmışlardır. Daha sonra bu kıyılarda Angola ve Sao Salvador merkezli Kongo Krallığı modern zamanlara kadar devam eden bir Portekiz sömürgesi olmuşlardır. Keşif seyahatlerine devam eden Diogo Cão 1485-86 seferinde bugünkü Namibia'da bulunan *Cape*

Cross'a ulaşmıştır. Portekizlilerin Afrika'nın batı kıyılarını takip ederek gerçekleştirdikleri bütün seyahatlerin amacı Hindistan ve Baharat Adaları'na giden bir deniz yolu keşfetmektir.

II. Johann (1481-1495) zamanında Portekiz *Altın Sahili*'ne yerleşti. Bu dönemde Bartolomeu Diaz Ümitburnu'nu dolaştı (1488). Diaz ile eş zamanlı olarak Kral II. John, Pêro da Covilhã ve Afonso de Paiva'a karayolu ile Etiyopya'ya ulaşmakla görevlendirmişti. Gizli tutulan bu görevin hedefi Yakın Doğu, Asya ve Afrika'yı araştırmak, bilhassa tarçın ve diğer baharatların kaynaklarına ulaşmak, efsane Prester John'un topraklarını bulmaktı. İki gezgin seyahatlerine 7 Mayıs 1487'de Portekiz'in Santarém şehrinden başlayıp Barcelona'ya oradan Napoli'ye geçmişlerdir. Ardından Rodos ve İskenderiye güzergahları takip edilerek Kahire'ye ulaşmıştır. Mısır'da El-Tur üzerinden tüccar gibi davranarak Savakin ve Aden'e ulaşmışlardır. Muson yağmurlarına dek geldiklerinden ayrılmaya karar verdiler. Pêro da Covilhã Hindistan, Afonso de Paiva ise Etiyopya'ya gidecekti. Sonra tekrar Kahire'de buluşmak üzere anlaştılar. Pêro da Covilhã Kannur (Cannanore)'a ulaştı; Kaliküt'e oradam geri dönüş yolculuğunu Goa ve Hürmüz üzerinden yaparak Kahire'ye ulaştı. Fakat yolculuğa beraber başladığı Afonso de Paiva'nın öldüğünü öğrendi. Kahire'de Portekiz Kralı II. John'un kendilerini bulmak üzere gönderdiği iki Yahudi tüccar ile görüştü. Onlara Krala ulaştırılmak üzere Kaliküt'te tarçın, biber, karanfil gibi baharatların ticareti hakkında öğrendikleri ile okyanus üzerinden Hindistan'a gidecek yol hakkındaki tavsiyelerini aktardı. Pêro da Covilhã'ya göre Portekiz Afrika ve Gine Körfezi kıyıları boyunca güneye yelken açmalı, ilk hedef olarak doğu okyanusunda (Hint Okyanusu) Madagaskar'a ulaşılmalıydı. Madagaskar'dan Kaliküt'e ulaşılması mümkündü. Pêro da Covilhã daha sonra Etiyopya'ya hareket etmiş ve o ülkeye ulaştıktan sonra ayrılmasına izin verilmeyerek, hayatının sonuna kadar orada yaşamak durumunda kalmıştır.

I. Emanuel zamanında (1495-1521) Portekiz en yüksek dönemini yaşamıştır. 1498'de Vasco da Gama deniz yoluyla Doğu Hindistan'a ilk ulaşan kişi oldu. Daha sonra burada görev yapan Portekiz valiler Francesco d'Almeida ve Alfonso de Albuquerque Mısır ve Osmanlılara karşı mücadele etti. Goa (1510), Malaka (1511), Hürmüz, Diû (1515) ve Seylan (1517) gibi önemli ticaret merkezleri ve dolayısıyla büyük gelir getiren baharat ticareti ele geçirildi. Macao (Çin)'da bir ticaret kolonisi kuruldu. Afrika kıyılarında birçok bölge (Angola (Luanda), Mozambik, Mombasa) sömürge haline getirildi. Habeşlere Müslümanlar karşısında destek verildi.

Yine de sömürge siyaseti ve ticareti ağır masraflı savaşlarla sürdürülmekte ve korunabilmekteydi. 1521'deki salgın hastalığın da etkisiyle 16. yüzyılın ilk yarısında 2 milyon olan nüfus yarı yarıya azaldı. Soyluların şehirlerde yaşamaları neticesinde genellikle zenci köleler eliyle sürdürülen tarımsal üretim geriledi ve Portekiz hububat ithal eden bir ülke durumuna düştü.

2.1.3. Asya'da Portekiz Sömürgeciliği

Portekiz İmparatorluğu; Afrika'da Cabo Verde (Yeşil Burun) Adaları, Gine, Angola kıyıları ve Mozambik'i kapsıyordu. Bu topraklardan imparatorluğa altın akıyordu. Bunun

yanında Asya'da Hindistan, Doğu Hint Adaları ve Molük Adaları'nda ticarî temsilcilikleri vardı.

Bir süre sonra Hint Okyanusu'nda faaliyet göstermeye başlayan Portekizliler altın, baharat ve ipek ticaretini ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Bu hedeflerine ulaşmak için gemilerin yakınından geçtiği sahillere ve dar boğaz geçitlerine surlarla çevrili ticaret sömürgeleri kurmaya karar verdiler. Amiral Afonso de Albuquerque (1453-1515) komutasındaki Portekiz gemileri, Hindistan'ın batı kıyısındaki Goa limanını, Malaka'yı ve Basra Körfezi ağzında yer alan Hürmüz'ü ele geçirdi. Albuquerque Hint Okyanusu kıyılarında tam anlamıyla Portekiz sömürgeleri kurmayı başarmıştır. Portekizliler yerleştikleri bölgelerde kaleler inşa ederek, faaliyet gösteren tüm ticaret gemilerine lisans (cartaz) satın alma zorunluluğu getirdiler. Lisanssız bir geminin Portekiz savaş gemilerince yakalanması durumunda gemi kaptanı idam edilip kargosuna el konulmaktaydı.

Albuquerque, Hint sahilindeki Goa'yı 1510 yılında Portekiz sömürgelerine merkez yapmıştır. Bu gelişmeden sonra Portekizliler Kızıldeniz önünden Endonezya'ya kadar olan bölgeyi kontrole girişmişlerdir. Böylece yüzyıllardır Doğu Akdeniz üzerinden yürütülen baharat ticaretinin yönünü değiştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaca yönelik olarak da Skotra Adası ve Hürmüz Boğazı gibi bölgedeki bazı stratejik yerleri ele geçirerek Hint Okyanusu ticaretinin kontrolünü ellerine almışlardır. Bu dönemde Doğu'dan Avrupa'ya yapılan ticarete Aden, Cidde, Süveyş ve İskenderiye ile Hürmüz-Basra yolunun sonundaki Halep ve Trablusşam (Trablus) limanları önemli konumda olup söz konusu ticaret bu güzergah üzerinden yürütülmekteydi. Hindistan ve diğer Doğu ülkelerinden deniz yoluyla gelen mallar, bu limanlar aracılığıyla Akdeniz'e açılmış, oradan da Avrupa limanlarına sevkedilmekteydi.

Bu arada 1520'de Çin'e ulaşan Portekizliler uzun süre burada ticaret yapma izni eld edemediler. Bu bölgeye gelen diğer sömürgeci devletler için de geçerli bir durumdu. Nitekim bir süre sonra sadece Kanton Limanı'nı ile sınırlı bir ticarî faaliyet başlamıştır. Çin'in tam manasıyla sömürge ticaretine açılması 19. yüzyılın ilk yarısında mümkün olacaktır.

2.1.4. Güney Amerika'da Önemli Bir Portekiz Sömürgesi: Brezilya

Bugün Brezilya coğrafi olarak Güney Amerika topraklarının yarısına yakın bir alanı içermektedir. Dünyanın nüfus bakımından en büyük beşinci ülkesidir ve dünyadaki kullanılabilir tarım arazilerinin % 20'sine sahiptir. Aynı zamanda madenler ve doğal kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bütün bu bilgilerden Brezilya'nın Portekiz sömürge imparatorluğu içi önemini anlamak için önemli verilerdir.

Portekizliler de İspanyollar ve İngilizler gibi *Yeni Dünya*'yı keşfe girişmişlerdi. Bu çerçevede Grand Banks'a balıkçı filoları göndermişlerdir. Kanada sahillere kurdukları küçük yerleşim yerlerinde balık tuzlamak, kurutmak, balına yağı çıkarmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Portekiz Amerika kıtasında asıl sömürge düzenini *Brazil* (Brezilya) adını verdikleri ülkede gerçekleştirmişlerdir.

Şekil 3: Bugünkü Brezilya

Portekizli kâşif Bartolomeu Dias 1500 yılında kendisi gibi Portekizli bir denizci olan Pedro Álvares Cabral komutasında Afrika sahillerinden aşağıya Hindistan yönüne doğru çıkılan seferde, emrindeki gemilerden bir filonun sürüklenmesi sonucu Güney Amerika'nın doğu sahillerine ulaşmıştır. Burada gördükleri kor (Portekizcede bu renk brasa olarak adlandırıldığından) rengindeki ağaçlardan ötürü ağaçlara ve ülkeye Brazil adını verdiler. Esasında Brezilya topraklarının bir kısmı İspanya ve Portekiz arasında 1494'te imzalanan Tordesillas Antlaşması'nda Portekiz için belirlenen

bölgenin dışında kalıyordu. Çünkü bahsi geçen Antlaşma ile çizilen hat Güney Amerika'nın tam ortasında geçiyordu. Taraflarca bütün dünyayı çevrelediği kabul edilen hat gereğince esasında Asya açıklarındaki Filipinler Portekiz hakimiyet alanında kalmaktaydı. Buna karşın Filipinler'e ulaşan Macellan aslen Portekizli bir denizci olmakla birlikte İspanya Kralı I. Carlos (daha sonra meşhur Şarlken) adına sefere çıkmıştı. Bunun üzerine iki taraf anlaşmış ve Portekiz Güney Amerika'nın daha büyük bir bölümüne karşılık Filipinleri İspanya'ya bırakmıştır.

Brezilya'nın Pedro Álvares Cabral tarafından keşfedilmesiyle (1500) Portekiz sömürgeciliği Güney Amerika'da özellikle dil, din ve kültür alanında etkileri bugüne kadar gelen süreç başlamış oldu. yönelik Fransız ve Hollandalı denizcilerin Brezilya kıyılarında dolaşmalarından endişe duyan Portekiz Krallığı 1530 yılının sonlarında Martim Afonso de Sousa kumandasında bir donanmayı ülkenin içlerini keşfedip kontrol kurmak üzere göndermiştir. Brezilya'da ilk şeker değirmeni de bu keşif seferi sırasında Martim Afonso de Sousa tarafından São Vicente'te kurulmuştur. Onun başlattığı ve sonraki yüzyıllarda devam eden bu keşif seferleri (*bandeiras*) neticesinde Portekiz'in Brezilya kolonisi neredeyse günümüz sınırlarına ulaşmıştır. Bahsi geçen keşif seferlerinin ilk dönemde *bandeirante* yani akıncıların amacı yerli halkın köleleştirilmesiyle ilerleyen dönemde altın, gümüş ve elmas madenleri bulmak amaçlanmıştır.

Brezilya'da ilk kolonileşme 1532'de başlamış ve 1534'te Portekiz Kralı III. João (John) tarafından Brezilya toprakları müstakil ve otonom on beş kaptanlığa ayrıldıktan sonra hız kazanmıştır. Karşılaşılan sorunlar üzerine bu idarî yapı terkedilerek 1549'da Brezilya Genel Valiliği adıyla merkezî bir yönetim sistemi kurulmuştur. 16. yüzyılın ortalarında şeker kamışı Brezilya'nın ihraç ettiği en önemli ürün konumunu kazanmıştır.

Şekil 4: Brezilya'da Altının Bulunduğu Bölge (Koyu Yeşil)

Yukarıda bahsedilen Brezilya'nın içlerine yapılan keşif seferlerinde 1693'te altın bulunması bölgenin kaderini değiştiren önemli bir gelişme olmuştur. Bu aynı zamanda şeker kamışı ihracatında düşüş yaşanan bir döneme rastlamıştır. Altın bundan sonra Brezilya'daki temel ekonomik faaliyet konumuna yükselmiştir. Altın günümüzde Brezilya'daki eyaletinden biri olan Minas Gerais sınırlarında yer alan dağlı bölgedeki Ouro Preto şehrinde bulunmuştu. Altın bulunması bölgeye büyük bir nüfus akınına sebep olmuştur. Başta Portekiz ve Portekiz kolonileri olmak üzere dört yüz bin civarında kişinin bölgeye akın ettiği kaydedilmektedir. Kuzeydoğu kıyılarında bulunan şeker kamışı plantasyonlarındaki birçok insan da bunlar arasında yer alıyordu. Madenlerde çalıştırılmak üzere yarım milyona yakın köle de bölgeye getirilmiştir. Nitekim 1725'te nüfusun yarısına yakını Brezilya'nın güney batısında toplanmıştı. Bu nüfus akını bölgede daha önce var olan nüfus ile yeni gelenler arasında birtakım ciddi çatışmalara da yol açmıştır. 18. yüzyılın sonlarında Minas Gerais'deki altın üretiminde yaşanan düşüşü, Fransız İhtilali ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi diğer dış faktörlerin de etkisiyle Minas Komplosu (*Inconfidência Mineira*) olarak tarihe geçen, başarısızlıkla sonuçlanmış bir ayaklanmaya sebep olacaktır. 1789'daki bu ayaklanma üst sınıf eğitilmiş beyazlarca tasarlanmış ve Portekiz'den bağımsızlık kazanmayı hedeflemekteydi.

Önceleri Portekiz'in müşterisi olan Hollanda, daha sonra, Hollanda-Portekiz Savaşları (1601-1661) arasındaki savaşlar neticesinde Portekiz'in bir kısım sömürgelerini ele geçirecektir. Bunun sonucu olarak baharat ticareti üzerinde tekel kuracaktır. Her ne kadar Hollandalılar şeker işletmeleri ve köle ticareti açısından dikkat çeken bu ülkeye de göz dikmişler ve ele geçirmeye çalışmışlarsa da Brezilya 1822'de bağımsızlığını kazanıncaya kadar Portekiz'in başlıca sömürgesi olarak kalmıştır.

2.1.5. Portekiz Sömürgeciliğinin Gerilemesi

Portekiz İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'da giriştiği hakimiyet mücadelesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Portekiz sömürge imparatorluğunun sonunu getirmiştir. Portekiz sömürgeleri Hollanda tarafından ele geçirilmiş; bir süre sonra baharat yolunun kontrolü de bu devlete geçmiştir.

Portekiz'in Fas üzerindeki hakimiyet mücadelesi kanlı bir şekilde sürdüyse de burayı ele geçirmesi mümkün olmamıştır. Bu hakimiyet mücadelesi Kral Sebastian'ın (1557-1578) bölgeyi ele geçirmek üzere düzenlediği seferde kendisi ve maiyetinde bulunan yüksek soylular ve ruhban sınıfı mensuplarının 4 Ağustos 1578'deki Vâdisseyl Savaşı'nda hemen tamamının ölümüyle sonuçlanmıştır. Akabinde Sebastian'ın kardeşi Henry'nin 1580'de ölümüyle hanedan tamamen sona erdi. Bunun üzerine İspanya Kralı II. Filipe öldürülen kralın amcası olarak Portekiz tahtı üzerinde hak iddia etti ve kazandığı askeri zaferin ardından meclis tarafından I. Filipe adıyla Portekiz Kralı ilan edildi (1581). Böylece Portekiz 1640'a kadar devam edecek şahsî bir birlik altında İspanya ile birleşmiş oldu.

İspanya idaresindeki bu dönemde sömürgelerini Hollanda ve İngiltere'ye kaptırdı. İspanya'ya karşı Bragaç Dükü Johann'ın (1640-1656) başlattığı ve uzun süren bağımsızlık mücadelesi ancak İngiltere'nin yardımıyla başarıya ulaştı (1668). Bundan sonra siyasi ve ticari olarak daha ziyade İngiltere'nin etkisinde kalan bir devlet olmuştur.

2.1.6. İber Birliği Süresinde Portekiz Kolonilerinin İdaresi

Portekiz hanedanının sonra erdiği 1580'den 1640'a kadar süren ve *İber Birliği* olarak adlandırılan dönemde Portekiz tahtı İspanya hanedanı tarafından yönetilmiştir. Diğer bir ifadeyle Portekiz bu süre zarfında İspanya hakimiyetine girmiştir. Söz konusu sürecin Portekiz sömürgeleri açısından önemi, İber Yarımadası'ndaki Portekiz topraklarıyla birlikte deniz aşırı bölgelerdeki Portekiz sömürgelerinin aynı zamanda Portekiz Kralı I. Philip unvanını taşıyan İspanya Kralı II. Philip tarafından 1582'de tesis olunan Portekiz Konseyi (*Real y Supremo Consejo de Portuga*) tarafından yönetilmiş olmasıdır. Bu süreç Portekiz koloni imparatorluğunun zayıflaması ve önemli bir kısmının bir süre sonra Hollanda tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır.

2.2. İspanya Sömürgeciliği

2.2.1. İspanya Sömürgeciliğinin Başlangıcı

Coğrafi keşiflerin yoğunlaştığı 15. yüzyıl sonlarında İspanyollar öncelikle Kolomb'un kumandasında Amerika kıtasını sömürgeleştirmeye başlamışlardır. Bu faaliyetler neticesinde ele geçirilen topraklar bugünkü Güney ve Orta Amerika'da Meksika, Guatemala, El Salvador, Nikaragua, Kosta Rika, Honduras, Panama, Kolombiya, Venezuela, Peru, Ekvador, Arjantin, Şili ve Paraguay'ı içermekteydi. Pasifik Okyanusu'nda ise Macellan'ın öncülüğüyle Filipinler elde edilmiştir. Bu topraklar haricinde bir İspanyol sömürgesi olan *Batı Hindistan* iki genel valilik şeklinde teşkilatlanmıştı.

Yukarıda sayılanlar arasında Macellan'ın sonuçları bakımından sonraki dönem için oldukça önemli olan dünya seyahati üzerinde durmak gerekmektedir. Fernando de Magallanes (Fernando Macellan) uzun yıllar Hint Okyanusu'nda, Güneydoğu Asya'da ve Baharat Adaları'nda dolaşmıştır. Ülkesi Portekiz'in kralını Baharat Adaları'na yapacağı sefere finansman sağlamaya ikna edememiş, daha sonar daha sonra Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken unvanını alacak olan o zamanın İspanya Kralı I. Charles kendisine destek vermeyi kabul etmiştir (1518). Bu destek İspanyolların Asya'ya giden yeni bir ticaret rotası bulma çabalarının bir sonucudur. Beş gemi ile 1519 yazında yola çıkan Macellan Brezilya'ya, oradan Güney Amerika kıyısını takip ederek Antarktika'ya yöneldi. Oldukça zorlu ve maddî kayıplarla dolu bir yolculuktan sonra Güney Amerika'nın bugün Macellan Boğazı adı verilen güney ucundan dolaşarak okyanusa ulaştı. Macellan Atlantik Okyanusu'na kıyasla daha durgun görüldüğü için buraya *Pasifik* adını vermiştir. Pasifikteki sefer oldukça uzun sürmüş, açlık ve bundan kaynaklı hastalıklar baş göstermiştir. Macellan 16 Mart 1521'de Filipinler'de Homonhon Adası'na ulaşmıştır. Macellan ve beraberindekiler Filipinlerde yerel gruplar arasındaki savaflara katılmışlardır. Kendisi bu savaflardan birinde öldürülünce yolculuğun geri kalan kısmına beraberindeki kaptanlardan Juan Sebastian elcano devam etmiştir. Yolculuğun

çıkış amaçlarından olan Baharat Adaları'na 6 Kasım'da ulaşmış ve akabinde Hint Okyanusu'nu geçerek 6 Eylül 1522'de İspanya'ya dönmüştür.

İspanyol sömürgelerinin ticarî faaliyetleri, yeni keşif seyahatleri ve kolonizasyon Sevilla merkezli *Hindistan Evi*'nin (1503) denetimi ve kontrolündeydi. İspanya İmparatoru Şarlken (V. Charles) tarafından 1524'te kurulan Hindistan Konseyi (*Real y Supremo Consejo de Indias*) İspanya'nın Amerika ve Asya'da sahip olduğu sömürgeleri yönetmekte, bu bakımdan Hindistan Evi üzerinde de otoriteye sahip bulunmaktaydı. Güçlü bir donanması ve Batı Afrika kıyısında herhangi bir üssü olmayan İspanya zenci köle ticaretinin tekeli ve Amerika'ya sevkini yabancılara bırakmak zorunda kalmıştır. Buna göre 1538-1640 arası Portekizliler, 1695'e kadar Hollandalılar ve 1701'den itibaren Fransızlar, son olarak da 1713 itibariyle İngilizler köle ticaretinin tekeli elinde bulundurmışlardır.

2.2.2. Amerika Kıtası'nda İspanyol Sömürgecilik Faaliyetleri

İspanyolların Karayipler, Orta ve Güney Amerika'da acımasız ve bir o kadar da hızlı fetihler gerçekleştirmişlerdir. Bölgede yaşayan yerli halklardan askerî olarak daha üstün imkanlara sahip olmalarının yanında önemli bir sebep de Avrupalıların bu yeni topraklara getirdikleri hastalıklardır. Araştırmalar hastalıkların bazı bölgelerde yerel nüfusun tamamına yakınının ölümüne yol açtığını ortaya koymuştur.

Peki, İspanyollar Güney Amerika'ya ulaştığında burada kimler vardı? Bu toplumlara ne oldu? Şüphesiz bölgede birçok farklı yerli topluluklar vardı. Toltek, Teotihuacan ve Olmek toplulukları Kolomb öncesi bilinen Amerikan uygarlıkları arasında bulunurlar. Bu sonuncular daha sonra Meksika'da oldukça gelişmiş bir medeniyet kuran Azteklerin ataları olarak da kabul edilirler. Orta Amerika'da önemli bir uygarlık kuran Mayalar, 16. Yüzyılda İspanyollar tarafından ortadan kaldırılmıştır. 14-16. yüzyıllar arasında Orta Meksika'da yaşamış olan Aztekler de aynı şekilde İspanyollar tarafından yok edilmişlerdir. And Dağları'nın yüksek kesimlerindeki vadilerde yaşamış ve 12-16. yüzyıllar arasında büyük bir imparatorluk kurmuş olan İnkalar İspanyollar tarafından yok edilen diğer bir Güney Amerika yerli halkıdır. İspanyollar bölgeye geldiğinde And Dağları'nda bulunan diğer bir topluluk da Şipkalardı.

Avrupalılar Yeni Dünya'da kurdukları kolonilerde en başından beri çok sert bir tutum içerisinde olmuşlar, yerli halkı zorla köleleştirmişlerdi. Nitekim hemen Kolomb'un 1492'deki ilk seyahatinden sonra Karayiplerde büyük bir ada olan Hispaniola 1493'te kolonileştirilmiştir. Bu tarihte 250 bin olan adanın yerli nüfusu 1560'da 500'ün altına inmiştir. Bunda Avrupalıların getirdiği hastalıklara karşısında yerlilerin bağışıklık sistemlerinin çaresiz kalmasının olduğu kadar İspanyolların sert idarelerinin etkili olduğu bir gerçektir.

İspanyollar Karayiplere ayak bastıktan çok sonra ana karaya çıkmışlardır. İspanyol fatihlerden (*conquistadores*) ilki olan Hernando Cortés beraberindeki 600 kişilik grupla 1519'da Meksika sahiline çıkmıştır. Yerli halkla kimi zaman zor kullanarak ittifaklar kuran Cortés'in, Aztek İmparatorluğu'nun başkenti ve bu dönemde nüfus bakımından dünyanın sayılı şehirlerinden biri olan Tenochtitlán'a (Mexico City) geldiğinde emrindeki asker sayısı birkaç bine ulaşmıştı. Aztek Kralı Montezuma kendilerini oldukça iyi karşılamıştı. Cortés

beraberindekilerle şehirde bir süre kaldıktan sonra Azteklerle çıkan anlaşmazlık neticesinde çıkan çatılmada ciddi kayıplar vererek başkenti terk etmek zorunda kalmıştı. Bu arada İspanyolların ilk gelişlerinde arkalarında bıraktığı çiçek hastalığı şehrin nüfusunun yarısına yakınının ölümüne sebep olmuştu. Cortés bir yıla yakın süre sonra yine Azteklere düşman Tlaxcalan Konfederasyonu yerlilerinden sağladığı askerî güçle geriye dönerek başkent Tenochtitlán'ı kuşatmıştır. Bir süre direnmelerine rağmen Cortés 13 Ağustos 1521'de şehri ele geçirmiş, yahşice yağmalayarak, yerle bir etmiştir. 1535'te Azteklerden aldıkları topraklar Nueva Espana (Yeni İspanya) Genel Valiliği adıyla İspanyol sömürge imparatorluğuna bağlanmıştır.

Diğer bir İspanyol kâşif ve fatih Francisco Pizarro yerleştiği Panama City'de zengin bir hayat sürmekteyken güneyde bir yerde zengin bir imparatorluğun varlığına dair hikayeler duymuş, bu imparatorluğu aramak için seferler düzenlemiştir. 1531'de 180 asker ve 37 atla oluşan bir kuvvetle Kuzeybatı Peru'daki Tumbes şehrine ulaşmıştır. Pizarro şehre ulaştığında yakın zamanda yakın zaman önce veba salgınında yaşamını yitiren İnka İmparatoru Huayna Capac'ın iki oğlu Huáscar ve Atahualpa'nın arasındaki taht mücadelesi ülkeyi güçsüz düşürmüştü. Pizarro zayıf durumdan istifade ederek Atahualpa'yı esir aldı, iki yıl içinde İnka İmparatorluğu'nun tamamını yok etti. Pizarro kendi kurduğu Lima şehrini Peru'nun başkenti yaptı. İspanyollar İnka İmparatorluğu'nun topraklarını Peru Genel Valiliği adı altında teşkilatlandırdılar. Söz konusu valiliğin sınırları günümüzdeki Peru dışında, Bolivya, Şili, Venezuela, Paraguay, Kolombiya ve Ekvador'u içine almaktaydı.

Gerek Cortés gerek Pizarro'nun öncelikli amacını altın oluşturyordu. Bu nedenle her ikisi de yok ettikleri Aztek ve İnka medeniyetinden geride kalan bütün değerli eşyaları yağmaladılar. Bu yağma o boyuta varmıştı ki Pizarro işgal ettiği Cusco'da bulunan meşhur Güneş Tapınağı'ndaki altın tabakaları ve heykelleri eritip İspanya'ya göndermiştir.

İspanyol fatihler Amerika kıtasının içlerine doğru daha sonra birçok sefer gerçekleştirmişlerdir. Bu seferleri motive eden temel unsur altın ve değerli maden bulma ümididir. Bilhassa her tarafı altınlarla dolu efsanevi El Dorado şehrini bulmak önemli bir gayedir. İç taraflara yapılan bu keşif seferleri sonrasında birçok yeni yerleşim yeri kurulmuştur. Örneğin aslen bir avukat olan Gonzalo Jiménez de Quesada Nisan 1536'da Santa Marta şehrinden Kolombiya'nın içlerine yönelik bir keşif seferine çıkmıştır. Bu seyahat sırasında günümüz Kolombiya'nın başkenti Bogotá'yı kurmuştur.

İspanyollar bir yandan başta Peru ve Meksika olmak üzere yeni elde ettikleri Amerika topraklarında yeni şehirler inşa edip, Karayiplerde yaptıkları gibi tarım plantasyonları açarken, diğer yandan katolik misyonerler yerli halkı Hristiyanlaştırmışlardır. İspanyol din adamları yerel halka önceleri İspanyolca olarak verdikleri ve pek fazla kişinin anlamadığı dini vaazlarla zamanla yerel dilleri öğrenerek daha geniş kitleleri etkilediler. Bir yandan şehirlerde kurulan kiliseler, diğer yandan misyonerlerin daha uzak bölgelerde kurdukları misyonlar yerli halkın Hristiyanlaşp Avrupa adetlerini öğrenmelerinde etkili olmuştur.

İspanyol ve daha sonraki yıllarda onları takip eden Avrupalı fatihler Yeni Dünya'da her ne kadar efsanelerdeki gibi her tarafı altından şehirler bulamamışlardır ama işletebilecekleri

gümüş ve altın madenleri bulmuşlar ve yüzyıllar boyunca buradan elde ettikleri kıymetli madenleri İspanya smürge imparatorluğunun Avrupa'daki savaşlarının finansmanında kullanmışlardır.

İspanyollar öncelikle Büyük Okyanus sahilinin kıyılarında yer alan bazı zayıf gümüş yataklarını 1530-1540 yılları arasında işleyerek başladıkları Amerika'daki madencilik faaliyetlerini, günümüzde Bolivya Cumhuriyeti topraklarında yer alan Potosi'deki zengin gümüş madenin 1545'de keşfiyle taçlandırmışlardır. Uzun bir inceleme ve araştırma neticesinde İspanyollar Meksika'daki Zacatecas yöresinde çok zengin gümüş yatakları buldular (1548). 16. ve 17. yüzyıllar boyunca İspanya'nın başlıca güç ve zenginlik kaynağı olan bu iki gümüş madeni bilhassa civa kullanımının mineralden maden elde edilmesini kolaylaştırdığı keşfedildikten sonra en üst seviyede işletilmiştir. İhtiyaç duyulan civa İspanya'daki Kordoba yakınlarındaki Almaden'den sağlanıyordu. 1563 yılında Peru'da Callao şehrinin güneydoğusunda yer alan Huancavelica adlı yerde civa madeni bulunmasıyla İspanyollar civa ihtiyaçlarını daha kolay karşılar hale gelmişlerdir. Üstelik madenlerde yerli halk çalıştırılmaktaydı. Bazı hesaplamalarda 1503-1660 seneleri arasında Amerika'daki sömürgelerinden İspanya'ya getirilen gümüşün miktarının 16.887 ton olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte özellikle bu dönemde kaçakçılık faaliyetlerinin oldukça yaygın olduğuna dikkat çeken bazı araştırmacılar söz konusu rakamın bunun çok daha üstünde olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

1560'lardan itibaren her yıl birkaç büyük gümüş gemisi Meksika'dan doğrudan İspanya'nın Filipinler'deki sömürgesi Manila'ya sevk edilmiştir. Bu gümüşe karşılık Çinli tüccarlardan ipek, baharat, porselen ve değişik lüks tüketim malları alınarak Latin Amerika'da madenleri işleten Avrupalı maden sahiplerine, şehirlilere ve İspanya'daki zengin soylulara satılıyordu.

İspanyollar Amerika'daki sömürgelerinden elde ettikleri kârı denetim altına alıp koruya bilmek için birtakım uygulamalar geliştirmişlerdir. Bunlardan ilki sömürgelere yabancıların yerleşmesinin kesinlikle yasaklanmasıdır. Bu yönde ilk yasal düzenleme 1501'de yapılmış ve sonrasında sürekli yasağı teyit eden benzer belgeler yayınlanmıştır. Böylece sadece Kastilya, Leon ve Navarra'da doğmuş kişilerin çocuklarına ve/veya torunlarına sömürgelere yerleşilme hakkı tanınmıştır. Bu uygulama sadece 1515 ve 1526 yıllarının Kasım aylarında askıya alınmış ve yabancıların yerleşme izni verilmişse de akabinde tekrar yürürlüğe sokulmuştur. Yasağa uymayan yabancıların ve onları taşıyan gemicilere ağır cezalar veriliyordu. Aynı zamanda yabancıların ne şekilde olursa olsun bölgeyle ticaret yapmasına da izin verilmiyordu. İspanyollar Amerika'daki kolonileri ile olan ticaretlerini bir limanda toplamayı tercih etmişlerdir. Bu liman 1503'te Casa de la Contratacion'un merkezi olarak belirlenen Sevilla olmuş; 1717'de Casa de la Contratacion Cadiz'e taşınca bu sefer de Cadiz Amerika'ya giden veya oradan gelen tüm yolcu ve malların zorunlu hareket ve dönüş yeri olmuştur.

2.2.3. İspanya Sömürge İmparatorluğu'nun Zayıflaması ve Dağılması

Deniz aşırı sömürgelerinden gelen zenginlik sayesinde İspanya 16. yüzyılda Avrupa'nın en güçlü krallığı konumuna yükseldi. Buna karşın İngiliz ve Fransızlar İspanya'nın özellikle

Amerika ile olan ticaretine son vererek onu zayıflatmaya çalışmışlardır. Şarlken'in yerine İspanya tahtına çıkan II. Filip Hristiyan Katolik dünyanın temsilcisi olarak bir taraftan Müslümanlara karşı savaşmış diğer yandan yine aynı sıfatla Avrupa'da Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya karşı uzun süren savaşlara girmiştir. Özellikle reformasyon hareketlerine karşı ve ortaya çıkan Protestanlığın bastırılmasına yönelik bu savaşlardan çok da iyi sonuçlar alınamamış ve örneğin İspanya'ya bağlı Alçak Ülkelerin (Lower Countries) bir araya gelerek bağımsızlık elde etmeleri gibi sonuçlarla karşı karşıya kalmıştır. İngiltere'ye karşı dini temelde yürütülen mücadele sırasında bu ülkeyi istila teşebbüsü İspanyol armadasının Ağustos 1588'de ağır bir hezimet almasıyla sonuçlanmıştır. Buna mukabil aynı dönemde Fransa'daki mezhep mücadelesine dahil olmuş ve burada Katoliklerin zafer kazanmasında etkin bir rol oynamıştır. 17. yüzyılda başta Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) olmak üzere değişik askerî çatışmaların içinde yer aldı. 1580'den beri devam eden Portekiz-İspanya birlikteliği 1648'de bilhassa İngilizlerin yardımı ile Portekiz'in tekrar bağımsızlığına kavuşması üzerine sona ermiştir. Bu dönemde Fransa karşısında aldığı mağlubiyet neticesinde (1659) Alçak Ülkelerin güneyindeki topraklarını kaybetmiş, akabinde sömürgeleri İngiltere, Fransa ve bir süre önce bağımsızlığını tanımak zorunda kaldığı Hollanda arasında paylaşılmaya başlanmıştır. 1702-1713 İspanyol Veraset Savaşları İspanya'nın ciddi manada toprak kaybetmesine, bu arada Gibalter ve Minorka Adası'nı da İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmasına yol açmıştır. Bu yüzyılın sonunda İspanya'nın Napolyon Bonapart tarafından işgal edilmesi (1808) Latin Amerika'daki sömürgelerinde bir otorite boşluğu ve isyana neden olmuştur. Çıkan ayaklanmalar neticesinde Arjantin'den Meksika'ya kadar bölgedeki İspanyol sömürgeleri bağımsızlığını kazanmıştır. Artık İspanya büyük bir sömürge imparatorluğundan ziyade iç çalkantıların yaşandığı bir devlet görünümündedir. Elinde kalan önemli sömürgelerinden Filipinleri Küba ve Porto Riko'yu Amerika Birleşik Devletleri ile yaptığı savaşı kaybederek (1898) bu devlete bırakmak zorunda kaldı. Böylece İspanyol sömürge imparatorluğunun dağılma süreci sona erdi.

2.3. Sömürgeci İspanya ve Portekiz Arasında Rekabet ve İki Önemli Uzlaşma

2.3.1. Tordesillas Antlaşması (1494)

Kastilya tacı adına denizlere açılan Kristof Kolomb'un Batı Hindistan'a ulaşması üzerine Papa VI. Aleksander aracılığı ile Yeni Dünya'nın Portekizler ile İspanyollar arasında paylaşılmasını öngören Tordesillas Antlaşması imzalandı.

Kastilya tacı adına denizlere açılan Kolomb'un keşif seyahatinden dönüşü sonrasında yeni keşfedilen yerlerin kimin hakimiyetinde olacağı konusunda, Papa VI. Aleksander tarafından daha önce geliştirilen çözümden memnun olmayan Portekiz Kralı II. John ile Kastilya Kralı Ferdinand ve Kraliçe İzabel arasında doğrudan gerçekleştirilen görüşme neticesinde, İspanya'nın aynı Tordesillas şehrinde bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Batı Afrika açıklarındaki Cabo Verde (Yeşilburun) Adası'nın 370 deniz mili batısından geçen bir hayali meridyen çizgisi oluşturularak; Avrupa haricindeki kara parçalarından bu çizgiye göre batı yarımkürede kalanlardan ele geçirilecek olanlar Kastilya'ya, doğu yarımkürede kalanlar ise Portekiz'e ait olacaktı. Esasında papalık mevzu bahis sömürgecilik konusunda

yaşanan çatışmalarda eskiden beri taraf olmuş, fermanlar yayınlamıştır. Örneğin, Papa IV. Sixtus tarafından 1481 yılında yayınlanan *Aeterni Regis* İspanya ile Portekiz arasındaki veraset savaşlarına son veren 1479 tarihli Alcaçovas Antlaşması'nın maddelerini teyit etmiştir. Böylece Alcaçovas Antlaşması'nda kabul edilen Kanarya Adaları'nın Kastilya'nın mülkü olduğunu ve Portekiz'in Batı Afrika kıyılarındaki toprak iddiaları papalık fermanı ile teyit edilmiştir. Bu bakımdan Papa VI. Aleksander tarafından 1493 yılında yayınlanan ve Bağış Fermanları (Bulls of Donations) olarak adlandırılan üç ferman Kastilya ile Portekiz arasındaki sömürgecilikten kaynaklanan anlaşmazlıklara çözüm getiren Tordesillas Antlaşması'na temel oluşturmuştur. Nitekim Pedro Álvares Cabral Hindistan'a yolundayken 1500'de Brezilya'ya çıkınca antlaşmaya uygun olarak buranın en doğu ucu Portekiz'e bırakılmıştır. Bununla birlikte Portekiz'in daha sonra hattı aşarak Brezilya'nın iç taraflara ilerleyerek buraları ele geçirmesine karşı çıkılmaması Tordesillas Antlaşması'yla belirlenen hata sert biçimde bağlı kalınmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan ortaçağların bu iki imparatorluğunun sömürgecilik yarışı Pasifik Okyanusu'nda yeni bir çatışmayla sonuçlanacak ve bunun sonucunda 1529 Zaragoza Antlaşması ile buradaki nüfuz bölgeleri tayin edilecektir. Bu paylaşım, Büyük Okyanus'u da içine almak üzere genişletilmiş olarak 1529'da Saragossa (Zaragoza)'da yenilendi.

2.3.2. Zaragoza Antlaşması (1529)

Zaragoza Antlaşması 22 Nisan 1529'da Portekiz Kralı III. John (Joao) ile İspanya İmparatorlu V. Charles arasında imzalanmıştır. Böylece Asya'daki İspanyol ve Portekiz nüfuz sahaları belirlenmiş, böylece her iki krallığın da hak iddia ettiği Baharat Adaları olarak da bilinen Maluku (Molük) Adaları üzerindeki hakimiyet sorunu çözülmüştür.

Sorunun kaynağını her iki krallığın 1494 Tordesillas Antlaşması uyarınca Endonezya'da Molük Adaları'nın kendi nüfuz bölgelerine dahil olduğunu iddia etmesi oluşturmaktaydı. İki sömürge imparatorluğunun seferlerinin 1520'de Pasifik Okyanusu'na ulaşması çatışmanın başlamasına yol açar, zira doğuya yönelik iki ülkenin nüfuz sahalarını belirleyen bir sınır henüz mevcut değildir.

Daha önce de bahsedildiği üzere Tordesillas Antlaşması Atlantik Okyanusu'nda çizilen bir meridyen ile batı bölgesini İspanya'ya, doğuyu ise Portekiz'e bırakmıştı. Meşhur Portekizli komutan Afonso de Albuquerque 1511'de o dönem Asya ticaretinin merkezi olan Malaka'yı ele geçirir. Akabinde *baharat adaları* olarak tanınan Endonezya'nın doğusundaki meşhur Maluku (Molük) takımadalarına Antonio de Abreu liderliğinde bir keşif gücü göndermiştir. Güney Doğu Asya'daki Banda Denizi'nde yer alan ve bin civarında irili ufaklı adadan oluşan Maluku takımadaları Hindistan cevizi ve karanfilin kaynağıydı. Örneğin Baharat Adaları arasında yer alan ve on küçük volkanik adadan oluşan Banda Adaları, 19. yüzyılın ortalarına kadar dünyanın tek Hindistan cevizi kaynağıydılar. Bunlar batıda Run, Ai; kuzeybatı'da Manukang; doğu'da Pisang; güneydoğu'da Hatta; güney'de Banda Besar; ve merkezde Banda Neira, bunun en yakınındaki komşuları Gunung Api, Adası ile Batu Kapal ve Keraka adacılarıydı. Baharat ticaretinin en önemli bileşeni olan söz konusu iki bitkinin kaynağı olması bakımından Maluku Adaları 16. yüzyıldan itibaren yüksek bir rekabet alanı olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte *Baharat Savaşları* olarak bilinen 17. yüzyıldaki mücadele Banda Adası'nın nüfusunun büyük bir kısmının yok olmasına sebep olmuştur.

Albuquerque'un Baharat Adaları'na gönderdiği keşif gücünde yer alan Francisco Serrão'nun arkadaşı Ferdinand Magellan'a (Macellan) gönderdiği mektuplarda, o dönemde Hindistan'a yapılan deniz yolculuklarının en önemli amacını oluşturan baharatların yetiştiği adaları hakkında verdiği bilgi Macellan'ın dönemin İspanya kralını ilk dünya turuna finansman sağlamaya ikna etmesini sağlar. Yola çıkan Macellan 6 Kasım 1521'de doğudan baharatların merkezi Molük Adaları'na ulaşmıştır. Ancak ikili Maluku'da buluşmadan peş peşe hayatlarını kaybedeceklerdir. Macellan'ın bu ilk seferi (1519-1522) sonrası V. Charles (Şarlken) Garcia Jofre de Loaisa kumandasında ikinci bir birlik yollayarak bahsi geçen adalarda sömürge kurulmasını istemiştir. Zira Tordesillas Antlaşması uyarınca mevzubahis adaların kendi alanında yer aldığına inanıyordu. Yeni birlik, güçlüklerle dolu seyahat sonrasında Maluka'ya ulaşarak Tidore'ye demir atmıştır. Burada İspanyollar daha sonra bir de kale inşa etmişlerdir. Daha önce Ternate'de Portekizlilerle başlayan çatışma Tidore'de de kaçınılmaz hale gelmiştir. Bir yıla yakın devam eden savaşta İspanyollar mağlup olmuş, akabinde devam eden hâkimiyet mücadelesi yaklaşık on yıl düşük yoğunlukta devam etmiştir. Tarafların sorunu çözmek için 1524'te başlattıkları çalışmalarda her iki tarafça tayin edilen üçer astronom ve haritacı ile üçer kılavuz ve matematikçi dünyayı iki eşit yarımküreye bölmek için çalışmışlardır. Söz konusu çalışmalar neticesinde söz konusu adaların kimin yarımküresinde yer aldığı bir kesinlik kazana kadar iki krallık da bölgeye baharat almak üzere kimseyi göndermek için anlaşmıştır. Badajoz ve Elvas'ta defalarca toplanan kurul bir sonucu ulaşamamıştır. Şüphesiz bu, o sırada kesin bir boylam hesaplaması yapacak bilginin olmayışından kaynaklanıyordu. Şubat 1525'te V. Charles'ın kız kardeşi Catherine'in Portekiz Kralı III. John ile ve Mart 1526'da V. Charles'ın III. John'un kız kardeşi Isabella ile evlenmesi iki krallık arasındaki bağları nikah üzerinde güçlendirmiştir. Bu da Molük Adaları üzerinde bir uzlaşmaya varılmasını kolaylaştırmıştır. Bunda Avrupa siyasetine yoğunlaşmak isteyen V. Charles'ın başka bir yerde herhangi bir çatışmaya girmekten kaçınması da etkili olmuştur.

Zaragoza Antlaşması sonucunda Portekiz Zaragoza'nun batısındaki tüm deniz ve karaları içine Asya'nın tamamını, o zamana kadar keşfedilen adaların hepsini içerir şekilde, elde etmiştir. Buna mukabil Pasifik Okyanusu'nun büyük bölümüne İspanya'ya bırakılıyordu. O sırada İspanya tarafından yeni keşfedilen Filipinler ismen antlaşmada zikredilmemişti. Antlaşmaya göre İspanya buraya yönelik her türlü iddiasını terkediyordu zira Filipinler mevzubahis hattın gayet batısında bulunmaktaydı. Buna rağmen İspanya Kralı Şarlken 1542'de Filipinleri kolonize etmeye karar verdi; bu kararının dayanağı Portekiz'in çok güçlü bir şekilde karşı çıkmayacağını düşünmesiydi. Zira bu adalarda baharat bulunmuyordu. Bu girişiminde muvaffak olamamış, daha sonra II. Philip sayıları binlerle ifade eden bu takımadaları başarıyla kolonileştirmiştir (1565). İlk ticaret merkezi Manila'da kurulmuş; babası Şarlken'in umduğu üzere Portekizliler ciddi bir muhalefet göstermemiştir.

2.4. Portekiz ve İspanyol Sömürgeciliği Karşısında Osmanlı Devleti

Avrupalıların Ümit Burnu'nu dolaşıp Hint Okyanusu'na çıkarak Hindistan'a varmalarının oluşturduğu tehdit karşısında, Osmanlı Devleti bu güçlerle gerek Okyanus'ta gerek Afrika kıtasında mücadeleye girişmiştir.

İspanya İmparatoru Şarlken (V. Charles) hakimiyet alanına Akdeniz havzasını dahil etmek amacıyla 1510'a kadar günümüzde Libya'nın başkenti Trablusgarp dahil bölgede bulunan bütün mahallî Müslüman yönetimleri sonlandırdı veya kendisine bağladı. Portekizlilerin 1505'te Mozambik'ten başlattıkları istila ve yıkım hareketleri 1517'de Cidde'ye ulaşmıştı. Bu süreçte Hint Okyanusu sahillerinde ve Kızıldeniz etrafında yaklaşık kırk Müslüman şehir devleti yıkılmıştır. Bölgeyi ellinde tutan Memlükler'in Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'de yerleşmeye çalışan Portekiz'e karşı mücadelede yetersiz kalması ve bir süre sonra başarısız olması üzerine Mısır'ı fetheden (1517) Osmanlılar bölgede Portekizlilere karşı uzun sürecek bir mücadeleye girişmişlerdir.

Portekiz'in Hindistan'a yönelik sömürgecilik girişimi ve Kızıldeniz'i de kontrol altına alarak bölgeye tamamen hakim olma teşebbüsü uzun sürecek bir Osmanlı-Portekiz mücadelesine yol açmıştır. Esasında Portekiz Fas üzerindeki hakimiyet iddiaları nedeniyle burada yürüttüğü kanlı savaşlara zaman zaman Osmanlılar doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olmuşlarsa da iki güç arasındaki esas mücadele Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'nda yaşanmıştır. Osmanlıların Hindistan'a seferler düzenlemelerinde Portekiz'in Hint ticaretini kontrol altına almış olmasının Doğu Akdeniz'de yol açtığı maddi kaybı önlemek gibi çeşitli etkenlerin yanında Portekiz baskısı karşısında bölgedeki Müslüman Kaliküt ve Gücerat devletlerinin yardım ve himaye talebinde bulunmaları önemli bir sebep olmuştur. Bu şekilde yapılan ve Hint Seferleri olarak bilinen deniz seferlerinden ilki 1538 yılında o sırada Mısır Beylerbeyi görevini yürüten Hadım Süleyman Paşa emrindeki bir donanma tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlılar sahildeki Hindistan sahilindeki Diu Kalesini bir süre kuşatmışlar ancak ele geçirememişlerdir. Başarısız girişimin dönüş yolunda Aden fethedilmiş, Zebîd ve Aden bölgelerinden meydana gelen Osmanlı Yemen'i bir sancak haline getirilmiştir. Bir yıl sonra da Yemen Beylerbeyliği kurulmuştur (1540). Bundan sonra Osmanlı Devleti üç Hint Seferi daha gerçekleştirmiş ve dördüncü Hint Seferi Habeşistan (Etiyopya)'ın fethi ve Habeş Eyaleti'nin kurulmasıyla (1555) sonuçlanmıştır. Böylece Kızıldeniz'in her iki yakasına yerleşen Osmanlı Devleti Kızıldeniz sahilleri ve Habeşistan üzerinde tam kontrol sağlayarak Zeyla'da yeni bir deniz üssü kurmuştur, Portekizlileri bölgeden uzak tutmuştur. Kızıldeniz'in kapalı konumu 18. yüzyıla kadar sürmüş ancak bu yüzyılda yavaş yavaş milletlerarası ticarete açılmıştır.

Osmanlı donanmasının bölgedeki faaliyetleri neticesinde Portekiz tehlikesi Kızıldeniz havzasından Hint Okyanusu'na itilmiştir. İki devlet arasındaki mücadele temelde ticaret savaşı olmakla birlikte bilhassa Osmanlıların Asya ve Afrika'da Portekiz tarafından sömürülen halkları desteklemesi ve mücadele için örgütlemesi nedeniyle bu mücadelenin bir konusunu da sömürgecilik oluşturmuştur. Osmanlıların Portekiz'e karşı verdiği mücadele neticesinde Doğu Afrika sahillerindeki Müslüman devletlerin Portekiz idaresine geçmesi ve sömürgeleştirilmesi engellenmiş oldu. Buna mukabil Hint Okyanusu'nun diğer tarafında önce Portekiz ve sonra Hollanda donanmaları karşısında Endonezya'da Açe Sultanlığı ve Hint Müslümanlarının yardım taleplerine fiilen çok fazla karşılık verilememiştir.

Burada sömürgeciliğe karşı yüzyıllar boyunca mücadele eden Açe İslam Sultanlığı üzerinde durmak gerekir. Sumatra Adası'nın kuzeyinde bulunan diğer bir İslam devleti Pasai-

Samudra'nın 1521'de Portekizliler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Ali Mugāyet Şah tarafından kurulan Açe İslam Sultanlığı 17. yüzyılın ilk yarısında gücünün zirvesine yükselmiş, denizden düzenlenen seferlerle topraklarını güney doğru genişletmiştir.

Sumatra'ya yerleşen Portekizlilerin Açe Sultanlığı'nı ele geçirmek üzere saldırılarını sürdürmeleri karşısında, Açe gönderdiği bir heyetle Osmanlı Devleti'nde yardım istemiştir (1565). Bu arada Zigetvar Seferi'nde bulunan Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine heyetin talepleri tahta çıkan yeni padişah II. Selim tarafından, imzalanan bir antlaşma etrafında karşılanmıştır (1567). Bu kapsamda Açe'ye yardım için beraberinde top, tüfek, cephane ve yeterince ustanın yer aldığı on yedi gemilik bir savaş filosu gönderildi. Nitekim bu askerî ve bilhassa teknik bu yardım neticesinde Açe Sultanlığı Portekizlere karşı durmuş ve bağımsızlığını koruyabilmiştir. Bahsi geçen Açe Sultanlığı, ileriki bölümlerde görüleceği üzere 19. yüzyılda bu sefer Hollanda sömürgeciliğine karşı Güneydoğu Asya'daki Müslüman reaksiyonunun ve direncinin temsilcisi olmuştur.

Açe Sultanlığı Hollandalılar tarafından ortadan son verildiği 1903 yılına kadar yaklaşık dört yüz yıl bağımsızlığını korumuş, Avrupalı sömürgeci devletlere karşı Güneydoğu Asya'da başarılı bir direniş sergilemiştir.

Osmanlı Devleti bir yandan Kuzey Afrika'daki İspanyol yayılmasına karşı bölgedeki Müslümanların yardımına koşmuş ve 1516-1574 yılları arasında devam eden mücadele Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'un kesin bir şekilde Osmanlı hakimiyetine girmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı hakimiyetine giren bölgenin batısında bugünkü Fas'ta Sa'diler Devleti, güneyinde Kânim-Bornu Sultanlığı ve Songay Sultanlığı yer alıyordu. Böylece Kuzey Afrika'nın ve Büyük Sahra'nın güneyinde kalan bir bölgenin sömürgeleştirilmesinin önüne geçilmiş oldu. Bu arada Osmanlı Devleti ile bölgedeki diğer devletler arasında siyasî temas sağlanmıştır. İlk doğrudan temas 1551'de Osmanlı Devleti'nin bugünkü Libya topraklarını İspanyollar'dan kurtarmasıyla Kânim-Bornu Sultanlığı ile sağlanmıştır. 1555-1556'da iki devlet arasında dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti'nin bölgeye yerleşmesi Avrupa devletlerini Kuzey Afrika sahillerinden içerilere girmelerini engellemiş ve kıtanın batı tarafını dolaşmaya başlamalarına sebep olmuştur. Bölge çok daha sonra Fransa tarafından 1830'da başlayan bir süreç neticesinde sömürgeleştirilecektir.

Uygulamalar

Uygulama: Carlo M. Cipolla'nın Fatihleri Korsanlar ve Tüccarlar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003) adlı 68 sayfalık kitabını okuyunuz.

Kazanım:

1. Amerika'daki uygulamaları üzerinden İspanyol sömürgeciliğinin saikleri hakkında etraflı bilgi edinilecek.

2.İspanyollar tarafından elde edilen kıymetli madenler ve dünya çapındaki etkileri hakkında fikir sahibi olunacak.

Uygulama Soruları

1. Hernan Cortez ve Francisco Pizarro'nun Güney Amerika'daki İspanyol sömürgecilğinde oynadığı rol nedir?
2. Potosi'de çıkarılan madenin türü ve potansiyeli nedir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Endülüs hakimiyetinden kurtularak, 11. yüzyılda müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Portekiz zamanla topraklarını genişleterek Sebte'yi ele geçirmiştir. 1415 bu bakımdan Portekiz sömürgeciliği için önemli bir tarihtir. Diğer önemli bir husus gemici lakaplı Prens Henri'nin destekleyerek sistematik hale getirdiği keşif seyahatleridir. Saint Vincent'in hemen yakınında Sagres'te kurduğu enstitü, adeta bir 15. yüzyıl araştırma-geliştirme merkezi olarak çalışmıştır. Merkezin sağladığı maddî ve teknik destek ile gerçekleştirilen keşif seferlerinin temelde Asya'ya gidecek bir güzergahın bulunmasını hedeflemiştir. Portekizliler coğrafi keşiflerin öncülüğünü yaparak, kimi başarılı, kimi başarısız onlarca keşif seyahati düzenlemişlerdir. Deniz aşırı seyahatler sonucu önemli bir güç elde eden Portekiz I. Emanuel zamanında (1495-1521) Portekiz en güçlü dönemini yaşamıştır. İber Yarımadası'daki diğer bir siyasi güç olan İspanyollar 15. yüzyılın sonunda coğrafi keşifler ve sonrasında kolonileşme hareketlerini Güney Amerika'ya yoğunlaştırmışlardır. Christof Colomb bölgede bu anlamda İspanya adına önemli faaliyetlerde bulunmuştur. İspanyollar da rakipleri Portekizliler gibi Doğu'ya yönelerek baharat ticaretini ele geçirme mücadelesine girmişlerdir. Nitekim iki güç arasındaki sömürgecilik rekabeti, aralarında yapılan iki değişik antlaşma ile bir uzlaşma zeminine oturtulmuştur. İlk sömürgeci devletler olarak Portekiz ve İspanya dünyanın batısı ve doğusunda birçok bölgeyi ele geçirip zenginliklerinden yararlanarak önemli bir güç elde etmişlerdir. Bu arada Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kuzey Afrika ve Kızıl Deniz civarındaki Müslüman halklar yüzyıllar boyunca sömürgeci devletlerin işgalinden korunmuştur. Bu bölgeler ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sömürgeleştirilebilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Portekiz sömürgeciliğinin önünü açan gelişme aşağıdakilerden hangisiri?
  - a) İber Yarımadası'ndaki Endülüs varlığının sona erdirilmesi
  - b) 1411 Ayllón Antlaşması
  - c) Sebte'nin alınması
  - d) Gemici Henri'nin tahta çıkması
  - e) Sagres'te kurulan denizcilik enstitüsü
- 2) 1460'da ölümüne kadar keşif seyahatlerine Portekiz'de kim önemli bir maddi destek sağlamıştır?
  - a) Kralı I. João
  - b) João Gonçalves Zarco
  - c) Prester John
  - d) III. Alfons
  - e) Viseu Dükü Henri
- 3) Avrupalıların Hindistan'dan ziyade Afrika'daki fildişini tercih etmelerinin sebebi nedir?
  - a) Daha ucuz olması
  - b) Daha sert olması
  - c) Daha dayanıklı olması
  - d) Daha yumuşak olması
  - e) Daha iri olması

- 4) Deniz yoluyla Doğu Hindistan'a ulaşan ilk denizci kimdir?
- a) Vasco da Gama
  - b) Francesco d'Almeida
  - c) Diogo Cão
  - d) Fernão Gomes
  - e) Alfonso de Albuquerque
- 5) Filipinlere ulaşan ve burada ölen denizci kimdir?
- a) Pedro Álvares Cabral
  - b) Vasco da Gama
  - c) Bartolomeu Dias
  - d) Fernando Macellan
  - e) Martim Afonso de Sousa
- 6) Portekiz'in Hint Okyanusu kıyılarındaki sömürgeleri tam anlamıyla kim tarafından kurulmuştur?
- a) I. Emanuel
  - b) Francesco d'Almeida
  - c) Afonso de Albuquerque
  - d) Pêro da Covilhã
  - e) Gemici Henri
- 7) Pasifik Okyanusunun isim babası kimdir?
- a) Fernando Macellan
  - b) Juan Sebastian
  - c) Bartolomeu Diaz
  - d) Afonso de Paiva
  - e) Pedro Álvares Cabral

8) İspanyol sömürgelerinin yönetiminde *Hindistan Evi* ve *Hindistan Konseyi* nasıl bir role sahipti?

9) İspanyol fatihlerin Güney Amerika'daki uygulamaları buradaki yerli medeniyetler üzerinde nasıl etki etmiştir?

10) Tordesillas Antlaşması'nın İspanyol-Portekiz sömürge rekabetindeki yeri nedir?

Cevaplar

1)c, 2)e, 3)d, 4)a, 5)d, 6)c, 7)a

3. SÖMÜRGEÇİLİĞİN YENİ OYUNCULARI: HOLLANDA, FRANSA VE İNGİLTERE

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

3.1. Hollanda Sömürgeciliği

3.1.1. Hollanda Sömürgeciliğinin Başlaması

3.1.2. Hollanda Sömürgeciliğinin Gelişmesi ve Kurumsallaşması

3.1.3. Hollanda Sömürge İmparatorluğu'nun Gerilemesi

3.2. İngiltere Sömürgeciliği

3.2.1. İngiltere Sömürgeciliğinin Başlaması

3.2.2. Dünya'nın En Büyük Sömürge İmparatorluğu'na Doğru

3.2.3. İngiltere'nin Yeni Sömürgecilik Anlayışı

3.2.3.1. Boer Savaşı (1899-1902)

3.3. Fransa Sömürgeciliği

3.4. Genel Hatlarıyla Sömürgeci Devletler Arasındaki Rekabet

3.4.1. Hollanda-İngiltere Rekabeti

3.4.2. Sömürgeci Rekabet Açısından İspanyol Veraset Savaşı (1701-1714)

3.4.3. Sömürgeci Rekabet Açısından Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748)

3.4.4. İngiltere-Fransa Rekabeti'nde Dönüm Noktası: Yedi Yıl Savaşları (1756-1763)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Hollanda sömürgeciliği nasıl başlamıştır?
- 2.** Dünya'nın en büyük sömürge imparatorluğu hangisidir?
- 3.** Yedi Yıl Savaşları'nın sömürgecilik tarihindeki yeri nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Hollanda'nın sömürgeci bir güç olarak ortaya çıkması, gelişmesi ve elde ettiği sömürgeler	Hollanda sömürgeciliğinin tarihi gelişiminin anlaşılması, dönüm noktalarının öğrenilmesi	Okuma, araştırma
İngiltere'nin sömürgeci bir güç olarak ortaya çıkması, gelişmesi ve elde ettiği sömürgeler	İngiltere sömürgeciliğinin tarihi gelişiminin anlaşılması, dönüm noktalarının öğrenilmesi	Okuma, araştırma
Fransa'nın sömürgeci bir güç olarak ortaya çıkması, gelişmesi ve elde ettiği sömürgeler	Fransa sömürgeciliğinin tarihi gelişiminin anlaşılması, dönüm noktalarının öğrenilmesi	Okuma, araştırma
Sömürgeci güçler arasında yaşanan mücadele	Sömürgeci devletlerin aralarındaki savaşın sömürge topraklarının geleceği üzerine etkisinin anlaşılması	Okuma, tartışma

Anahtar Kavramlar

- Hollanda
- Maluku (Baharat) Adaları
- Afrika
- Hindistan
- Yedi Yıl Savaşları

Giriş

Avrupa ülkeleri arasında ilk önce Portekiz ve ardından İspanya, Hindistan ve Cava'ya kadar giderek sömürgecilik faaliyetlerine başlamışlardır. İber Yarımadası'nda kurulu bu ülkenin yaklaşık yüz yıl süren neredeyse rakipsiz sömürgecilik faaliyetleri Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin sürece dahil olmasıyla yeni bir yöne evrilmiştir. Bu son üç devletin sömürgecilik yarışına katılmaları aynı zamanda sömürgeci güçler arasındaki rekabeti üst düzeye çıkarmıştı. Hedefte önce İspanya ve Portekiz vardı. Akabinde Hollanda, Fransa ve İngiltere arasında yoğun bir rekabet yaşanmıştı.

3.1. Hollanda Sömürgeciliği

3.1.1. Hollanda Sömürgeciliğinin Başlaması

Hollanda ticarî dehası sayesinde Portekiz ve İspanya'nın ardından sömürgecilikte yükselen güç olmuştur. İspanya'ya karşı on sene önce başlattığı isyan sürecinde 1579'da bağımsızlığını ilan eden Hollanda deniz aşırı topraklara açılmak için ciddi bir gayret gösterdi. Önceleri Hollandalı tüccarlar Portekiz üzerinden ulaşan doğu ürünlerini Kuzey Avrupa'ya pazarlıyorlardı. Hollanda'nın İspanyol hegemonyasından kurtulduğu tarihlerde Portekiz bu İspanya'nın hakimiyetine girmiştir. Yeni durumda İspanyollar, Hollandalı gemicilerin ikmal merkezi olan Cadiz ve Lizbon gibi Portekiz limanlarını Hollandalı gemicilere kapattılar (1580). Hollandalıların bu gelişmeye tepkisi doğrudan başta baharat olmak üzere Doğu'dan gelen ürünlerin yetiştirildiği bölgelere ulaşmaya çalışmak oldu. Daha önce Portekizlilerin yanında Goa ve Lizbon'da çalışmış olan bazı tüccarlar deniz yolu haritalarını ele geçirmişlerdi. Bunlardan biri olan ve 1583-1588 yılları arasında Goa'da Portekiz valisinin sekreterliğini yapan Jan Huijgen van Linschoten tarafından yazılan, deniz yollarının haritalarını ve Portekizlilerin gerçekleştirdiği keşifleri ayrıntısıyla içeren el kitapları Amsterdamlı tüccarlara ihtiyacı olan yol bilgiyi sunmuştur. Van Linschoten'in ilk kitabı 1595'te basılan *Reys-gheschrift vande navigatien der Portugaloyzers in Orienten* (Doğu'daki Portekiz Seferlerinin Seyahat Notları) Portekiz ile Doğu Hint Adaları, Hindistan, Çin ve Japonya arasında birçok yön bilgisi içeriyordu. Van Linschoten daha sonra aynı şekilde haritalar ve çizimler içeren iki kitap daha yayınlamıştır.

Doğuya ilk Hollanda filosu 1595 yılında Cornelis de Houtman yönetiminde dört gemiyle yola çıkmıştır. Bu ticaret filosu Afrika'nın Ümitburnu'nu dolaşarak Doğu Hint Adalarına ulaştı. Yolculuğu dokuz zengin Amsterdamlı tüccar tarafından kurulan Uzak Ülkeler Şirketi (Compagnie van Verre) finanse etmekteydi. Şirketin amacı Portekiz'in bilhassa baharat ticareti üzerindeki tekelinin kırılmasıydı. Şirket daha sonra kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin öncüsüdür.

Cornelis de Houtman ilk seferini tamamlayarak 1597'de Amsterdam'a döndü. 249 mürettebat ile başladığı seferden dönüşünde sadece 89 kişi hayatta kalmıştı. Houtman önce Cava Adası'nın batısında kara birer depose olarak bilinen Bentem Adası'na, sonra Bali, Madura ve Sumatra adalarındaki çeşitli limanlara uğramıştı. Yapılan sefer Houtman'ın beraberinde getirdiği bol miktarda baharat düşünülürse amacına ulaşmıştı. Bu ilk seferin en önemli sonucu bundan sonra yapılacak onlarca sefer için umut oluşturmuş olmasıdır.

Nitekim önce on ayrı şirket toplam altmış beş, 1598'de ise beş ayrı şirketin yirmi iki gemi ile düzenlediği ticarî yolculukların büyük bir kısmı başarıya ulaşmıştır. Bu şekilde zamanla birbiriyle rekabet halinde birçok Hollandalı şirket ortaya çıkmıştır.

3.1.2. Hollanda Sömürgeciliğinin Gelişmesi ve Kurumsallaşması

Hollandalıların Baharat Adaları'na (Maluku Adaları) ulaşması Mart 1599'da Jacop van Neck yönetimindeki filo tarafından yapılan seferle mümkün olmuştur. Bu yüksek kâr getiren

bir sefer olmuştur. Hollanda hükümeti Doğu'ya sefer düzenleyen müstakil şirket sayısındaki artışa sessiz kalmamıştır. Zira sadece 1601'de çeşitli şirketler tarafından on dört sefer düzenlenmişti. Hükümet Hint Okyanusu'nda ticaret yapan bütün şirketlerin birleşmesini teşvik etmiştir. Böylece Hollandalı tüccarlar kaynaklarını bir havuzda toplayarak yeni bir ticarî yatırım biçimi olarak 1602'de *Birleşik Doğu Hindistan Şirketi* (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) veya daha yaygın kullanımla Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ortaya çıktı. İlgili bölümde bahsedildiği üzere çağdaşları gibi bu şirket de sadece ticarî bir yapıya ve faaliyetlerle sınırlanmış değildi Hollanda'ya bağlı özerk bir devlet görünümündeydi. Hollanda hükümeti tarafından Ümitburnu ile Macellan Bağazı arasında kalan bölgede ticaret yapma tekeli verilen şirket, askeri amaçlı müfrezeler bulundurmaya gerektiğinde Hollanda adına savaş açmak, kaleler inşa etmek ve Asya'daki mahalli hükümdarlarla antlaşmalar imzalamak gibi bağımsız bir devletin sahip olduğu geniş yetki ve ayrıcalıklara sahipti Nitekim Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Ümitburnu ile Basra körfezinde Benderabbas Limanı'ndan Doğu Hint Adalarının en ucunda bulunan Timor'a kadar uzanan bölgede müstahkem ticaret merkezleri ve tesisler kurarak meşhur Hollanda sömürge imparatorluğunu tesis etti.

Hollanda'nın Kuzey Amerika'da ilk sömürgeleri. 1614 yılında otuz Wallon ailenin yerleştiği Hundsan nehri etrafında gelişti. Nehir boyunca Yeni Hollanda denilen bölgede halkı kürk ticareti ve ziraatla geçinen bazı yerleşme merkezleri kuruldu; bunların en önemlisi İngilizler'in sonradan New York adını verdikleri New Amsterdam'dı. Ancak Kuzey Amerika'daki sömürgecilik fazla fazla önemsenmedi. Hollandalılar, İngiliz sömürgeleri arasında sıkışıp kalan Yeni Hollanda kolonisine göçmen yerleştirme konusunda fazla bir gayret sarfetmediler.

1626'da Brezilya sahillerine yerleşen on Protestan aile ile başlayan Hollanda sömürgeciliği, Hollanda Antilleri olarak da bilinen Batı Hint Adalarını (Karayipler) içine alarak Güney Amerika'da daha yoğun faaliyette bulunmuştur. Batı Hint adalarına izafeten *Batı Hindistan Şirketi* olarak adlandırılan (1621) şirket yeni yerler kazanılarak Hollanda'nın batıdaki sömürgeciliğin gelişmesinde büyük rol oynadı. 1634'te, Venezuela kıyılarında daha sonraları en önemli askeri üs olarak kullanılan Curaçao ele geçirildi. Ertesi yıl Brezilya sahillerinin büyük bir kısmına el konularak Hollanda Brezilya'sı adı verilen bu bölgede kereste ve şeker kamışı plantasyonları kuruldu. Aynı yıl Guyana ile Antil Denizindeki St. Eustatius, St. Martin ve Tabago İspanyollar'dan alınarak köle ticaretinin ana merkezleri haline getirildi. Amerika ve Batı Afrika'yı kontrolü altında tutan Batı Hindistan Şirketi yönetimi altındaki yerlerde, kuruluşu ve isimlendirilmesinde taklit edildiği Doğu Hindistan Şirketi kadar geniş haklara sahip değildi. Bununla birlikte köle ticaretini tekelinde bulunduruyordu.

Hollanda'nın kurduğu deniz aşırı imparatorluk bir ticaret merkezleri ağından müteşekkildi. Bunların içlerinden bazıları Avrupalıların göç edip yerleştiği kolonilere dönüşmüştü. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca bu koloniler Hollanda'nın Birleşik Doğu Hindistan Şirketi ve Batı Hindistan Şirketi'nin kontrolündeydi. Hollanda'nın sahip bu ticarî ağın temel bileşenleri Güney Afrika'da Cape Town; Güneydoğu Asya'da Endonezya'da Batavya (bugünkü Cakarta), Hindistan'da Malabar, Japonya'da Deshima, Kuzey Amerika'da New Amsterdsam (bugünkü New York); Hollanda Antillerinde Curaçao ve Surinam idi. Napolyon

Savaşlarından sonra Hollanda, Cape Colony ve Seylan gibi bir kısım kolonisini İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştı. Bilhassa Açe Savaşı (1873-1914) sonucunda bölgeyi tamamen kontrolü altına almasıyla Hollanda Doğu Hint Adaları yani bugünkü Endonezya ekonomik ve duygusal açıdan önemli bir konuma yükselmişti.

Diğer sömürgeci ülkelerle girilen çıkar çatışmaları ve mücadeleler Hollandalılar'ın Amerika kıtasında uzun süre kalmasına imkan vermedi. Portekiz'in yeniden bağımsızlığını kazanmasından bir sene sonra başlayan Hollanda-Portekiz savaşı (1641-1651), Brezilya'daki işçilerle kölelerin ayaklanması, hemen ardından İngiltere ile Güney Amerika'da başlayan savaşlar Hollanda'nın Kuzey Amerika'daki kolonilerini kaybetmesine yol açtı (1673). Amerika'da uğradığı başarısızlık sonucu 1667'de ele geçirdiği Hollanda Guyanası gibi koloniler değerini yitirmiştir.

Afrika'daki en önemli Hollanda sömürge alanı, 1652'den 1806'ya kadar yönetimi altında tuttuğu yopın bir Hollandalı yerleşimciye sahip Kaapstad (Cape Colony)'dır. 15. yüzyılda Portekizlilerin Ümitburnu'nu ve Table körfezini keşfetmelerinden sonra bu sahiller denizcilerin su ve erzak temini için karaya çıktıkları bir yer olmuşsa da 17. yüzyılın ortasında Hollandalılar gelinceye kadar iskân edilmemiştir. 1648'de Güneydoğu Asya'daki kolonilere göçmen götüren bir Hollanda gemisinin fırtınaya yakalanıp Kaap (Cape) yarımadası sahillerinde kayalara bindirmesi ve yollarına devam edemeyen göçmenlerin buraya yerleşmek zorunda kalmaları üzerine, onları korumak amacıyla hareket eden *Hollanda Doğu Hindistan Şirketi* adına Jan van Riebeeck, Table dağı eteklerinde kalıntıları halen mevcut bulunan kaleyi inşa ettirmiş (1652) ve şirketin gönderdiği elemanlarla burada küçük bir koloni idaresi kurmuştur (1657). Koloninin kurulması üzerine bölgede yaşayan Hotantolar'la Boşimanlar'ın bir kısmı iç bölgelere çekildi. Zamanla Hollandalılar bu yerlilerle Güneydoğu Asya'daki kolonilerinden getirdikleri Malayları çiftliklerinde köle olarak çalıştırmaya başladılar; böylece "coloured" denilen melez ırk ve Hollanda, Almanya, İngiltere ile Fransa'dan yeni göçmen gruplarının gelmesiyle de içinde İngilizce, Fransızca, Almanca unsurların bulunduğu Felemenk lehçesini konuşan Afrikaaner ırkı ortaya çıkmaya başladı. Önceleri yalnız Kaapstad bölgesinde yaşayan ve Trek Boerler de (göçmen çiftçiler) denilen Afrikaanerler, nüfuslarının giderek artması üzerine iç bölgelere doğru yayılmaya başladılar ve karşılaştıkları yerlilerin ele geçirebildiklerini köleleştirirken diğerlerini daha içerilere sürdüler Güney Afrika'nın içerilerine kuzey ve güney istikamette genişlediği 18. yüzyıl sonlarında, aynı dönemde sömürgeci devletler arasında rekabetin kızışması üzerine İngilizler ile Hollandalılar arasında birkaç defa el değişti. Bunlardan birinde Hollanda'da meydana gelen Batavian Devrimi ve akabinde kurulan Batavian Cumhuriyeti'nin Fransa ile ittifak yapması üzerine Kaapstad İngiltere tarafından işgal edilmiştir (1795). Kaapstad, Napolyon savaşları sırasında Fransızlar'ın eline geçmesini önlemek için İngilizler tarafından bir defa daha işgal edildi (1795). Bölge 1802'deki Amiens Antlaşması ile tekrar Hollanda'ya verildiyse de 1806'da yine İngiltere'nin eline geçti. 1814'teki Paris Antlaşması ile de Cape adıyla resmen bir İngiliz kolonisi olarak tanındı.

İngiliz idaresi altında maruz kaldıkları kültürel ve dini baskılar, burada 1834'te köleliğin kaldırılmasıyla beraber Flemenkçe konuşan Boerleri başka bir yerde bağımsızca yaşamak için koloniyi terk etmeye yöneltti. Bunun sonucunda Boerler tarafından Orange Free State (Oranj

Cumhuriyeti) ve Transvaal ayrı iki yeni yerleşim yeri kuruldu. 1899-1902 arasında gerçekleşen Boer Savaşı sonrasında, aynı bölgede bulunan İngiliz yerleşimi Natal ile birlikte dört bölgeyi İngiliz tacı altında birleştirdi (1910). Bu arada Flemenkçe konuşan insanlardan bir kısmı kendilerine özgü bir dil olan Afrikaans'ı geliştirdiler. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu yeni dil İngilizce, Fransızca, Almanca ve Flemenkçe unsurları barındırıyordu. Nitekim bu dil İngilizce ile birlikte 1925 yılında Güney Afrika Birliği'nin resmi dili olarak kabul edildi.

3.1.3. Hollanda Sömürge İmparatorluğu'nun Gerilemesi

Hollanda özellikle 18. yüzyılın başlarında, Amerika'daki sömürgelerini kaybetmiş olmasına rağmen diğer sömürgeleri ve kıtalar arası deniz ticaretini elinde tutması sebebiyle dünyanın hâlâ ekonomisi en güçlü devleti durumundaydı . Hallandalı tekne sahipleri toplam Avrupa teknelerinin yarısına hakim olarak dünya deniz taşımacılığının büyük kısmını ele geçirmişler ve bütün Avrupa'nın ticaret aracıları haline gelmişlerdi. Böylece ticarete öne çıkan ülke, başta gemi sanayii olmak üzere bazı endüstri dallarında da birinci sıraya geçmişti; diğer sömürgeci ülkelere gemi inşa ediyor ve milletlerarası Doğu-Batı ticaretine hakim olduğu gibi köle trafiğinin de büyük kısmını elinde tutuyordu. Ancak bu durum İngiltere ile 1780'de çıkan ve dört yıl devam eden savaşa kadar sürdü. Bu savaştan yenik çıkan Hollanda'nın okyanuslardaki, özellikle Hint Okyanusu'ndaki gücü zayıfladı. 1795'te Batavian Cumhuriyeti'nin ilanı ile başlayan ve Fransız istilasıyla 1815'e kadar devam eden süreçte elindeki teknelerin çoğunu kaybetti ve kolonilerinin önemli bir bölümünü İngilizler'e kaptırdı. Bu arada bozulan mali durumları dolayısıyla Batı ve Doğu Hindistan şirketlerini sırasıyla 1792 ve 1800 yıllarında feshetmek zorunda kaldı. 1815'te Napolyon'un Waterloo yenilgisinden sonra İngiltere ile imzaladığı bir anlaşma ile Seylan, Kaapstad, Guyana, Sri Lanka ve Tobago hariç eski kolonilerine kavuştuysa da bu durum devamlı olmadı ve yavaş yavaş bütün sömürgeler bağımsızlıklarını elde ettiler. İlgili bölümde incelendiği üzere en uzun süre yönettiği sömürgesi bugünkü Endonezya olmuştur.

3.2. İngiltere Sömürgeciliği

3.2.1. İngiltere Sömürgeciliğinin Başlaması

İngiliz tarihinde I. Elizabeth (1558-1603) döneminde denize hâkim olanın ticarete hükmedeceği; ticarete hâkim olanın ise dünya zenginliklerine hükmedeceği şeklinde bir bakış açısının etkili olduğu yeni bir sürece girilmiştir. Bu dönemde denizlerde İspanya hegemonyasından kurtulan İngiltere, ilk defa denizcilik politikası geliştirip deniz aşırı ticarete başlamıştır. Sonraki yüzyılda İngiltere'de ekonomik güçlerin ulusallaştırılması hareketi yaşanmıştır. 1651'de yapılan Denizlerde Dolaşım Yasası'nın bunda önemli payı vardır. Esasında bu kaçınılmaz bir durumdur. Şöyle ki, 17. yüzyılın ilk yarısında Batı Hint Adalarında (Endonezya Takımadaları) oluşturulan ticaret kolonileriyle artan ticarî faaliyetler İngiltere'yi sahip olduğu deniz filosunu genişletmeye zorlamıştır. Bu anlamda İngiliz deniz taşımacılığını ellerinde bulunduran Hollandalılar en büyük engel olarak görüldüğünde 1651 tarihli yasal düzenleme ile taşımacılığını millileştiren İngiltere kendi deniz ticaret filosunu kurmak yolunda oldukça önemli bir adım atmıştır. Bu düzenleme sonraki yüzyıllarda gelişerek

dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu olarak 19. yüzyılda zirveye çıkacak olan gelişmelere öncülük etmiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri İngilizlerin artık gemi ithal eden değil, gemi inşa eden bir devlet olmaya başlamalarıdır.

Bu dersin sınırları bakımından İngiliz sömürgeciliğinin gelişimini üç döneme ayrılabilir. İlki sömürgeciliğin başlaması ve olgunlaşması süreci olup 1763 Paris Antlaşması'na kadar sürmektedir. İkincisi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar olan genişleme ve yerleşme dönemidir. Üçüncü dönem ise aynı yüzyılda başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden yeni sömürgecilik dönemidir. İngiliz sömürgeciliğinin 20. yüzyıldaki durumu -konumuzun dışında olmakla birlikte- genel olarak iki döneme ayrılarak; I. Dünya Savaşı'ndan soğuk savaş döneminin başlamasına kadar olan kısım tutunma bundan sonraki süreç ise dağılma dönemi şeklinde adlandırılmaktadır.

İlgili bahiste üzerinde durulduğu gibi aslen İngiliz olmayan Giovanni Caboto (John Cobot) hariç, coğrafi keşif hareketlerinin ilk dönemlerinde İngilizlerin fazla rol oynadığını söylemek zordur. İngiltere, 1550 yılından sonra Yeni Dünya'nın keşfi için harekete geçmiş; keşif gezilerinin sayısını arttırmıştır. Bu gemicilerden bir kısmı Kathay'a (Çin) doğru bir kuzeydoğu geçidini bulmak için yola çıkmış ve 1553'te Arhangelsk'e ulaşmıştır. Bu arada Cabot'un izinden giden Sir Humphrey Gilbert'in bugünkü Kanada'da Newfoundland'i ilk İngiliz sömürgesi ilan etme ve burada yerleşim sağlama çabası hatırlanmalıdır (1583). Her ne kadar sonuç alınamamışsa da İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki geleceği açısından önemli bir girişimdir.

3.2.2. Dünya'nın En Büyük Sömürge İmparatorluğu'na Doğru

1600 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması İngiltere'nin sömürgecilik yolunda attığı önemli bir adımdır. Aşağıda bahsedileceği üzere Doğu Hint Adaları yani Güneydoğu Asya'da Hollandalılarla rekabet edemeyen bu şirket Hindistan'a yönelerek, burada ticaret merkezleri kurmuştur. Zamanla Masulipatam, Madras ve Bombay'ı ele geçirdi. Aynı tarihlerde Portekiz, Fransa ve biraz sonra diğer sömürgeci devletlerin Hint kıtasında yerleşme çabaları karşısında bölgede doğrudan bir işgal sürecine başlayarak hakimiyet tesis etmiştir. Aynı dönemde civarda Johor (Singapur), Penang (Malezya) ve Malaka (Endonezya) gibi yerleri ele geçirerek stratejik bir büyüme gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde Karayiplerde Antigua, Nevis, St. Christopher (St. Kitts), Barbados ve Honduras adalarını ele geçirerek daha sonra İngiliz Batı Hint Adaları olarak bilinecek bölgede hakimiyet kurmuştur. Sömürgecilik açısından bu bölgenin şeker kamışı plantasyonlarıyla meşhur olduğunun hatırlanması İngiltere'nin bu adımının açıklar. Bundan sonra Amerika kıtasının kuzeyine yönelerek, Virginia, Plymouth, Maryland ve New England kolonilerini kurdu. Kuzey Amerika'daki kolonileşme süreci ilgili bölümde incelendiği üzere diğerlerinden farklı gelişen bir süreç olmuştur.

Görüldüğü üzere İngiliz sömürgeciliği 18. Yüzyıl boyunca Amerika ve Doğu ve Güneydoğu Asya'da yoğunlaşmıştır. Bilhassa Batı Hint Adalarındaki sömürgelerinde ihtiyaç duyulan işgücünü karşılamak için döneminde çok kârlı getiren bir faaliyet olan köle ticaretine daha erken bir zamanda başlamış olmasına, yani bilhassa Afrika'nın batısıyla ilişki içine girmiş olmasına rağmen burada kalıcı kolonilerini daha sonraki süreçte kurmuştur. Bu anlamda

1661'de Gambia Nehri üzerindeki James Adası'na yerleşmesiyle başlayan Afrika süreci yüzyıldan fazla bir süre sonra 1787'de Sierra Leone ile yine Batı Afrika'da devam etmiş; 1806'da Hollanda'dan Ümitburnu (Kaapestad) alınmasıyla Güney Afrika'ya doğru genişlemiştir. Avrupa sömürgeciliğinin Afrika'ya hücum ettiği 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere Gana, Nijerya, Kenya ve Uganda'yı kendi payı olarak elde etmiştir.

Bu şekilde giderek genişleyen ve dünyaya yayılan İngiliz sömürgeciliğinin uzun bir dönemi daha ziyade ekonomik ve ticarî öncelikli bir şekilde, en tanınmış Doğu Hindistan Şirketi olan birçok şirket vasıtasıyla yürütülmüştür. Metropolde söz konusu genişlemeye uygun olarak söz konusu topraklarla ilgilenmek üzere Board of Trade (Ticaret Kurulu) gibi bir bürokratik aygıt gelişmiştir ama İngiliz krallığı sorun çözmek, şirketlerin faaliyetlerini teşvik etmek kimi zaman da denetlemekten öte bir müdahalede bulunmamaya özen göstermişlerdir. Bu süreçte sömürgelerden metropol ülke İngiltere'ye öncelikle baharat, tütün, şeker türünden ihtiyaç ürünleri sonraki dönemde gelişen sanayisi için ihtiyaç duyduğu pamuk çeşitli madenler gibi hammadde akışı sağlanmıştır. Elde edilen sömürge topraklarının diğer bir görevi üretilen mamul maddeler için önemli bir pazar sunmaları olmuştur. Bu noktada girmek İngiltere'nin Çin pazarlarına girmek için verdiği mücadele hatırlanmaya değer. 1651'den beri uygulandığı üzere tüm bu ticaret İngiliz gemileri tarafından yapıyordu.

İngilizler deniz aşırı topraklarda faaliyetlere başladıkları sırada öncelikle Portekiz ve Hollanda ile karşı karlışa gelmişlerdir. Aşağıda ele alındığı üzere bilhassa Hollanda ile uzun soluklu ve galip çıktıkları bir mücadeleye girişmişlerdir. Nitekim 17. yüzyılın sonlarında Hollanda sömürge imparatorluğu dağılma sürecine girmiştir. İngiltere'nin ikinci rakibi Fransızlar olmuştur. Deniz aşırı faaliyetlere İngilizlere göre erken bir dönemde başlayan, dolayısıyla avantajlı bir konumda olan Fransa, rakibinin alan daraltması karşısında başlattığı mücadelede önce Hindistan gibi gelecek vadeden bir bölgeyi akabinde Kuzey Amerika'yı kaybederek ciddi bir kayıp yaşamıştır. Şüphesiz iki devlet arasındaki en önemli mücadeleye Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) işte bu yönüyle damga vurmuştur. İngiltere'nin bu savaştan kısa bir süre sonra önemli bir sömürgesi olan Kuzey Amerika'daki On Üç Koloniyi kaybetmiş olması diğer bir gelişmedir. Burada farklı olan nokta söz konusu kolonilerin başka bir devlet tarafından işgal edilmesi değil, isyan ederek bağımsızlıklarını elde etmiş olmalarıdır. Bu İngiltere açısından geri kalan kolonilerin idare edilmesi tarzında farklı uygulamalara gidilmesi, biraz daha serbest bir yönetim tarzının takip edilmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim, sonraki süreç göstermiştir ki söz konusu serbest idare en amansız isyancıları bile bir süre sonra İngiliz yönetimi altında yaşayabilmeyi kabullenmeye götürmektedir. Bu tespitin özellikle Güney Afrika'da İngilizle karşı giriştikleri savaşı kaybederek 1902 sonrasında doğrudan İngiliz hakimiyetinde yaşamak durumunda kaşan Boerlerin bizzat kendilerinin yaptığı hatta İngiliz yönetimini yumuşak buldukları için II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın tüm çabalarına rağmen bir süre önce karşı safta savaştıkları İngilizlerin yanında yer aldıkları söylenmektedir.

19. yüzyıla girilirken İngilizler Napolyon savaşları sonucunda hem Avrupa'daki siyasî üstünlüğü elde etmişler hem de yeni birtakım sömürgeler kazanmışlardır. Trinidad, Seylan, Tobago, Moritus, Malta ve Singapur bu grupta yer alırlar.

3.2.3. İngiltere'nin Yeni Sömürgecilik Anlayışı

Esasında henüz neo-colonialist (yeni sömürgeci) bir anlayış ortaya çıkmamışken İngiltere bağımsızlığını elde ederek kendisinden ayrılan Amerika Birleşik Devletleri'nde daha önce sahip olduğu ekonomik çıkarlar ve ayrıcalıkları büyük oranda korumayı başarmıştır. Ticaret rakamları bunu en iyi şekilde göstermektedir. Nitekim, bağımsızlık sonrası ihracatta olmasa da ABD'nin yaptığı ithalatta İngiltere birinci sıradaki konumunu sürdürmüştür. Şüphesiz 1794 yılında, *Jay Antlaşması*'nın ABD içindeki bir kısım ciddi muhalefete rağmen imzalanmış olmasını İngiltere'nin yeni sömürgecilik anlayışından çok önce benzer bir yaklaşım içinde olduğunu gösterir. Bir süre sonra ABD'nin güney eyaletleriyle sürdürdüğü tarımsal ilişki o boyuta gelmiştir ki; burası İngiliz dokuma sanayinin en önemli hammaddesi olan pamuğu neredeyse tek başına sağlamaya devam etmiştir. Latin Amerika'nın bağımsızlık hareketlerinin başarıya ulaşması süresi ile İngiltere'de hakim olmaya başlayan *serbest ticaret* (free trade) anlayışının aynı döneme denk gelmesi, sahip olduğu ticarî potansiyelle İngiltere'ye önemli bir pazar olabilecek bölge ülkelerinin bağımsızlıklarına sempatiyle yaklaşılması, hatta fiilen desteklenmesi diğer bir öncü neo-kolonyalist yaklaşım olarak görülebilir.

İngiliz sömürgeleri açısından 19. yüzyılda yaşanan en önemli gelişme şüphesiz, Orta Hindistan, Asam ve Doğu Bengal'de akabinde Delhi'de ortaya çıkan direniş hareketlerinin etkisiz hale getirilmesinden sonra Babürlü Devleti'nin ortadan kaldırılmasıyla Hindistan'ın tamamının Doğu Hindistan Şirketi'nin hakimiyetine girmesi, ardından şirketin lağvedilerek İngiliz hükümetinin Hindistan'ı doğrudan yönetmeye başlaması (1858) olmuştur. Bu süreç İngiltere Kraliçesi Victoria'nın 1877'de diğer sıfatlarına ek olarak, muhafazakâr başbakan Benjamin Disraeli'nin büyük gayreti sonucu Hindistan İmparatoriçesi ilan edilmesiyle zirveye ulaşacaktır.

Bu arada İngiltere kaybettiği Kuzey Amerika'nın yerini yeni elde ettiği Avustralya ve Yeni Zellenda ile doldurmaya çalışmıştır. İngiltere bir süre sonra çoğunlukla Avrupa'dan göç eden nüfusun yaşadığı bazı sömürgelerinde, biraz önce bahsedilen yeni yönetim anlayışını uygulamaya koymuştur. 1847'de Kanada'da başlayan, Avustralya ve Yeni Zelanda da sürdürülen uygulamada sömürge ülkede halk iç işlerini kendi seçtiği bir idare ile yürütürken güvenlik ve dış ilişkiler tamamen Londra'dan tayin edilen bir genel vali marifetiyle İngiliz hükümeti tarafından yürütülüyordu.

Bir taraftan yukarıda sayıldığı gibi sömürgeler elde ederek, doğrudan buraları işgal edip yönetimi ele alan İngiltere diğer taraftan yaptıkları ticarî anlaşmalar sonucunda, kendileri için önemli pazar değerine sahip ülkeleri yarı sömürge olarak kontrol altına almaya çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti ve Afyon Savaşları sonrasında Çin'in başına gelenler bunun iki önemli örneğidir.

Bundan sonraki süreçte, hazırladığı uygun ortamda sömürgelerindeki tüketim alışkanlığını, toprak düzeni ve tarımsal faaliyetler tamamen İngiltere'ye uygun bir şekilde şekillendiriliyordu. Böylece büyüyen sanayisiyle ürettiği ciddi miktardaki mamul malını satılacağı pazarın bulunduğu uygun ortamı daima elinde tutmuş oluyordu. 19. yüzyılın ikinci

yarısından itibaren, dünyadaki sömürgelerin yüzde yirmisinden fazlasını elinde tutan İngiltere en büyük sömürgeci güç olmuştur.

Afrika'nın paylaşımı 19. yüzyıl sömürgeciliğinin üzerinde en çok durulan konusu olmuştur. 1882'de Mısır'ı işgal ederek Afrika'daki aslan payını elde eden, daha önce Fransa'nın deneyip başaramadığını başaran İngiltere, 1815'te Malta'yı elde etmesi, 1878'de ise Kıbrıs Adası'na yerleşmesinden sonra zinciri tamamlayarak en kıymetli sömürgesi Hindistan'a giden yolun güvenliğinin sağlanmasında önemli bir adım atmış oluyordu. Sonrasında Afrika'daki genişlemesini sürdürerek 1899'da Sudan'ı işgal edip Nijerya, Gambia, Gana'yı ele geçirdi. Zimbabve, Zambiya ve Malavi serbest ticaret bölgesi haline getirildi. 19. yüzyılın sonunda Boerlerin yenilmesiyle birlikte Kahire'den Ümitburnu'na kadar Afrika'nın büyük kısmı İngiliz hakimiyetine girmişti. Gerçi bu dönemde sömürgeye aç Almanya yeni bir rakip olarak Afrika'da İngiltere'yi biraz uğraştırmışsa da İngiltere I. Dünya Savaşı'na kadar sömürgecilikteki üstün konumunu devam ettirmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Osmanlı Devleti gibi büyük topraklara sahip iki imparatorluğun yenilmesi üzerine İngiltere sömürge imparatorluğuna bazı yeni topraklar eklenmiştir.

Sadece İngiltere değil, modern sömürgecilik başladığından itibaren Portekiz, İspanya, Hollanda ve diğerleri ele geçirmek istedikleri bölgelerde birçok direnişle karşılaşmışlardır. Güney Afrika'daki Boerlerin İngiltere'ye karşı giriştikleri savaş bunlardan sadece biridir. Bununla birlikte gerek sömürgecilik tarihinde çok fazla öne çıkarılıyor olması gerekse aslında savaşan gruplardan birinin daha önce buraya gelerek yerleşen yabancılar, diğerlerinin ise onların topraklarını ele geçirmeye çalışan yine dışarıdan gelen bir grup olmaları; bununla birlikte söz konusu toprakların gerçek halklarının her iki durumda da konunun tamamen dışında yönetilen kitleler olması konuyu ilginç ve üzerinde biraz genişçe durmaya değer kılmaktadır.

3.2.3.1. Boer Savaşı (1899-1902)

İngiltere Belin Konferansı (1884-1885) sırasında ve sonrasında Afrika'da önemli bir alanı ele geçirmişti. Bu alan Afrika'nın güneyinde Cap sömürgesinden başlayarak Bechuanaland (bugünkü Botswana) ve Rodezya (bugünkü Zimbabve) boyunca uzanıp Kenya'da sona eriyordu. Napolyon Savaşları başlayınca İngilizler Ümit Burnu'na asker çıkararak, 18. yüzyıldan beri burada bulunan Hollandalı sömürgecilerin topraklarını işgal etmişlerdir. Bu Hollandalılar *Boer* Flemenkçede köylü demektir. Gerçekten de Boerler yoğun bir şekilde çiftçilikle meşguldürler. Nitekim İngilizlerin Güney Afrika'daki hakimiyetlerini genişletmeleri sırasında Boerlerin parayla fazla ilgilenmeyen tutumları iki taraf arasında çıkacak savaşın temel nedenini oluşturmuştur. Boerleri farklı kılan diğer iki özellik kabalıkları ve kalvinist mezhebine bağlı koya Hristiyanlıklarıydı. Çok çalışkan, sade ve kanaatkâr olmakla birlikte Afrikalıların Tanrı tarafından kendi emirlerine verilmiş olduklarına inanıyorlardı. Ciddi bir baskı altında kontrolleri altında tuttıkları yerli halka kötü davanıyorlardı. Sömürgelerinde genellikle nisbeten daha serbest bir yönetim sürdürmüş olan İngilizler bu tutuma itiraz etmiş; yerli halka bazı haklar tanınmasını zorla kabul ettirmiştir. Bu durum karşısında Boerler İngilizlerin idaresi altındaki Cape Colony'yi terk etmeyi tercih ettiler. Orange ve Vaal kıyılarına

yerleşerek, kısa bir mücadeleden sonra Orange Cumhuriyeti (1852-1902) ve Transvaal veya Güney Afrika Cumhuriyeti'ni (1856-1902) kurdular.

Bu tarihlerde İngilizler Güney Afrika'dan yukarıya doğru genişleyerek Cape'in kuzeyine ve Transvaal'in batısına doğru yayılıyorlardı. Bu girişimin başında maceraperest işadamı Cecil Rhodes bulunuyordu. Böylece Orange ve Transvaal'ı kaplayan bir sömürge kuruldu ve ismine kurucusuna nispetle Rodezya denildi. Diğer taraftan Güney Afrika'da çok zengin elmas madenleri, Transvaal'de ise altın madenleri bulundu (1886). Bu keşif üzerine Transvaal'deki altın madenlerinde çalışmak üzere gelen çoğu İngiliz olan yabancıların sayısı on yılda altmış bine ulaşmış; yerli nüfusu neredeyse ikiye katlamıştı. Boerler bu keşiflerden çok hoşlanmadılar. Elmas ve altın madenlerinin *yabancı* (uitlander) olarak adlandırdıkları İngilizlerin işletmesini istemiyorlardı. Bu arada Boerler yeni kurdukları iki devlette de yerlilere karşı ayrımcılığa devam ediyorlar, onları köle gibi kullanıyorlardı.

Boerlerin tavırları karşısında Cecil Rhodes iki Boer devletinde yaşayan yabancıları (uitlanders) ayaklandırarak Transvaal'i istila etmek üzere harekete geçti. Esasında Boerler Transvaal'in giderek artan İngiliz nüfus sonucunda Britanya'nın bir kolonisi olmasından endişe ediyorlardı. Bu nedenle Boer hükümeti korumacı ve dışlayıcı bir siyaset takip edip, bu yönde uygulamalara gitti. Yabancıların oy kullanabilmeleri için uzun süre ikamet etme zorunluluğu getirildi; yeni gelişen altın madenciliğine ağır vergiler koyuldu. Bilhassa temsil edilmeme meselesi uitlanders yani yabancıları ciddi biçimde rahatsız ediyordu. Tarih adeta tekerrür etmekteydi. Bu durum akıllara On Üç İngiliz kolonisindeki durumu getiriyor. Neticede gerilim artmış, memnuniyetsizlik had safhaya ulaşmıştı. Ciddi bir uitlander nüfusa sahip Johannesburg'da ayaklanma için tartışmalar başlamıştı. Dolayısıyla Cape Colony'nin valisi olan Cecil Rhodes Transvaal ve Orange'i İngiliz hakimiyetine dahil etmek istiyordu. Alfred Beit ile madencilik noktasında ticarî bir ittifak gerçekleştirerek De Beers Madencilik Korporasyonu'nu kurmuş olan Cecil Rhodes Johannesburg'daki altın madenciliğini de kontrol etmek istiyordu. Bu yüzden ikili uitlanders tarafından ortaya konulan sıkıntıları kışkırtma yoluna gitmişlerdir. Esasında memnuniyetsiz uitlanders nüfusu kışkırtan sadece Rhodes değildi. İngiltere'nin Güney Afrika Yüksek Komiseri Sir Alfred Milner ve İngiltere'nin Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain da uitlanders'ı temsil hakkı konusunda desteklemekte, Transvaal Cumhurbaşkanı Paul Kruger'i üstü kapalı bir şekilde savaşa tehdit etmekteydi.

Amaçlarına ulaşarak Johannesburg'daki yabancıları ayaklandırmak isteyen Cecil Rhodes, bu amaçla Leander Starr Jameson liderliğinde oluşturduğu bir silahlı grupla *Jameson baskını* olarak bilinen başarısız girişimi organize etmiştir (1895). Şehirde bulunan uitlanders ayaklanmaya cesaret edemeyince Jameson ve beraberindekiler püskürtülmüş, Jameson yakalanmıştır. Bu şekilde Boerler tertip edilen İngiliz ihtilalini dünyaya ilan ettiler. Bu durumdan bilhassa Alman İmparatoru II. Wilhelm çok memnun olmuş; olayın akabinde

gönderdiği telgrafla Boerlerin yanında olduğunu bildirmiştir. Şüphesiz II. Wilhelm gelişmeleri Almanya'nın bölgeye yerleşmesi için önemli bir fırsat olarak görüyordu.

Şekil 5: Cecil Rhodes'in Hayali: Cape Town'u Kahire'ye Trenle Bağlamak

Boerle ile Cape Colony'deki İngiliz yönetimi arasındaki gerginlik sonraki bir kaç yıl daha devam etmiştir. Nitekim Paul Kruger'in savaş ilanı ile meşhur İngiltere-Boer Savaşı başlamıştır. İngilizlerin Transvaal Cumhuriyeti'ni işgal etmek amacıyla Boerlere karşı giriştikleri 1880-1881 arasındaki savaşın aksine bu seferki savaş oldukça uzun sürmüş ve iyi savaşçı olup araziyi iyi tanıyan Boerler İngilizleri ilk zamanlarda ciddi başarılar elde ettiler. Başarılarının arkasında ayrıca Alman ve Fransız toplarına sahip olmaları ve saflarında savaşan Alman subaylarının olduğu unutulmamalıdır. Buna rağmen savaşı İngilizler kazanmış ve iki Boer Cumhuriyeti İngilizlerin Güney Afrika Birliği altında birleştirmişlerdir. Böylece Cecil Rhodes'in Ümitburnu'ndan Kahire'ye Afrika'nın bir başından diğer başını

doğrudan birleştirme düşüne yaklaşmış oldu. Ne var ki Almanya'nın Doğu Afrika'ya yerleşmesi bu yöndeki bir ihtimali zora sokuyordu.

3.3. Fransa Sömürgeciliği

XI. Louis tarafından kurulan deniz filosu (1461) Fransızların deniz aşırı topraklarda faaliyet göstermeye başlamalarına imkân sağlamıştır. Akabinde Fransız kralları Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyetine son vermek amacıyla harekete geçmişlerdir. İspanya İmparatoru Şarlken (V. Charles) tarafından hapsedilen Fransa Kralı I. François (1515-1547) Kanunî Sultan Süleyman tarafından kurtarılınca Osmanlı-Fransa ilişkilerinde iyileşme yaşanmıştır. Fransızlar deniz aşırı sömürge kurmak üzere bu tarihlerden itibaren Amerika kıtasında çalışmalara başlamışlardır. Amerika'nın güneyinde 1604'te Cayenne (Fransız Guyanası) ilk kurulan sömürgeci yerleşimdir. Fransanın en önemli deniz aşırı yerleşimleri Karayiplerdeki adalardır. Bunların bazıları doğrudan ada halkından alınmış, bazıları ise İspanyollardan ele geçirilmişti. Fransızların 1665'te yerleştikleri Santa Domingo Adası (bugünkü Haiti) zamanla Karayiplerin en karlı köle plantasyonuna dönüşmüştür. Zengin çiftçiler burada birkaç yüz kölenin çalıştığı, sulama kanallarının ve yeni tarım makinelerinin kullanıldığı büyük plantasyonlar kurdular.

Fransa'nın Kuzey Amerika'da koloni kurmak için gerçekleştirdiği ilk girişimler pek etkili olmamıştı. 16. yüzyılın ortalarındaki bu çabalar ya İspanyolların buraları ele geçirmesi ya da kurulmaya çalışılan yerleşim yerlerinin kendi içindeki başarısızlığı nedeniyle sonuçsuz kaldı. 17. yüzyıl başlarında Acadia ve Quebec (1608) ilk uzun ömürlü Fransız sömürgeleri

olmuştur. Bunların sahipleri soylu sınıfa mensup kişilerdi ve sömürgelerde kalıcı olmayı teşvik için tüccar şirketleriyle işbirliği yapmışlardır. Bu iki sömürgecinin 17. yüzyıl içinde birkaç kez İngilizler tarafından kısa süreliğine işgal edilmesi Fransız kâşifler, kürk tüccarları ve misyonerleri batıya doğru ilerlemeye sevk etmişti. Böylece Göller bölgesi ve Mississippi İrnağı kıyıları boyunca kaleler, ticaret sömürgeleri ve birkaç küçük misyon kurdular. Fransa'nın Kuzey Amerika'daki bu ilk sömürgelerinde ticaret tek bir ürün üzerine, bilhassa o sırada Avrupa'da çok moda olan şapka yapımında kullanılan kastor kürkü üzerine yoğunlaşmıştır. Batılı Fransız şirketlerinin Kuzey Amerika'da daimi yerleşim yeri kurma girişimleri çok başarılı sonuçlar doğurmamış, bunun üzerine 1663'te XIV. Louis *Yeni Fransa* olarak adlandırılan bölgedeki tüm sömürgeleri kraliyetin denetimine sokmuştur. Başına askerî konular için bir genel vali tayin etmiştir. Daha sonra Fransızlar New France'ın nüfusunu artırmak için birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Bunun pek başarılı olduğu söylenemez. Nitekim 18. yüzyılın sonlarında New France toplam 100 bin kişilik bir nüfusa sahipken, aynı dönemde İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki sömürgelerinin nüfusu bir buçuk milyon civarındaydı. 1718'de Nouvelle Orleans (New Orleans) kolonisi kurularak Kuzey Amerika'daki yerleşim alanı genişletilmiştir.

Şekil 6: Yeni Fransa-On Üç İngiliz Kolonisi Sınırları

Fransız sömürgeciliğinin Amerika kıtasının kuzeyinde, Afrika ve Hindistan sahillerinde sistematik hale gelmesi Kardinal Richelieu'nun 1624'te devlet idaresinde söz sahibi olduğu döneme denk gelmektedir. Fransızlar bir yandan oluşturdukları donanma ile ticareti ve sömürgelerin muhafazasını sağlamaya çalışırken, bir yandan da kurdukları ticaret şirketleri ile deniz aşırı topraklardaki ticarî faaliyetleri şekillendirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla bahsedilen dönemde *Compagnie des Moluques* (1615), *Compagnies des Indes Orientales* (1664), *Compagnies des Indes Occidentales* (1664) ve *Compagnie du Nord* (1682) adlı ticaret şirketleri kurulmuştur.

Fransa 16. yüzyılda Senegal açıklarında Goree Adası'nı Hollandalılardan alarak Antillere götüreceği köle ticaretini buradan başlattı. Sömürgeci ülkeler arasında ilk defa Afrika kıtasına yönelen ülke olan Fransa, burada Senegal ile başlayan sömürgecilik faaliyetlerinde köle ticaretinden büyük gelirler elde etti. Buradan topladığı zenci köleleri Kuzey ve Güney Amerika'daki sömürge topraklarına sevk etmiştir.

1664'te kurulan Doğu Hindistan Şirketi (Compagnie des Indes Orientales) Fransızların Doğu ve Güneydoğu Asya'da ticarî faaliyetlerde bulunmak üzere attıkları önemli bir adımdır. Akabinde Süret ve Dekken'in doğu kıyılarına yerleşmeye çalıştılar. Bu gerçekleşmeyince Hindistan'da Bengal Körfezi'ndeki Pondicherry ve Chandernagar'da ilk sömürgelerini kurabildiler (1674). Dolayısıyla Fransızlar Hindistan'da çok büyük toprak elde edememişti. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda Fransızlar Hindistan'da elde ettikleri çoğu yerleşim yerini kaybettiler. 1763'te imzalanan Paris Antlaşması sonucunda Kanada ve Louisiana'nın yanında Hindistan'da sahip oldukları toprakları İngilizlere bıraktılar. Bununla birlikte Pondicherry, Mahe, Yanam, Karaikal ve Chandernagar başta olmak başka birkaç ticaret merkezinin kontrolünü tekrar sağladılar. Fransızlarda kalan bu yerler –zaman zaman İngilizlerin saldırısına uğramıştır- 1850'lerde kesin olarak Hindistan'ın hakimiyetini ele alan İngiliz hükümetinin müsaadesiyle 20. yüzyılın ortalarına kadar Fransız yönetiminde kalacaktır. 1763 Paris Antlaşması ile Kanada'yı, Antilleri (Karayip Denizi'ndeki Batı Hint Adaları), Hindistan'daki sömürgelerini ve Senegal'i İngiltere'ye bırakan Fransa karşılığında Antillerde Guadalupe ve Martinik adaları ile başka adaları almıştır.

Fransa 1763 Paris Antlaşması'ndan sonra Doğu'da yalnız Çinhindi ile ilgilendi. 1858-1893 arasında burada gerçekleştirdiği askerî hareketler ve yerli hükümdarların iç karışıklıklar nedeniyle himayelerine sığınması sonucunda çeşitli imtiyazlar elde ederek bölgeye iyice yerleştiler. Çinhindi'nde Vietnam, Kamboçya ve Laos'taki Fransız hakimiyetini fiilen 1954 senesine kadar devam ettirmiştir.

Burada, önce İhtilal Fransa'sında bir General akabinde I. Napolyon unvanıyla bir imparator olarak Napolyon Bonapart (1804-1814, 1815)'in kurmaya çalıştığı ve Avrupa tarihinde derin izler ve sonuçlar bırakan dünya imparatorluğunun esasında sömürgecilikle alakalı olduğuna işaret etmek gerekir. Napolyon bu kapsamda 1798'de Mısır'ı işgal etmiş; Portekiz ve İspanya'yı işgale girişmesinin etkileri Güney Amerika'da somut olarak hissedilmi,; Hollanda dahil Batı Avrupa'da önemli işgaller gerçekleştirmiştir. Napolyon'un bu girişimi karşısında Koalisyon Savaşları (1792-1814) olarak bilinen, İngiltere'nin başını çektiği bir dizi savaşa yol açmış ve Napolyon uzun bir mücadele sonunda durdurulabilmiştir. Napolyon'un geniş bir coğrafyayı içeren askerî hareketinin kendisi doğrudan bir sömürgecilik faaliyeti olmadığı varsayılsa dahi bu hareketin sonuçları sömürgecilik tarihini oldukça etkilemiştir. Örneğin Hollanda ve İngiltere'nin sahip oldukları sömürgeler bu olaylar dizisinden oldukça etkilenmiştir. Viyana Kongresi maddeleri arasında iki ülkenin sömürgelerine dair düzenleme vardır.

XVIII. Louis döneminde (1815-1824) döneminde Fransa'nın sömürgeleri üç bölgeye ayrılmıştır: Senegal, Guyana ve Madagaskar. Fransa Cezayir'in işgalini Napolyon Bonapart döneminden beri düşünmekteydi. Bu işgal için Avrupa'daki diğer meselelerden dolayı 1830'u

beklemek zorunda kalmıştır. Ayrıca bu tarihten sonra, daha önce Yedi Yıl Savaşları sırasında kaybettiği sömürgelerinden bazılarını geri almaya başlamıştır. 1843'te İngiltere ile yapılan antlaşma önemlidir. Cezayir'in işgali sırasında karşılaştığı olağanüstü direniş neticesinde uzun süre bu ülkenin içlerini kontrol edememiş ancak 1847'de Emir Abdülkadi'in teslim olmasından sonra Cezayir'in tamamında hakimiyet kurabilmiştir.

19. yüzyılın ortalarında Afrika'daki kolonilerini genişletmek üzere harekete geçen Fransızlar Senegal'in iç bölgelerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Burada el-Hac Ömer liderliğindeki *Fulaniler* tarafından durdurulmuşlardır. Söz konusu direnişi geçerek Senegal'i ilhal eden Fransa, buradaki zenci kabile reislerini denetim altına alarak zorla kabul ettirdiği bir himaye siyaseti takip etmiştir.

Almanya ile yaptığı savaşı kaybetmesi (1871) esasında Fransız sömürgeciliği açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaştan sonra Fransa'nın bir süre içine kapandığı bilinmektedir. İlgili bahsinde ele alındığı üzere ülkede kurulan çeşitli coğrafya dernekleri Fransız hükümetini aktif ve genişlemeci bir sömürgecilik siyaseti takip etmeye zorlamışlardır. Nitekim 1880'lerde yeniden canlanan Fransız sömürge siyasetinde söz konusu grupların etkisi bulunmaktadır. Bundan sonra yine istikamet olarak Afrika'nın kuzeyini seçen Fransız hükümeti 1881'de Tunus'u ilhak ve işgal etmiştir. Fransa'nın Tunus'a yönelmesinde 1878 Berlin Kongresi'nde takındıkları İngiltere ve bilhassa Almanya'nın tutumu belirleyici olmuştur.

Afrika'da Senegal'den iç kısımlara doğru harekete geçerek kuzey ve doğu istikametinde ilerleyen Fransa 19. yüzyılın sonuna kadar bugünkü Mali, Nijer, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirerek Sudan'a ulaşmıştır. Bahsi geçen bölgelerin etrafı aynı tarihlerde İngilizlerin de takip ettiği bir sömürgecilik siyasetinin hedefindeydi. Fransızlar bahsi geçen yerleri elde etmeden önce Nijer Nehri'nden aşağı sarkmayacaklarını İngilizlere garanti ettiler. Söz konusu toprak parçası daha sonra bir federasyon altında Fransız Batı Afrikası olarak bir araya getirilmiştir (1895).

Afrika'nın batısı ve kuzeyinde ilerleyen Fransızların hakimiyet kurmak istediği alanın dışında sadece en kuzeydeki Fas dışarıda kalmıştı. Yalnız Fas sadece Fransa'nın değil sömürgecilik yarışında geriden gelen ancak enerjistik bir tutum sergileyen Almanya'nın da planlarında yer alıyordu. Fransa Fas'ı da alarak Kuzey Afrika'daki hakimiyetini tamamlamak isterken Almanya dünyanın işgal altında olmayan birkaç yerinden biri olarak gördüğü Fas'ı henüz gelişme çağındaki sömürge imparatorluğuna dahil etmek istiyordu. Ayrıca İngiltere ve İspanya da bu konuda farklı düşüncelere sahiptiler. Nitekim 1904'te bu son iki devletle ayrı ayrı anlaşarak harekete geçen Fransa, Almanya'nın karşı atağa kalkmasıyla bir sonuç elde edemedi. Diğer taraftan Fas üzerindeki baskılarını arttırdı. İşin peşini bırakmayan Almanya, konuyu görüşmek üzere milletlerarası bir konferans toplanmasını sağladı. Konferans 1906'da İspanya'nın Algeciras şehrinde toplandı. Konferansta Fransa lehine bir tavır ortaya çıktı ve Fas'ta güvenlik ve barışın korunması görevi bu ülkeye verildi. Böylece Fransa'nın Fas üzerindeki nüfuzu milletlerarası alanda kabul görmüş oldu. Fas'ın kuzeyini 1904 Antlaşmasıyla İspanya 'ya bırakan Fransa 1907'den itibaren diğer bölümleri tedricen işgale başladı. 1911 'de bazı Arap ve Berberi kabileleri ayaklanınca yabancıların hayatlarını koruma bahanesiyle başkenti de işgal etti. Bu işgale karşı çıkan Almanya ile dört ay süren müzakereler sonucu

anlaşma sağlandı. Almanlar Kongo'da kendilerine bırakılan 275.000 m² 'lik arazi karşılığında Fransızlar'ı Fas'ta serbest bıraktılar. Fas Sultanı Abdülhafız'e imzalattırılan Fas Antiaşması'yla Fransa Fas'ı himayesine aldı (1912). Böylece Almanya'nın tüm karşı çabalarına rağmen burada bir toprak bütünlüğü sağlamış oldu.

Cibuti sahillerindeki Obock Limanı'nda, biraz mütevazı bir şekilde başlayan (1862) Afrika'nın doğusundaki Fransız sömürgecilik hareketi bir süre herhangi bir faaliyette bulunmamıştır. Fransızlar 1880 sonrası yeniden aktif bir sömürgecilik faaliyetinde bulunmaya başladıktan sonra burada bir koloni idaresi kurmuşlardır (1888). Etyopya demiryolunun inşasından sonra nüfusu artan Cibuti önemli bir şehir konumuna yükseldi. Bu sahil kesimi, iki tarafında bulunan İngiliz ve İtalyan Somalisi topraklarından ayrılarak 1896'da *Cote Française des Somalis* (Fransız Somalisi) adını aldı. Fransızlar bundan sonra ülkeye tamamen yerleşmişlerdir. Reunion ve Madagaskar adaları Doğu Afrika'daki diğer Fransız sömürgeleridir.

3.4. Genel Hatlarıyla Sömürgeci Devletler Arasındaki Rekabet

Ekonomik, stratejik ve ticari amaçlarla Afrika kıyılarına yerleşen ve buralarda üsler, çiftlikler ve koloniler kuran Portekizliler ile İngiliz, Fransız ve Hollandalılar arasında 17. yüzyılın başından itibaren rekabet başladı. Bu rekabet öyle bir noktaya gelmişti ki 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyılda Avrupa ülkeleri arasında çıkan savaşlar genellikle Avrupa'nın ötesine yayılmıştır. İngiltere-Hollanda savaşlarında İngiliz gemileri Hollanda'nın Afrika, Batı Hint Adaları (Antiller) ve Kuzey Amerika'daki topraklarına saldırdılar. 1630'larda Hollandalılar Brezilya'da Portekiz ile savaştılar. İngilizler Fransız Kanadası'nın bir kısmını ele geçirdiler ancak daha sonra iade ettiler. Bundan önce sömürgecilik tarihi bakımından önem arzeden bir rekabetten, Hollanda-İngiltere rekabetinden bahsetmek gerekir.

3.4.1. Hollanda-İngiltere Rekabeti

Hollanda ile İngiltere arasındaki rekabetin temelinde İngiltere'nin dünya ticaretinde Hollanda'nın tekeline kırmak istemesi yatıyordu. Esasında Hollanda'nın İspanya'ya karşı yürüttüğü savaşa I. James döneminde (1603-1625) destek vererek bağımsızlığını kazanmasında pay sahibi olan İngiltere bu ülkenin bir süre sonra güçlenerek deniz taşımacılığı ve Güneydoğu Asya'daki baharat ticareti üzerinde tekel kurmasından rahatsızlık duymaya başlamıştır.

Esasında iki ülkenin ortak bir yönü bulunuyordu: İspanya. Hollandalılar ve İngilizler İspanyol sömürge İmparatorluğunun hegemonyasını kırarak dünyaya açılmak istiyorlardı. İspanya'ya karşı 1588'de kazandıkları zafer sonucunda denizlere açılma fırsatı yakaladılar. Bu arada İspanya'ya karşı *Aşağı Ülkeler* tarafından uzun süredir yürütülen bağımsızlık mücadelesinden doğan Hollanda'nın tüccarları bilhassa Portekiz ve İspanya ile geçmişte yürüttüğü ticarî ilişkilerden edindiği tecrübenin de yardımıyla kısa sürede dünya üzerinde önemli bir deniz gücü ve hakimiyeti oluşturabilmişlerdir. Bunda şüphesiz gemicilik inşa tekniklerini iyi bilmeleri ve Norveç ve İsveç gibi ülkelerden kolaylıkla bol miktarda hammadde sağlamalarının katkısı büyük olmuştur

17. yüzyıla girerken İngiltere’de yoğun bir iç mücadele söz konusuydu. İngilizler bir yandan iç sorunları çözmeye çalışırken, bir taraftan denizlere açılmaya çalışıyorlardı. Bahsi geçen yüzyılın neredeyse ilk yarısı İngiltere’de birtakım siyasi çekişmelere, mücadelelere ve iç savaşa sahne olmuştur. Aynı dönemde denizlere açılmaya çalışan İngilizler sömürgeciliği bir devlet politikası haline getirmeye çalışıyor, bunun sancısını yaşıyorlardı. İlgili bölümde bahsedileceği üzere bu dönemde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kurulmuş ve Güneydoğu Asya’ya ile ticarî ilişkiler geliştirmeye yönelik ilk girişimlerine başlamıştır. Gittikleri yerde karşılarında Portekiz ve Hollandalı tüccarları bulmuşlardı. İngiltere’nin Hollandalılarla olan rekabeti balık avcılığı yüzünden Greenland’da başlamışsa da bu rekabetin yoğun olarak yaşandığı bölge Güneydoğu Asya ve Hindistan olmuş, Kuzey Amerika’daki rekabet ikinci planda kalmıştır.

İki devlet arasındaki ticarî rekabet Hindistan ve Baharat Adaları üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi yüzünden savaflara neden olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere Hollanda İngiltere’den önce Malay Yarımadası’na ilk seferini düzenlemiş (1595) burada ticarî merkezler kurarak Avrupa’ya yapılan baharat ticaretini kontrolü altına almıştır. Bu ticarete dahil olmak isteyen İngiltere Hollanda’nın bölgedeki üstün pozisyonunu görerek Hindistan’a yönelmiş, ihtiyaç duyduğu baharatı elde edebilmek için Avrupa’da ittifak halinde bulunduğundan dolayı Hollanda ile başlangıçta kolayca anlaşmıştır. Portekiz’e karşı işbirliğini de içeren bu anlaşma neticesinde Hollandalılar kendilerine ait Batavia’da İngilizlere ticaret yapma hakkı tanımışlardır (1619). İki devlet arasındaki ilişkiler bir yanlış anlaması üzerine bir süre sonra bozulmuştur. Bu ilişkiler daha sonra önceki iyi günlerine dönmemiş ve İngiltere dikkatini Hindistan anakarasına yoğunlaştırmıştır.

Bu dönemde Hollanda ticarî taşımacılık konusunda birinci sıradaydı. İngiltere hatta Fransa’nın deniz taşımacılığı bu devletin kontrolü altındaydı. İç Savaş sonucunda İngiltere’de iktidarı ele geçiren burjuvazi ülkeyi dışarıya açarak iç sorunlardan uzaklaştırmak şeklinde bir politika takip ederek ülkesine sömürgecilikte gelişebilecekleri bir ortam oluşturmuştur. İşte bundan sonra İngiltere bir ada ülkesi olarak ilk defa denizcilik politikası geliştirmek için harekete geçmiştir. Bu durumda söz konusu alanda hakimiyeti elinde tutan ve İngiliz taşımacılığında ilk sırada bulunan Hollanda’yı hedef alan bir yasal düzenleme yapmıştır. Bunun arkasında İngilizler tarafından Batı Hint Adaları’nda oluşturulan tarım kolonileri ile artan ticaretin İngiliz ticarî filosunu geliştirmeye itmesi ancak Hollanda engelini aşlamamasıydı. Bir taraftan iki devlet Hindistan ve Baharat Adalarında rekabet içindeydi. 1651 tarihli *Denizlerde Dolaşım Yasası* (Navigation Act) bu şekilde İngiliz tüccarını, masraflı bir kapı olarak gördükleri Hollanda’nın taşımacılık tekelinden kurtarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece İngiltere ve kolonileri arasında yabancı gemilerin yürüttüğü taşımacılık İngiliz gemilerine münhasır kılınyordu. Aynı durum Avrupa’dan adaya getirilecek mallar için de geçerliydi. Bu şekilde her türlü taşımacılık İngiliz gemilerine bırakılıyordu. Denizlerde Dolaşım Yasası getirdiği uygulamalarla İngiliz gemiciliğinde bir devrim yapmış, bilhassa uzun vadede bunun çok olumlu sonuçları alınmıştır.

Hollanda açısından 1651 tarihli yasal düzenleme ticarî taşımacılığın kasıtlı vurulan bir darbe olarak değerlendirilmiştir. Böylece İngiltere’nin yönlendirdiği rekabetin neticesinde 17.

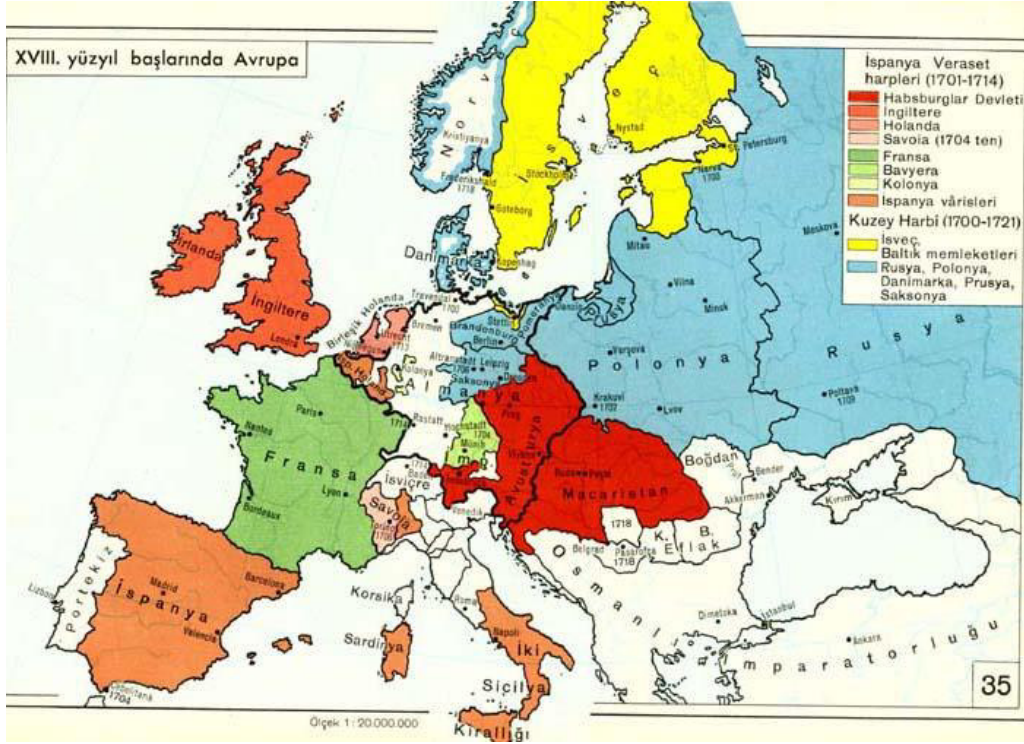
yüzyıl boyunca iki devlet arasında yaşanacak savaşlar dönemine girilmiştir. Bunlardan ilki hemen düzenlemenin ardından 1652-1654, ikincisi 1665-1667 ve anılan yüzyıl için sonuncusu 1672-1674 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu son savaşta Fransa da İngiltere'nin yanında yer almıştır. Bu savaşların ortak özelliği Hollanda sömürge imparatorluğunun taşımacılık ve deniz ticaretindeki tekelinin kırılmasının amaçlanmasıdır. Nitekim bu amaçlar büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Hollandalılar ilk önce Amerika kıtasındaki sömürgelerini kaybetmişler, bir sonraki yüzyılda ise Afrika ve Güneydoğu Asya'daki kolonilerinin büyük çoğunluğunu İngiltere'ye terk etmek zorunda kalmışlardır.

İki sömürgeci güç arasındaki rekabet 18. yüzyılın sonlarında bir kez daha iki ülkeyi silahlı bir mücadeleye götürmüş, ancak 1824'te imzalanan Londra Antlaşması ile sona ermiştir.

3.4.2. Sömürgeci Rekabet Açısından İspanyol Veraset Savaşı

(1701-1714)

İspanyol tahtına hakim olmak isteyen devletler arasında yapılan bu geniş katılımlı savaş 16. yüzyıl boyunca İspanya'yı yönetmekte olan Habsburg hanedanından son İspanya kralı II. Charles'ın ölümü üzerine (1700) gelişen olaylar sonucu meydana gelmiştir. Bunun üzerine tahta hak iddia eden Habsburgların amansız rakibi Fransız Burbon hanedanı ile Kutsal Roma İmparatoru Avusturya Krallığı karşı karşıya gelmişlerdir. Burbonlar XIV. Louis'nin; Habsburg ailesinden olan Avusturya krallığı ise Kral I. Leopold'ün oğlu Arşidük Charles'ın tahta geçmesini istiyordu. Şüphesiz her iki durumda da Avrupa'da güçler dengesi büyük ölçüde değişecekti. Şöyle ki, İspanyol tahtının Fransızların eline geçmesi kıtada Fransız etkisinin genişlemesi sağlayacaktı. Bu ise İngiltere ve Hollanda'yı harekete geçirerek Avusturya ile ittifak yapmalarına yol açtı. Bu süreçte yaşanan bazı gelişmelerden sonra Avrupalılar Fransa Kralı XIV. Louis'nin torunu V. Filip'in İspanya tahtına çıkmasını kabul etmek durumunda kalmışlardı (1701). Burada XIV. Louis'nin attığı bir adım az önce bahsedilen üç devleti bir ittifak etrafında tekrar bir araya getirdi. Bu adım İngiltere ve Hollanda'nın İspanyol ticaretinden uzaklaştırılmasıydı. V. Philip'in tahta geçmesini tanıyan söz konusu üç devlet İspanyol hakimiyetindeki İtalya ve Hollanda'yı Avusturya'ya devretmişler, İngiltere ve Hollanda'nın İspanya ticaretindeki haklarını teyit etmişlerdir.

Şekil 7

Avusturya güçlerinin İspanya'yı işgali üzerine 1702'de başlayan savaşın konumuz açısından önemli tarafları dönemin en büyük sömürgeci devletleri arasında çıkan bu silahlı mücadelenin sömürge topraklarına da sıçramış olmasıdır. Buna göre İngilizler İspanya'ya ait Florida, Fransızlar ise Portekiz'in Brezilya'daki limanlarına saldırdılar. Uzun süreli ve çok farklı ittifakların olduğu İspanyol Veraset Savaşları İngilizlerin barış isteği üzerine başlayan görüşmeler sonucunda 1713'te imzalanan Utrecht Antlaşması ile büyük ölçüde sona ermiştir. Avusturya savaşa kısa bir süre daha devam etmiş; akabinde imzaladığı iki antlaşma ile Utrecht Antlaşması'ndaki düzenlemeler tamamlanmıştır. Sonuç itibarıyla V. Philip İspanya tahtına kalmış, ancak kendisi ve çocuklarının Fransa tahtında üzerinde hak iddia etmemeleri kabul edilmiştir. İtalya ve Hollanda'da daha önce İspanya'ya ait bazı yerler Avusturya'ya bırakılmıştır. İngiltere Cebelitarık ve Minerko'yu ele geçirmiş, İspanyol Amerika'sındaki (Güney Amerika'daki İspanyol sömürgeleri) köle ticareti üzerinde otuz yıl süreyle önemli ayrıcalıklar elde etti. Fransa savaş sırasında İngiltere'nin Amerika'daki sömürgelerinde ele geçirdiği topraklardan bir kısmını bu ülkeye iade etti.

3.4.3. Sömürgeci Rekabet Açısından Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748)

Avusturya İmparatoru VI. Charles'ın ölümü ile başlayan ve aslında tek sebebinin Avusturya'daki thükümdar değişikliği meselesi olmayan savaş temelde Avusturya ve Prusya arasında olmakla birlikte Avrupa'nın diğer birçok devletinin de katılımıyla az önce bahsedilen İspanya Veraset Savaşlarında olduğu gibi bir Avrupa ülkeleri savaşına dönüşmüştür. Yine İspanyol Veraset Savaşlarındaki gibi bu savaştan katılan devletlerin sahip oldukları sömürgeleri de etkilenmiştir.

Savaştan önce İngiltere, 1713 Utrecht Antlaşması'nın kendisine sağladığı İspanyol Amerikası'nda ticaret yapması hakkının İspanyollar tarafından kısıtlanmakta olmasından dolayı ciddi bir rahatsızlık içindeydi. Bu nedenle kaçakçılık yoluna başvuran İngiliz tüccarlar İspanyollar tarafından yakalandıklarında ciddi bir şekilde cezalandırılıyorlardı. Kaptan Jenkins'in kulağı hadisesi İspanyollar tarafından verilen cezanın en üst seviyede İngiliz parlamentosunda gözler önüne serildiği bir hadisedir. İngiliz kaptan Jenkins İspanyollar tarafından kesilmiş kulağı elinde parlamentoya gelerek başına gelenleri anlatmış; İngiliz hükümeti Ekim 1739'da İspanya'ya savaş ilan etmiştir. Diğer taraftan VI. Charles öldüğü sırada Avusturya ekonomik olarak çok zor durumdaydı. Askerî bakımdan ise Osmanlı Devleti karşısında giriştiği uzun savaşta yıpranmıştı. Tahta çıkan Maria Theresa zayıf Avusturya'dan pay almaya çalışan birçok ülkeyle mücadele etmek durumundaydı. Bunların başında Silezya'yı elde etmek isteyen Prusya geliyordu. Nitekim Avusturya'dan çeşitli bölgeleri almak isteyen Prusya, Fransa, Bavyera ve İspanya bir ittifak geliştirmişler, karşılıklarında Avusturya'nın yanında İngiltere yer almıştır. Aralık 1740'ta Prusya'nın Silezya'ya asker göndermesiyle savaş başlamıştır. Her ne kadar Maria Theresa Macaristan'dan askerî ve maddi yardım aldıysa da Avusturya Prusya'ya karşı koyamamış, savaşta mağlup ayrılmıştır. İki devlet arasında, savaşan diğer ülkelerden habersiz 1745'te Dresden Antlaşması imzalanarak savaş sona ermiştir.

İngiltere'nin Avusturya yanında savaşa girmesinin sebebi, Avusturya Hollandası'nı ele geçirmek isteyen Fransa'nın bu işgali gerçekleştirerek Avrupa'da çok güçlenmesini önlemektir. Bu isteğinde başarılı olamayacak ve Fransa Hollanda topraklarının Avusturya'nın elinde olan bölümünü işgal edecektir.

Konumuz açısından Avusturya Veraset savaşının önemi, İngiltere ile Fransa arasındaki silahlı mücadelenin iki ülkenin sömürgelerine yayılmış olmasıdır. Bu yerler Hindistan ve Kuzey Amerika'dır. Fransızlar Hindistan'da İngilizlere karşı başarılı bir taarruzda bulunarak Madras'ı İngilizlerden almışlardır. İngilizler ise Kuzey Amerika'da Fransızlar karşısında başarılı göstermiş, Louisburg'u elde etmişlerdi. İki taraf arasında imzalanan *Aix-La-Chapelle Antlaşması* (1748) İngilizleri Kuzey Amerika'da elde ettikleri Fransız topraklarını bırakmaya, Fransızları ise Madras'ı İngiltere'ye, Avusturya Hollanda'sını Avusturya'ya iade etmek durumunda bırakmıştı.

İngiltere ile Fransa arasında Hindistan'a yerleşme mücadelesi Avusturya Veraset Savaşları'nın içinde devam etmiş, savaşı bitiren *Aix-La-Chapelle Antlaşması* imzalandığı sırada Hindistan'da Fransız Genel Vali Dupliex ile Madras'taki İngiliz kuvvetlerinin başında olan yetenekli Robert Clive arasındaki mücadele duraklamaya uğramıştı. Aslında tam da bu tarihte İngilizler Hindistan'daki önemli Fransız yerleşimi Pondicherry'yi kuşatmaktaydılar. Müteakip süreçte Dupliex ile Clive arasındaki çatışma iktidar mücadelesinde olan bölgesel güçlerin müttefiki olarak 1754'e kadar devam etmiş; Fransız hükümeti Vali Duplex'i durdurmak için müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır.

3.4.4. İngiltere-Fransa Rekabeti'nde Dönüm Noktası: Yedi Yıl Savaşları (1756-1763)

Avrupa'da Fransa ile Habsburglar arasında 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan büyük rekabet, sonraki yüzyılda yerini Fransa-İngiltere rekabetine bırakmış, son ikisi arasında özellikle 18. yüzyıl boyunca ciddi bir rekabet yaşanmıştır. Bu rekabette Fransızlar sömürgelerinde büyük kayıplar yaşamışlardır. Hindistan ve Kanada bu kayıpların en dikkate değerleri arasındadır. Esasında söz konusu rekabetin iki ülkenin birbirini hedef alacak boyuta ulaşması 18. yüzyılın sonlarındadır. Daha önceki dönemde sahip olduğu büyük sömürge imparatorluğunun ele geçirilmesi için hedef tahtasında İspanya vardı. Bununla beraber İngiltere'nin İspanya'yı yutmasını istemeyen Fransa bu ülke ile ittifak yapmıştır.

İngiltere ve Fransa arasındaki rekabetin sebebi; Fransa'nın İngiliz donanmasının ve sömürge topraklarının 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başında büyümesinden duyduğu rahatsızlıktır. Aynı kaygıyı İngiltere de Avrupa'nın en zengin ve güçlü ülkesi Fransa için duymaktaydı. Fransa-İngiltere rekabetinde diğer bir etken artık ülke içindeki sorunların büyük oranda çözüme kavuşturulmasıyla gözlerin ülke dışında sömürgelere çevrilmesiydi.

İngiltere başka bir takım endişeler ve düşüncelerin de etkisiyle 1756'da Prusya ile bir ittifak gerçekleştirmiştir. Buna mukabil Fransa, Rusya ve Avusturya arasında bir üçlü ittifak yapılmıştır.

Yukarıda Ohio Vadisi'ndeki İngiliz ve Fransız göçmenlerinin sürtüşmeleri nedeniyle bu iki ülke arasında savaş çıkınca sadece Kuzey Amerika'da değil bahsi geçen ittifaklar sebebiyle bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) o kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştı ki bazıları onu "dünya savaşı" olarak adlandırmıştır. Esasında üçlü ittifakta yer alan Fransa, Rusya ve Avusturya Prusya'dan oldukça güçlü bir orduya sahiptiler. Prusya Kralı Büyük Friedrich (1740-1786) savaşta askerî stratejisindeki dehasını kullanmış ve orduları çok iyi sevk etmişti. Fransız limanlarına karşı uyguladığı abluka ile İngiltere Fransızların deniz gücünü etkin kullanmasını engellemiştir. Fransız donanmasına karşı kazandığı zaferler neticesinde Fransa Kuzey Amerika ve Doğu Avrupa'daki birliklerini takviye edemedi. Netice itibarıyla Fransızlar 1760'da Quebec'i İngilizlere bıraktı. Fransa safında savaşa giren İspanya bir başarı gösterememiş, Küba, Filipinler dahil olmak üzere İspanyol ve Fransız sömürgeleri ile Afrika ve Hindistan'daki Fransız limanları İngilizlerin eline geçmiştir. Savaş imzalanan iki ayrı barış antlaşması ile sona etmiştir (1763).

Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa denizaşırı sömürgelerinin çoğunu kaybetti. Bu yerler arasında bulunan Büyük Antil adalarından Grenada, Grenadinler, Saint Vincent, Santo Domingo ve Tabago adalarının Fransızların elinden çıkması aynı zamanda şeker tekelinin de İngiltere'ye geçmesine yol açmıştır. Savaş sonunda İspanya Florida'yı İngiltere'ye verdi, Küba ve Filipinler İspanya'ya iade edildi. Bu savaşın altı çizilmesi gereken en önemli sonucu İngiltere'ye Hindistan'daki hakimiyetini tescil etmesidir.

Sonuç olarak 17. ve 18. yüzyıllarda dönemin büyük güçleri arasında rekabetin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi Avrupa'nın kontrolü diğeri ise dünya ticaretinin kontrolünün sağlanmasıdır. Bu nedenle Avrupa'da başlayan savaşlar bir süre sonra sömürgelere kaymıştır.

19. yüzyılda sömürgeci güçler arasında rekabetin devam ettiğini söylemek gerekir. Hatta bu rekabete Almanya gibi nispeten hırslı bir güç daha dahil olmuştur. Bununla birlikte birkaç defa silahlı çatışmanın eşiğine gelmiş olsa da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sömürgeci Avrupa devletleri rekabetlerini uzlaşma ve antlaşma ile çözüme çözmüşlerdir. Afrika'nın değişik bölgelerinde sömürgeci devletler arasında yaşanan rekabetin uzlaşma ile çözüldüğü birçok örnek vardır. Bunlardan birisi Doğu Afrika'da İngiliz-Alman anlaşmazlığına çözüm getiren 1890 tarihli İngiliz-Alman Antlaşması'dır. Antlaşma Heligoland-Zengibar ismiyle de bilinir çünkü Almanya kendisi için stratejik öneme sahip Kuzey Denizi'nde bulunan Heligoland'e karşılık Doğu Afrika'da Zengibar'ı İngiltere'ye bırakmıştır. Antlaşmanın tüm maddelerine bakıldığında iki sömürgeci gücün Doğu ve Güneybatı Afrika'daki nüfuz sahalarını kesinleştirerek, sorunları çözdüğü görülmektedir. Diğer bir örnek hemen bir sene sonra imzalanan İngiltere-Portekiz Antlaşması'dır. Bu antlaşma iki sömürgeci ülke arasında Afrika'nın güney doğusu ile güney batısı arasında, yaklaşık bugünkü Malavi, Zimbabve, Zambia, Mozambik ve Angola sınırlarında yirmi yıldan fazla bir süredir devam eden anlaşmazlıkları sona erdirmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burad dikkat edilmesi gereken sömürgeci güçler arasındaki anlaşmazlıkların önceki yüzyılların aksine savaşla değil uzlaşmayla çözülmeye başlanmasıdır. Bunda büyük oranda 1884-1885 Berlin Konferansı'nın sömürgecilik konusunda çizilen çerçevenin etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bütün bu uzlaşmaların, büyük oranda sömürgecilik yarışının bir ürünü olan I. Dünya Savaşı'nın çıkmasını engellemeyemediği de bir gerçektir.

Uygulamalar

Uygulama:

Hollanda'nın İspanya'dan bağımsızlığını kazanma süreci hakkında araştırma yapınız.

Kazanım:

1. Hollanda'nın İspanya'nın hakimiyetinden bağımsız bir sömürgeci devlet olmaya gidiş süreci anlaşılacak.

2. Hollanda'nın coğrafi olarak yapısal bütünlüğü anlaşılıp bağımsız olmayan kısımların durumu görülecek.

Uygulama Soruları

1. Hollanda'nın İspanya'dan bağımsızlığını elde etmesinden sonra bölgenin diğer kısımlarında hangi devlet hüküm sürmüştür, günümüzde burada hangi iki bağımsız devlet bulunmaktadır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sömürgeciliğin öncüsü Portekiz ve İspanya'nın karşısına bir süre sonra Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi üç amansız rakip çıkacaktır. Bunlardan Hollanda daha önce İspanya'nın kontrolünderken bağımsızlığını elde etmiş ve kısa sürede bilhassa Güneydoğu Asya'daki sömürgecilik faaliyetlerinden sonuç almasını bilmiş, baharat ticaretinin kontrolünü Portekiz'den almıştır. Fransa sahneye nispeten daha erken çıkmış; ilgisini Kuzey Amerika ve Hindistan'a yoğunlaştırmıştır. İngiltere 17. yüzyılın başında denizlere yönelik bir politika izlemeye başlamış; akabinde önce Hollanda sonra Fransa ile girdiği mücadelede her ikisine de ne kadar amansız bir rakip olduğunu göstermiştir. Bu üç devlet yani Hollanda, İngiltere ve nispeten Fransa sömürgeciliğe önceki döneme göre yeni bir anlayış, bilhassa *kurumsallık* kazandırmışlardır. Bu sömürge aracı olarak kullandıkları ticaret şirketlerinde en güzel örneğini bulmaktadır. 19. yüzyılın ortasında Hollanda sömürgeciliğinde bir gerileme yaşanmış, diğer iki ülke ise dünya sömürgeciliğinin ilk iki sırasına oturmuştur. Bu bölümde sömürgecilik yarışında Hollanda, İngiltere ve Fransa'nın genel itibariyle izledikleri politikalar, kurdukları sömürge imparatorlukları ele alınmıştır. Ayrıca en çarpıcı örneğini Yedi Yıl Savaşları'nın oluşturduğu sömürgeci devletlerin arasındaki mücadelenin koloni topraklarına yansımaları üzerinde durulmuştur.

Bölüm Soruları

1) Hollandalıları doğrudan baharatın kaynağına yönelmeye iten temel sebep aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Cadiz ve Lizbon gibi limanlarının kendilerine kapatılması
- b) Portekiz'in kendileriyle ticarî ilişkiyi kesmesi
- c) Daha çok kâr elde etmek
- d) İspanya ile bu yönde yapılan işbirliği
- e) Bir grup Hollandalının seyahat güzergâhını öğrenmesi

2) Hollanda'nın Doğu'ya ilk müstakil ticarî seyahatini kim finanse etmiştir?

- a) Hollanda Doğu Hindistan Şirketi
- b) Hollanda Kralı
- c) Uzak Ülkeler Şirketi
- d) Hollanda Batı Hindistan Şirketi
- e) Cornelis de Houtman

3) Hollandalılar Baharat Adaları'na hangi tarihte ulaşmışlardır?

- a) 1511
- b) 1595
- c) 1597
- d) 1599
- e) 1601

4) Güney Afrikadaki en önemli Hollanda kolonisi hangisidir?

- a) Transvaal
- b) Boerler
- c) Kaapstad
- d) Uitlander
- e) Batavya

5) İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kaç yılında kurulmuştur?

- a) 1583
- b) 1550
- c) 1553
- d) 1651
- e) 1600

6) İngiltere on yedinci yüzyılda aşağıdaki ülkelerden hangisiyle sömürgecilik konusunda doğrudan bir mücadeleye girmemiştir?

- a) Portekiz
- b) Fransa
- c) Hollanda
- d) ABD
- e) İspanya

7) Fransa'nın İngiltere karşısında Hindistan'daki varlığı hangi olay sonrasında ciddi bir darbe almıştır?

- a) İspanya Veraset Savaşları
- b) Avusturya Veraset Savaşları
- c) Amerikan Bağımsızlık Savaşı
- d) Yedi Yıl Savaşları
- e) Napolyon Savaşları

8) Aşağıdaki yerlerden hangisini Fransa Yedi Yıl Savaşları sonucunda İngiltere'ye terk etmemiştir?

- a) Tabago
- b) Kanada
- c) Pondicherry
- d) Lousiana
- e) Senegal

9) Fransa Fas'ı kaç yılında himayesine almıştır?

- a) 1830
- b) 1847
- c) 1881
- d) 1907
- e) 1912

10) İngiltere ile Hollanda arasında 17. Yüzyılda boyunca yoğun bir askerî çatışmaya sebep olan ticarî rekabetin konusu nedir?

- a) Brezilya
- b) Çin
- c) Kuzey Amerika
- d) Antiller
- e) Hindistan ve Baharat Adaları

Cevaplar

1)a, 2)c, 3)d, 4)c, 5)e, 6)d, 7)d, 8)c, 9)e, 10)e.

4. SÖMÜRGEÇİLİKTE ŞİRKETLERİN (KUMPANYALARIN) ROLÜ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 4.1. Sömürgecilik Aracı Olarak Ticarî Şirketler
- 4.2. Amerika'daki Şirketler
- 4.3. Doğu ve Güneydoğu Asya'daki Kumpanyalar
  - 4.3.1. İngiltere Doğu Hindistan Şirketi
  - 4.3.2. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi
    - 4.3.2.1. Baharat Savaşları
      - 4.3.2.1.1. Bandalıların Katliamı
  - 4.3.3. Fransız Doğu Hindistan Şirketi
- 4.4. Afrika'nın Sömürülmesinde İmtiyaz Şirketlerinin Rolü

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Amerika'daki On Üç Koloni nasıl ortaya çıkmıştır?
2. İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketi ne zaman kuruldu?
3. Kanada'da faaliyet gösteren şirketler ticarî faaliyetlerini hangi daha çok meta üzerine yoğunlaştırmıştır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Ticarî şirketlerin sömürgecilik faaliyetlerindeki rolleri	Sömürgeciliğin ticarî unsurlarının anlaşılması	Araştırma, tartışma
Amerika'nın sömürülmesinde ticaret şirketlerinin oynadığı rol	Amerika'nın sömürgeleşmesi sürecinde etkin olan unsurların tanınması	Okuma, değerlendirme
Doğu ve Güneydoğu Asya'nın sömürülmesinde ticaret şirketlerinin oynadığı rol	Bölgede faal ticaret şirketleri ve uygulamalarının açıklanması	Okuma, harita üzerinde çalışma
Afrika'nın sömürülmesinde ticaret şirketlerinin oynadığı rol	Afrika'daki sömürgecilik yarışında ticaret şirketlerinin konumunun belirlenmesi	Okuma, harita üzerinde çalışma

Anahtar Kavramlar

- Şirket (kumpanya)
- Hindistan
- Ticaret
- Hollanda
- Malaka Boğazı

4.1. Sömürgecilik Aracı Olarak Ticarî Şirketler

15. yüzyılda başlayan Avrupa sömürgeciliğinin yaklaşık beş yüz yıl devam etmesinde 17. yüzyıldan başlayarak kurulan ticarî şirketlerin (kumpanyalar) önemli bir payı vardır. Adeta devlet içinde devlet olarak faaliyet gösteren ticarî şirketler konusunda başı İngilizler çekmiştir. İngilizlerin okyanuslara açılma faaliyetleri 17. yüzyılın başlarına kadar çok düzenli değildir. Okyanuslara yayılma ve buralarda şirketler oluşturulması, kurulan şirketlerin çabası ile gerçekleşmiştir. Aynı yüzyılda Doğu Asya ve Hindistan'ı sömürgeleştirmek isteyen devletler tarafından benzer adlarla çeşitli şirketlerin kuruluşuna şahitlik etmiştir. Bu amaçla 1600 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kurulmuş; 1602'de Hint Okyanusu'nda ticaret yapan Hollandalı şirketler birleşerek Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'ni (Vereenigde Oost-Indische Compagnie: VOC) meydana getirmişler; 1664'te Fransa kısaca *Compagnie des Indes* olarak anılan Fransız Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuştur. Bahsi geçen şirketlerin başarısı diğer ülkelerde karşılık bulmuştur. Nitekim sonraki yüzyılda İsveç tarafından Uzak Doğu ile ticaret yapmak amacıyla İsveç Doğu Hindistan Şirketi'nin (1731) kurulduğunu görüyoruz.

Özellikle Afrika ve Güney Asya'nın sömürgeleştirilmesinde United African Company (Birleşik Afrika Şirketi), Royal Niger Company (Nijer Kraliyet Şirketi), British East African Company (Britanya Doğu Afrika Şirketi) ve British South Asia Company (Britanya Güney Asya Şirketi) önemli aktörlerdir. Almanların Deutsche Kolonial Gesellschaft, Belçikalıların Association Internationale du Congo (Uluslararası Kongo Birliği) ve İtalyanların Filonardi şirketlerinin her biri adeta devlet ölçeğinde faaliyet göstermişlerdir. Bu şirketler sömürge düzeni kurdukları ülkelerde kendi bütçelerine, kanunlarına, güvenlik güçlerine sahip oldular ve diplomatik ilişkiler geliştirdiler.

Bahis konusu olan ticaret şirketleri kuruldukları coğrafyalar ve yapıları bakımından bazı farklılıklara sahiptirler. Bu açıdan aşağıda türünün ilk örnekleri arasında yer alan Kuzey Amerika'da kurulmuş İngiliz ticarî şirketleri, akabinde Hindistan ve Doğu Asya'nın sömürülmesinde önemli rol oynayan önde gelen ticarî şirketler ve son olarak özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Afrika'nın iç bölgelerinde etkili bir sömürge sisteminin kurulmasında faal olan şirketler üzerinde durulacaktır.

4.2. Amerika'daki Şirketler

Yeni Dünya'ya İngiltere'nin ilgisi hızla artmaktaydı. Kral VIII. Henry (1509 -1547) döneminde ülkenin iç meseleleri ile ilgilenilmis, Yeni Dünya ile olan ilişkiler kısa vadeli kar getiren yatırımlar üzerine kurulmuştur. Bilinmeyen topraklarda uzun vadeli yatırımlar risk olarak görülmüştür. İspanya gibi keşif seyahatlerinin devlet eliyle yapıldığı ülkelere farklı olarak İngiliz hükümeti bilmedikleri topraklara, 5.000 km uzaga yapılan yatırımlara finansal destek vermedi. Hükümetin bu politikasının sonucu olarak kar güdüsü ile kişisel ortaklıklar kurulmuş, gerekli para kaynağı sağlanmıştır. "Joint-stock company" olarak bilinen bu anonim ortaklıklar; hisse ortaklarının bir araya gelerek kar ve risk durumunu paylaştıkları şirketlerdir. Yatırımlardan elde edilecek karın önceden satıldığı bu ortaklıklar İngilizleri Yeni Dünya'ya tasımıştır.

Keşif hareketlerinin getirdiği mali yükü kaldırıp, sınırlamaları ortadan kaldırarak İngiliz koloniciliğinin yayılmasına destek olmuştur. 16 yüzyılda Avrupa'daki bu oluştum; feodal, teokratik ve komün bir geçmisten daha bireysel ve kapitalist döneme geçişin gözle görülür örneği olarak değerlendirilebilir. 1553-1555 yılları arasında Rusya'yla ticaret tekelini alan ilk şirket Muscovy Company (Merchants Adventurers of England for the Discovery of Lands, Territories, Isles, Dominions and Seignories Unknown) kuruldu. Richard Chancellor, Sebastian Cabot ve Hugh Willoughby tarafından kurulan bu şirket Çin'e doğru bir kuzeydoğu geçidi arama fikrinin bir sonucu olarak doğmuştur. Bir diğer şirket Eastland Company veya North Sea Company 1572'de Baltık ve İskandinav ülkeleri ile ticaret yapmak amacıyla kurulurken, 1570 li yılların sonuna doğru kurulan Doğu Akdeniz ile baharat ve ipek ticareti yapan Levant Company, 1600'de kurulan deniz yoluyla Uzakdoğu ile ticaret yapan East India Company bu bölgelerin tekelini almışlardı. Bu ticari şirketler İngiliz tacirlere doğudan zenginlik sağladı.

Kuzey Amerika'ya karlı yatırımlar için bu şirketler birer araç oldu. 1605 yılının sonlarına doğru bir grup tüccar birçok kişinin desteği ile hükümetten London Company ve Plymouth Company olarak Amerika'da Virginia olarak adlandırılan bölgede iki koloni kurmak istesinde olduklarını bildirdiler. I. James tarafından verilen onay ile kurulan bu ticaret ortaklıkları ülkenin ileri gelenleri tarafından kar odaklı kurulmaktaydı. London Company; Londra'da is adamları tarafından kurulmuştur. 34. ve 41. enlemler arasında koloni kurmak üzere 1606'da gerekli beratı Kral'dan almışlardı.

Plymouth Şirketi ise 38. ve 44. enlemler arasında koloni kurmak için berat almıştı. Bu ticaret ortaklıkları; toprak dağıtılabilir hatta satabilirlerdi. Maden işletip, para basabilirdi. Yine kolonileri İngiltere yasalarıyla uyumlu olmak ve Kraliyete sadık kalmak şartıyla yeni yasalar yaparak örgütlenmelerini sağlayabilirdi. Ancak her şeye rağmen Kral son söz sahibi idi. Yeni Dünya'da yeni bir yasama başlamak isteyen pek çok insan vardı. Bunlar ekonomik değişimler nedeniyle işsiz kalan ya da dini baskılardan kurtulmak isteyenler veya hapisten yeni çıkmış bir suçlu olabilir ama hepsi Yeni Dünya'ya gitmek için ve orada kalabilmek için gereken zaruri masrafları ödeyebilecek güce sahip değildi. Bahsedilen anonim şirketler bu insanlara finansman olarak ulaşım masraflarını, yolculuk esnasındaki yiyecek giyecek gibi masraflarını karşılamaktaydı. Virginia Şirketi veya Massachusetts Körfezi Şirketi gibi ticari şirketler yönetimin izniyle bu yeni topraklarda kolonicilik hareketlerine başlamışlardı. Gerekli işgücünü, göçmenleri ulaşım ve yaşamları için gerekli diğer masraflarına karşılık götürdükleri bu yeni kıtada işçi olarak çalıştırarak sağlamaktaydılar. Burada sözleşmeli olarak belirli bir süre için genellikle dört yıldan yedi yıla kadar çalışan göçmenlere bu süre bitiminde özgürlük haklarını elde etmekteydiler bazen küçük bir toprak parçası verilerek özgür bırakılmaktaydılar. Yeni Dünya'daki İngiliz yerleşim bölgelerine göç edenlerin yarısı bu sözleşmeli kölelik sisteminden (*indenture system*) faydalanmaktaydı.

Massachusetts Körfezi Şirketi Püritenler tarafından Kral'dan alınan berat ile oluşturulmuştur. Sadece ekonomik kar güdüsü taşımamaktaydı, bu anlamda da diğer şirketlerden farklıydı. Burası Püritenlerin kendi inançlarını özgürce yaşayabilecekleri bir dünya olacaktır. Alınan beratla herhangi bir yer belirtilmemekte olduğundan daha sonra buranın Amerika olmasına karar verilmiştir. 1629'da I. Charles tarafından verilen beratla Amerika'da

kendi inançlarına ve isteklerine uygun bir yer hayali ile Amerika'ya yerleştiler. London Company Virginia'yı, Plymouth Kumpanyası da kuzeyde New England (Yeni İngiltere) adı verilen bölgenin yerleşimiyle ilgilenmektedirler. 1610 yılında kurulan Londra-Bristol Kumpanyası'na bu bölgenin iskân işleri verildiyse de başarılı olamamıştır. London Company ekonomik kayıplar nedeni ile 1624'te feshedilmiş ve Virginia Kraliyet kolonisi olmuştur. Plymouth Şirketi'nin kurduğu Plymouth kolonisi ise kuzeyde balık avı merkezi niteliğindedir ancak bu koloni ekonomik olarak kar sağlayamayınca Plymouth kendi beratının iptalini istemek durumunda kalmıştır. İngiltere ve diğer devletlerinden Amerika'ya göçmenlerin taşınması ve yeni yerleşimlerin kurulması ticari ortaklıklar, kumpanyalar, aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kolonileşme sürecinde bireysel girişimcilik somut örneklerini temsil eden bu şirketler mali açıdan kazanamadı. Ancak; İngiltere'nin sömürge siyasetinin temel aracı oluşumu özelliği taşımaktadırlar.

Amerika kıtasına yönelik ticarî faaliyetlerde bulunmak üzere Hollandalılar tarafından 1621'de kurulan Batı Hindistan Şirketi (West-Indische Compagnie:WIC), aynı faaliyetleri Doğu'da yapmak üzere daha önce kurulan Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'nin modeli örnek alınarak kurulmuştur. Faaliyet alanı Amerika kıtası ve Batı Afrika olarak belirlenen bu şirket, diğeriyle aynı olmasa da önemli yetkilerle donatılmıştı. Şirketin ticaret faaliyetlerini New Amsterdam (bugünkü New York), Surinam, Brezilya ve Hollanda Antilleri'nde yoğunlaştırmıştır. Elinde bulundurduğu en önemli ticarî tekel köle satışıydı. İlgili bahislerde üzerinde durulduğu gibi Hollanda'nın genel itibarıyla Kuzey Amerika'daki sömürgecilik teşebbüsü çok başarılı olamamış; daha çok Güneydoğu Asya'da tutunarak gelişmiştir. Bu nedenle Batı Hindistan Şirketi'nin ticarî açıdan çok başarılı bir süreç geçirmemiştir. Örneğin Doğu Hindistan Şirketi'nin baharat üzerinde kurduğu tekeli Batı Hindistan Şirketi şeker kamışı üzerinde kuramamıştır. Bir ara Hollanda hükümeti Doğu Hindistan Şirketi'nden Batı Hindistan Şirketi'ni büyük miktarda para transfer ederek ikincisinin mali durumunu düzeltmeye çalıştıysa da sonuç alınamayarak 1674'te iflas etmesi önlenemedi. Yeniden organize edilerek herhangi bir askeri güç verilmeksizin sadece sorumluluğu dahilindeki bölgede bulunan Hollanda sömürgelerini idare etme görevi verildi. Nitekim, bilhassa aynı yüzyılda Hollanda'nın önce İngiltere ile yaşadığı uzun savaş akabinde Fransa istilasına uğraması şirketin performansını etkilemiş, 1792'de fesholunarak yetkileri hükümete devredilmiştir.

Amerika'nın kuzeyinde bugünkü Kanada'da farklı motivasyonlarla ancak aynı yöntemlerle çeşitli ticaret şirketlerinin faaliyetlerine sahne olmuştur. Söz konusu şirketlerin öncelikli hedefi burada kürk ticareti yapmak ve mümkünse bu ticaret üzerinde bir tekel oluşturmaktır. Bu alandaki ilk ciddi teşebbüs 1627'de Fransızlardan gelmiş ve *Compagnie de la Nouvelle France* (Yeni Fransa Şirketi) adıyla kurdukları işletme bir taraftan bölgedeki kürk ticaretini kontrol altına almak, diğer yandan buradaki Fransız kolonizasyonunu genişletmek üzere verilen bir kraliyet beratıyla kurulmuştur. Yeni Fransa olarak adlandırılan bu bölgede özellikle Saint Lawrence Nehri Vadisi ve Saint Lawrence Körfezi'nde kümelenmiş Fransız yerleşimlerindeki kürk ticaretini yönetecek şirket bunun karşılığı olarak söz konusu kolonilere Fransız katoliklerin yerleşmesini sağlayacaktı. Söz konusu ticarî girişim 1663 yılında sona ermiş ancak Fransızlar kurulan benzer ticaret şirketleri sayesinde bölgedeki kürk ticareti üzerinde hakimiyet sağlamışlardır. Bir İngiliz teşebbüsü olarak 1670 yılında The Hudson's Bay

Company (Hudson Körfezi Şirketi) adlı şirketin kurulduğu görülmektedir. Bu şirket bölgedeki kürk ticareti üzerindeki Fransız tekelini kırmak amacıyla kurulmuş; kuruluş aşamasında bu konuda önceden saha tecrübesi olan iki Fransız Pierre-Esprit Radisson ve eniştesi Médard Chouart Des Groseilliers'ten yararlanmıştı. Kuruluş aşamasında dönemin İngiltere Kralı II. Charles'ın kuzeni Prens Rupen'in maddi desteğini ve kraliyetin siyasî desteğini elde eden şirket ciddi manada başarı göstererek uzun vadede kalıcı bir ticari girişim olmuştur. Yine aynı amaçla Charles Aubert de La Chesnaye'in liderliğindeki bir grup Fransız tüccar 1682 yılında *Compagnie du Nord* (Kuzey Şirketi) adlı ticaret şirketini kurmuşlardır. Müdürlüğünü La Chesnaye'nin üstlendiği şirket Hudson Körfezi'nde deniz yoluyla kürk ticaret yapmayı amaçlamıştır. Fransa Kralı XIV. Louis şirkete bölgedeki kürk ticareti üzerinde tekel yetkisi vermiştir (1685). Bu şirket uzun ömürlü olamayarak 1700 yılında dağılmıştır.

Görüldüğü gibi Avrupalıların keşfinden sonra Amerika kıtasının kuzeyini ve güneyini yerleşime açarak buranın ticarî potansiyelini değerlendirmek için çoğu doğrudan ilgili devletlerin beratıyla bazıları ise şahıslar tarafından ticaret şirketleri kurulmuş, bölge söz konusu ticaret şirketleri vasıtasıyla kolonileştirilmiştir. Nitekim bu doğrudan devlet tarafından yapılacak girişime göre daha efektif sonuçlar doğuran, düşük maliyetli bir yöntem olarak oldukça benimsenmiştir. Nitekim aşağıda ele alınacağı üzere sömürgecilik faaliyetleri dünyanın diğer bölgelerinde benzer özelliklerde kurulan ticaret şirketleri vasıtasıyla genişlemiş, kurumsallaşmış ve yerleşmiştir. Aşağıda söz konusu şirketler arasında ön plana çıkmış, tarihi olarak önemli roller üstlenmiş birkaçı üzerinde durulacaktır

4.3. Doğu ve Güneydoğu Asya'daki Kumpanyalar

Bilhassa İngiliz ve Hollanda sömürge imparatorluklarının büyüyüp gelişmelerinde Doğu ve Güneydoğu Asya'da kurulan kumpanyaların rolü büyüktür. 17. yüzyılın başından itibaren bölgedeki ticarete söz sahibi olmak için kurulan bu şirketlerden İngiltere Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi en önemlileridir. Bu iki şirket mücadele vererek nüfuz alanlarını belirledikten sonra ülkelerinden ithal ettikleri mmul maddelere Doğu ve Güneydoğu Asya'da pazar bulurken aynı zamanda sömürgelerinde elde ettikleri ham maddeleri ülkelere taşıyorlardı. Başlangıçta ticari ve ekonomik faaliyette bulunan bu iki şirket zamanla misyonerlik, stratejik ve siyasî amaçlara da yönelmiştir. Böylece ülkelerinin de sömürgelerdeki birer temsilcisi durumuna gelmişlerdir.

Diğer taraftan, başka ülkeler de bölgede ticaret yapmak adına, İngiliz ve Hollandalıları örnek alarak benzer şirketler kurmuşlardır. Esasında Portekiz Kralı daha Hindistan'a yerleştiği andan itibaren buradaki tüm ticarî faaliyetleri kraliyet tekeline almıştı. Söz konusu ticarî faaliyetler merkezde Casa da India adlı birim tarafından idare olunuyordu. Portekizler İngiliz ve Hollanda örneğinden yola çıkarak bir süre buradaki ticaretin kontrolünü 1628'de kurdukları Doğu Hindistan Şirketi'ne (*Companhia da Índia Oriental*) vermişler ise de bu deneme pek başarılı ve uzun ömürlü olamayarak 1633'de sonlandırılmıştır.

Danimarka'nın ilk Doğu Hindistan Şirketi (*Ostindisk Kompagni*) 1616 yılında kurulmuş ve ancak 1650 yılına kadar faaliyetlerine devam edebilmiştir. Akabinde 1670 yılında yeni bir oluşuma gidilmiş ancak bu da uzun soluklu olamayarak 1729 yılında sonlanmıştı. Bundan

sonra 1732’de verilen kraliyet belgesi ile *Asya Şirketi* adıyla yeni bir ticarî girişim bşlatılmış ve Kantona’da Çin ile ticarî ilişkilere yoğunlaşmıştır. Esasında bu şirket söz konusu kraliyet belgesi ile Ümit Burnu’nun doğusuyla yapılacak tüm ticaret üzerinde tekel elde etmiştir. Danimarka Krallığı 1772’de Hindistan’daki ticarî girişimi devralmıştır.

Avusturya Maria Theresa döneminde William Bolts’un girişimleriyle 1775’te bir Doğu Hindistan Şirketi (*Société Asiatique de Trieste*) kurmuş ancak sadece on sene faaliyet gösterip 1785’te tasfiye edilmiştir. Hollanda örneğinden etkilenen bir diğer devlet İsveç görece geç bir tarihte 1731’de İsveç Doğu Hindistan Şirketini (*Svenska Ostindiska Companiet*) hayata geçirmişlerdir. Gothenburg merkezli şirket İsveç Kralından Ümit Burnu’ndan Japonya’ya kadar olan bölgede ticaret yapma tekelini almıştır. Kârlı bir ticaret yürütmesine rağmen genel itibariyle Avrupa ticaretinde ağırlığı olmayan Şirketin faaliyetleri 1813 yılında sona ermiştir.

Sonuç olarak Hint Okyanusu’nda ticaret yapmak ve Hollanda ve İngiliz şirketleriyle rekabet etmek için kendi Doğu Hindistan şirketlerini kuran Avrupalı devletler, bu ticarete İngilizler ve Fransızlar kadar kadar başarılı olamadılar. Bunun nedeni özel yatırımlardan ziyade devlet desteğine bel bağlamalarıdır. Uzun vadeli plana sahip değillerdi. Bu nedenle İngiliz ve Hollandalı şirketler ile rekabet edememişlerdir.

4.3.1. İngiltere Doğu Hindistan Şirketi

17. yüzyılın ortalarından itibaren Asya’nın en önemli ticaret organizasyonlarından olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East India Company), Asya’daki ticaret üzerinde İspanya ve Portekiz hakimiyetini kırarak buradan pay almak ve baharat ticaretine ortak olmak üzere İngiliz girişimciler tarafından krallık beratıyla 31 Aralık 1600 tarihinde kurulmuştur. İngiltere’nin Asya’daki sömürge temsilciliğini de üstlenen bu şirket ilk seferini 1601’de Malezya ve Endonezya’ya düzenlemiştir.

İngiltere Doğu Hindistan Şirketi, diğer önemli Asya’da faaliyet gösteren şirketler gibi askeri gücü barındırarak 1622’de Portekiz’i Hürmüz’de mağlup etmiş ve Hindistan yolunu ele geçirerek bölgede rahatça sefer düzenlemiştir. Ancak Hollandalılara karşı üstünlük sağlayamaması nedeniyle Doğu Hint Adaları’ndan çekilip Hindistan üzerine yoğunlaşmıştır. Şirketin temsilcileri 17. yüzyıl boyunca Hindistan’daki Babür İmparatorluğu’ndan topraklarında ticaret yapmalarını müsaade eden bir ferman elde etmeye çalışmışlardır. Bombay dahil Hindistan’ın batı sahillerinde birkaç yerde böyle bir faaliyette bulunmalarına yönelik tanınan hakkı yeterli bulmayıp faaliyetlerini daha geniş bir sahaya yaymak için Babürlere savaş açmışlar ancak yenilmişlerdir (1686). Akabinde özür dileyerek ve bir para cezası ödeyerek iptal edilen ticaret yapma müsaadesini tekrar elde ettiler. Böylece İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Madras ve Kalküta üzerinde ticaret yapmaya başladı. Söz konusu ticarete konu maddeler bölgede geleneksel olarak yapılan baharat değil pamuklu ve ipekli kumaşlar, barut imalatında kullanılan güherçile ve bir sonraki yüzyılda çay ve afyondan müteşekkildi.

18. yüzyılda önemli bir ticaret şirketi haline gelen İngiltere Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz Hükümeti’nin bölgedeki temsilcisi olmuştur. İngiltere’nin Hindistan ve çevresiyle yaptığı ticaret 18. Yüzyılın ilk yarısında büyük bir artış gösterdi. Avrupa’da Hint mallarına,

Çin’de ise Hint afyonuna yönelik büyük talebin bunda rolü vardır. Şirket yetkilileri Babürlere yaptığı baskı ve tehdit sonucunda imparatorluk çapında ticaret yapma müsaadesi veren bir ferman elde ettiler (1716). Akabinde şirket temsilcileri ile genellikle zengin Hintli tüccarlarla işbirliği yapan İngiliz tüccarlar iş sahalarını genişletebilmek için Babür devletinin gücünü kaybetmekte olması ve her çeşit ticarî fırsatı değerlendirdiler. Bunlar arasında Hintli prenslerle anlaşmalar yapmak, askeri operasyonlar düzenlemek de bulunuyordu.

Fransa ile İngiltere arasında Hindistan’da hakimiyet sağlama mücadelesi 1740’larda Güney Hindistan’daki bazı devletlerde yaşanan iktidar kavgalarında karşıt gruplara verilen desteklerle kendisini gösterdi. İki sömürgeci devletin Avrupa’daki rekabeti Hindistan’a taşındı. Dahası meşhur Yedi Yıl Savaşlarının bir parçası oldu. Bu mücadeleyi İngilizler kazandı. Sebebi İngilizlerin *sepoy* denilen Hintli askerleri kullanmış olmalarıydı. Tabii Robert Clive’in askerî yeteneklerini de unutmamak gerekir. Sorasında, Doğu Hindistan Şirketi’nin Hindistan’daki alanını genişletmesinde Clive’in önemli katkıları olmuştur. Nitekim 1764’te yapılmasını sağladığı bir antlaşma ile Hindistan’ın kuzeydoğusundaki Bengal ile ülkenin bazı yerlerinde şirkete doğrudan yönetim hakkı sağladı. Ardından Bengal’in ilk valisi oldu (1765-1767). Bazı araştırmacılar muhasebecilikten Şirket kontrolündeki Hindistan’ın genel valiliğine yükselen Clive’yi burada kurulan İngiliz İmparatorluğunun kurucusu olarak göstermekteyseler de bu konu tartışmalıdır. Ancak gerek asker olarak Hindistan’daki yerli navablara (vali) gerek Hindistan üzerindeki hakimiyet mücadelesinde Fransa’ya karşı yürüttüğü ve kesin sonuç aldığı savaşlarda gösterdiği başarı, gerekse yönetici olarak Hindistan’da şirketin yerleşmesi ve ilişkilerini geliştirmesi yolundaki uygulamalarıyla Robert Clive Hindistan’da İngiliz hakimiyetinin yerleşmesini sağlayan kişilerden biridir. Diğer bir önemli isim İngiliz hakimiyetini genişletmek yönündeki faaliyetleriyle temayüz edip, bir dönem eçşitli suçlamalara maruz kalsa da Warren Hastings Hindistan’daki İngiliz imparatorluğunun kurucularında biri olarak, yaşadığı dönemde, kabul edilmiştir.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 18. yüzyılın sonuna kadar Hint Okyanusu’ndaki ticaretin önemli bir gücü haline gelmiştir. Bu süreç yavaş yavaş Hindistan’da bir İngiliz İmparatorluğu oluşmasına doğru evrilmiştir. Siyasî gücü giderek artan şirket, temsilcilerinin yerel tüccarlarla arasındaki ilişkinin türü de değişmiştir. Bu yerel tüccarların ortaklıktan müşteri konumuna gerilediği bir süreçtir. Böylece şirket ticaret koşullarını kendisi belirlemeye ve kendisine mal sağlayan yerel tüccarların kârlarından pay almaya başladı. Mesela Bengal Genel Valisi 1773’te Hindistan’daki afyon ticareti üzerinde bir tekel oluşturur. Diğer yandan Çin’de afyon tüketimi 1729 yılında yasaklanmıştı. Bu nedenle şirket afyonu bir kısım İngiliz tüccarına açık artırmayla satıyor, onlarda aldıkları bu afyonu kaçak olarak Çin’e sokuyorlardı. Bütün taraflar bu işten çok para kazanmıştır. Ancak ekonomik anlamda külfetli olan bu gücü yönetmek şirkete ağır geldi. Sonunda İngiliz Hükümeti, 1773’de şirketin denetimini genel bir valiye bıraktı. 1784’ten sonra da şirketin yönetimini tamamen kontrol altına almıştır. İngiltere’nin şirketin yönetimine hakim olmaya çalışmasının sebebi şirketin hükümete verdiği borçlar ve artan zenginliği ile yükselen nüfuzu karşısında engel olabilmek çabasıdır.

19. yüzyılın yarısına gelindiğinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi artık bir devlet kurumu halini almıştır. Bu tarihte şirketin hakimiyetinde ise Delhi ve Pencap ile Burma, Singapur ve

Hong Kong gibi önemli merkezler bulunuyordu. Bu tarihlerde dünyadaki en büyük ticaret organizasyonu olan şirket, böylece İngiltere'nin Güney Asya'daki sömürge idaresinin mali, siyasi ve hukuki fonksiyonlarını yerine getiriyordu. Ayrıca İngiltere'nin dış ticaretinin altında birini şirket elinde bulunduruyordu. Bu sayede İngilizler uzun süre ham madde ihtiyacını karşılamış ve yabancı kaynağa ihtiyaç duymamıştır.

İngiltere Doğu Hindistan Şirketi, idaresinde olduğu bölgelerde yerel halka çeşitli baskılarda bulunmaktan geri durmamıştır. Şirketin mali gücü karşısında tarıma dayalı düzen içinde yaşayan yerel halk etkilenmiştir. Ayrıca artan misyonerlik faaliyetleri, ağır vergiler, yapılan baskılar, kötüye giden mali durum ve siyasi meselelerde söz sahibi olamamak Müslüman halkın tepki vermesine yol açmıştır. 1857'de çıkan bir isyanı bastıran İngiltere, bundan sonra şirketin bölgedeki varlığını iptal ederek, Hindistan'ı 1858'de doğrudan hakimiyetine almıştır. Şirket ise varlığını 1873'e kadar sürdürebilmiştir.

4.3.2. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi

Asıl adı Birleşik Doğu Hindistan Şirketi olan ama daha çok Doğu Hindistan Şirketi olarak tanınan ticarî girişim, Hollanda'nın Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren şirketlerinin birleşmesiyle 20 Mart 1602'de kuruldu. Şirket, Amsterdam'da bulunan "Heeren XVII" adıyla anılan 17 kişilik bir idare meclisi tarafından idare edilmekteydi. Şirketin Hollanda Hükümeti tarafından verilen Macellan Boğazı ile Ümitburnu arasında ticaret yapma, silahlı güç bulundurma, kaleler inşa etme ve Asya'daki ülkelerle ticarî anlaşmalar yapabilme gibi yetkileri bulunmaktaydı. Ayrıca 1610 yılında şirketin başına hükümet tarafından bir genel vali atandı.

Ticari faaliyet alanını genişletmek için diğer sömürgecilerle karşı karşıya gelen şirket, Endonezya'nın doğusunda Portekizlileri mağlup ederek baharat ticareti için önem arz eden Maluku Adalarına yerleşti. Daha sonra liman şehri Cakarta'yı 1619'da işgal etti. Ertesi yıl Banda Adalarına hakim oldu. Doğu Hindistan Şirketi, 17.yüzyıl boyunca ticaret merkezleri kurduktan sonra Hindistan'ın tekstil ticaretini ele geçirmek için bazı bölgelerde ticaret evleri kurdu. Böylece Coromandel, Bengal, Arakan, Burma ve Ayuttaya'da yoğunlaşarak Bengal ve Siyam körfezlerinde söz sahibi olmuşlardır.

Şirket, 1641 yılında Malaka'yı Portekizlilerden, 1642'de Siam (Tayvan)'ı İspanyollardan aldı. Bundan sonra 1652'de Kaapstad'a gelerek burada ilk defa Cape Colony'yi kurdular. 1656'dan 17. Yüzyıl sonuna kadar Colombo (Sri Lanka), Endonezya Adalarından Sumatra ve Maluku Adaları'ndan bir çoğuna ve Goa gibi Hindistan'ın güneyindeki bölgelerde hakim olunarak aynı zamanda bölgenin diğer sömürgecileri İspanya ve Portekiz ile de mücadele edildi. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde 150 ticari ve 40 kadar askeri gemiye ulaşılmış Hindistan çevresinde önemli ticaret merkezleri kurulmuştu.

Başlangıçta ticari merkezler kurulması hedeflenirken sömürge savaşı karşısında Asyalı ve Avrupalı rakiplere karşı daha fazla askeri faaliyetlere girişilmiştir. Ayrıca şirket, böylece yerel güçlerin savaşlarında taraf olmuş ve karşılığında ticari imtiyazlar elde etmiştir. Hindistan'ın güneydoğusunda bulunan Cava'da bu tür bir çatışmada taraf olan şirket bölgenin en büyük siyasi ve ekonomik gücü haline gelmiştir. Artık Çin ve Japonya ile de arttırılan ticari

ilişkiler aracılığıyla şirketin mali durumu gittikçe iyileşirken, Güneydoğu Asya ile Avrupa arasındaki ticaret hacmi de yükseltilmiştir.

Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası Malaka'da oluşturduğu tekeli kullanarak; ürün alım fiyatlarını, üreticilerin hayatta kalmalarına izin vermeyecek şekilde saptamıştır. Bölge halkının söz konusu tekele verdiği tepki aşağıda Banda Katliamı bahsinde ele alınmıştır. Hasadın çok fazla olması durumunda ekili alanlara zarar verilmiştir. Hollanda filosu, her yıl ülkesine: Japon bakırı, ipeği ve porseleni; Çin ipeği, yeşil çayı, sofratakımları, kalay, lake işleri ve kağıdı; Hind pamuğu, karabiberi, ipeği; İran halısı ve ince kumaşları; Java ve Arap kahvesi; Malay kalayı ve baharatı götürmüştür. Kumpanya, tekeline sahip olduğu ürünlerin ticaretinden en yüksek kârı elde etmeyi hedeflemiştir. Fiyatlarda bir düşüşü önleme için mal arzını denetlemiş; bazen malları denize dökmekten çekinmemiştir.

18. yüzyılın ortalarında Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin ticaretini kontrol ettiği bölgelerin artması beraberinde malî yükü de getirmiştir. Bunun yanında kaçakçılık ve yolsuzluğun artması ve İngiliz rekabetinin kâr oranlarını düşürmesi sonucunda şirket gücünü kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca Avrupa'da meydana gelen yeni gelişmeler şirketin daha fazla güç kaybetmesine neden oldu. Önce Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Hollanda'nın İngilizlere karşı savaşması ve sonrasında Fransa'nın 1795'te Hollanda'yı işgali beraberinde şirketin idare meclisinin dağıtılmasına ve 1 Ocak 1800 tarihinde feshedilmesine neden oldu. Bu ikinci gelişme bilhassa şirketin kontrolünde olan Cape Colony, Sri Lanca (Seylan Adası) gibi birçok bölgenin İngiltere'ye devredilmesine neden olmuş; ancak bunlardan büyük bir kısmı 1815'te durum normale dönmesine rağmen geri verilmeyerek İngiltere'de kalmıştır. Feshedilen şirketin 135 milyon florin borcuyla beraber tüm mal varlığı da Hollanda devletine teslim edildi.

Hollandalılar tıpkı diğer sömürgeci devletler gibi bölgede yaşayan halkı ticaretleri için tehlike olarak görmüşler ve baskı altına almak yoluna gitmişlerdir. Ayrıca kuruluş amacına paralel olarak Hristiyanlığı misyonerlik faaliyetleri içerisinde yürütmüşlerdir. Bu yolda Hristiyanlık harici hiçbir inanışın serbestçe yaşanmasına da izin verilmemiştir. Nitekim başta Malezya'nın ana kıtası olmak üzere Güneydoğu Asya'daki halkların Protestanlıkla karşılaşması Hollandalıların bölgeye gelmesiyle olmuştur.

4.3.2.1. Baharat Savaşları

Sömürgecilik tarihinde Hollanda Doğu Hindistan Şirketi denildiği zaman akıllara gelen bir iki husustan bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki Baharat Savaşları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Banda Adaları katliamıdır.

İsminden de anlaşılacağı üzere Baharat Savaşları Hollanda'nın Güneydoğu Asya'da baharat ticaretinin hakimiyeti için 17. yüzyılda giriştiği savaşlardır. Portekizlilerden sonra Hindistan cevizinin ana vatanı olan Banda Adalarına ulaşan Hollandalılar burada daha uzun süre kalan dominant bir iz bıraktılar. Hollandalılar Güneydoğu Asya ve Hint Okyanusu'na geldiklerinde bölge Portekiz hâkimiyetinde idi. Portekizlilerin bilhassa Maluku ve Malaya adalarında önemli üsleri ve kaleleri olmadığı için Hollandalıların bu adalara yerleşmesi zor olmamıştır. Hollandalılar bölgeye ilk geldiklerinde Hindistan'ın sadece güney kıyılarına

ulaşmışlar, içerilere gidememişlerdir. Bunun nedeni Portekiz'in Maluku Adaları'na oranla burada daha hakim durumda olmasıydı.

Baharat Adaları arasında yer alan ve 19. yüzyılın ortalarına kadar dünyanın tek Hindistan cevizi kaynağı Banda Adaları on küçük volkanik adadan oluşuyordu. Bunlar batıda Run, Ai; kuzeybatı'da Manukang; doğu'da Pisang; güneydoğu'da Hatta; güney'de Banda Besar; ve merkezde Banda Neira, bunun en yakınındaki komşuları Gunung Api, Adası ile Batu Kapal ve Keraka adacıklarıydı. Hollandalılar ile bu adalarda yaşayanlar arasındaki ilişkiler en başından itibaren sorunlu olarak gelişmiştir. Hollandalılar Bandalı tüccarların anlaşmalara uymayarak ürünleri teslimden ve uzlaşılan fiyattan vazgeçmekte olduklarından, ürün kalitesi ve miktarında sahtekârlık yapmalarından şikayet ederken Bandalılar Hollandalılar, Portekizlilerden sonra mallarını satabilecekleri ikinci bir müşterinin gelmesinden memnuniyet duyarken onların ticarî değeri yüksek mallarına karşılık sundukları ürünlerin aynı seviyede olmadığından yakınıyorlardı. Bir diğer ifadeyle Hollandalılar tarafından Bandalılara sunulan ürünler kaba yün giysiler, ipekler, istenmeyen mamul maddeler karşılığında aldıkları mallara bakılırsa böyle bir ticaret için uygun değillerdi. Öte yandan yine bölgede ticaret yapan Cavalılar, Araplar, Hintliler ve Portekizliler buraya çelik bıçaklar, bakır, ilaç, Hint pamuklu dokuması ve çok aranan Çin porseleni türünden vazgeçilmez ürünler getiriyorlardı. Hollandalıların Hindistan'a yönelmeleri tam da bu nedendir. Baharat Adalarından alınan ürünlere karşılık nakit ödeme yapmayarak, daha uzun olan karşılığında ürün verme yolunu tercih etmişlerdir. Avrupa'dan getirmekte oldukları pamuklu dokuma ise yerli halkça beğenilmiyordu. Pamuklu dokuma elde etmek için Hindistan'a yönelmişlerdir.

1599'da Maluku'ya ulaşan Hollandalılar yerli halkın Portekizlilerin bölgedeki geleneksel ticaret üzerinde tekel oluşturmaya kalkışmasından oldukça rahatsız olduğunu görmüşlerdi. Bu durumda bir ticarî girişim olan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin önünde üç engel bulunuyordu. Yerli halk bunlardan biriydi. Diğer ikisi Portekiz ve İngiliz rakipleriydi. Zamanla her üç engeli de aşan Hollandalılar Baharat Adaları üzerinde tam bir hakimiyet kuracaklar, bir tekel oluşturacaklardır.

Her ne kadar Hollandalılar Banda halkıyla ticaret yapmaktan pek haz etmeseler de bu oldukça kârlı bir ticaretti. Zira buradan elde edilen baharat yüzlerce katı fiyata pazara sürülüyordu. Zaten bu olağanüstü kâr marjı bölgeye gelen Hollanda gemilerindeki artışın sebebiydi. Aynı zamanda Hollanda Doğu Hindistan Şirketi bu nedenle kurulmuştu. 17. yüzyılın başlarına kadar Banda Adaları her bir bölgenin başında bulunan *orang kaya* adı verilen birtakım nüfuzlu kişilerce yönetiliyorlardı. Bu dönemde aynı zamanda hindistan cevizi Avrupa pazarlarında çok aranan pahalı bir üründü. Hollandalı tüccarla da bu ürünün peşine düşmüşlerdi. Diğer yandan söz konusu ürün yetiştirildiği bölge ve civarında Avrupa'nın neredeyse iki katı miktarında tüketilmekteydi. Nitekim Banda Adalarından bir grup *orang kaya* Hollandalılar tarafından ikna edilerek baharat ticaretini Hollandalıların tekeline bırakan bir anlaşma imzalamışlardır. Her ne kadar söz konusu anlaşma bir grup yerel hakimle yapılmışsa da Hollandalılar bir süre sonra elde ettikleri tekeli savunmak için bölgeye silahlı güç göndermişlerdir.

Bir süre sonra kendileri açısından adil olmayan ticaret şartlarından sıkılan ve zarar gören Bandalılar Hollandalıların bölgede bir de askeri tahkimat yapmaya başlamaları üzerine silahlı mücadeleye başlama kararı almışlardır. 1609'da Bandaneira Adası'nda bir müstahke mevki inşa etmeleri üzerine konu hakkında görüşmek üzere davet edilen Hollandalı amiral ve beraberindeki yüksek rütbeli kişiler kurulan pusuda öldürülmüşlerdir.

Bölgedeki Portekiz ve İspanya faaliyetleri zayıflamaya başladığı bir dönemde İngilizler Ai ve Run adalarında ticaret merkezleri açmışlar; ürünleri daha yüksek fiyatlardan almaya başlamışlardır. Nitekim İngilizlerin bu yüksek fiyat politikası Hollandalıların baharat ticareti üzerinde tekel oluşturma çabalarını ciddi manada baltalamıştır. İki devlet arasındaki gerginlik arttıkça Hollandalılar daha stratejik bir alanda Belgica Kalesini inşa etmişlerdir. Hollandalılar 1615'te Ai Adası Hollandalılar tarafından işgal olunmuştur. Bunun üzerine İngilizler Run Adası'na çekilmişlerdir. Aynı tarihte İngilizler Ai'ye bir karşı atakta bulunarak adayı geri almışlardır. Bir sene sonra daha güçlü bir Hollanda birliği Ai Adası'na saldırır. İngilizler bir süre özellikle top atışıyla karşı koyabilmişlerse de cephaneleri bittiğinde Hollandalılar adayı ele geçirmiş ve yakaladıkları savunmacıları öldürmüşlerdir. Bharat Savaşları bir süre sonra Hollanda ile İngiltere arasında başlayan 17. yüzyıldaki savaşlar serisinin içinde devam etmiştir. Nitekim 1665-1667 yılları arasında gerçekleşen bu savaşlardan ikincisinin sonunda imzalanan Breda Antlaşması neticesinde Hollandalılar Endonezya takım adalarının tamamını kontrollerine almışlardır. İngilizlere ise biraz yukarıda ismi geçen Run Adası ile meşhur Manhattan Adas'ını bırakmışlardır.

4.3.2.1.1. Bandalıların Katliamı

Hollandalılar bölge yöneticilerinin birkaçıyla imzalayarak elde ettikleri baharat ticareti üzerindeki tekeli hayata geçirebilmek üzere askeri güce başvurmuşlardı. Zaten Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin bu tür yetkileri resmen vardı. Yeni atanan Genel Vali Jan Pieterszoon Coen bu amaçla harekete geçti. 1621'de iyi donatılmış askerler Bandaneira Adası'na çıkarma yaptı. Birkaç gün içinde civardaki Lontar Adası'nı da işgal ettiler. Buranın idarecisi, *orang kaya* silah zorluyla oldukça sorunlu bir antlaşma imzalamatıldı. Yerine getirilmesi neredeyse imkansıza şartlar içeren bir antlaşmaydı. Böylece en küçük bir aksilikte Hollandalılar ellerindeki orantısız askeri gücü devreye sokabileceklerdi. Nitekim bir süre sonra Hollandalılar yeni anlaşmaya aykırı birkaç hususu ileri sürerek Coen'in cezalandırıcı katliamını başlattılar. Japon paralı askerler aracılığı ile kırk orang kaya'nın kafası kesilerek, kesik başları bamboo ağaçlarına asıldı.

Şekil 8: Banda Denizi ve Baharat Adaları

ve Endonezya'dan göçmenleri yerleştirerek bu adaları yeniden iskan etmişler, bunlar Hindistan cevizi plantasyonlarında istihdam olunmuştur. Katliamdan kurtulan Bandalılar ise Batavia'ya gönderilerek şehrin imarında ve kale inşasında köle olarak çalıştırılmışlardır.

4.3.3. Fransız Doğu Hindistan Şirketi

1664'te kurulan Fransız Doğu Hindistan Şirketi (*Compagnie des Indes Orientales*) Doğu ve Güneydoğu Asya ticaretinde İngiltere ve Hollanda ile rekabet etmeyi amaçlıyordu. XIV. Louis döneminin Maliye Bakanı Jean Baptiste Colbert tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, daha önceki üç şirketin (Compagnie de Chine, Compagnie d'Orinet ve Compagnie de Madagascar) birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Colbert burada Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin örgütlenme yapısını örnek almıştır. Şirketin ilk genel müdürü De Faye olup ticaret sahasında dönemin en başarılı ve tecrübeli iki ismi olan François Caron ve Marcara Avanchintz müdür olarak şirketin yönetiminde söz sahibiydiler. Bunlardan Caron otuz yıl Hollanda Doğu Hindistan Şirketi için çalışmış; Marcara ise İsfahan (İran)'da ticarî faaliyetlerde bulunmuştu.

Anonim şirket olarak oluşturulan *Fransız Doğu Hindistan Şirketi* 15 milyon Fransız *livresi* sermayeye sahipti ve bu bin livre değerinde eşit hisselerle bölünmüştü. Şirket hisselerinin kısa süre içinde satılmış olması kralın deniz aşırı ticarî girişimine verilen bir desteğin göstergesidir. Araştırmacılar aslında hisse alanların bunu kârlı bir yatırım olarak gördükleri için değil sadece kralın hoşuna gitmek amacıyla yaptıklarını yazmaktadır. Hint Okyanusu ve Büyük

Hollandalılar buraya gelmeden önce Banda Adaları'nın nüfusunun, bir bölümü Malay, Cavali, Çin ve Arap tüccar olmak üzere 13 ile 15 bin kişi arasında bulunduğu yönünde genel bir tahmin yürütülmektedir. 1621'de öldürülen, zorla sürülen veya adayı terkeden Bandalıların gerçek sayısı bilinmemektedir. Dönemin tarihine ait kayıtların, bu katliamdan adalarda sadece bin civarında Bandalının kurtulabildiğini, bunların da Hindistan cevizi tarımında zorunlu işçi olarak çalıştırıldığını yazdığı ifade olunmaktadır. Hollandalılar getirdikleri köleleri, suçluları, sözleşmeli işçileri

Okyanus'ndaki Fransız ticareti üzerine elli yıl süreyle tekel hakkı verilen şirket ilk seferini M. De La Haye'in emrindeki dokuz gemilik filo ile gerçekleştirmiştir. Esasında daha önce bölgeye geldiklerinde Portekiz engeli ve karşı koymasıyla karşılaşan Hollanda bu sefer kendisi Fransızların burada ticaret yapmasına karşı çıkıyordu. Nitekim çıkan savaşta La Haye yakalanarak esir edilmişti. Fransızların Hindistan'da ticaret yapabilecek bir yer edinerek tutunabilmeleri François Martin sayesinde gerçekleşmiştir. 1688'de Hindistan'a gelen Martin yoğun bir çaba sonucu 1674'te Pondicherry'de şirket için bir yer sağlayabilmişti. 1706 yılında ölene kadar buradan hiç ayrılmayarak şirketin konumunu sağlamlaştırmıştır.

Colbert'ten sonra şirketin başına geçen Marki de Seignelay 1685'te yeni bir yapılandırmaya gitmiştir. Buna göre şirketin yönetim kurulu yenilenerek sermaye taahhüdünde bulunan üst düzey yöneticilerden oluşturuldu. Ticaretin gerektirdiği bürokratik işlere özen gösterildi. Şirket dört tanesi her sene Hindistan'da dönen on iki gemiye sahipti. Söz konusu alan Ümit Burnu'ndan Macellan Boğazı'na kadar olan geniş bir coğrafyayı içine alıyordu. 1719'da Hindistan'daki kurulumunu tamamlayan şirket ayn tarihlerde iflasın eşiğine gelmişti. Bunun önemli bir nedeni Avrupa'daki savaşlar nedeniyle ticaretin sıklıkla kesintiye uğramasıydı. Bu nedenle Fransız Doğu Hindistan Şirketi aynı sene John Law'ın yönetimi altında Fransız Batı Hint Adaları Şirketi ile birleştirildi. Esasında bu Atlantik ötesi ticaret ile Hint Okyanusu ticaretinin birbirine bağlandığı yeni bir uluslararası ticaret modeli getirmiştir. *Compagnie Perpétuelle des Indes* adıyla yeni ortaya çıkan şirket gelişerek önceki dönemde yaşadığı ciddi sermaye sorununu çözmüştür.

Burada, 1742'de genel vali tayin edildikten sonra, Hindistan'da Fransız hakimiyet sahasını genişletmek için ciddi bir mücadeleye giren Joseph-François, Marquis Dupleix hatırlanmalıdır. Dupleix bu amaçla Hindistan'daki bazı prenslerle ittifaklar kurmuş, yerli *sepoylardan* oluşan bir ordu kurmuştur. Bir süre sonra da bölgesel güçlerin iktidar mücadelelerine müdahil olarak savaşlara girişmiştir. Bu mücadelede rakibi İngiliz Robert Clive idi. Fransız hükümeti bir süre sonra Dupleix'i valilikten zorla alınıp Hindistan'dan uzaklaştırmıştır (1757). 1760'da

Hindistan'daki İngiliz hakimiyeti karşısında fazla tutunamayan Fransız Doğu Hindistan Şirketi 1769 yılında Fransız Krallığı tarafından devralınmıştır.

4.4. Afrika'nın Sömürülmesinde İmtiyaz Şirketlerinin Rolü

Avrupalı devletler Afrika'daki sömürgeciliğin ilk dönemlerinde buradaki ticarî faaliyetlerini bilhassa köle ticaretini özel şirketler vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Kurulan şirketlere belirlenmiş bir bölgede veya konusu belirli bir ticarî faaliyet için müsaade verilmiştir. Köle ticareti 1815 yılında yasaklanınca bu konuda ticaret yapan birçok şirket faaliyetine son vermek zorunda kalmıştır. Avrupalılar Afrika'da 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir sömürgecilik girişimi başlattığında imtiyaz şirketleri tekrar ortaya çıkarak Afrika'da etkinlik kazanmışlardır. Bu dönemde Afrika'nın değişik bölgelerinde geniş toprakların yönetimini bizzat üstlenmek istemeyen bazı sömürgeci devletler, vergi toplamak, gümrük vergisi almak, işgücünün organizasyonu, kurulan ticaret tekellerinin idaresi ve çıkan ayaklanmaların bastırılması gibi idarî bazı fonksiyonlarını çeşitli şirketlere devrederek kıtada bu şekilde varlık sağlamışlardır.

Bu noktada Almanya uygun bir örnek teşkil eder. İlgili bölümde bahsedildiği üzere sanayileşme ve ekonomik gelişmişlik 1870'lerden itibaren bazı Alman girişimcilerin yönlerini ülke dışına çevirerek, yeni pazarlar aramaya başlamalarına yol açmıştır. Bu süreçte Alman özel şirketleri Afrika'nın bilhassa güneybatı bölgesiyle ticarî ilişkiler geliştirmişlerdir. Zengibar Sultanlığı'nın Afrika kıtasında kalan toprakları bu anlamda özel bir ilgi alanıydı. Nitekim Alman hükümeti Carl Peters'in Alman Doğu Afrika Şirketi ve Adolf Lüderitz'in Alman Kolonizasyon Şirketi'ne ayrıcalıklı bir statü vermiştir. Bununla birlikte sermaye yetersizliği, maden aramada yaşanan hayal kırıklığı ve bölge halklarının direnci Alman hükümetini bu şirketlerin faaliyet gösterdiği bölgelerin kontrolünü devralmak durumunda bırakmıştır. Güneybatı Afrika'da 1889, Doğu Afrika'da ise 1890'da bu yönde bir gelişme yaşanmıştır.

İngiltere çeşitli özel şirketlere imtiyazlar vererek Afrika'da hakimiyet alanı oluşturan diğer bir sömürgeci devlettir. Bu şirketlerden en dikkat çeken İngiliz hükümeti tarafından verilen imtiyazla George Taubman Goldie (1846-1915) tarafından gerçekleştirilen oluşumdur. Nijerya'nın Cecil Rhodes'ı olarak da nitelenen Goldie İngiliz hükümetinden 1886'da ayrıcalıklı bir statü elde etmiştir. Esasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin hükümet tarafından dev alınmasından sonra ayrıcalıklı şirketler döneminin en azından bu ülke için sona erdiği düşünülmekteyken, Afrika'daki sömürgeciliğin yeni dönemi eski uygulamaların tekrar gündeme gelmesine ve olaganlaşmasına yol açmıştır. 1870'lerde Nijer Nehri boyunca ticarî faaliyetler yürüten Goldie rakip firmaları *United African Company* (Birleşik Afrika Şirketi) çatısı altında birleştirmiştir (1879). Şirket 1882'de *National African Company* (Ulusal Afrika Şirketi) ve daha sonra *Kraliyet Nijer Şirketi* (Royal Niger Company) ismini almıştır (1886). Şirket Nijer Nehri üzerindeki ticaret ve taşımacılığı resmen kontrole yetkiliydi. Bir süre sonra hem bölgedeki küçük devletlerin direnci hem Fransa'nın farklı planları yüzünden etkili bir ticarî ağ oluşturmakta güçlük çekmeye başlamıştır. Dahası Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Aşağı Nijer ve Çad Gölü civarında bir üss elde etmek için gösterdiği yoğun siyasî faaliyetlere maruz kalmıştır. Bunun üzerine 1900 yılında Büyük Britanya tatmin edici tazminat ödeyerek şirketi devralmıştır. Bu arazi Kuzey Nijerya Protektorası ismini almış ve bir yüksek komiserin idaresine bırakılmıştır.

Güney Afrika aynı süreci madencilik faaliyetleri kaynaklı motivasyonla yaşamıştır. Güney Afrika'da yürüttüğü elmas ve altın madeni işletmesinden zaten ciddi bir servet edinmiş olan Cecil Rhodes *İngiliz Güney Afrika Şirketi* (British South Africa Company) için hükümetten bir yasal ayrıcalık elde etmiştir. 1889 tarihli ayrıcalık beratı İngiliz Doğu Hindistan Şirketi uygulamasını model alıyordu. Kendisine imtiyaz verilen bölge Transvaal'den Kongoya, Angola'dan Mozambik'e oldukça büyük bir alanı içine alıyordu. Uygulamada fiili otoritesini Matabeland ve Zambezi Nehri'nin güneyinde Mashonaland merkezli daha gerçekçi bir alana teksif etmek durumunda kalmıştır. Şirketin kuruluş amacı Mashonaland bölgesinin altın madenlerini değerlendirerek Orta Afrika'nın diğer bölgelerinin, bu arada zengin bir mineral yatağı olan Katanga'nın işletilmesini sağlayacak bir fon oluşturmaktı. Şirket madenlerden beklediği verimi alamadı. Demir yollarının inşasından sonra elinde fazla bir sermayesi de kalmadı. Bu arada Katanga Serbest Kongo Devleti tarafından işgal olundu. Herşeye rağmen şirket ve yönettiği bölge Cecil Rhodes'un ekonomik imparatorluğunun merkezi olarak önemini korudu. Bu kendine izafeten Kuzey ve Güney Rhodezya adıyla iki bölge (bugün Zimbabve)

sırasıyla 1923 ve 1924 yılına kadar şirket tarafından yönetilmiştir. Şirketin kontrolü altındaki bölgede özellikle vergi yükünden ve kendilerine iyi davranılmadığından şikâyet eden yerli halkın birçok defa isyan ettiğini de belirtmek gerekir.

Afrika'nın kuzeydoğusunda William Mackinnon'un *Imperial British East Africa Company* (Emperyal İngiliz Doğu Afrika Şirketi) adlı şirketine 1888'de bir ayrıcalık tanınmıştı. Esasında bu çok da iyi organize olmuş ve büyük bir sermayeye sahip şirket değildi. Ekonomik olarak çok fazla başarı sağlayamayan şirket Uganda üzerinde ve daha sonra Kenya Kolonisi (1895'te protektorası) olacak topraklar üzerinde İngiliz hakimiyeti kurulmasını sağlamıştır. Şirket, bahsi geçen bütün topraklar İngiliz protektorası olunca ortadan kalkmıştır (1895).

Afrika'da büyük ihtimalle en fazla ayrıcalıklı şirketin kurulduğu yer II. Leopold'ün Serbest Kongo Devleti olmalıdır. Berlin Kongresi (1884-1885) sonucunda sınırları kesin olarak belirlenmemiş ancak oldukça geniş bir alanı içine alanda kurulan Kongo Devleti'nin başında bulunan II. Leopold'ün bu kadar geniş bir araziyi kontrol altına alacak ekonomik ve idarî gücü ve dayanağı bulunmuyordu. Dolayısıyla kuruluşundan hemen sonra bu geniş Kongo Devleti'nin kaynaklarından istifadede yardım etmeleri için üzere özel şirketlere başvurdu. Bu anlamda daha 1887 yılında karşılığında Matadi ile başkent Leopoldville (bugünkü Kinshasa) arasında bir demir yolu yapmak şartıyla büyük bir arazinin *Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie* (Kongo Ticaret ve Endüstri Şirketi) adlı girişime bırakılmasına onay verdi. 1890'da başlayan söz konusu demir yolu 1898'de tamamlandı. İlgili bölümde Kongo Devleti'nde çeşitli bölgelerdeki fildişi ve kauçuğun elde etme imtiyazı verilen ve birçoğunda hisselerin yarısının II. Leopold'e ait olduğu birçok şirket kurulduğundan bahsedilmişti. Bu tür şirketlerin yanında ayrıca madencilik faaliyetleri için kurulan birçok imtiyazlı şirkete oldukça geniş arazilerin bırakıldığı görülmektedir. *Société Générale De Belgique* büyük arazilerin imtiyaz olarak verildiği diğer bir şirkettir (1891). Bu toprakların önemli bir kısmı özellikle madenler bakımından zengin olduğu ortaya çıkan Katanga'dadır. Bahsi geçen şirketin bağlı olduğu asıl üst şirket 1822 yılında Hollanda Kralı ve aristokrasisinin ortaklaşa kurdukları *Société Générale* idi.

Katanga Özel Komitesi (Comité Spécial Du Katanga) % 60 hissesinin II. Leopold'e ait olduğu *Campagne du Katanga* ile birlikte kurulan bir ortak girişim madencilik konsorsiyumudur. 19 Haziran 1900 yılında kurulan Komite Katanga'da maden araması yapacaktı. Esasında Katanga Özel Komitesi'nin durumunu anlatmak için onun büyük genişlikteki topraklar üzerinde idarî tekel verilen birkaç *tröst* veya şirketten biri olduğunu söylemek gücünün anlaşılması için daha uygun olacaktır. 6 Aralık 1900 tarihli bir kraliyet fermanı şirkete kendi polis gücünü oluşturup yetki alanındaki topraklarda vergi toplama hakkını vermiştir. Şirket 1904 yılında 1075 polise sahipti. Şirket 1906'da sahip olduğu araziden Yukarı Kongo Nehri, Lufira ve Lwabula havzalarından oluşan 34 bin km² kadar mineral maden bakımından zengin bölümünü *Union Minière du Haut-Katanga* (Yukarı Katanga Maden Birliği) adlı diğer bir şirkete bırakmıştır. Bu ise Kanta Özel Komite'sinin arazi devri dahil her türlü hakka sahip olduğunu gösterir. Nitekim donatıldığı olağanüstü yetki ve haklarla faaliyetlerini 1960 yılına kadar sürdürmüştür. Diğer bir maden konsorsiyumu *Union Minière*

Du Haut Katanga adıyla 1906'da faaliyetlerine başlamıştır. Bu şirketin faaliyet konusu Katanga Eyaleti'ndeki bakır cevherinin işletilmesi idi.

Serbest Kongo Devleti'nde kurulan ayrıcalıklı şirketler hakkında daha fazla örnek vermek mümkündür. Bu haliyle sömürü faaliyetlerinde bu şirketlerin oynadığı rol tüm açıklığıyla anlaşılmaktadır.

Uzun süren değerlendirme ve tartışmalar sonunda Fransızlar Orta Afrika'daki sömürgelerinin doğrudan kontrolünü üstlenmek yerine, yönetme yetkisini ayrıcalıklı şirketlere devretme kararı almışlardır. Şüphesiz bu kararlarında II. Leopold'un idaresindeki Serbest Kongo Devleti'nin bu anlamdaki uygulamaları etkili olmuştur. Fransızların imtiyaz şirketlerine yönelmelerinin arkasında bölgelerdeki düşük nüfus yoğunluğundan kaynaklanan problemi, yetersiz gümrük vergileri ve yabancıların çok iyi karşılanmadığı geniş bir araziye kontrol etmekten kaynaklanan sorunları çözmeye çalışmak yatıyordu. Böylece 270.200 km² büyüklüğünde bir arazi 40 imtiyaz şirketi arasında paylaştırıldı (1899). Söz konusu şirketler sınırlı miktarda sermaye ve birkaç engelle çok geniş bir alanın başlıcası kauçuk olan kaynaklarını işletecekti. Aynı zamanda Vergileri toplayıp en düşük seviyede bir alt yapı inşası gerçekleştirecekti. İşe giren şirketler kısa sürede kendilerine tanınan hakları suiistimal etmişler ve her türlü denetimden kaçmışlardır. En büyük sorunu işgücü oluşturuyordu. Bu nedenle her türlü vasıtayı kullanarak aynı olarak ödenen vergiyi yani kauçuğu adeta söküp almaya çalıştılar. Bunun için angarya ve kadın ve çocukların hapsedilmesi dahil her türlü yola başvurdular. Geriye Ubangi-Chari'nin (bugünkü Orta Afrika Cumhuriyeti) durumunda en açık şekilde örneğini bulan talan edilmiş bir ekonomi bıraktılar.

Sömürgecilik yarışına en geç katılan iki devletten biri olan Almanya Afrika'nın batı ve güneydoğusunda etki alanı oluşturmak üzere şirketlerini kullanmıştır. Esasında Almanya bu adımı atmadan önce bir tereddüt geçirmiştir. Bismarck sömürge sahini olmanın Almanya için bir lüks olduğunu düşünüyordu ama giderek artan kamuoyu baskısına daha fazla dayanamayarak, belki de bu şekilde ara bir yol bulmuştu. Diğer bir ifadeyle doğrudan değil dolaylı bir sömürgecilik politikası başlatmıştır. Bu şirketlerden ilki Şubat 1885'te 3 milyon mark sermaye ile *Alman Doğu Afrika Şirketi* kurulmuştur. Carl Peters tarafından Almanya'nın koruyuculuğuna ihtiyaç duyduklarına ikna edilen bir kısım kabile şefinin imzaladığı ancak içerikleri belli belirsiz anlaşmalara dayanarak Alman hükümetinden şirket için imtiyaz almayı başaramamıştır. Kabile şefleriyle yapılan anlaşmalar neticesinde elde ettikleri yaklaşık 160 bin km² alanın Almanya'nın himayesinde olduğunu resmen ilan etmişlerdir.

Bölgede iki Alman Carl Peters ve Carl Juehlke'nin yürüttüğü çalışmalar Zengibar sultanını rahatsız etti. Sultan gelişmelerden dolayı Alman hükümeti nezdinde 27 Nisan'da protestoda bulundu. Bu bölgelerin kendisine ait olduğunu bildirdi. Zengibar sultanı 11 Mayıs tarihinde aynı portestoyu Sir John Kirk atacılığı ile İngiliz hükümetine de ilettiler. İddialara Bismarck anlaşmaları yazıldığı haliyle kabul ederek Almanya'nın Zengibar'ın herhangi somut bir hükümaranlık hakkına müdahalede bulunmadı cevabını verdi. Yapılanın Berlin Antlaşması'nın belirlediği şartlara uygun olarak Afrika'da ticaretin geliştirilmesi için faaliyet yürüttüklerini söyledi. Almanya bölgede kurmakta olduğu himayenin sağlanması yani Sultan Barghaş'a durumun kabul ettirilmesi hususunda İngiltere'den yardım istedi, ticaret

anlaşmalarının kabul edilmesini talep etti. Almanya'nın davranışında herhangi bir zararlı durum görmeyen İngiltere Zengibar'daki konsolosuna talimat vererek Alman başkonsolosuna gerekli kolaylığın gösterilmesini istedi. Filo komutanı Amiral Paschen tarafından verilen yirmi dört saatlik ultimatom üzerine, son durumda İngiltere konsolosunun desteğinden de yoksun kalan Barghaş Almanya'ya istediğini vermek zorunda kaldı (11 Ağustos 1885). Bahsi geçen şirketin faaliyetleri neticesinde Almanya günümüz Tanzanya, Brundi ve Ruanda sınırlarını içinde kalan büyük bir bölgeyi ele geçirmiştir.

Uygulamalar

Uygulama:

Hollanda'nın bugünkü konumunda sömürgeciliğin katkıları üzerine araştırma yapınız.

Kazanım:

1. Modern Hollanda devletinin doğmasındaki etkenler keşf edilecek.
2. Tarihinde Hollanda'nın derin izlerini taşıyan özellikle Güneydoğu Asya'daki devletler tespit edilecek.

Uygulama Soruları

1. Endonezya'daki Hollanda sömürgeciliği kaç sene sürmüştür?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

17. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ticaret şirketleri Avrupa sömürgeciliğinin kurulması ve kalıcı olmasında oldukça önemli bir araç olmuştur. Bu uygulama diğer yandan sömürgeci devletlerin elde ettikleri toprakları doğrudan müdahalede bulunmaksızın yönetmelerine imkan sağlamıştır. Bu açıdan birçok ticaret şirketi çok özel yetkilerle donatılmıştır. Amerika'dan Hindistan'a kurulan yüzlerce ticaret şirketi sömürgeciliğin adeta bir lokomotifini olarak vazife görmüşlerdir. Ticaret şirketi uygulaması ikinci büyük çıkışını 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Afrika'da yakalamış; İngiliz, Fransız, Alman ve Belçikalılar burada onlarca şirket kurmuşlardır.

Bölüm Soruları

- 1) Fransız Doğu Hindistan Şirketi kaç yılında kurulmuştur?
  - a) 1600
  - b) 1602
  - c) 1616
  - d) 1664
  - e) 1731
- 2) Aşağıdaki ülkelerden hangisinin Hint ticaretine yönelik bir şirketi yoktur?
  - a) İngiltere
  - b) Fransa
  - c) Hollanda
  - d) İsviçre
  - e) Danimarka
- 3) İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hindistan'ın yönetimini hangi tarihte hükümete devretmiştir?
  - a) 1773
  - b) 1815
  - c) 1858
  - d) 1873
  - e) 1881

- 4) Hollandalılar Maluku Adalarını hangi sömürgeci gücü yenerek hakim olmuştur?
- a) İspanya
  - b) İngiltere
  - c) Fransa
  - d) İsveç
  - e) Portekiz
- 5) Hollanda Doğu Hindistan Şirketi hangi olay sonunda dağılma sürecine girmiştir?
- a) Baharat Savaşları
  - b) Fransa'nın Hollanda'yı işgali
  - c) İngiltere ile olan savaşlar
  - d) İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin rekabeti
  - e) Amerikan Bağımsızlık Savaşı
- 6) Uluslararası köle ticareti hangi yılda yasaklanmıştır?
- a) 1789
  - b) 1815
  - c) 1830
  - d) 1833
  - e) 1848
- 7) Nijerya'nın İngiltere'nin hakimiyetine girmesinde aşağıdakilerden hangisi önemli bir pay sahibidir?
- a) Cecil Rhodes
  - b) Carl Peters
  - c) George Taubman Goldie
  - d) Henry Morton Stanley
  - e) William Mackinnon

8) Aşağıdaki hangisi II. Leopold Kongo'sunda kurulan şirketlerden değildir?

- a) Société Générale De Belgique
- b) Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie
- c) Comité Spécial Du Katanga
- d) Compagnie des Indes
- e) Union Minière du Haut-Katanga

9) Alman Doğu Afrika şirketi ne zaman kurulmuştur?

- a) 1870
- b) 1885
- c) 1888
- d) 1891
- e) 1892

10) Fransızların Orta Afrika'daki sömürge toprakları üzerinde kırk şirkete imtiyaz verme kararı almalarında hangisinin benzer örneği etkili olmuştur?

- a) Serbest Kongo Devleti
- b) Almanya
- c) İngiltere
- d) İtalya
- e) Osmanlı Devleti

Cevaplar

1)d, 2)d, 3)c, 4)e, 5)b, 6)b, 7)c, 8)d, 9)b, 10)a.

5. HİNDİSTAN: SÖMÜRGEÇİ İNGİLTERE'NİN VAZGEÇİLMEZİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5.1. Sömürgecilik Başlarken Hindistan'ın Genel Durumu

5.1.1. Hint Türk İmparatorluğu'nun Çöküşü

5.1.2. Hindistan'a Hakim Olma Mücadeleleri ve İngilizlerin Üstünlüğü

5.1.2.1. François Dupleix'in Hindistan'ı Fransız Hakimiyetine Alma Girişimi

5.1.2.2. İngiltere'nin Hindistan Hakimiyetinde Önemli Bir Figür: Robert Clive

5.1.2.3. Warren Hastings'in Rolü

5.1.2.4. Lord Dalhousie Dönemi

5.2. Hindistan'da İngiliz Yönetimi

5.2.1. Doğu Hindistan Şirketi

5.2.2. 1857 Sipahi Ayaklanması

5.2.3. İngilizlerin Hindistan'ın İdaresini Yeniden Örgütlemesi

5.3. Hindistan'daki Dinî ve Sosyal Reform Hareketleri ve Bazı Reformlar

5.4. Hint Bağımsızlık Hareketleri

5.4.1. Hint Milliyetçiliği

5.4.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Durumu

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İngiltere Hindistan için en çok hangi devletle mücadele etmiştir?
2. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi hangi ayrıcalıklara sahipti?
3. 1857 Sipahi Ayaklanması nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi süreci	Sömürgeciliğin başladığı sırada Hindistan'ın durumunun anlaşılması	Okuma, araştırma
Hindistan üzerinde İngiltere ve Fransa Mücadelesi	Hindistan'da İngiltere ve Fransa mücadelesinin kavranması	Okuma, tartışma
Hindistan'da İngiltere'nin kesin üstünlüğü ve İngiliz yönetimi sırasında meydana gelen bazı önemli olaylar	İngiliz sömürge yönetimi sürecinde Hindistan'da yaşanan önemli gelişmelerin anlaşılması	Okuma, değerlendirme
Hint milliyetçiliği ve bağımsızlık hareketleri	Hindistan'ın bağımsızlığına giden sürecin başlangıcının değerlendirilmesi	Okuma, araştırma
I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın durumu	I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın konumunun görülmesi	Okuma, araştırma

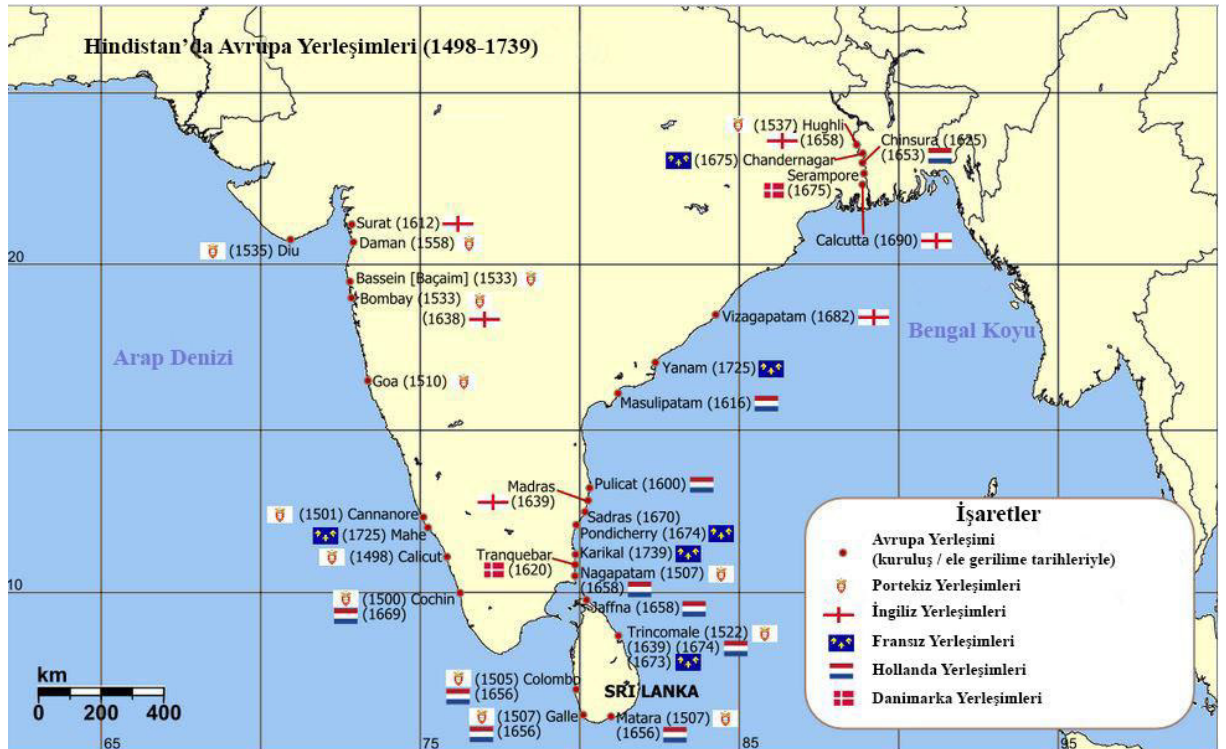

Anahtar Kavramlar

- Hindistan
- Fransa
- İngiltere
- Robert Clive
- Ticaret

5.1. Sömürgecilik Başlarken Hindistan'ın Genel Durumu

Hindistan'ın sömürgeleştirilmesini kavrayabilmek için Portekizliler'in önce Afrika'ya, ardından Ekvator'un güneyine, Diaz'ın Hint Okyanusu'na, Gama'nın Hint Seferi'ne bakmak gerekir. Portekizliler, Araplar'ın Doğu ticaretindeki hakimiyetini kırmaya ve kendi tekellerine almaya çalışıyorlardı. Deniz savaşlarında Araplar'ı mağlup ederek Hindistan'a vardılar, ancak sayısal yetersizlikleri sebebiyle kıyıları işgal etmekle yetindiler. Daha sonra Hindistan'a ticaret için gelen Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveç gibi birçok kıyı bölgelerinde yerleşim ve ticaret merkezleri kurmuşlardır. Hindistan'ın tamamı üzerinde sadece İngiltere hakimiyet kurabilmiştir.

Şekil 9

Portekizliler çekildikten sonra İngilizler ve Fransızlar bölgede baskın güç konumuna geldiler. O dönemde bölgede Vicayanagar İmparatorluğu hakimdi. Ancak Müslüman Prenslükler'in saldırıları neticesinde çöktü. Babür İmparatorluğu da zaten çöküş sürecine girmişti. Bu sırada Avrupalı güçler henüz Hindistan'ın sahil kısmında yerleşmişlerdi ve kontrol ettikleri büyük topraklar bulunmuyordu.

5.1.1. Babür İmparatorluğu'nun Çöküşü

On dört yaşında tahta çıkan Babürlü Hint-Türk İmparatoru Ekber, yirmi yaşına geldiğinde ülkenin tek hakimi oldu ve devlet teşkilatını güçlendirdi. Bengal, Kabil Keşmir Sind ve Kandehar şehirlerini fethetti. Hindular'a hoşgörü ile yaklaşarak vatandaşları arasında eşitliği sağladı, huzursuzluğu ortadan kaldırdı. 1603'te vefat etmeden önce oğlu Cihangir'i yerine tayin etti.

Ekber ölürken ülkenin dörtte üçüne hükmediyordu. Haleflerinin, İslamiyet'i şiddet yoluna başvurarak dayatması, yönetimde başarısızlıklar iç çatışmalara sebep oldu. Evrengzeb zamanında, topraklar daha da genişledi, 1665'te Vicayanagar ordusu yenildi, Sihler'in lideri Guru Har Gobind öldürüldü. Güneyde de durum kötüleşmişti.

Bölgedeki Marathalar, Şivaci isminde bir köylü etrafında toplanarak yağmaya ve zamanla Moğol birliklerine saldırılara giriştiler. 1680'de Hindistan'ın dikkate değer bir gücü haline geldiler. Nihayet Evrengzeb, Şivaci'yi dikkate aldı, üzerine ordu gönderip yendi.

1709'da Evrengzeb'in ölümünü takiben Bahadır Şah tahta çıktı. Ancak, çözülmenin önüne geçemedi.

5.1.2. Hindistan'a Hakim Olma Mücadeleleri ve İngilizlerin Üstünlüğü

Hint-Türk İmparatorluğu çökerken, bölgesel unsurlar yükseliyordu ve Batılıların Hindistan politikası, 1744-1748 İngiliz-Fransız Savaşı'ndan anlaşılıyordu. Esasında İngiltere ile Fransa 1744-1763 arasındaki yaklaşık yirmi yıl küresel bir üstünlük mücadelesine tutuşmuşlardı. Aynı mücadeleyi Hindistan özelinde hanedan içi kavgalar ve bölgesel fetih seferlerinde Hintli yöneticilerin karşı saflarda savaşan iki müttefiki olarak devam ettirdiler.

5.1.2.1. Joseph François Dupleix'in Hindistan'ı Fransız Hâkimiyetine Alma Girişimi

Daha on sekiz yaşında Hindistan'a ayak basan Dupleix, yirmi yıl burada yaşamış, bölge insanını yakından tanıma fırsatı bulmuştu. Kısa sürede İngilizler'den geri kalma sebeplerini anlamış ve karşı tedbirler almıştır.

1741'de Fransızlar'ın Hindistan'daki şirketinde müdür olan Dupleix, kişisel dostlukları sayesinde İmparator'dan Navab (vali) ünvanını aldı ve bir Hint prensine dönüştü. 1744'te başlayan Fransa-İngiltere Savaşı'ndan yararlanarak Hindistan'daki İngilizler'e saldırdı ve Madras'ı ele geçirdi. Madras'ın ele geçirilmesinde, küçük donanması ile Dupleix'in yardıma gelen Amiral La Bourdonnais'in katkısı bulunmaktadır. Güneydeki Dekkan ve Carnatic Devletleri'ndeki iç savaştan yararlanmayı denedi. Merkezî hükümet kabul etmese de Fransızlar'ın yerel kurulunu sefer için ikna etti. Yerel başarılar elde etmesine rağmen 1748 *Aix La Chapelle* antlaşmasıyla Madras yeniden İngilizler'in eline geçti. Bu sırada Babür İmparatoru Nizamülmülk'ün ölümü üzerine oğulları arasında başlayan taht kavgalarından yararlanan Fransızlar Haydarabad'a, İngilizler Arcot'a hakim oldu.

Dupleix'in Hindistan'da yerel hakimiyet mücadelesine girmesi ve malî ölçsüzlüğü Paris'teki *Compagnie des Indes* (Hindistan Şirketi) yöneticilerince hoş karşılanmıyordu. Zira bu Fransa'nın bölgeyle olan ticaretinde ciddi bir zarara sebep olmuştu, gerileyen ticareti 1748 antlaşması sonrasında toparlamak zor olmuştu. Giriştiği politikalarını merkezden gizlemsi bardağı taşıran son damla oldu. En nihayetinde Paris'e geri çağırıldı ve yoksulluk içinde öldü.

5.1.2.2. İngiltere'nin Hindistan Hakimiyetinde Önemli Bir Figür: Robert Clive

Dupleix'in rakibi İngiliz Robert Clive onunla benzer politikaları ülkesi adına devam ettirdi. Hint Hükümdarları ile dostluklar kurdu, Fransız müttefiklerine karşı gerilla savaşları başlattı. Fransa'nın Hindistan'daki gücünü kırdı. Bengal'i düşürdü ve İngiliz egemenliğinin parçası yaptı, bütün Dekkan'ı ele geçirdi.

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) Hindistan'daki İngiliz-Fransız mücadelesinin neticelendiren bir askeri gelişmedir. Esasında savaş Kanada'dan Doğu Hindistan'a kadar çok geniş bir alanda etkili olmuştur. Savaşın Hindistan ayağında Fransız kuvvetlerinin başındaki General Lally İngilizler tarafından Madras yakınında yenilince (1760) Fransızlar Hindistan'daki etkinliklerini tamamen yitirdiler. Bu durum 1763 Paris Antlaşması ile tescillendi. Bununla birlikte İngiltere'nin Hindistan'ın tamamını ele geçirmesi için önünde Marathalar gibi güçlü yerel devletler bulunuyordu.

Maratha İmparatorluğu, Haydarabad Nizamı ve Maysur Prensiği İngiliz egemenliği dışındaydı. Aralarında Hindistan hakimiyeti için bitmeyen bir çatışma yaşanmaktaydı. O zaman tehlikesiz görülen İngilizler bu durumdan yararlanmayı bilmişlerdi. Özellikle Babür İmparatorluğu'nun yıkılmasında sonra İngilizlerin Hindistan'daki hakimiyetlerini genişletmeleri karşısında Maysur Sultanı Tipû önemli bir direnç göstermiştir. 1784 ve 1786 yıllarında İstanbul'a kalabalık heyetler göndererek İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'nin desteğini elde etmeye çalışmıştır. Tipû Sultan ticarî ve askerî yardım yanında Osmanlı halifesinden kendisine bir berat vermesini istemiştir. Osmanlı Devleti bu sırada Rusya ve Avusturya'ya karşı bir savaş yürütmekte olduğundan bu talepleri karşılayamamıştır. Bunun yerine Tipû'ya meseleleri mümkün olduğunca savaşız halletmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. 1792'de İngilizlerce mağlup edilen Tipû Fransızlarla işbirliğine gitmiştir. Böylece İngiltere'den intikam almaya çalışmıştır. İngiltere hükümeti dönemin padişahı III. Selim'den bu işbirliğini önlemesini istemiştir. Bunun üzerine III. Selim Tipû Sultan'a bir mektup yazarak, Fransızların İslam dünyasının düşmanı olduğunu dolayısıyla onlara güvenmemesini tavsiye etti (1798). Ancak Tipû işgalci İngilizler karşısında mücadele etmekten başka bir yöntemin söz konusu olmadığını düşünüyordu. Nitekim Tipû Sultan İngilizlere karşı savaşırken hayatını kaybetmiştir (1799). Böylece Hindistan'da İngiliz hakimiyetinin yayılması karşısında önemli bir direniş ortadan kalkmıştır.

Marathalar uzun zamandır Hindistan'da üstünlük mücadelesi içinde buldukları Afganları 1761'de yenmelerine rağmen zayıfladılar ve çöktüler. Rakipsiz kalan İngilizler Bengal'de Avrupa kültürünü yerleştirmeye ve sömürge faaliyetlerine yoğunlaştılar.

5.1.2.3. Warren Hastings'in Rolü

1772'de Bengal Valisi olarak atanan Hastings, büyük kıtlıkta yaşanan yağma ve sömürüyü durduramadı ama daha düzenli idare yöntemleri getirdi. Hastings'le birlikte İngilizler egemenlik altında aldıkları yerleri sömürürken yönetme becerisi de geliştirdi.

Hastings'in politikaları halefi Lord Cornwallis ve 1798'de vali atana Lord Mornington (Wellesley Markisi) tarafından aynen sürdürüldü. Maysur'da Haydar Ali'nin güçlü bir yönetim kurması, ordu düzeninde Avrupa'yı model alması, Marathalarla ittifak kurması İngilizler'i yeni bir çatışmanın içine çekti.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) sırasında Fransızlar'ın desteğiyle kendilerine karşı savaştan Marathalarla barış yapmayı başardı. Fransızlar da Versaille Anlaşması'yla savaştan çekildi.

1798'de Napolyon Bonapart Hindistan'a ulaşmayı hedefleyerek Mısır'a çıktı. 1798'de Vali Wellesley Fransızlar Hindistan'a varmadan bütün Hindistan'ı işgal etmeye kararlıydı. O sırada hükümdar olan ve yukarıda bahsedildiği üzere Fransızlarla bir ittifak yapan Sultan Tipû yenildi ve Maysur İngilizler'in eline geçti.

Bonapart tehlikesi ortadan kalkınca, Wellesley daha rahat hareket edebilirdi. Haydarabad Nizamı'nın darbeyle kontrolü altına aldı ve himayesi altındaki bir beyliğe dönüştürdü, Carnatic Beyi'ni tahtından indirdi, Marathaları tek lokmada yutamayacağını bildiğinden parçalamakla yetindi. 1806'da aşırı harcamaları sebebiyle suçlandı, istifa etti ve ülkesine döndü.

Clive ve Wellesley'in en büyük eseri İngilizler'in Hindistan'a kalıcı olarak yerleşmeleri olmuştu. Buna rağmen bütün kıtaya henüz hükmedemiyorlardı. Bunun için kuzeydeki Sihleri ve küçük prenslikleri almaları gerekiyordu. 1848'e geldiğinde İngiliz hakimiyetine girmeyen hiç kimse ve Hindistan'da İngiliz bayrağının dalgalanmadığı bir yer bile kalmamıştı.

5.1.2.4. Lord Dalhousie Dönemi

1847-1856 arasında Hindistan Genel Valisi olarak görev yapan Dalhousie merkezi bir yönetim kurmuş, 1848 Pencab ayaklanmasını bastırması, örgütlenme yoluna girmiş ve İngilizler'in üstünlüklerini sömürge halklarına getirmiştir. Ayrıca, diplomatik yollarla toprak kazanmış, Doğu Hindistan Şirketi'ni güçlendirmiş, Hintli hükümdarlarla imtiyazlar karşılığında anlaşmıştır.

İngilizler, Hint uygarlığını her yönüyle derinlemesine tanımış, dini inançlara saygı göstermiş, düzeni korumaya özen göstermişlerdir. En önemlisi, o güne kadar mevcut olmayan Hint ulusunun temellerini atmışlardır. İngilizce'yi lingua franca yapmışlar, ortak yargı ve yönetim sistemini kurmuşlar, tek ağırlık, ölçü ve para birimlerini belirlemişler, böylelikle ortak bir pazar oluşturmuşlardır. İngilizler'in sanayi ekonomisi ile tarım ve zanaata dayanan Hint ekonomisi karşı karşıya gelince sonuç ikincini aleyhine olmuş ve felakete sürüklenmiştir.

Makinenin üretime dahil olması ile İngilizler, Hindistan'ı kaliteli ve ucuz ürünlere boğmuştu. Buharlı gemiler sayesinde Hindistan'dan ucuza alınan iplik, işlenerek daha yüksek fiyatla Hindistan'a geri dönüyordu. Ciddi yatırımlar yaparak yarımada demiryolu hatlarıyla örülmüş. Bu sayede ülkenin dört bir tarafında ithal mallar tüketilmeye başlanmıştır. Askeri ve siyasi anlamda gardı düşen Hindistan ekonomik olarak da savunmasız kalmıştır.

Yüzyıllar içinde biriken hazine, İngilizler lehine gelişen ticaret sayesinde İngiltere'ye aktı ve burada sanayi yatırımlarına dönüştü. Hindistan ise devasa ucuz işgücünü barındıran bir tarım ülkesi oldu. Buna bir de işini kaybeden zanaatkarlar eklenince kıtlık ve ölüm kaçınılmazdı. İngilizler'in kendi ekonomik sistemlerini, yönetim biçimlerini ihracı, bütün ülkeyi işgali Hintliler'in başkaldırısı için temelleri atmıştı.

İngiliz hegemonyası en büyük darbeyi kast sistemine vurmuştu. Kapitalist ekonomik sistem pek çoklarının bağlı bulunduğu kasttan ayrılması ve bağımsız yaşamasına vasıta olmuştu. Oysa yüzyıllar boyunca egemen yabancılar kast sistemine dokunmamışlardı.

İngilizler seçkin Hintliler arasında kendi fikirlerini yaymaya çoktan başlamışlardı. Ram Mohan Ray gibi entelektüeller Doğu ve Batı'yı kıyalamış ve orta yolu aramışlar, Mehrialar gibi inançları bağnaz saymışlardır.

Ray gibi destekçiler sayesinde bir takım inanç ve mezheplere savaş açıldı, birçok insan hayatını kaybetti. 1843'te kölelik kaldırıldı.

5.2. Hindistan'da İngiliz Yönetimi

5.2.1. Doğu Hindistan Şirketi

On beşinci yüzyılda deniz taşımacılığı ve ulaşımında kaydedilen ilerlemeler *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*'nin kurulmasında önemli katkılar sağlamıştır. Doğu'nun üretimi ve ham maddelerinin Batı'ya taşınmasında kullanılan ticaret yollarının zamanla Türk hakimiyetine geçmesi Kızıldeniz'in bir tehdide dönüşmesi Avrupalılar'ın yeni ticaret rotalarını keşfetmesi ve tarihin ilk deniz gücü olarak ortaya çıkması, Çin ve Hindistan'ın baharat ipek ve diğer değerli ürünlerinin Batı Avrupa'ya taşınmasını sağlamıştır.

Christof Colomb'un Amerika'yı keşfi, Vasco Da Gama'nın Ümitburnu'nu dolaşması neticesinde ticaretin merkezi Akdeniz Havzası'ndan Atlantik kıyılarına kaydı. Bu kırılmaya öncülük edense Portekizliler olmuştu. Nitekim, 16. yüzyılın başlarında Hindistan'a çoktan yerleşmişlerdi. Hollandalılar da gelmekte gecikmediler. İşgal ettikleri yerleri askeri güç kullanarak ve tüccar sermayesiyle kurdukları *Birleşik Doğu Hindistan Şirketi* sayesinde başardılar.

İngilizler ise rakiplerinden geri kalmadılar ve on altıncı yüzyılın sonunda Çin'e iki başarısız sefer düzenlediler. 1600'de on beş yıl geçerli olmak üzere yeni bir Kraliyet izni alındı ve Doğu Hindistan Şirketi 1601'de ilk sefer başladı. Üç temel ilkeyle yelken açıldı.

1. Doğu ticaretinde imtiyazların diğer İngilizlere karşı korunması
2. Doğu ticaretinde rakiplerin tasfiye edilmesi
3. En karlı ticaret için Doğu devletlerinden ayrıcalıklar elde edilmesi

Beklenen fayda bir yüzyıl boyunca sağlanamadı. İngiltere’de toplumsal tartışmaların merkezinde hep Doğu Hindistan Şirketi vardı. Bunun sebebi de tropikal ve yarı-tropikal iklimde yaşayan insanların İngiliz ticaret mallarına, özellikle yüne, ihtiyaç duymamalarıydı. Bunun yanında, bir ithalat-ihracat şirketi olduğundan öncelikle kendi menfaatine uyan her şeyin ticaretini yapıyordu, Hintliler, Çinliler ve Japonlar, İngiliz kumaşına değil de altın ve gümüşe rağbet ediyordu. Karşılığında mamul mallar, daha doğrusu pahalı baharatlar, satıyorlardı.

1698’de *English East India Company* adında rakip bir şirketin kurulması, İngilizler’in Doğu ticaretinde daha fazla kayıp vermesine sebep oldu. 1709’da iki şirket birleşerek *United East Company* adını aldı. Görünürde ilk Doğu Hindistan Şirketi’nin bünyesinde toplandılar ve isim değişikliği yaptılar. Fakat esasında daha geniş tabanlı bir sermaye ile ticaretteki İngiliz tekeline pekiştirdiler. Bu sebeple şirketin asıl kuruluş kuruluş tarihi o yedinci yüzyılın başı kabul edilebilir. İngiltere arzu ettiği ettiği imtiyazları almış, 1757 itibarıyla Doğu denizlerinde rakipsiz kalmıştır.

1757’ye gelene kadar İngiltere sırayla diğer Avrupalılar’ı safdışı bıraktılar. Portekizliler 1654’te anlaşmaya yaparak İngilizler’in Doğu ticaretindeki üstünlüğünü kabul ettiler. Hollandalılar daha fazla direndiler. Hollandalılar’ın hakimiyetindeki Seylon adasının düşmesi ve Ümitburnu’nda İngilizler’in baskın duruma gelmesi sonucunda Hollandalılar Doğu ticaretinde etkilerini yitirdiler.

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında, Aurangzeb’in ölümüne kadar gücücü devam ettiren Hint-Türk İmparatorluğu daha sonra kademeli olarak Avrupalılar’a boyun eğdiler ve o dönemde Fransızlar dışında bölgenin geleceğini belirlemede etkin bir Avrupalı yoktu. 1664’te Fransızlar devlet kontrolünde *La Compagnie des Indes Orientales* (Doğu Hindistan Şirketi) kumpanyasını kurdular.

İngiliz-Fransız rekabetinde ilk tarafın ikinciye kolaylıkla safdışı bırakamaması İngilizler’in stratejik bir hatasına bağlanır. Doğu Hindistan Şirketi eliyle İngilizler, Hint-Türk İmparatorluğu’nun egemenlik alanine müdahale etmiş, kendi hakimiyet alanine oluşturmaya çalışmıştı. Bu girişim başarısız sırasında, Fransızlar, Hint coğrafyasına tutunma fırsatını yakaladı.

1721’de Fransızlar, Mauritius’u işgal ederek Doğu denizlerinde ve Hindistan hakimiyeti için en güçlü aday olduklarını İngilizler’e göstermişti. Rakiplerin hepsi, Hindistan’ı elde tutulabilmesi için denizlerdeki üstünlüğün gerekliliğini biliyordu. Buna ek olarak, Avrupa ve Amerika’daki çatışma alanları İngiliz-Fransız rekabetini Hint coğrafyasında daha şiddetli hale getirmişti. Doğal olarak, iki ülkenin sürtüşmesi iki şirketin sürtüşmesi anlamına geliyordu.

İki Avrupalı gücün rekabeti, daha önce ismi geçen Carnatic Savaşı ile belirlendi. İngilizler’in lehine biten mücadelede Fransızlar bölgeyi terketmek zorunda kaldı. Fransız şirketinin kronik sorunları, Bengal’e hakim olamamak gibi sebepler Fransa’yı çekilmeye zorladı.

Rakipsiz İngiltere zamanın en büyük donanmasına sahipti ve Doğu denizlerine bağlanan kıyıları korumakta zorlanmıyordu. Asıl tehlike Çarlık Rusyası'nın planları ve Afgan saldırılarıydı. İngilizler bu engeli de 1774 Ruhela Savaşı ile aşmıştı.

18. yüzyılın son çeyreğinde bir hükmetme sorunu ortaya çıktı. Doğu Hindistan Şirketi artık rakip firmalarla değil, rakip bakanlarla ve devletlerle uğraşıyordu. Hindistan'da ve Doğu denizlerindeki faaliyetlerde İngiliz Hükümeti ve halkının desteği aldığı için Şirket'ten pay isteyen ikinci ve üçüncü taraflar ortaya çıktı. Bu problemin akabinde İngilizler'in kafasında yeni yerlerde sömürge yönetimleri kurma fikri doğdu.

Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgedeki kademeli varlığına bakarak İngilizler'in Hindistan'da kurumsallaşmasını anlayabiliriz. Şirket, ilk başta, fabrika ve acentalar kurmuş, bunları korumak için kaleleler inşa etmiş, 1689'dan sonra vergi almaya başlamış ve 1774'e kadar Bombay, Madras ve Kalkütta dolaylarında birkaç bölgeye hakim olmuşlardı. 1757'de Bengal ele geçirilince, İngiltere ağırlığını Hindistan'da daha fazla hissettirdi. 1773'te Bengal'e çeşitli sebeplerden ötürü yönetemez hale gelince, yasa çıkarıp vali atadılar. Kalkütta'ya İngiliz yargıçlardan oluşan bir heyet gönderildi.

Yasadaki zaafiyet zamanla sorunlara yol açtı. Vali'nin veto yetkisinin olmaması danış kuruluyla çatışmasına zemin hazırladı. İngiliz yargıçların yetkilerinin tam olarak belirlenmemesi yasal aksaklıkları beraberinde getirdi. 1773 tarihli yasa bir yıl sonra güncellenmesine rağmen Şirket, belini doğrultamadı, 1814'te ticaret tekeli kırıldı, 1834'te İngiltere'nin Hindistan'daki temsilcisi haline geldi, 1857 ayaklanmasından sonra temsilcilik konumu yitirdi ve 1873'te ortadan kalktı.

5.2.2. 1857 Sipahi Ayaklanması

Kuzey Hindistan'da Şirket'in varlığını sonladırın bu eylem Hintliler'e göre ilk bağımsızlık savaşı, İngilizler'e göre ayaklanmaydı. Askerler başlatmıştı, kısa sürede geniş kitlelere yayıldı ve sebebi ister yağlı fişek kullanılan tüfeklerin özellikle Müslüman askerlerde yarattığı memnuniyetsizlik ister denizaşırı askerlik olsun, sömürgecilik açısından en önemli sonucu 1858 yılında İngilizler yönetimi Şirket'ten Kraliyet tacına aktarmışlardır.

Aslında bu krizin altyapısı yıllar içinde hazırlanmıştı. İngiliz valilerin, Hint toplumunu batılılaştırma maksadıyla uyguladıkları reformlar, Batı'nın kurumsallaşma ve savaş sahasındaki başarısını gösterme çabası Pencap Krizi'ne yol açmıştı ve 1858'de gerekli düzenlemeler yapılarak İngiltere Hindistan'la birleştirilmişti.

Bahsigeçen bu valilerin benimsedikleri tutum İngiltere'nin Hindistan'a yönelik belirledikleri politikalarda belirleyici olmuştu. Hastings döneminde Hindistan'ın iç işlerine müdahaleden uzak durulmuş, Lord Dalhouse'a kadar olan ara dönemde Hindistan'ın saldırılara açık olduğu ve bu sebeple korunması gerektiği fikri benimsenmişti. Lord Dalhouse döneminde ise Hindistan bilfiil ilhak edilmiştir. Ardından, büyük yatırımlar sayesinde Hindistan'da büyük değişimler meydana gelmiştir. Demiryolu hatları, sulama kanalları, telgraf, yeni eğitim kurumları bunlardan bazılarıdır.

Bununla birlikte, ekonomik anlamda Hindistan'a büyük darbe vurulmuştu. İngilizler'in sanayi malları Hint pazarına akınca zanaatkarlar iş yapamaz hale gelmiş, halk mali yük altında ezilmişti. Lord Cornwallis'in oluşturduğu 1793'te yasalaşan, temelde eskiden mevcut olan *zamindari* adlı uygulamanın revizyonuna dayanan vergi toplama sistemi halkın hoşnutsuzluğunu iyice artırmıştı. Bu uygulamanın uzun vadede Hindistan ve Hint toplumu üzerine ciddi yıkıcı sosyo-ekonomik sonuçları görülecektir.

1857 isyanını modern anlamda ilk bağımsızlık savaşı kabul edenlerin iki gerekçesi vardı. İlki, mensubu olduğu din, ikincisi de sömürgeci kurtulma davasıydı. Hindu ya da Müslüman hepsinin korkusu Hıristiyanlığın aralarında yayılması ve kimliklerinin yok olmasıydı. Bu isyana Sihler ve Marathalardan destek de gelmemişti. Çünkü Bahadır Han'ın yönetime gelmesini Moğol İmparatorluğu'nun yeniden canlanması olarak görüyorlardı.

5.2.3. İngilizlerin Hindistan'ın İdaresini Yeniden Örgütlemesi

İngilizler 1857 isyanını bastırarak zafer kazanmış gibi görünseler de, yeni bir isyanın patlam ihtimali onları korkutuyordu. Bu sebeple, düzenin yeniden tesis edilmesi, daha doğrusu eskiye dönülmesi kaçınılmazdı. İşte modern Hindistan'ın gerçekten yaratıldığı zamanlar bu yıllardı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan ulaşım ağları, hızlı nüfus artışı, ticaret ve sanayinin Batı tarzında gelişmesi bu döneme denk gelmiştir. 1860'lara kadar demiryolu, telgraf ve posta süratle gelişmiş, iletişimde devrim yapılmıştı.

İngilizler, yarımada içinde belirleyici gücünü kaybedince stratejilerini değiştirmiş, artık Hindistan'ın elde tutulmasına yoğunlaşmıştı. Hindistan bağımsızlığını eline alıncaya kadar İngiltere bağımsız prensliklere daha fazla müdahale etmemiş, iç barış sağlanmış ve harita değişmemişti. İçerideki işbirlikçi prenslerin İngiliz yanlısı tutumu böyle bir istikrarın tabiki önemli bir sebebiydi. İsyanın sebep olduğu kırk milyon sterlin kaybı İngilizler yine Hint halkından çıkarmıştı. Ağır vergilerin yanında yaşanan kıtlıklar üst üste gelmişti. En önemli gelir kaynakları arazi vergisi, Çin'e yasadışı sokulan afyon ve tuz vergisiydi.

İngilizler'in inşa ettiği demiryolları ihracat ve ithalat için hammadde ve mamul taşınmasını kolaylaştırmış, İngilizler'in teşvikiyle halk ticari tarım ürünleri ekmemey başlamıştı. Zengin kömür yataklarının demiri eritmek için kullanılması çelik sanayinin kurulmasını hızlandırmıştı. Çay, indigo ve kahve plantasyonlarından Avrupa'da hep daha fazla mal satılmıştı.

Hint yarımadasında İngilizler, Hint İmparatorluğu, İngiliz-Hindistan ve yerli devletlerden oluşan bir model kurdular. Toplamda bu yapı 1901 yılında Çarlık Rusyası'ndan küçük, Avrupa'dan büyük bir alanı kaplıyordu.

Yerli devletler, Moğol İmparatorluğu ve Marathaların kalıntısı görünümündeydiler. Bazıları tamamen otonom, bazıları ise İngiliz tacı altında idare ediliyordu. 1921'de yüz yirmi üyeden oluşan bir Prensler Birliği kuruldu. Yetkileri sınırlı olduğundan aralarındaki ihtilafı, rupinin istikrarı ya da Hindistan'daki siyasi gelişmeleri tartışma platformundan fazlası değildi. Sadece kendi sınırları içinde gümrük vergilerini istedikleri gibi koyabiliyorlardı.

İngilizler, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra ailelerini de Hindistan'a getirdiler. Kendi özel konut alanlarında izole bir yaşam sürmeye ve yerel halka efendileriymiş gibi muamele etmeye devam ettiler. İngilizler ve yerel halk arasındaki uçurum derinleşirken, şüphe ve kuşku da içten içe artıyordu.

1909'a kadar son derece despotik bir yapı hakimiyetini sürdürdü, bürokrasi de gittikçe karmaşıklaştı. Yürütme Konseyi, Yüksek Yasama Konseyi gibi makamlara rağmen gerçek güç hala İngilizler'in elindeydi.

5.3. Hindistan'daki Dinî ve Sosyal Reform Hareketleri ve Bazı Reformlar

Hint toplumunun ulusal demokratik uyanışının ifadesi olarak, dini ve sosyal reform hareketi içinde birlikte ele alınması, dinin, toplumsal düzenin kurucu unsuru olmasından ve sosyal kurum ve ilişkilerin yeniden inşasındaki öneminden ileri gelmektedir.

Reform hareketi'nin ilk özelliği, Batılı kurum ve düşüncelerle tanışan sınıf içinde çıkmıştı. Hint milliyetçiliğinin kurucu ismi Ram Mohan Ray bunun en dikkate değer örneğidir. İngiliz eğitimi kendini dini ve sosyal düşüncelerde kendini göstermişti. Aynı zamanda, İngiliz bilginlerin yaptıkları çalışmalar, yürüttüğü araştırmalar da Hint Uygarlığı'nın üretildiği toprakların beslediği insanların haberdar edilmesini sağlamıştı.

İkinci özelliği ise, Batı'nın dini ve kültürel meydan okumalarını bir tür tepki oluşuydu. Bu sayede Hinduizm pasif uygulamalardan kurtulup Hindu milliyetçiliğinin temel motivasyon kaynağı olmuştu. Hareket'in amacı zamanla Hindu toplumunu İslam ve Hıristiyanlığa karşı birleştirmeye dönüştü. Hindular'ın ortak tanrısını, ortak tarihini ve ortak dilini yeniden doğurmuştu. Yeniden doğuş diyebileceğimiz hareket 1820-1890 arasında alt yapısını hazırlamıştı. Teorik olarak Hinduizm'in temel öğretileri olan dharma, karma ve bhakti'ye dayanır. Unutulmaması gerekir ki Reformasyon'un öncüsü Roy, şahsi olarak putperestlik adını verdiği her şeye savaş açmış, mevcut haliyle Hinduizm de bundan nasibini almıştır. Tek tanrılı Hıristiyanlığa karşı tek tanrılı bir Hinduizm taraftarı olmuştur. Ancak bu sayede Hıristiyanlığın cemiyet içinde yayılmasının önüne geçebilmiştir. Roy da tıpkı Moğol Türk İmparatoru Ekber gibi yarımada bilinen dinlerin iyi bulduğu yönlerini biraraya getirmeye çalışmıştır. Kurduğu Hinduizm fazla enetelektüel bulunduğundan onunla birlikte ölmüştür. Halk yine halk Hinduzimi'ne dönmüştür.

Ortodoks Hindular, özellikle varlıklı ailelerden gelenler, kendilerine yönelen bir tehdit olarak gördükleri reformculara karşı çok sert ve şiddetli yollara başvurmuşlar, Dharma Sabha gibi yayınlar yapmışlardır. Ortodoksların muhalefetine ek olarak reformcuların kendi iç çekişmeleri ve ayrışmaları, onları zayıflatan bir başka sebepti.

Reformasyon'un Batılı kaynaklardan ilham aldığını gösteren en önemli emare kadınlara yönelik politikalarıydı. Kadının toplum içindeki yerinin ve rolünün iyileştirilmesini kendilerine öncelik olarak benimsemişlerdi.

Hindular, erkenğin ölümünden sonra dul eşinin yakılmasını kadının iffetinin bir delili kabul ediyorlardı. İngilizler yerel inaçların bir parçası saydıklarından bu uygulamaya müdahale etmemişlerdi. Hintli aydınlar, on dokuzuncu yüzyılın başında bu geleneğe karşı çıkmışlar ve Genel Vali'den istemişlerdir. 1829'da Vali Lord William Bentick bu uygulamayı yasaklamıştır.

Diğer bir konu olan, hem Hindular hem de Müslümanlar arasında yaygın bir şekilde görülen çok eşliliğe son vermeye dönemin Genel Valisi Babington Macaulay çok sıcak bakmamış, zaman ve eğitime bırakmayı uygun görmüştü.

Hindistan'da süre gelen kız bebeklerin öldürülmesi gibi korkunç bir gelenek belli kastlarla sınırlıydı. Kızların kendi kastlarından ya da bir üst kasttan evlilik yapma zorunluluğu, düğün giderlerini karşılamakta zorlanan yoksul aileler için zor bir yükümlülüktü. Emzirmemek ya da meme ucuna zehir sürerek kız çocukları öldürülüyordu. 1795 ve 1804'te yapılan düzenlemelerle bu uygulama cinayet sayılsa da 1911'de dahi rastlanmıştır.

Dul yakımının yanında bir de dulların yeniden evlenmesine yönelik geleneksel bir yasak vardı. İlkinin yasaklanması bu yasağın kısmen aşılmasına yardım etmiş, 1856'da bu yasak tamamen kaldırılmıştır. Böyle evliliklerden doğan çocuklar da meşru sayılmıştır.

Hindistan'da var olan bir diğer sosyal problem kölelikti. Hindistan'da Hindular ve Müslümanlar üç kısım insanı köle kabul etmiştir;

1. Köle olarak doğanlar
2. Yapılan saldırılar sonucu esarete düşenler
3. Yoksul ailelerin ölüme terkettiği çocukların satılması

Köle ticaretinin 1815 Viyane Kongresi'nde yasaklanmasından sonra Hindistan'da bu müessesenin kaldırılması için ilk girişim 1823'te yapılmış, kölelik 1843'te yasadışı ilan edilmiştir.

Hindistan'da toplumun her kesiminde görülen çocuk evliliğini ortadan kaldırmaya yönelik ilk adım 1860'da atılmıştır. Kız çocukları için evlenme yaşı 10 olarak belirlenmiştir. 1891'de 12 ve 1925'de 12'ye çıkarılmıştır. Erkek çocukları için 18 olarak belirlenmiştir.

5.4. Hint Bağımsızlık Hareketleri

5.4.1. Hint Milliyetçiliği

Sömürgeciliğe tepki olarak doğan milliyetçilik hareketi farklı fraksiyonlar olarak gelişti. Üniversite tahsili almış, Batı tarzı yaşam ve fikirleri benimseyen aydın kesim arasında ilk adımlar atıldı. 1885'te Bengal'de toplanan Hint Ulusal Konferansı ilk örgütlü kıpırdanma olmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Bombay'da bu defa Hint Ulusal Kongresi yapılmıştır. Bu kongre katılımını her yıl artırarak devam etmiştir. Kongre Partisi'nin 1906'daki toplantısında bağımsızlık talebi gündeme gelmiş ve ülke çapında yankı yapmıştır.

Müslümanlar da Doğu Bengal'de ilk toplantılarını Tüm Hint Müslümanları adıyla yaptılar. Üçüncü Ağa Han'ın önderliğinde Müslüman temsilciler İngiliz valise Lord Minto'ya başvurup durumlarının müstakil ele alınmasını istediler.

1906'da Liberal Parti, İngiltere'de işbaşına gelince nisbi bir açılım yapıldı ve Lord Minto'nun engelleme çabalarına rağmen Yürütme Konseyi'ne iki Hintli seçildi.

5.4.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Durumu

İngiltere savaşa girince, Hintliler savaş sonrası için tavizler umarak yapılan çağrılara kulak verdiler ve yardımlarını esirgemediler. Halife olarak Osmanlı padişahına bağlılık duyan Müslümanlar ise cihat çağrısı karşısında çekimser kaldılar. Hindular, savaş sırasında Belçika'dan Doğu Afrika'ya, Mısır'dan Mezopotomya'ya kadar pek çok cephede savaştılar. Savaşı protesto eden Müslümanlar Bengal'deki İngiliz hedeflerine saldırdılar, Afganistan'a göç giderek arttı.

1916'da Kongre Partisi ve Hint Müslümanları Birliği asgaride ittifak kurmayı Muhammed Ali C'innah'ın girişimleriyle başardı. Savaşın Osmanlılar aleyhinde gelişmesi, İngilizler'in iki tarafla ayrı ayrı görüşmeler yapması ittifakın 1918'de sona ermesine sebep oldu. Savaşın faturası Hindistan için yıkıcıydı. Yüzbinden fazla ölü ve yaralı, yüksek enflasyon, hammadde kıtlığı baş gösterdi.

Savaş sonrası dönemde gözden düşen Hintliler arasında çatlak sesler yükseldi. Savaş sırasında gördükleri eşitliğin devam etmesini talep ediyorlardı. İstekleri karşılıksız kalınca Gadhi'ye kulak verdiler ve pasif direnişi tavsiye etti.

İngiliz parlamentosu yükselen milliyetçi dalgayı kırmak için yasal düzenlemeler yoluna gitti. Kongre Partisi, İngilizler'le anlaşamayınca Gandhi ülke çapında Sanyagrana/şiddete başvurmaksızın direnme hareketini başlattı. Gandhi'nin çabalarına rağmen Müslümanlar bu harekete katılmayı reddettiler ve Kongre Partisi'yle bütün bağlarını kopardılar.

Uygulamalar

Uygulama:

Yedi Yıl Savaşları hakkında bilgi edininiz.

Kazanım:

1. Yedi Yıl Savaşlarının sömürgelelere, bilhassa Hindistan'a etkileri anlaşılacak.
2. Sömürgelerin Avrupa'daki savaşlardan ne şekilde etkilendiği görülecek.

Uygulama Soruları

1. Yedi Yıl Savaşlarını bitiren anlaşma imzalandığı sırada Hindistan'daki İngiliz-Fransız askeri mücadelesi hangi noktadaydı?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Hindistan bölgeye ilk gelen Portekizliler olmak üzere birçok sömürgeci devletin hedefi ve hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Bununla birlikte güçlü Babür İmparatorluğu'nun varlığı sömürgeci devletlerin buradaki hakimiyetini uzun süre engellemiştir. Hindistan'a hakim olmak için en büyük mücadele Fransa ile İngiltere arasında yaşanmıştır. Bu mücadelede iki taraftan François Dupleix ve Robert Clive ön plana çıkmıştır. İki devlet Hindistan mücadelesini uzun süre yerel güçlerin hakimiyet mücadelesine müttefik sıfatıyla karşılıklı saflarda katılarak yürütmüşlerdir. Nitekim Yedi Yıl Savaşları Fransa'nın Hindistan'da bir sömürge kurma hayalinin sonu olmuştur. Bundan sonra İngiltere'nin Hindistan'ın tamamını ele geçirme süreci başlamış, Maysur ve Marathan devletleri bu anlamda en çok mücadele ettikleri iki bölgesel güç olmuştur. Hindistan 1858 yılına kadar İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından yönetilmiştir. Bu tarihte, bir yıl önce çıkan sipahi ayaklanmasının sarsıcı şokuyla İngiliz hükümeti burayı doğrudan kontrolüne almıştır. Bundan sonra İngiltere için Hindistan'a yönelik güvenlikçi politikaların uygulandığı bir döneme girilmiş, Hindistan İngiliz sömürge imparatorluğu içinde mücevher olarak ilk sıraya oturmuştur.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdaki ülkelerden hangisinin Hindistan'da ticarî bir merkezi olmamıştır?
  - a) İngiltere
  - b) Fransa
  - c) Hollanda
  - d) Danimarka
  - e) İsviçre
- 2) Hindistan'daki en büyük hakimiyet mücadelesi hangi iki güç arasında yaşanmıştır?
  - a) Fransa-İngiltere
  - b) Fransa-Portekiz
  - c) Hollanda-Portekiz
  - d) İngiltere-Hollanda
  - e) İngiltere-İspanay
- 3) Fransa'nın Hindistan'daki hakimiyet mücadelesinde ön plana çıkan isim hangisidir?
  - a) General Lally
  - b) Joseph François Dupleix
  - c) Robert Clive
  - d) Warren Hastings
  - e) La Bourdonnais

4) Hindistan'da sonradan yıkıcı etkileri fazlasıyla görülecek olan Mogol döneminin vergi toplama usulünü revize ederek uygulamaya koyan İngiliz yönetici kimdir?

- a) Lord Mornington
- b) Robert Clive
- c) Warren Hastings
- d) Lord Dalhousie
- e) Lord Cornwallis

5) Aşağıdakilerden hangi iki ismin uygulamaları İngiltere'nin Hindistan'a kalıcı olarak yerleşmesinde etkili olmuştur?

- a) Hastings-Cornwallis
- b) Dalhousie-Cornwallis
- c) Clive-Wellesley
- d) Clive-Hastings
- e) Dalhousie-Mornington

6) Hindistan'da milliyetçilik hareketleri ne zaman başlamıştır?

7) Hindistan Müslümanlarının I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı halifesinin cihat çağrısı karşısındaki tutumu ne olmuştur?

8) İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin başlıca ticarî faaliyetleri nelerdir?

9) İngilizler tarafından Bengal'e ilk defa ne zaman vali tayin olunmuştur?

10) Hindistan'ın tamamı hangi tarihte İngiltere'nin egemenliği altına girmiştir?

Cevaplar

1)e, 2)a, 3)b, 4)e, 5)c.

6. FARKLI BİR SÖMÜRGE TÜRÜ: KUZEY AMERİKA'DAKİ ON ÜÇ İNGİLİZ KOLONİSİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Farklı Bir Sömürgenin Ortaya Çıkışı: İlk Denemeler ve Yerleşim

6.2. Jamestown

6.3. Kuzey Amerika'da On Üç İngiliz Kolonisi

6.3.1. Kuzey Kolonileri (New England Kolonileri)

6.3.2. Orta Koloniler

6.3.3. Güney Kolonileri

6.4. On Üç Koloninin Ekonomik Değeri

6.5. Kolonilerde Toplum, Okullar ve Kültür

6.6. Koloni Hükümetlerinin Ortaya Çıkışı

6.7. Bağımsız Bir Amerki Birleşik Devletleri'ne Giden Yol

6.7.1. Fransız-Kızılderili ve İngiltere Savaşı

6.7.2. Amerikan Bağımsızlık Savaşı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Amerika'nın kuzeyinde, ortaya çıkmaları bakımından kaç farklı koloni türü vardı?
2. On Üç Koloni'deki sosyal ve dini yapı nasıldı?
3. On Üç Koloni'yi bağımsızlıklarını elde etmeleri noktasında farklı kılan neydi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Bugünkü ABD topraklarına ilk yerleşimcilerin gelmesi ve ilk yerleşimlerin kurulması	ABD'ye yapılan ilk yerleşimler ve yöntemlerinin anlaşılması	Okumak, araştırmak
Kuzey, orta ve güney bölgelerinde kurulan İngiliz koloniler	On Üç İngiliz kolonisinin kurulması süreci ve kurulduğu bölgeleri tespit edebilmek	Okumak, harita kullanmak
Kolonilerin iç yönetimi	On Üç İngiliz kolonisinde gelişen yönetim anlayışının, benzerlik ve farklılıklarının öğrenilmesi	Okumak, mukayese etmek
ABD'nin bağımsızlık süreci	ABD'nin bağımsızlık sürecinin alt yapısının anlaşılması	Okumak, araştırmak

Anahtar Kavramlar

- İngiltere
- Şirket (Kumpanya)
- Jamestown
- Püritenler
- Göçmen

Giriş

Kuzey Amerika 84 derece kuzey enleminden (Ellesmere adası ve Greenland'den) ekvator yakınlarına kadar uzanır. Amerika Kıtası üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Kuzey, Güney ve Orta Amerika'dır. Kuzey Amerika'nın bugünkü durumuna gelmesinde coğrafyasının etkisi büyüktür. Kuzey Amerika coğrafi özellik olarak *adasallık* (insularity) ve *evrensellik* (universality) coğrafi elamanlarına sahiptir. Adasallık özelliği burada kurulan kolonilerin kendi başına ve kendine has özellikler içerisinde gelişmesini sağlamıştır. Evrensellik ise bu coğrafyanın sahip olduğu zenginlikler ile yeryüzünün diğer bölgelerine fayda sağlaması yoluyla gerçekleşmiştir. Kuzey Amerika'nın yüzey şekilleri de ekonomik gelişmeyi teşvik edici unsurlar barındırmaktadır. Kuzey Amerika'da Afrika'daki gibi kütleli bir durum, Asya'daki gibi dağların ovaları bölmesi, Avrupa'daki gibi dağların birbirinden ayrı üniteler meydana getirmesi gibi bir durum mevcut değildir. Kuzey Amerika'da dağ ve ovaların dağılımları tarımsal faaliyet ve dolayısıyla ekonomik gelişme için oldukça elverişliydi.

Kuzey Amerika'da yerleşmeye ve ekonomik gelişmeye kolaylık sağlayan diğer bir etken de iklimdir. Kıtanın kuzey-güney doğrultusunda geniş bir alana yayılmış olması kutup ikliminden tropikal iklime kadar değişik iklim türlerini barındırmasını sağlamıştır. Ilıman iklimin olduğu yerlerin de tarıma elverişli düzlük yerler olmasından dolayı kolonileşme faaliyetlerinde ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Çöller de Asya ve Afrika'ya nazaran çok daha az yer kaplamaktadır.

Yukarıda bahsedilen coğrafi ve iklimsel etmenlerin bölgeyi yerleşmeye elverişli kılmasını Allan Nevins ve Henry Steele Commager "The Pocket History of the United States (Türkçesi: Halil İnalçık, ABD Tarihi)" adlı kitabında "Kaptan Christopher Newport'un sahile çıkardığı adamlar, güzel çayırlar ve uzun güzel ağaçlar ve manzarası kendilerini adeta büyüleyen tatlı sular buldular" cümleleriyle anlatmıştır. 1607 yılında Chesapeake Körfezi'ne çıkan gemi ile İngiliz Koloni dönemi de artık başlamış oluyordu.

6.1. Farklı Bir Sömürgenin Ortaya Çıkışı: İlk Denemeler ve Yerleşim

Kristof Colomb'un 1492'de İspanya desteği ile Amerika'ya ilk gelişinden sonra bu topraklar artık tüm Avrupa'nın hedefi haline gelmişti. İspanya'nın ardından 1530'larda Fransa, Kuzey Amerika'ya seferler düzenlemeye başlamıştı ancak Fransızlar burada uzun süre yerleşmeyi düşünmediler ve daha çok kısa vadeli karlar sağlayacak işlere giriştiler. Papa VI. Aleksandre İspanya ile Portekiz arasında bu bilinmeyen toprakları bölüştürdüğünde İngiltere'den hiç bahsetmemişti. Bunun nedeni ise o dönemde İngiltere'nin siyasi ve dini mücadeleler ile boğuşuyor olmasıydı. İngiltere, Kristof Colomb'dan sonra geleceğinin istikbalini su üzerinde, deniz ötesi topraklarda görmeye başladıktan sonra bu yeni kıtaya gereken önemi vermeye başladı. 1607'den itibaren de Kuzey Amerika'da asıl kalıcı yerleşimi gerçekleştirecek olanlar ise İngilizlerdi.

Kuzeybatı Geçidi'nin araştırılması konulu bir incelemenin yazarı olan Humphrey Gilbert, 1578'de, diğer Avrupa ülkelerinin henüz üzerinde hak iddia etmediği Yeni Dünya'daki "dinsizlere ve barbarlara ait topraklar"ı kolonileştirmek için Kraliçe Elizabeth'ten imtiyaz aldı. Çabalarına başlayabilmesi için beş yıl geçmesi gerekti. O denizde kaybolunca, görevini üvey kardeşi Walter Raleigh yüklendi. Raleigh 1585'te, Kuzey Karolina (North Carolina) kıyıları açığındaki Roanoke Adası'nda, Kuzey Amerika'daki ilk İngiliz kolonisini kurdu. Koloni daha sonra terk edildi ve iki yıl içinde yapılan bir yeni deneme de başarısızlığa uğradı. İngilizler ancak yirmi yıl geçtikten sonra yeni bir girişimde bulundular. Bu kez koloni 1607'de Jamestown'da başarıyla kurulacak ve Kuzey Amerika yeni bir çağa girecekti.

Avrupalı göçmenlerin çoğu, siyasî baskılardan kaçmak, dinsel inançlarını özgürce yerine getirebilmek, maceraya atılmak ya da ülkelerinde kendilerine tanınmayan fırsatlardan yararlanabilmek için vatanlarından ayrıldılar. İngiltere'de 1620'den 1635'e kadar büyük ekonomik güçlükler yaşandı. Pek çok kişi iş bulamadı. Usta zanaatkarlar bile ancak geçinebilecek kadar para kazanıyorlardı. Ürünlerdeki verimsizlik sıkıntıları yoğunlaştırdı. Bunlara ek olarak, Endüstri Devrimi, hızla gelişen bir tekstil sektörü yaratmıştı ve dokuma tezgâhlarının sürekli çalışabilmesi için giderek artan bir yün üretimi gerekiyordu. Toprak sahipleri çiftlikleri kapatıyor ve koyun beslemek için köylüleri bu topraklardan kovuyorlardı. Kolonilerin yayılması, yerlerinden edilen bu köylüler için bir çıkış yolu oluşturdu. Kolonicilerin yeni topraklarda ilk gördükleri şey sık ormanlar oldu. Eğer dostça davranan Kızılderililer onlara balkabağı, kabak, fasulye ve mısır gibi yerli ürünlerin nasıl yetiştirileceğini öğretmeselerdi ilk yerleşimciler hayatta kalamazlardı. Buna ek olarak, Doğu kıyılarında 2.100 kilometre boyunca uzanan balta girmemiş geniş ormanlar zengin bir av hayvanı ve yakacak odun kaynağı oluşturdu. Ormanlar ayrıca, evlerini, mobilyalarını, gemilerini yapmakta kullanacakları ve karlı bir biçimde ihraç edecekleri bol miktarda ham madde de sağlıyordu.

Yeni kıtanın doğası çok zengin olmakla birlikte, yerleşimcilerin kendilerinin üretmedikleri aletleri alabilmek için Avrupa ile ticaret yapmaları kaçınılmazdı. Kıyılar bu açıdan yerleşimcilerin çok işine yaradı. Kıyı boyunca sayısız koylar ve limanlar vardı. Yalnız iki bölgede, Kuzey Karolina ve güney New Jersey'de, okyanus aşan gemilere elverişli liman yoktu. Kennebec, Hudson, Delaware, Susquehanna, Potomac ve diğer çok sayıda büyük nehir, Appalachian (Apalaş) Dağları ile kıyı arasında kalan bölgeyi denize bağlıyordu. Yalnız bir

nehir, Kanada'da Fransızların elinde olan St.Lawrence, Büyük Göllere ve kıtanın merkezine erişimi sağlayan bir su yoluydu. Sık ormanlar, bazı Kızılderili kabilelerin direnmesi ve Apalaş Dağları, kıyı bölgesinden daha içerilere yerleşme hevesini kırıyordu. Yalnız kürk hayvanı avlamak için tuzak kuranlar ve tüccarlar bu vahşi bölgeye girme cesaretini gösteriyorlardı. İlk yüz yıl süresince koloniciler, kıyı boyunda sıkışık bir biçimde yerleştiler. Siyasî yaklaşımlar pek çok kişinin Amerika'ya gitmesine yol açtı. İngiltere'de I. Charles'in keyfi yönetimi, 1630'larda Yeni Dünya'ya göçü hızlandırdı.

6.2. Jamestown

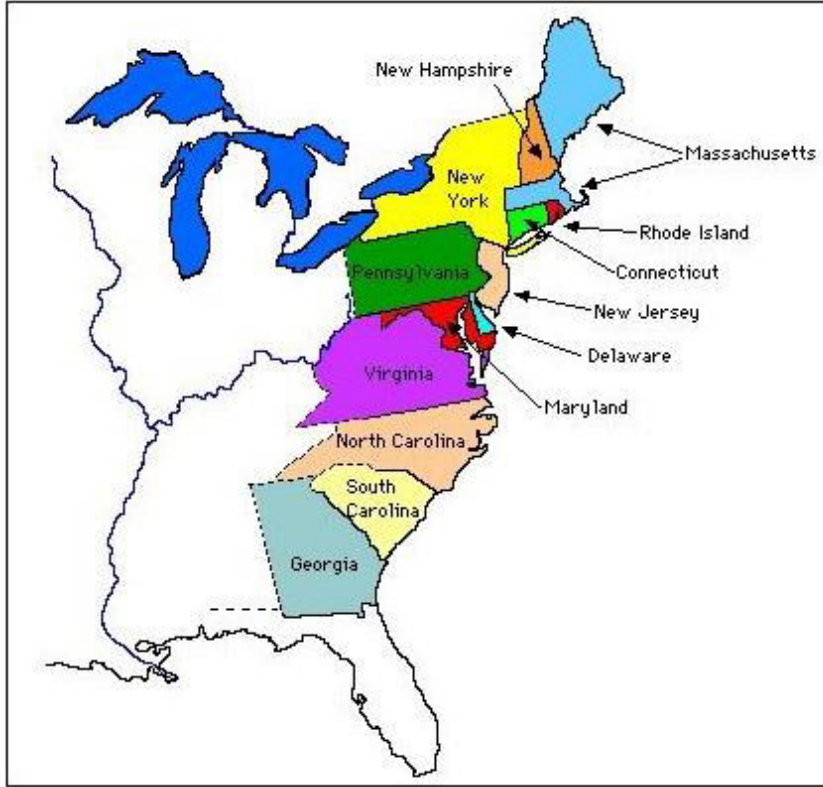
Kuzey Amerika'da tutunan ilk İngiliz kolonisi Jamestown'du. Kral I. James tarafından Virginia (ya da London) Şirketi'ne verilen bir imtiyaza dayanarak, yaklaşık 100 kişiden oluşan bir grup 1607'de Chesapeake Körfezi'ne doğru yola çıktı. İspanyollarla çatışmaya girmekten kaçınmak amacıyla, James Nehri kenarında körfezden 60 kilometre kadar yukarıda bir yer seçtiler.

Çiftçilik yapmaktan daha çok altın bulmayı amaçlayan kentlilerden ve maceracılarından oluşan grup, vahşi doğada yeni bir yaşam türüne başlamaya kafa yapısı ya da yetenek açısından hazırlıklı değildi. Aralarında bulunan Kaptan John Smith başat bir kişilik sergiledi. Anlaşmazlıklara, açlığa ve Kızılderili saldırılarına karşın, disiplin uygulama yeteneği sayesinde küçük koloniyi ilk yıl süresince bir arada tuttu. Smith 1609'da İngiltere'ye döndü ve onun yokluğunda koloni karışıklığa boğuldu. 1609-1610 kışında kolonicilerin pek çoğu hastalığa yenildiler. Mayıs 1610'a gelindiğinde, ilk 300 yerleşimciden yalnız 60'ı hayatta kalmıştı. Aynı yıl içinde, James Nehri'nden biraz daha yukarıda Henrico (günümüzde Richmond) kenti kuruldu. Ancak çok geçmeden, Virginia ekonomisinde devrim yaratacak bir gelişme ortaya çıktı. John Rolfe 1612'de Batı Hint Adaları'ndan ithal edilen tütün tohumlarını yerli bitkilerle melezdi ve içimi Avrupalıların hoşuna giden yeni bir tür üretti. Bu yeni tür tütünün ilk partisi 1614'te Londra'ya ulaştı. Anılan tütün, on yıl içinde Virginia'nın temel gelir kaynağı haline geldi. Buna karşın gönence erişilmesi kolay olmadı ve hastalıklar ve Kızılderili saldırıları sonucu ölüm sayısı olağanüstü oranda yüksek kaldı. 1607'den 1624'e kadar koloniye yaklaşık 14.000 kişi göç etmişti; fakat, 1624'te orada ancak 1.132 kişi yaşamını sürdürüyordu. Aynı yıl, bir kraliyet komisyonunun önerisine uyan Kral, Virginia Şirketi'ni feshetti ve onu bir kraliyet kolonisi yaptı.

6.3. Kuzey Amerika'da On Üç İngiliz Kolonisi

Amerika kıtasının kuzeyindeki On Üç İngiliz kolonisi üç farklı şekilde kurulmuştur. Birinci grupta İngiliz kralından elde edilen resmi belgelere dayanarak kurulan şirketlerin bölgeye göçmen taşıması sonucu ortaya çıkmıştı koloniler yer almaktadır. Bunlara *chartered* yani kraliyet beratıyla kurulmuş koloniler olarak adlandırılmaktadır. Kraliyet beratında kurulacak koloninin ne şekilde idare edileceği belirlenir, Providence, Virginia ve Connecticut bu şekilde kurulan kolonilerdir. Esasında bir ortak girişim şirketinin ürünü olan Massachusetts Bay kolonisi de bu şekilde kurulup 1684-1691 yılları arasında bu statüsünü devam ettirmişken sonra kurucu şirketin iflas etmesi neticesinde doğrudan kraliyete bağlanmıştır. Bu koloniler ya

doğrudan beratın verildiği kişiler veya kumpanya tarafından tayin olunan valiler tarafından yönetilmiştir.

Şekil 10: On Üç İngiliz Kolonisi

İkinci grup doğrudan İngiliz tacına bağlı olarak kurulmuş kolonilerden oluşur. Bunlar Kralın atadığı vali tarafından yönetilmişlerdir. New Hampshire ve Georgia bu grupta yer alan kraliyet kolonileridir.

Son olarak İngiliz kralı tarafından soylular veya saraya yakın kimselere bahşedilen topraklar üzerine kurulan koloniler bulunmaktadır. Pennsylvania, New York, Carolina (1729 sonrası Kuzey ve Güney),

Maryland ve New Jersey bu gruba girmektedir.

6.3.1. Kuzey Kolonileri (New England Kolonileri)

Massachusetts

Anglikan Kilisesi içerisinde reform yaparak kiliseyi arındırmaya çalışan Püritenlerin özgürlükleri I. James tarafından kısıtlanmıştı. Oğlu I. Charles tahta geçtiğinde ise Püritenlerin işi daha da zorlaşmıştı. Kral parlamentoyu kapatmış ve ülkeyi kendi istekleri doğrultusunda yönetiyordu. Kralın yönetimde baskıcı bir tutum benimsemesi ve Püritenleri dini bakımdan da kısıtlama yoluna gitmesi onları bu yeni topraklara göçe sevk etmişti. Şüphesiz göçün nedenleri sadece yönetim ve din üzerindeki baskı değildi. Artan enflasyon ve fiyat artışı İngiltere’de sosyal hayatı da olumsuz etkilemekteydi. Püritenleri önemli bir kısmı ise Anglia Bölgesi’ndeki tekstil sektöründe çalışıyordu. Tekstil sektörünün çökmesiyle beraber işsiz kalan Püritenler baskı altında olmadan ibadet edebilecekleri ve yeni kazançlar sağlayabilecekleri topraklara gitmek için kraldan imtiyaz aldılar.

1630 yılında yola çıkan Püritenlerin sayısı yaklaşık olarak 1000 kişiydi. Bunlar çiftçiler, zanaatkarlar ve işçilerden oluşmaktaydılar. Kraldan aldıkları imtiyaza göre koloniyi yönetim hakkı İngiltere’de değil Yüksek Kurul’daydı ve bu kurulun üyelerinin Püriten kilisesi üyesi

olmaları gerekiyordu. Böylece Püritenler koloni içerisinde hem dini hem de siyasî güç olmayı garanti altına almış oluyordu.

Massachusetts Körfezi Kolonisi tüm New England bölgesinin kalkınmasında önemli bir rol oynadı ve bunun bir nedeni de, Winthrop ve onun Püriten meslektaşlarının imtiyaz belgelerini beraberlerinde getirebilmiş olmalarıydı. Böylece, koloninin yönetimi İngiltere’de değil Massachusetts’te yerleşik oluyordu. İmtiyazın hükümlerine göre, güç Yüksek Kurul’un (General Court) elindeydi ve kurulun üyeleri, Püriten Kilisesi üyesi olmaları gerekli “özgür yerleşimciler”den (freemen) oluşuyordu. Bu yöntem, Püritenlerin kolonideki hem siyasî hem de dinsel egemen güç olmalarını güvence altına alıyordu. Valiyi Yüksek Kurul seçiyordu. Bir sonraki kuşak döneminin büyük kesiminde John Winthrop vali olmuştu.

Püritenlerin katı tutucu yönetimini herkes beğenmiyordu. Yüksek Kurul’a ilk baş kaldıranlardan biri Roger Williams adında genç bir din adamıydı ve Kızılderililerin topraklarına koloni tarafından el konulmasına ve koloninin İngiltere Kilisesi ile olan ilişkilerine karşı çıkıyordu. Koloniden kovulan Williams 1636’da, günümüzde Providence, Rhode Island olan bölgede Narragansett Kızılderililerinden toprak satın aldı. Orada, kilise ile devletin kesinlikle ayrı olduğu ve dinsel özgürlüğün uygulandığı ilk Amerikan kolonisini kurdu. Massachusetts’ten ayrılanlar yalnız Williams gibi kilise karşıtları değildi. Daha verimli topraklar ve daha iyi fırsatlar peşinde olan tutucu Püritenler da kısa bir süre sonra Massachusetts Körfezi Kolonisi’ni terke başladılar. Connecticut Nehri Vadisi’nin üretkenliğine ilişkin haberler, verimsiz topraklarda zor günler geçirmekte olan çiftçilerin ilgisini çekti. 1630’ların başlarında çok kişi, düzlük arazide derin ve zengin toprağa kavuşabilmek için Kızılderili saldırısı tehlikesini göze almaya hazırdı. Bu yeni toplumlarda, kilise üyeliği oy verebilmenin ön koşulu olmaktan çok kez çıkarıldı ve giderek daha çok sayıda erkeğin oy sahibi olmasına yol açıldı. Aynı zamanda, Yeni Dünya’nın sunduğu düşünülen toprak ve özgürlüğe sahip olmayı isteyen göçmen sayısı her geçen gün daha da çoğaldıkça, New Hampshire ve Maine kıyıları boyunca başka yerleşim birimleri de ortaya çıkmaya başladı.

Massachusetts, dini temeller üzerine kurulmuştu. Bu koloniye yerleşenler Püriten Kilisesi’ne katılmak zorundaydı. Kendileri de dini baskılardan kaçan Püritenler bu yeni kurdukları koloni de din konusunda hiç de hoşgörülü değillerdi. Kilise kurallarına göre partiler, dans etmek, kumar oyunları, makyaj yapmak yasaklanmıştı. Tüm bu yasakların yanın da eğitime çok veriyorlardı. 1636’da *Harward College* kuruldu. Her aileye çocuklarına okuma yazma öğretme zorunluluğu getirildi. Eğitime verdiği bu önem koloninin kısa zamanda büyüüp gelişmesine önemli katkılar sundu.

Rhode Island

1631’de Massachusetts kolonisine gelen Roger William adındaki rahip din üzerindeki Püriten dayatmasına karşı çıktı. Roger William, kilise ve devlet işlerinin birbirinden ayrı ve bağımsız olması gerektiğini düşünüyordu ve Massachusetts’deki teokratik ve demokratik olmayan yönetim anlayışını eleştiriyordu.

1633’de buradan ayrılan William, mahkemeden yakalanıp İngiltere’ye geri gönderme kararı çıkınca Narrangest Bay olarak anılan ıssız bölgeye geldi. Burası Rhode Island olarak da anılıyordu. Burada Kızılderililer arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulundu. William, Hristiyan oldukları için bu topraklarda kutsal hakları olduğuna inanıyordu. Kızılderililer ise bu yabancı insanların gelip toraklarına yerleşmelerine tepki gösteriyorlardı. William ise Kızılderililere bu topraklar üzerinde kutsal hakka sahip olmaları için Hristiyanlığı kabul etmeleri yönünde misyonerlik faaliyetinde bulunuyordu.

Bu koloni Püriten kolonisinden farklı özelliklere sahipti. Burada tüm yetişkin erkekler seçme hakkına sahipti. Oysa Püriten kolonisinde bu sadece kilise mensuplarına verilmiş bir haktı. William’a göre koloni halkı açıkça fikrini açıklayabilir ve din adamlarını özgürce eleştirebilirdi. Bunlar diğer kolonilerde suç sayılmaktaydı.

Roger William, Rhode Island’da devlet ile kilise ayrılığını ve dini hoşgörüyü temel alan bir koloni kurmuştu.

Connecticut

Roger William’ı örnek olarak Massachusetts kolonisinde Püritenlerin teokratik anlayışına başkaldıran bir diğer isim Anne Hutchinson oldu. Hutchinson, Boston’a yerleşerek, John Cotton’un papaz olarak görev yaptığı kiliseye bağlanmıştır. Hutchinson ilk zamanlar kadınlara kilisede vaaz veriyordu ancak sonraları papazlardan ve kendilerini yargılayan yargıçlardan rahatsızlık duyan tüccarlarda onun vaazlarına katılmaya başladılar.

Hutchinson *Antinomianism* olarak bilinen görüşlerine göre Tanrı kimin kurtulacağına önceden karar vermiştir ve insanın yaptıkları bunu değiştiremez.

Hutchinson haricinde yine Massachusetts’den gelen ve Püriten görüşlerine karşı çıkan gruplardan biri de Connecticut’a Thomas Hooker tarafından getirilmiştir. Bu grup ise *her türlü otoritenin kuruluşu halkın serbest iradesindedir* görüşünü savunuyordu.

Hutchinson zamanla kiliseyi tanımama yönünde fikirler ortaya atarak bundan sonra biraylerin emirleri direkt olarak Tanrı’dan alması gerektiğini savunduğunda ise koloniden uzaklaştırılacaktı. Koloninin dini ve siyasi liderliğini Thomas Hooker yapmaktaydı. Hooker daha çok dini politika ile ilgilenmekteydi.

John Winthrop ise 1662’de koloni için gereken beratı İngiliz Kralı’ndan alarak otoritesini güçlendirdi ve Connecticut kolonisinin yöneticisi haline geldi. Aldığı berat koloninin varlığını garantiye almakla birlikte kurallar İngiltere’nin istekleriyle çelişmeyecek biçimde ayarlanmıştı.

New Haven

John Davenport tarafından götürülen diğer Püritenler Connecticut kıyısında New Haven’ı kurdular. Bunlar Musa tarafından söylenen ilahi kanunların aynen kendi kanunları olarak kabul edeceklerini duyurdular. Buna göre oluşturdukları *Mavi Kanunları* ile cumartesi

tatiline sıkı riayeti, jürinin kaldırılmasını, zina halinde yakalanan kadın ve erkeğin öldürülmesini içeriyordu ancak bu kanunlar çok uzun süre uygulanamadı ve bir süre hafifletildi.

Sadece 70 kişi ile kurulan New Haven zamanla büyüdü ve okyanus ticareti ve gemi inşası ile ilgilenen bu koloni ciddi ekonomik planlara sahipti. Ticari bir koloniye dönüşmek ve varlığını berat ile garantiye almak isteyen bu koloni İngiltere'ye temsilciler gönderdiyse de başarılı olamadı. 1646'da bu koloniye ait gemiler okyanusta içindeki mallarla birlikte batınca koloni bir daha gücünü toparlayamadı ve II. Charles 1662'de bu koloniye Connecticut'a bağladı.

New Hampshire

Bu bölgeye ilk olarak Martin Pring 1603'de Bristol'den ilk seferini düzenlemiştir. 1623 yılında ise Kaptan John Mason Kraliyet beratını aldı ve kendi memleketi olan Hampshire adına ithafen bu yeni yeri de New Hampshire olarak adlandırdı.

Bu koloninin kuzeyinde Kanada sınırı, güneyinde Massachusetts eyaleti, batısında Vermont eyaleti, doğusunda ise Maine eyaleti yer almaktadır.

Bu koloni uzunca bir süre yöneticisiz kalmıştır. John Mason, John Wheelwright ve onunla birlikte gelen Püritenler New Hampshire kolonisine yerleşmiş ve burada öncelikli olarak balıkçılıkla ilgilenen bir koloni kurmak istemişlerdir. 1641 yılında İngiliz Kilisesi'ne mensup gruplardan baskı gördükleri için Massachusetts kolonisinden korunma talebinde bulundular. Böylece Massachusetts kolonisine katılmış oldular. 1679 da tekrar bağımsız hareket etmeye başladılarsa da bu koloni varlığının uzunca bir dönemini Massachusetts'e bağlı olarak geçirmiştir.

1717 yılına gelindiğinde ise John Wentworth yardımcı yönetici olarak atandı ancak bu bağımsız bir yönetici olacağı anlamına gelmiyordu çünkü Massachusetts yöneticisine yardımcı olacaktı.

Wentworth, İskoç-İrlandalı göçmen grubuna koloni içerisinde yer açarak koloniye canlandırmayı düşündü. Ölümünden sonra da oğlu Benning Wentworth koloninin yönetimini eline aldı. Babasından farklı bir politika izleyen oğlu yeni yerleşim yerleri kurmak yerine tüm yerleşim birimlerini eşit şartlara kavuşturmak için çalıştı. Benning'in yeğeni John Wentworth koloninin başına geldiğinde ise düzenli birlikler kurarak Kızılderili saldırılarına karşı koymaya çalıştı. Bu birlikler 1774'de İngilizlere karşı başarılı mücadeleler vermiştir.

6.3.2. Orta Koloniler

Pennsylvania

1676'da William Penn ekonomik kar güdüsüyle Amerika'da koloni kurma fikrine sıcak bakmaya başlamıştı. II. Charles 1681'de Delaware Nehri kenarındaki bir kısım toprağı William Penn'e bağışladı ve Amiral Penn'in onuruna bu topraklara Pennsylvania adını vermiştir.

Thomas Loe ile tanışan William Penn *Quakers* mezhebi ile tanıştı. Bu mezhep “her insan İsa’nın kutsal ışığı ile aydınlanmıştır” fikrini benimsemiştir. Bu mezhep papazın kutsama işlemini reddetmekle birlikte Hristiyanların gelirinin yüzde 10’unu kiliseye vermesini reddediyordu.

William Penn herkesin özgürce yaşadığı bir toplum hayal ediyordu. Avrupa’da yaşayan Quakers mezhebi üyeleri de bu koloni içerisinde yaşamak istiyorlardı. Bu Avrupalı Quaker’lar paralarıyla birlikte gelerek bu koloniye katıldılar ve gelişip büyümesine katkıda bulundular. Yerliler ile de iyi ilişkilere sahip olan Penn kısa sürede kolonisinin güçlenmesinin önünü açtı. Kısa süre içinde Virginia kolonisinden sonra en çok nüfusa sahip koloni haline geldi. Koloninin merkezi olan şehirde kardeşçe sevgi anlamına gelen Philadelphia adını verdi.

Başarılı bir yönetici olsa da Penn yerleşimcilerden vergileri toplayıp İngiltere’ye olan borcunu ödeyemeyince hapsedildi. İngiliz Kraliyeti New York ve Pennsylvania yöneticisi olarak Benjamin Fletcher’ı atadı. Maryland ile sınır anlaşmazlığı çözülemeyince İngiliz yönetimi koloniye el koydu. 1694’te William Penn Fransızlara karşı yapılan savaşta yardım sağlamak koşuluyla koloninin yönetimini tekrar devraldı. Savaş bittikten sonra koloniler arasında sınır anlaşmazlıklarının halen devamı üzerine Penn anlaşmazlık olan yerlerde yeni bir koloni kurma kararı aldı ve böylece 1703’de Delaware kolonisi kurulmuş oldu.

New Jersey (New Netherland)

Bu koloninin tarihi Henry Hudson’un 1609’da Newark Körfezi’ne gelmesiyle başlamıştır. Aslen İngiliz olsa da Hudson Hollanda için çalışmaktadır dolayısı ile bu toraklar Hollanda toprağı olmuştur. Bu topraklara New Netherland adı verilmiştir. Manhattan Adası’nda New Amsterdam kurulmuştu ancak İngilizler bundan hiç hoşnut olmamışlardı. Kısa zaman içinde Hollanda’dan gelen tuğla ve kiremit yüklü vapurlar sayesinde burada evler inşa edilmeye ve yerleşim hızla büyütülmeye başlandı.

New Netherland Long Island’a doğru genişletildi ve burası Avrupalılar’ın Delaware kıyılarındaki ilk kalıcı yerleşimi oldu.

Zaman ilerledikçe koloniler arasındaki rekabet daha da artıyordu. Ticarete yarışan New Netherland ile Connecticut arasında gerginlik artmaktaydı. 1660’lara gelindiğinde muhalif hareketlerden dolayı New Netherland zayıflamaya başlamıştı. 1664’de Hollandalılar New Netherland’ı kaybettiler ve 1667’de imzaladıkları Breda Antlaşması ile burayı İngilizlere terk ettiler. New Netherland’ın doğu tarafı New York idaresi altına girerken Batı tarafı ise Pennsylvania idaresi altına girdi. 1702’de ise ikiye bölünmüş ve yönetimini kaybetmiş olan bu koloni New Jersey adıyla tekrar kurulmuştur. 1738’e kadar New York’a bağlı olarak varlığını sürdüren New Jersey bu tarihten sonra kendi yönetimine kavuşmuştur.

New York

1524 yılında Giovanni da Verrazano daha sonra ise 1609’da Henry Hudson burayı keşfetti. Ancak Hudson İngiliz olmasına rağmen Hollanda adına çalışmaktaydı. 1664’te Hollandalılar İngilizler ile girdikleri savaşı kaybedince burası da İngiliz kolonilerinden biri

oldu. 1685'e gelindiğinde ise New York kraliyet kolonisi kurulmuştu. Zamanla koloniler arasında en büyük ticaret merkezi haline gelmişti.

New York kolonisi herhangi bir meclis kurulmadan yönetilse de Dük James tarafından ilan edilen Dük yasaları ile herkesin özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Dini özgürlük ve mülkiyet hakkının tanınması ile birlikte de koloni nüfusunda hızlı bir artış gözlenmişti. Birçok çeşidi barındıran etnik yapısı sayesinde kısa zamanda bir ticaret kolonisi olarak büyüdü ve gelişti. 1698'e gelindiğinde ise Massachusetts, New Hampshire, New Jersey ve New York kolonileri birleşti.

Delaware

1776 yılına kadar herhangi bir isme sahip olmayan bu koloni genel olarak "The Three Lower Counties" olarak adlandırılmıştı. 1682'ye kadar New York'un bir parçası olarak yönetilmiştir.

Bu kolonide ekonomi birincil olarak tarıma dayanmaktaydı. İsviçreli, Hollandalılar, İngilizler, İskoç-İrlandalı ve Galler'den gelenler tarımsal üretim yaparak elde ettikleri ürünlerin ticaretini yapmışlardır. Artan tarımsal ticaret sonucunda tarlalarda çalıştırılmak üzere Afrika'dan köleler getirilmiştir. Ekonomik gelişme sürdükçe başlıca geçim kaynağı gemi inşası olmuştur.

1787'de bağımsızlığını ilan eden ilk koloni olmuştur. Böylece ilk devlet olma özelliğini elde eden bu koloni ulusal anlamda sosyal ve ekonomik gelişmenin öncülerinden olmuştur.

6.3.3. Güney Kolonileri

Virginia

Güney kolonilerinin en zengini ve nüfus bakımından da en kalabalıklarından biri olan Virginia, bu zenginliğini yüksek verimli ziraatına ve yüksek işgücü sağlayan köle taburlarına borçluydu. Toplumun çok belirgin bir şekilde sınıflar halinde tabakalaşmış olması ve aristokrasi sınıfı içinden çok yetenekli yöneticilerin çıkmış olmasıydı. 1770'lere gelindiğinde Virginia'daki köle sayısı 450.000 civarındaydı. Burada bulunan büyük arazi sahipleri İngiltere ve Kuzey şehirleri ile doğrudan ticaret yaptıklarından aracı bir tüccar sınıfa muhtaç değillerdi.

Virginia'da koloni faaliyetlerini yürüten "Virginia Company" yerleşim planlarını hızlı bir şekilde tamamlayarak 1606'da ilk göçmen kafilesi ile yola çıktı. 1612'de itibaren Virginia altın ve gümüş kadar gelir getiren tütünün üretimine ticaretine başladı. Bu sayede Virginia kolonisi için Avrupa ile ticaret farklı bir boyut kazanmaya başlamıştı. Mısır ve buğday gibi ürünler sadece ihtiyaç karşılamak amacıyla yetiştiriliyordu.

Tarımsal anlamda oldukça iyi gelişen ve bu sayede iyi bir ticaret hacmi yakalayan nu koloni ekonomik anlamda kuzey kolonilerini geride bıraksa da eğitim anlamında kuzey kolonilerinden oldukça geri kalmıştır. Toplumsal sınıflaşmanın oldukça belirgin görüldüğü

Virginia'da zengin toprak sahipleri çocuklarını ya özel öğretmen tutarak veya İngiltere'ye yollayarak eğitim almalarını sağlamışlardır.

Koloni, Quakers ve Püriten gibi Anglikan olmayan mezheplere açık değildi. Dini kurallar harfiyen uygulanmaktaydı. Herkes dini ritüelleri yerine getirmek ve ayinlere katılmak zorundaydı.

Kuzey Karolina

1665'de İngiltere Kralı II. Charles, buranın bir koloni olarak beratını John Colleton ve William Berkeley'e verdi. Kralın verdiği berata göre bu topraklarda bulunan mülk sahipleri yıllık ücrete ek olarak bu topraklarda bulunan altın ve gümüşün $\frac{1}{4}$ 'ini de vereceklerdi. Yöneticiler askeri kanunlar yapabilir ve savaşabilirdi.

1669'da koloniye yönetici olarak William Drummond atandı. Temel bir anayasa yazılarak feodal bir toplum oluşturulması düşünülüyordu. Hatta filozof John Locke tarafından Karolina için bir anayasa dahi yazılmıştır. Ancak zaman içinde ortaya çıkan siyasi problemler yerliler ile olan ilişkilere zarar verdi ve bir anayasa bağlamında etnik çeşitliliğe dayalı bir toplum oluşturma fikride zora girdi.

Virginia gibi tarıma dayalı bir ekonomiye sahip bu kolonide mülk sahipleri zaman içinde anlaşmazlıklara düştü ve nihayetinde 1729'da I. George mülk sahiplerinin elinden burayı aldı ve Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye böldü. Kuzey Karolina kraliyet yönetimi elinde ciddi bir gelişme gösterse de meclis ve yönetici arasında ortaya çıkan güç mücadelesi, taşra çiftçilerinin başlattığı hareketler ve vergileri toplamada sorunlar yaşamaya başlamıştı. Bölünmenin bir sonucu olarak Kuzey Karolina güney kolonilerine has olan tarıma dayalı ekonomik gelişmeden eskisi kadar faydalanamamıştır.

Güney Karolina

Bu koloni de ikiye bölünmeden önce tıpkı Kuzey karolina gibi Karolina'nın 1663'den itibaren İngiliz hakimiyetine girmesi ile başlar. Güney Karolina (South Carolina) olarak asıl tarihi 1729'da I. George tarafından mülk sahiplerinin elinden alınıp güney ve kuzey olarak ikiye bölünmesi ile başlar.

Charleston bu koloninin hem sosyal hem de politik merkezi olmuştur. Seçimler ve mahkemeler buradan yapılmaktaydı. Charleston yüzlerce geminin yanaştığı bir limana sahip olmanın yanında sahip olduğu tiyatro ve sinemalar ile aynı zamanda bir kültür kentiydi.

Bu koloninin 1708'lere gelindiğinde nüfusunun çoğunluğunu köleler oluşturmaktaydı. Köle ticareti başlıca ekonomik faaliyetlerdendi. Sosyal olarak dört sınıfa bölünen kolonide en alt tabakayı zenci olan köleler oluşturuyordu. Beyaz köleler ise zenci kölelerden bir üst sınıfta yer alıp sadece sahiplerine hizmet etmekteydi. Güney Karolina'da tam olarak bir orta sınıf gelişmemişti. Ayrım çok keskindi, köleler ve onların efendileri olan lordlar.

Bağımsızlık savaşından önce kuzey Amerika'daki en zengin koloni olan Güney Karolina Amerika'nın en zengin 10 kişisinden 9'una ev sahipliği yapmaktaydı. 1719'da Kraliyet kolonisi oldu. 1776'da da toplanan kongre ile bağımsızlığını ilan etti ve bağımsızlık bildirgesini imzalayan sekizinci devlet oldu.

Georgia

İngiltere'nin 13. ve son kolonisidir. 1732'de kurulmuştur. 1732'den 1758'e kadar küçük kasaba ve mahalleler görülen Georgia'da sonraları, Savannah, Albany, Columbus, Macon ve Augusta gibi önemli şehirler oluşmuştur. Bu koloni genel olarak güneye doğru yayılmıştır. Bunun nedeni ise İspanyol saldırılarına karşı bir tampon görevi görmesinin amaçlanmasıdır.

Kraldan berat alarak koloniyi kuran yöneticiler başarılı olamayınca 1752'de Georgia Kolonisi İngiliz hükümetine devredildi. 1776'da bağımsızlığını ilan eden 12 Amerikan kolonisine katıldı.

Maryland

1632'de I. Charles tarafından bu koloninin beratı Caecilius Calvert'e verilmiştir. 1639'da Maryland'de kurulan hükümet form olarak yetersiz olsa da her özgür yerleşimci temsilcisini seçebilmekteydi.

Maryland Kolonisine verilen berat diğerlerinden farklıydı. Burada öncelikle düşünülen şey koloni içinde yer alanların kazancı değil Calvert ailesinin çıkarlarıydı. Gümrük vergisi oranlarını belirleme ve vergileri toplama hakkı Calvert ailesine verilmişti. Elde ettikleri kazancın ve değerli metallerin yüzde 20'sini kraliyete vereceklerdi.

Güney kolonilerinden olan Maryland, baskı altında yaşayan Katolik ve Protestanlar için yeni bir yerleşim yeri olmuştu. Güney Karolina'da yer alan Charleston limanından sonra Maryland'de yer alan Baltimore limanı ikinci büyük limandı. 1755 yılına gelindiğinde Maryland nüfusu yüzde 40 kölelerden oluşmaktaydı. Diğer güney kolonileri gibi bu kolonide köle gücünün yoğun olarak kullanıldığı bir kolonidir.

1776'da Samuel Chase, William Paca, Thomas Stone, Charles Carroll bağımsızlık bildirgesini imzalayarak İngiltere'ye karşı Maryland'in bağımsızlığını ilan etmişlerdir.

6.4. On Üç Koloninin Ekonomik Değeri

İngiltere'nin Kuzey Amerika'da elde ettiği New Found Land bölgesi balık bakımından oldukça zengindi. Kısa sürede önemli bir balıkçılık merkezi haline gelen bölgeden elde edilen balıklar Güney Avrupa'ya satılmıştır. İspanya ve Portekiz'e ise morina balığı satılarak karşılığında şarap, yün, meyve ve gümüş alınmıştır. İngiltere'nin Kuzey Amerika'dan elde ettiği ürünler tütün, kürk, pirinç, pamuk, kahve, çay ve indigo önemli bir yere sahipti. Sürekli göç olarak nüfusu artan On Üç Koloni İngiltere için önemli bir pazar olmuş, İngiliz mamul maddeleri talep görmüştür. 1700'de İngiliz ihracatının % 15'i kolonilere yapılıyordu. Bu oran 1775'te yani On Üç Koloni resmen bağımsız olmadan hemen önce % 33'e yükselmişti. İhraç

edilen mallar arasında en çok talep olunan mallar kumaş, silah, elbise, bakır eşya, cam, boya, bira ve enfiye idi. On Üç Koloni ile metropol ülke arasındaki ticaret mübadele yani karşılıklı değişim şeklinde gerçekleşiyordu. Yürürlükte bulunan denizcilik yasaları gereğince ticaret sadece İngiliz ve koloni gemileriyle yapılabiliyordu. On Üç Koloni bağımsızlığını kazandıktan sonra ihracat olmasa da yine en çok ithalatı İngiltere'den yapmıştır.

6.5. Kolonilerde Toplum, Okullar ve Kültür

Kolonilerde güçlü bir asiller grubunun ya da orta sınıfın ortaya çıkmasını engelleyen önemli bir öge, oturmuş bir kolonide her isteyenin sınır bölgesinde yeni bir yaşam kurabilme seçeneği olmasıydı. Bu nedenle, kıyı bölümlerindeki egemen kişiler, sınır bölgesine doğru toplu bir göç tehdidiyle karşılaşınca, zaman zaman siyasî yöntemlerini, arazi bağışı koşullarını ve dinsel uygulamaları liberalleştirmek zorunda kalıyorlardı. Dağların eteklerine yönelik bu hareket, Amerika'nın geleceği açısından çok büyük bir önem taşıyordu.

Amerikan eğitim ve kültürünün koloniler döneminde atılmış olan temelleri de, gelecek açısından aynı derecede önem taşımaktadır. Harvard Üniversitesi, 1636'da Massachusetts'in Cambridge kentinde kuruldu. Yüzyılın sonlarına doğru, Virginia'da William ve Mary Üniversitesi kuruldu. Birkaç yıl sonra da, ileride Yale Üniversitesi olacak olan, Connecticut Yüksek Okulu faaliyete geçti. Hükümet tarafından varlığı sürdürülen bir okul sisteminin giderek yayılması ise bunlardan daha önemliydi. Kutsal Yazılar'ın öğrenilmesinin Püritenler tarafından ön planda tutulması, okur-yazar olmaya verilen önemi vurguluyordu.

New England'a ilk gelen göçmenler kendi kütüphanelerini de beraberlerinde getirdiler ve Londra'dan kitap ithal etmeyi sürdürdüler. Henüz 1680'lerde bile Boston'daki kitapçılar çok sayıda klasiklere, tarihe, siyasete, felsefeye, fen bilimlerine, teolojiye ilişkin kitaplar ve edebi eserler satıyorlardı. İngiliz kolonilerindeki birinci ve Kuzey Amerika'daki ikinci baskı makinesi, 1639'da Harvard Üniversitesi'nde kuruldu.

Pennsylvania'daki ilkokul 1683'te açıldı. Okulda, okuma, yazma ve muhasebe öğretiliyordu. Bundan sonra, her Quaker toplumunda çocuklara şu ya da bu biçimde ilköğretim sağlayan bir kurum açıldı. Günümüzde de "William Penn Charter School" adı altında Philadelphia'da hizmet veren Dostlar Devlet Okulu'nda (Friends Public School), klasik diller, tarih ve edebiyat konusunda daha ileri düzeyde eğitim veriliyordu. Okuldaki öğretim yoksullar için parasızdı; buna karşın, durumu elverişli olan velilerin eğitim ücreti ödemeleri gerekiyordu.

Philadelphia'da, herhangi bir dinle bağlantısı olmayan, çok sayıda özel okulda dil, matematik ve doğa bilimleri öğretiliyordu; ayrıca, yetişkinler için de gece okulları vardı. Kadınlar tümüyle göz ardı edilmemişlerdi; fakat öğrenim olanakları evde yapılabilen eğitimle sınırlı kalıyordu. Özel öğretmenler, zengin Philadelphialıların kızlarına, Fransızca, müzik, dans, resim, şarkı, dilbilgisi ve hatta bazen da muhasebe dersleri veriyorlardı. 17. yüzyılda Pennsylvania'nın entelektüel ve kültürel gelişmesi, büyük ölçüde, iki adamın hareketli kişiliğinde yansıma buldu: James Logan ve Benjamin Franklin. Koloninin sekreteri olan Logan'ın mükemmel kütüphanesi, genç Franklin'in en son fen bilimleri eserlerini bulup okumasını sağladı. Logan, kitaplarının muhafazası için 1745'te bir bina yaptırdı ve hem binayı

hem de kitaplarını kente bağışladı. Franklin'in Philadelphia'daki entelektüel faaliyete katkısı daha da fazla oldu. Kurduğu bir münazara kulübü, giderek Amerikan Felsefe Derneği'ni oluşturdu. Çabaları ayrıca, sonradan Pennsylvania Üniversitesi'ne dönüşen bir devlet akademisi kurulmasına yol açtı. Bir ödünç kitap verme kütüphanesinin kurulmasına yönelik çalışmalarda da başrolü oynadı.

1704 yılında Massachusetts'in Cambridge kentinde koloninin ilk başarılı gazetesi yayına başladı. 1745'e geldiğinde koloniler genelinde 22 gazete yayınlanıyordu.

6.6. Koloni Hükümetlerinin Ortaya Çıkışı

Kolonilerdeki gelişmenin her aşamasında, İngiltere Hükümetinin denetleme etkisi bulunmayışı çarpıcı bir özellik oluşturmuştur. Georgia dışındaki tüm koloniler, ya hisseli şirketler ya da Saray tarafından verilen imtiyazlara dayalı feodal mülk sahiplikleri olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekte, Kral'ın Yeni Dünya yerleşimleri üzerindeki egemenliğini hisseli şirketlere ya da mülk sahiplerine devretmiş bulunması, Amerika'daki kolonicilerin dış denetlemelerden kurtulmuş olduğu anlamına gelmemektedir. Sözgelimi, Virginia Şirketi'ne bağışlanan imtiyaza göre, tüm hükümet yetkisi şirketin kendisine verilmişti. Buna karşın saray, şirket merkezinin İngiltere'de olmasını istiyordu. Böylelikle, Virginia'daki Yerleşimciler, sanki Kral'ın mutlak egemenliği sürüyormuş gibi, kendi hükümetleri konusunda hiç söz sahibi olmayacaklardı. Buna karşın koloniler, saraya tabi olduklarını asla düşünmediler. Aksine, temelde, Londra'daki makamlarla gevşek bağlantıları bulunan, İngiltere'nin kendisine benzeyen topluluklar ya da devletler oldukları görüşünü korudular. Dış kaynaklı mutlak yönetim, şu ya da bu şekilde ortadan kalktı. İngilizlerin siyasî özgürlük yolundaki uzun süreli mücadele geleneklerinin mirasçısı olan koloniciler, özgürlük kavramlarını Virginia'nın ilk imtiyaz belgesine işlediler. Buna göre, İngiliz koloniciler, "bu İngiltere Krallığı'nda doğmuş ve ona tabi imişler gibi" tüm özgürlüklerden, ayrıcalıklardan ve bağımsızlıklardan yararlanacaklardı. Bu nedenle, Magna Carta'nın ile örf ve adet hukukunun tanıdığı haklara sahip olacaklardı. 1618'de Virginia Şirketi, kendisi tarafından atanmış olan valiye bir talimat göndererek büyük çiftliklerdeki özgür yerleşimcilere, koloninin gönencine ilişkin kararları almak için vali ile ve atanmış meclisle birlikte çalışacak temsilcilerini seçme hakkı verilmesi gerektiğini bildirdi.

Tüm koloni döneminde alınan en kapsamlı önlemlerden bazıları bunlardı. O günden başlayarak, kolonicilerin kendi hükümetlerinde söz sahibi olmaları genellikle benimsendi. Çok kez Kral da, yeni imtiyazlar verirken, kendilerini etkileyecek yasaların çıkarılması sırasında özgür yerleşimcilerin de söz sahibi olacaklarını ilgili belgelerde belirtti. Bu nedenle, Maryland'da Calvertlere, Pennsylvania'da William Penn'e, Kuzey ve Güney Karolina'daki mülk sahiplerine ve New Jersey'deki mülk sahiplerine verilen imtiyaz belgelerinde, yasaların "özgür yerleşimcilerin izniyle" çıkarılacağı hükmü yer aldı.

New England'da, diğer kolonilere oranla, yıllar boyunca daha belirgin bir özyönetim uygulaması görüldü. *Mayflower* gemisiyle gelen *Pilgrims* (Hacılar) olarak adlandırılan ayrılıkçı bir dini grup, "daha iyi yönetilmemizi ve güvencede olmamızı sağlamak amacıyla bir siyasî kuruluşa toplanmak ve bu kuruluş aracılığıyla, koloninin genel yararı için gerekli ve uygun olacağı düşünülen adil ve eşit yasaları, kararnameleri, tüzükleri, anayasaları ve makamları kabul

etmek, kurmak ve düzenlemek...” için, “Mayflower Sözleşmesi” denilen belgeyi kabul ettiler. Pilgrimlerin, kendi kendini yönetme sistemi geliştirmelerinin yasal bir dayanağı olmamakla birlikte, bu harekete karşı çıkan olmadı ve Plymouth’taki yerleşimciler, sözleşme uyarınca, dışarıdan müdahale olmaksızın uzun yıllar kendi işlerini kendileri yürüttüler. Kendi kendini yönetme hakkı verilmiş olan Massachusetts Körfezi Şirketi’nde de buna benzer bir durum gelişti. Böylelikle, tüm yetkiler kolonide oturan kimselere bırakıldı. Başlangıçta, şirketin Amerika’ya ilk gelmiş olan bir düzine dolayında üyesi otokratik bir yönetim kurmayı denediler; fakat kısa bir süre sonra diğer koloniciler kamu yönetiminde söz sahibi olmak istediler ve istekleri kabul edilmezse bunun kitle halinde göçe neden olacağını belirttiler. Bu tehdit karşısında şirket üyeleri gerilediler ve hükümetin yönetimi seçilmiş temsilcilere devredildi. Anılan gelişmeden sonra Connecticut ve Rhode Island gibi diğer New England kolonileri de, herhangi bir hükümet otoritesinin dışında olduklarını açıklayarak ve Pilgrimlerin Plymouth’ta kurduklarını örnek alan siyasî sistemlerini kurarak kendi kendilerini yönetmeyi başardılar. Yalnız iki koloniye ilişkin imtiyaz belgelerine özyönetim hükmü konulmamıştı. Bu yerlerden biri, II. Charles’in kardeşi (daha sonra Kral II. James olacak olan) York Dükü’ne bağlı olan New York, diğeri de bir “mutemetler” gurubuna bağlı olan Georgia idi. İki kolonide de yönetim hükümleri kısa ömürlü oldu ve kolonicilerin yasama kuruluşlarında temsil edilme konusundaki ısrarlı taleplerine direnemeyen yetkililer kısa sürede boyun eğdiler.

Kolonilerin çoğu sonuçta kraliyet kolonileri oldu; fakat 17. yüzyılın ortalarında İç Savaş (1642-1649) ve Oliver Cromwell’in Pürüten Topluluğu ve Egemenliği faaliyetleri ile uğraşan İngilizler, etkili bir koloni politikası güdecek durumda değillerdi. II. Charles’in ve Stuart hanedanının 1660’ta yeniden başa geçmesinden sonra, İngiltere, koloni yönetimine daha çok zaman ayırma fırsatını elde etti. Yine de etkili olamadı ve uyumlu bir plan yürütemedi; koloniler de genelde kendi başlarına bırakıldı.

Geniş bir okyanusun neden olduğu uzaklık da kolonilerin denetlenmesini güçleştiriyordu. İlk günlerde Amerika’da yaşam koşullarının özelliği de işleri zora soktu. Yerleşimciler, sınırlı yüzölçümüne sahip ve kalabalık kentlerle dolu olan ülkelerden, ucu bucağı yokmuş gibi görünen topraklara gelmişlerdi. Bu tür bir kıtada, doğal koşullar güçlü bireyselliğe neden oluyor ve herkes kendi kararını kendi vermeye alışıyordu. Hükümet uzak kesimlere çok yavaş erişebildi ve sınır bölgelerinde sık sık kargaşalık yaşandı. Buna karşın, kolonilerde özyönetimin kabul edilmesi her zaman karşılıksız kalmadı. 1670’lerde, kolonilerde İngiliz ticaret sistemi uygulamakla görevlendirilmiş bir kraliyet komitesi olan Ticaret ve Büyük Çiftlik Lordları, koloni hükümetin ekonomik siyasetine karşı direndiği için, Massachusetts Körfezi imtiyazını geçersiz kılmak için harekete geçtiler. 1685’te II. James, bir New England Dominyonu yaratıp New Jersey ve güneyindeki kolonileri onun yetki alanına sokmaya ve böylelikle Saray’ın tüm bölge üzerindeki denetimini yoğunlaştırmaya yönelik bir öneriyi kabul etti. Kraliyet valisi Sir Edmund Andros, bir kararnameyle yeni vergiler koydu, daha başka sert önlemler aldı ve karşı koyanları hapse attı.

II. James’in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Şanlı Devrim’e (1688-1689) ilişkin haberler Boston’da duyulunca halk ayaklandı ve Andros’u hapsetti. Massachusetts ve Plymouth 1691’de yeni bir imtiyaz altında Massachusetts Körfezi kraliyet kolonisi olarak ilk kez

birleştirildi. New England Dominyonu yönetimi altına konulan diğer koloniler de kısa zamanda eski hükümetlerini yeniden kurdu. Şanlı Devrim'in koloniler üzerinde bundan başka olumlu etkileri de oldu. Temel Haklar Bildirgesi (Anayasa'nın ilk on eki) ve 1689 tarihli Hoşgörü Yasası, Hıristiyanların tapınma özgürlüklerini yineliyor ve Saray'ın yetkilerine sınırlamalar getiriyordu. Eşit önemde bir gelişme de, 1690'da yayınlanan *Hükümete İlişkin İkinci İnceleme* adlı yapıtta John Locke tarafından, hükümetin tanrısal haklara değil sözleşmeye dayandığı varsayımının ortaya atılması ve yaşama, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklara sahip olan halkın, hükümet bu doğal hakları ihlal ederse, ona karşı ayaklanma hakkının bulunduğu ileri sürülmesiydi.

18. yüzyılın başlarında yürütülen koloni siyaseti, bir önceki yüzyıldaki İngiliz siyasetini andırıyordu. Şanlı Devrim, Parlatentonun üstünlüğünü yinelemiştir; fakat koloni valileri, Kral'ın İngiltere'de yitirmiş olduğu gücü kolonilerde uygulamak istediler. İngiltere'deki olayların farkında olan koloni meclisleri, "haklarını" ve "özgürlüklerini" kabul ettirmeyi denediler. 18. yüzyıla gelindiğinde, koloni meclisleri, İngiltere Parlatentosu'ndakilere benzer iki belirgin güç elde etmişlerdi: vergi alınmasında ve harcama yapılmasında oy sahibi olma hakkı ve sadece valinin önerilerine uygun davranma yerine yasama işlemleri başlatma hakkı.

Meclisler anılan haklarını, hem kraliyet velilerinin gücünü frenlemek hem de kendi güçlerini ve etkilerini arttıracak yeni önlemler almak için kullandılar. Meclislerle valiler arasında sık sık görülen çatışmalar, kolonicilerin, Amerikan ve İngiliz çıkarları arasındaki ayrılıkları görmelerine yaradı. Çok kez, krallık yetkilileri koloni meclislerince yapılanların önemini anlamadılar ve onları göz ardı ettiler. Buna karşın, anılan çabalar örnekler ve ilkeler yarattı ve giderek koloni "anayasalarının" parçası haline geldi. Koloni meclisleri böylelikle kendi kendini yönetme hakkını geliştirdiler. Zamanla, koloni yönetiminin merkezi Londra'dan eyalet başkentlerine kaydı.

6.7. Bağımsız Bir Amerki Birleşik Devletleri'ne Giden Yol

İngiltere'nin Amerika kıtasının kuzeyinde sahip olduğu On Üç Koloninin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasında rolü olan belki de en önemli gelişme aslında meşhur Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-1763) bir parçası olan Fransız ve Kızılderili ittifakına karşı yapılan savaştır. Bu savaş daha önce askerî tecrübesi olmayan On Üç Koloninin sakinlerini askerî bir operasyonun etrafında bir araya getirmiştir. Nitekim daha sonra Amerikan bağımsızlık savaşında başkomutan olarak görevlendirilecek olan George Washington da ilk askerî tecrübesini bu savaşta edinmiştir. Genel itibarıyla Yedi Yıl Savaşları'nın On Üç Koloninin bağımsızlığına giden yoldaki etkisine bakıldığında söylenmesi gereken husus her ne kadar İngiltere Fransa karşısında savaştan galip ayrılmışsa da savaşın getirdiği ağır bir ekonomik yükün altında kalmıştır. Bu ise İngiltere'nin kolonilerde yeni birtakım ekonomik tedbirler ve yaptırımlar uygulamasına neden olmuştur. İşte On Üç Koloninin rahatsızlığı ve bağımsızlıkla sonuçlanacak mücadelesi tam da bu yeni ekonomik tedbirlere karşı duyulan tepkilerin sonucu başlamıştır.

6.7.1. Fransız-Kızılderili ve İngiltere Savaşı

Fransa ve İngiltere, 18. yüzyıl boyunca Avrupa’da ve Antillerde belirli aralıklarla bir dizi savaşa giriştiler. İngiltere, bu savaşıardan, özellikle şeker üretimi bol olan Antil adalarında belirli çıkarlar elde ettiyse de, çatışmalardan genellikle bir sonuç alınamadı ve Fransa, 1756’da Yedi Yıl Savaşı başlayana kadar Kuzey Amerika’daki güçlü konumunu sürdürdü. O güne gelindiğinde, Fransa, Kanada’daki ve Büyük Göller çevresindeki çok sayıda Kızılderili kabilesiyle güçlü ilişkiler kurmuş, Mississippi Nehri’ni ele geçirmiş ve bir dizi kale ve ticaret merkezi kurarak Quebec’ten New Orleans’a kadar uzanan hilal biçiminde bir imparatorluk yaratmıştı. Bunun sonucu olarak İngilizler, Apalaş Dağları’nın doğusundaki dar bir şeride sıkışıp kalmışlardı. Fransa sadece İngiltere İmparatorluğunu tehdit etmiyor, aynı zamanda, Mississippi Vadisi’ni elinde tutarak batıya yayılmalarını sınırlayabildiği Amerikan kolonicileri için de bir tehlike oluştuyordu. 1754 yılında, günümüzde Pennsylvania’nın Pittsburgh kentinin bulunduğu yerdeki Duquesne Kalesi’nde Fransız kuvvetleri ile, Virjinyalı bir büyük çiftlik sahibi ve arazi ölçümcüsü olan, 22 yaşındaki George Washington’un komuta ettiği Virginia milisleri arasında silahlı çatışma çıktı. Bu tarihte Kuzey Amerika’daki Fransız kolonilerinde altmış bin civarında bir nüfus varken, On Üç İngiliz kolonisi sahip olduğu bir buçuk milyona yaklaşan nüfusuyla açık bir üstünlüğe sahipti. Her ne kadar iki taraf da savaşta yerlilerle yani Kızılderili kabileleri ile ittifak yapmışsa da İngiltere’nin ittifak ettiği birkaç Kızılderili kabilesi karşısında Fransa’nın yanında savaşan Kızılderili kabile sayısı oldukça fazladır. Bu nedenle söz konusu savaş Amerika tarihinde Fransız ve Kızılderililere karşı yürütülen bir askerî hareket olarak kabul edilmektedir.

Londra’daki Ticaret Kurulu, New York, Pennsylvania, Maryland ve New England kolonilerinin temsilcilerini bir toplantıya çağırarak, çatışmaya bir çözüm bulmayı denedi. New York’un Albany kentinde yapılan ve Albany Kongresi diye bilinen toplantıda, 10 Temmuz’dan 19 Temmuz’a kadar Iroquois Kızılderilileri ile görüşülerek, ilişkilerin düzeltilmesine ve onların İngilizlere karşı sadakatleri güvence altına alınmaya çalışıldı.

Delegeler ayrıca “varlıklarının korunması için kesinlikle gerekli olan” bir Amerikan kolonileri birliğini ilan ve Albany Birlik Planı’nı kabul ettiler. Benjamin Franklin tarafından kaleme alınan plana göre, Kral’ın atayacağı bir başkan, koloni meclislerinin seçeceği delegelerin katıldığı bir büyük konseyle birlikte çalışacak ve konseyde her koloni, genel hazineye yaptığı mali katkıya uygun olarak temsil edilecekti. Anılan kuruluş, savunma, Kızılderililerle ilişkiler, ticaret ve batıda yerleşim konularından sorumlu olacağı gibi vergileme yetkisi de bulunacaktı. Ancak, ne vergi koyma ne de batı bölgesinin geliştirilmesi yetkisini merkezi bir otoriteye vermek isteyen kolonilerin hiçbiri Franklin’in planını kabul etmedi. Stratejik konumunun üstünlüğü ve önderlerinin becerisi sayesinde İngiltere, sadece küçük bir kesimi Batı Yarıküresi’nde yapılan Yedi Yıl Savaşı’ndan zaferle çıktı.

Fransa, 1763’te imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Kanada, Büyük Göller ve Yukarı Mississippi Vadisi’ni İngilizlere terk etti. Kuzey Amerika’da bir Fransa imparatorluğu düşü böylece sona erdi. Amerika’daki büyük ticarî pazar İngiltere’nin eline geçti. Fransa karşısında zafer kazanan İngiltere, o güne kadar göz ardı ettiği, imparatorluğunu yönetme sorunu ile başa çıkmak zorundaydı. Londra, savunmayı, çeşitli bölgelerin ve halkların birbirinden farklı

çıkarlarını bağdaştırmayı ve imparatorluğun yönetim giderlerinin daha eşit dağılımını sağlamak için, artık çok yaygınlaşan arazilerini bir düzene sokmak zorundaydı.

Yalnız Kuzey Amerika'da bile İngiliz topraklarının yüz ölçümü iki kat artmıştı. Atlantik kıyısı boyunca uzanan dar şeride, olağanüstü genişlikteki Kanada ve Mississippi Nehri ile Allegheny Dağları arasında kalan topraklar da eklenmişti ki bu bile başlı başına bir imparatorluk demektir. Büyük ölçüde Protestan ve İngiliz olan nüfusa, Quebec'teki Fransızca konuşan Katolikler ve kısmen Hıristiyanlaşmış Kızılderililer de katılmıştı. Eski toprakların ve yeni eklenenlerin yönetilmesi ve savunulması için büyük miktarda paraya ve çok sayıda personele gereksinim vardı. Eski koloni sisteminin bu işler için yeterli olmadığı açıktı.

6.7.2. Amerikan Bağımsızlık Savaşı

Bu savaş aslında bir bağımsızlık düşüncesi ile ortaya çıkmamıştır. Bu 13 İngiliz Kolonisi'nin İngiltere'ye karşı ayaklanmasında temel sebep vergidir. 1756-1763 tarihlerindeki yedi yıl savaşlarında İngiltere, Fransa'ya karşı galip gelse de İngiltere yapmış olduğu savaş harcamalarından kaynaklanan açığı kapatmak için Amerika'daki kolonilerine ağır vergi dayatmıştır.

On Üç Koloninin İngiltere krallığının uygulamaya koyduğu yeni vergilere itiraz ederken geliştirdiği iki nokta vardır. Aslında bunlar birbirini ardına geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi temsil yoksa vergi de yoktur. Kolonilerde yaşayan halkın büyük bir kısmı esasında İngiliz'dir. Yukarıda bahsedildiği üzere kolonilerde eğitim gelişmiş, birçok Avrupa ülkeleri için henüz erken sayılabilecek tarihlerde günümüzün önde gelen Amerikan üniversitelerinin temeli dahi atılmıştır. Eğitim seviyesini gösteren en güzel örnek Amerika Birleşik Devletleri'nin *Founding Fathers* (Kurucu Atalar) olarak adlandırılan önemli isimlerinin hemen tamamına yakının iyi bir eğitim almış kişiler olmasıdır. Bunlar arasında hukuk eğitimi olan kişilerin fazlalığı ayrıca dikkate değerdir. Dolayısıyla bu bilinçteki sakinleri olan koloniler kendilerinden istenilen vergiler karşılığında Londra'daki İngiliz parlamentosunda temsil edilme hakkı istemişlerdir. Şüphesiz bu dünya ölçeğinde sahip olduğu geniş ve farklı sömürge toplulukları düşünüldüğünde İngiltere'nin kabul edeceği bir talep olmamıştır. İngilizlerin buna verdiği cevap ise parlamentodaki her bir vekilin aslında sömürgeler dahil imparatorluğun her yanının temsilcisi olduğu şeklindedir. Bunun üzerine koloniler farklı bir argüman geliştirerek, aslında kendilerinin İngiliz parlamentosunda değil doğrudan İngiliz tacına yani krala bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yukarıda ilgili bölümde açıklandığı üzere bu da her hiçbir bakımdan temelsiz bir iddia değildir. Neticede İngilizler yaptıkları yasal düzenlemeyle bu itirazı da bertaraf etmişlerdir. Kolonilerin metropol ülkenin yönetimiyle bu seviyede bir tartışmaya girmesi, muhatap alınarak siyasî açıdan iletişim kurulması bile sömürgeciliğin vahşi bir döneminde On Üç İngiliz kolonisinin dünyanın geri kalanındaki sömürgelerden farklı bir konumda olduğunu göstermesi bakımından yeterli bir örnek oluşturmaktadır. Bunun sebebi On Üç Kolonideki nüfusun büyük oranda İngiltere'den gelen göçmenlerden meydana gelmesi olabilir. Bu sebepler üzerinde düşünmek gerekir. Bir diğer örnek belki de ilk soruya cevap verebilir. Daha serbest bir idare taleplerine hiçbir şekilde cevap alamayan On Üç Koloni İngiltere karşısında bağımsızlıklarını kaleme aldıkları bir bildiri ile ilan etmişlerdir (1776). Tam da burada Amerikalıların aslında On Üç Kolonide yaşayan İngilizlerin isyanına destek veren Thomas

Paine gibi Britanyalı siyaset bilimcileri atlamamak gerekir. Şüphesiz kullanılan bu yöntemler On Üç Koloninin gerçekten farklı bir yapıda olduğunu ortaya koyar. On Üç Koloniden çok kısa bir süre sonra bağımsızlığını kazanan aynı kıtanın güneyindeki birçok devletin bağımsızlık mücadelesi incelenecek olursa aradaki fark kendisini gösterecektir.

Çatışma ilk başta İngiltere ve kolonileri arasında bir iç mesele gibi görünse de 1778'den itibaren Fransa, İspanya ve Hollanda'nın Amerika'nın yanında yer almasıyla uluslararası bir savaşa dönüştü. 1778'de On Üç Koloni ile imzalanan ittifak antlaşmasıyla Fransa, kolonilerin bağımsızlığını tanımıştır. Aslında Fransa, İspanya ve Hollanda'nın kolonilere destek vermesinin asıl sebebi önceleri kendilerinin koloni kurmaya ve yerleşmeye çalıştığı bu topraklarda İngiltere'nin bu devletleri saf dışı bırakarak hâkimiyet kurması yatmaktadır.

Sonuç olarak, 1783 Paris Antlaşması ile İngiltere, Amerika'nın bağımsızlığını tanıdı. Bu savaş sonucunda koloniler bağımsızlık kazanarak ağır vergi yükünden kurtulmuş ve yeni güçlü bir ülke olma yoluna gitmişti. 1780'lere kadar savaş boyunca Amerika, Avrupalı müttefikleri ile birlikte denizlerde dahi İngiltere'yi önemli ölçüde yıpratmıştır.

Vergi meselesi yüzünden başlayan bu iç ayaklanma diğer Avrupa devletlerinin İngiltere'nin gücünü kırmak adına desteklemesi sonucu bir bağımsızlık savaşına dönüşmüş ve bağımsızlık ile de sonuçlanmıştır.

Uygulamalar

Uygulama:

David Mccullough'un 1776 Amerikan Bağımsızlık Mücadelesi (çev: Ayşen B. Cancı, İstanbul: İnkılap Yayınları 2010) isimli kitabı okuyunuz.

Kazanım:

1. Amerikan Bağımsızlık Savaşı detaylı bir şekilde anlaşılacak.
2. Savaşa Kolonilerin yanında katılan Avrupalı güçlerin konumu tespit edilecek.
3. On Üç Koloni'nin savaşı yönetme tarzı anlaşılacak.

Uygulama Soruları

1. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi metni okuyunuz.
2. Kuzey Amerika'da bulunan On Üç Koloni ile Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerini karşılaştırınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

İngilizler 1607'de Kuzey Amerika'ya gelerek ilk kolonilerini kurmaya başlamışlardır. Esasında buraya gelen yerleşimciler İngiliz kralından aldıkları müsaade uyarınca üç farklı tür koloni kurmuşlardır. Zamanla On Üç İngiliz Kolonisi olarak ortaya çıkacak bu yeni sömürgeler İngiltere'nin dünyanın geri kalanında sahip olduğu kolonilerden daha farklı bir yapı arz etmekteydiler. Bunun belki de en önemli sebebi kolonilerin nüfus yapısıyla ilgiliydi. Göçmenlerin çoğunu İngilizler oluşturuyordu. Zamanla Kuzey Amerika'daki koloniler kendilerine mahsus bir idarî yapı oluşturmuşlar, yaptıkları ticaretle ekonomik açıdan zenginleşmişlerdir. Kurdukları eğitim sistemi ve kültür müesseseleri ve giderek artan nüfuslarıyla bir süre sonra İngiltere'den bağımsızlıklarını elde etmeyi başaracak bir konuma yükselmişlerdir. On Üç İngiliz Kolonisinin giriştikleri bağımsızlık mücadelesini başarıyla sonlandırmaları onların farklılığının bir göstergesidir.

Bölüm Soruları

1) Kuzey Amerika'da İngiliz göçmenlerin kurduğu ilk yerleşim yeri aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Jamestown
- b) Massachusetts
- c) Providence
- d) New York
- e) Connecticut

2) 1607'de ilk İngiliz göçmen kafilesi hangi şirketin aldığı imtiyaz sonucu Kuzey Amerika'ya gelmiştir?

- a) Hudson Körfezi Şirketi
- b) Massachusetts Körfezi Şirketi
- c) Virginia Şirketi
- d) İngiliz Kraliyet Şirketi
- e) İngiliz Doğu Hindistan Şirketi

3) Virginia Kolonisine Avrupa ile ticaretinde farklı bir ekonomik güç kazandıran tarım ürünü hangisidir?

- a) Pamuk
- b) Bugday
- c) Domates
- d) Tütün
- e) Mısır

4) Aşağıdakilerden hangisi doğrudan İngiliz kralı tarafından şahıslara bahşedilen topraklarda kurulan kolonilerden değildir?

- a) Maryland
- b) Carolina
- c) Pennsylvania
- d) New Jersey
- e) Connecticut

5) İngiltere'den gelen Püritenler tarafından kurulan koloni aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Massachusetss
- b) Pennsylvania
- c) Maryland
- d) New York
- e) New Hampshire

6) Kuzey Amerika'da kurulan on üçüncü koloni hangisidir, ne zaman kurulmuştur?

7) İngiltere ile Kuzey Amerika'daki On Üç Koloni arasında nasıl bir ticari ilişkiler gelişmiştir?

8) On Üç İngiliz Kolonisinde ilk kurulan yüksek öğretim kurumları hangileridir?

9) Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde nasıl bir idari sistem gelişmiştir?

10) Kuzey Amerika'daki On Üç Koloninin bağımsızlık savaşı öncesi sahip olduğu ilk askerî deneyim hangi olayın bir parçası olarak gelişmiştir?

Cevaplar

1)a, 2)c, 3)d, 4)e, 5)a

7. SÖMÜRGEÇİLİĞE BÜYÜK BAŞKALDIRI: LATİN AMERİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7.1. Napolyon'un İspanya'yı İşgali

7.2. Sömürgeci Düzene Yönelik Ayaklanmalar

7.2.1. Haiti İhtilali (1791-1804)

7.2.2. Meksika'nın Bağımsızlığı ve Süren İstikrarsızlık (1810-1863)

7.2.3. Brezilya İmparatorluğu'nun Kurulması (1822-1889)

7.2.4. Doğu Kuşağı'nda Bağımsızlık Hareketleri: Paraguay, Uruguay, Arjantin, Bolivya

7.2.5. Orta Amerika Federal Cumhuriyeti

7.3. Asi Liderler veya "Kurtarıcılar"

7.3.1. Francisco de Miranda (1750-1816)

7.3.2. Simon Bolivar (1783-1830)

7.3.3. Jose de San Martin (1778-1850)

7.3.4. Miguel Hidalgo (1753-1811)

7.4. Latin Amerika'daki Bağımsızlık Hareketlerine Tepkiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Napolyon'un İspanya'yı işgalinin Latin Amerika'ya etkileri ne oldu?
2. Simon Bolivar'ın Latin Amerika'nın özgürleştirilmesindeki rolü nedir?
3. Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerine Avrupa'nın tepkisi ne oldu?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Güney Amerika'da bağımsızlık mücadelesinin başlaması	Güney Amerika'daki mücadelenin başlamasında etkin olan unsurların öğrenilmesi	Okuma, araştırma
Ayaklanmanın görüldüğü bölgeler ve mücadelenin gelişimi	Bağımsızlık için çıkan ayaklanmaların gidişatının anlaşılması	Okuma, değerlendirme
Latin Amerika bağımsızlığında rol oynayan önemli liderler	Bağımsızlık mücadelesine yön veren liderin tanınması	Okuma, araştırma
Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerine tepkiler	Latin Amerika'daki bağımsızlık mücadelesi karşısında sömürgeci güçlerin tepkisinin anlaşılması	Okuma, değerlendirme

Anahtar Kavramlar

- Napolyon
- Latin Amerika
- Toussaint L'Ouverture
- Bolivar
- Monreo Doktrini

Giriş

Bugün ‘‘Latin Amerika’’ olarak tabir ettiğimiz bölge ülkeleri, uzun süredir İspanya ve Portekiz’in egemenliği altında bulunuyordu. 19. yüzyılın başlarına kadar Brezilya Portekiz’in diğer yerler ise İspanya’nın sömürgesiydi. Latin Amerika yerlisinin Avrupa tarafından sömürüldükleri, yine Avrupa’dan ithal virüslerle ve bilimum hastalıklarla nüfuslarının büyük bir kısmını kaybettikleri, zorla dinlerinin ve hayat tarzlarının değiştirildiği onca yıldan sonra nihayet 19. yüzyılda bağımsız hareket etmeye başladılar.

Bağımsızlık hareketlerinin başlamasında Latin Amerika halkının büyük ölçüde Napolyon’un en önemli sömürgecilerden İspanya’yı işgalinden cesaret almaları ve İngiltere ile İspanya’nın sömürüler üzerinden çekişmesi sonucu güçlenmeleri önemli paya sahiptir. Yerli halkla karışan İspanyolların o dönemin Avrupa’sındaki liberal fikirleri Latin Amerika’ya ithal etmeleri, ABD’nin 1783’te bağımsızlığını kazanması bölgeyi etkileyen diğer gelişmeler olmuştur. Tüm bu nedenlerle uzun yıllar maddi manevi sömürülen Latin Amerika halkı ayaklanmış ve 1815-1830 yılları arasında bölge ülkeleri tek tek bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Bu süreçte ilk olarak 1816 yılında Venezuela ve Arjantin, 1818’de Şili, 1821’de Panama ve Peru, 1822’de Brezilya ve 1828’de Uruguay bağımsızlıklarını ilan ettiler. 1822’ye gelindiğinde, Simon Bolivar, Jose de San Martin ve Miguel Hidalgo’nun başarılı önderliğinde, güneyde Arjantin ve Şili’den kuzeyde Meksika ve California’ya kadar tüm İspanyol Amerikası, anavatandan bağımsızlık kazanmış bulunuyordu.

7.1. Napolyon'un İspanya'yı İşgali

Avrupa'da Napolyon Savaşları başladığında İspanya ilk başlarda sınırlarını kapayarak tarafsız kalmayı tercih etti. Ancak İspanya'daki iktidar değişikliği Napolyon karşısındaki tutumu da belirledi ve 1794 senesi ile beraber İspanyollar da artık Fransızlarla savaşmaktaydılar. Fransa, Haziran 1795'e gelindiğinde İspanya'yı askeri anlamda dize getirmiş ve siyasi ibreyi de kendi tarafına çevirmişti. Artık İspanya, Napolyon'un yönettiği bir Fransa eyaleti gibi hareket ediyordu. Ancak bu durum Napolyon'a karşı mücadele eden İngiltere'nin İspanya'ya karşı tutum sergilemesine yol açtı. Böylelikle Amerika'daki sömürgelerde İspanya'ya karşı verilecek bağımsızlık mücadeleleri İngiltere tarafından desteklenecek ve İspanya ticareti de özellikle ağır yenilgilerle donanmasının da azalmasıyla İngiliz gemilerinin insafına kalacaktı.

İspanya'nın İngiltere karşısında düştüğü durum ve bununla kaybettiği ticari çıkarları ile Fransa'nın itaatkârı haline gelmiş olması ülkedeki muhalefeti arttırdı. Neticede 17 Mart 1808 tarihinde yapılan darbe ile VII. Fernando İspanya tahtına oturdu. Bu sırada Napolyon ise İngiltere üzerine yürümekten vazgeçmiş, gözünü Avrupa'nın geri kalanına çevirmişti. Onun İspanya ve Portekiz'i işgale yönelişinde İspanya'daki Bourbon Hanedanı'nın geri kalanını da yok ederek Fransa'ya meşru hükümdar olabilecek bir adayı ortadan kaldırmak istemesi etkilidir. Ayrıca stratejik faydalar sağlayacak bu işgal ile İngilizlerin müttefiki olan Portekiz'in de saf dışı bırakılması sağlanacaktı. Napolyon 1807 yılının Ekim ayından itibaren işgale başladı. Bu durum Güney Amerika'daki İspanya ve Portekiz sömürgelerini ve buralarda verilen bağımsızlık mücadelelerini doğrudan etkiledi. Portekiz Kralının Brezilya'ya gelişi ile Brezilya'daki bağımsızlık gecikti. İspanya'nın Latin Amerika'daki sömürge eyaletleri Napolyon'un işgalinden sonra daha rahat hareket ettiler ve bağımsızlık mücadelelerini hızlandırarak kısa zamanda başarıya ulaştılar.

Fransız Devrimi ve sonrasında gelen Napolyon Savaşları Latin Amerika'da tüm dengeleri değiştirmiştir. Devrimin sonucuna tepki veren ilk bağımsızlık hareketi Haiti'de yaşanmış ve 1804'e gelindiğinde ilk kez bağımsız bir Latin Amerika Cumhuriyeti kurulmuştur. Bundan sonra bölgede bağımsızlık hareketleri durmayacaktır. Napolyon'un 19. Yüzyılın başında Avrupayı istilası İngiltere'yi İspanya ve Portekiz Krallıklarına karşı sömürü faaliyetlerini arttırmaya itmiştir. Bu da Kuzey Amerika'daki İngiliz Sömürge Krallığı'nda artan isyanları destekleyen İspanya'ya karşı Latin Amerika'nın İngilizler tarafından desteklenmesini doğurmuştur. Ayrıca Latin Amerika'da bağımsızlık hareketlerine Napolyon Savaşları'nın etkisi sadece siyasi etkiyi taşımıyordu. Bağımsızlık hareketlerinde rol oynayan bazı elitler Fransız Devrimi'nin evrensel nitelikteki hürlük ve eşitlik kavramları yerine mutlak eşitlik taşımayan Kuzey Amerikan modelini tercih ediyorlardı.

Her ülkenin bağımsızlık hareketinin genellikle asker kökenli tek bir lideri olagelmıştır. Fakat o tarihlerde "tek bir Güney Amerika" rüyasıyla öne çıkıp halk arasında "El Libertador (kurtarıcı)" olarak benimsenen ve halen "Latin Amerika Bağımsızlık Hareketlerinin en büyük lideri" olarak anılan asker kökenli Simon Bolivar ve onun fikir babası sayılabilecek Francisco De Miranda "El Precursor (öncü)"; Latin Amerika'nın bağımsızlığa kavuşmasındaki katkıları ve çabaları açısından sayılabilecek en önemli isimlerdir. İkisi de asker kökenli olup büyük

ölçüde Kuzey Amerikalı demokratlar ve Fransız Devrimi düşünürlerinden etkilenmişlerdir. Hatta Francisco De Miranda, zamanında George Washington'ın ordularında savaşmış; daha sonra ise Avrupa'da Fransız Devrimi ordularında varlık göstermiştir. Bu iki ismin yegane amacı günümüzdeki gibi birbirinden bağımsız birçok Latin Amerika ülkesi kurulması değil; birleşik, tek ve güçlü bir Güney Amerika oluşturmaktır. O tarihlerde bağımsızlık istenci iki türlüdür : İspanyol tacına değil; Napolyon'un kardeşi Joseph Bonapart'ın krallığına karşı olup Ferdinand VII tekrar tahta geçene kadar bir cunta kurularak bağımsız hareket etmeyi isteyen Karakalı elitler ve Simon Bolivar gibi bunun yarım bir bağımsızlık olduğunu düşünüp tam bağımsızlığın peşinden gidilmesi gerektiğini savunanlar. Miranda ve Bolivar hemen hemen aynı düşünceyi savunmuş; büyük ölçüde de bu idealleri uğruna adımlar atmışlardır. 1816'da İspanyolları yenerek Venezüella'nın bağımsızlığını ilan edip, 1819'da cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra Bogota'da bir Kolombiya Devleti kurup Venezüella ile birleştiren ve kurduğu bu birliğe 1822'de Ekvator'u da katan, Peru'ya ülkelerini İspanyollardan tamamen temizlemeleri için yardım eden ve kafasındaki birliğin kurumsal temeli için 1826'da Panama'da bir Vekiller Kongresi kurulması çağrısında bulunan Simon Bolivar, belki de bu amacın gerçekleştirilmesine en çok yaklaşan isim olmuştur.

Bağımsızlık için verilen savaşların ardından Latin Amerika'da devletlerin kurulum süreci gecikmekteydi. Bunda hareketin daha yeni olmasının payı büyüktü. Ayrıca eski sömürgecilerin torunları ve şimdi modern sınıfı teşkil eden "criolla"lar İspanyol otoritesinden kopamıyorlardı. 1815'e gelindiğinde ise Napolyon tehlikesi geçmiş ve İspanyol tahtına dönen VII. Fernando Latin Amerika'ya seferlerine başlamıştı. Bunun sonucunda devrimin liderlerinden Francisco Miranda ele geçirilip İspanya'ya götürülmüş, Simon Bolivar ise Jamaika'ya sürülmüştür. Meksika'da ilk bağımsızlık hareketlerinin lideri Hidalgo da idam edilmiştir. Ancak 1816'da Latin Amerika'nın fikirleri merkeziyetçi ve birlikte mücadeleye dayanan kuvvetleri Bolivar önderliğinde yeniden ayaklandılar. Bunun neticesinde içine bugünkü Kolombiya, Venezuela, Panama ve Ekvador'un katıldığı *Büyük Granada* kuruldu. İspanyollara karşı mücadele etkiliydi. Fakat isyancılar arasında tam bir birlik sağlanamıyordu. Bu da onların tek bir merkeze bağlanmalarını engelliyordu.

Latin Amerika'da bağımsızlık için verilen savaşlardan sonra yeni kurulan devletlerin ve birleşik devletlerin bildirgeleri birbirine benzerdi. Köleliğin kaldırılması, kilisenin kontrol altına alınması, ordunun topraklara sahip olması, yerli halkın zorla çalıştırılmaması bunların başında geliyordu. Ancak bu istekler aynı zamanda Büyük Amerika Birliği hayalini de etkiliyordu. Bolivar'ın başında olduğu birlikçilerin bu hayali gerçekleştirilmesinin önünde sömürgeci faaliyetlerle yaklaşan ABD ve köleliğin kalkmasına uzak duran Brezilya ile birlikten yana olmamayı tercih eden Arjantin engel oluyordu. Daha sonra Simon Bolivar'ın ölümüyle de Büyük Granada dağılacak ve Latin Amerika parçalara ayrılacaktır.

7.2. Sömürgeci Düzene Yönelik Ayaklanmalar

7.2.1. Haiti İhtilali (1791-1804)

Latin Amerika'nın ilk bağımsızlık devrimi Haiti'de meydana gelmiştir. Sömürü faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı bölgede 1789 yılında başlayan devrim Haiti'de mülk

sahibi beyazlar ile iktidar sahiplerine karşı 1791’de ilan edilmiştir. İsyanın başında ise bir köle olan François Dominique Toussaint L’Ouverture yer almıştır. Fransız Devrimi ilkelerine dayanan isyan sırasında beyazlara ait mülklere el konulmuş ve 1793’te Fransa Meclisi’ne temsilci gönderilmiştir. Ayrıca 1801’de L’Ouverture ilk Haiti Anayasası’nı kaleme alıp Napolyon’a gönderdi. Ancak karşılığında Napolyon Haiti’yi yeniden sömürgeleştirmek için 58 bin asker gönderdi. L’Ouverture yakalandı ve 1803’te Paris’te tutsakken öldü.

L’Ouverture’nin ölümü isyanı durdurmadı. Her türlü zulme karşı dağlara çekilen halkın Fransız askerleriyle girdiği çatışmalar ve askerlerin arasında yayılan hastalıklar nedeniyle Haiti’de Fransa’nın hakimiyeti azaldı. Bu savaştan galip çıkan Haiti 1804 yılında bağımsızlığını ilan ederek Latin Amerika’nın ilk bağımsız cumhuriyeti ve ilk siyahi devletini kurdu. Haiti, 1825’te Fransa tarafından tanınırlık kazanmak ve izolasyondan kurtulmak için 150 milyon altın Frank tazminat ödemeye zorlanmış ve bu ödeme ancak 1947’de son bulmuştur. Söz konusu tazminat ödemesi ülkede ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa sebep olmuştur.

7.2.2. Meksika’nın Bağımsızlığı ve Süren İstikrarsızlık (1810-1863)

Meksika’da rahip Hidalgo’nun 16 Eylül 1810’da başlattığı isyan 1811 yılında idam edilmesinden sonra kesintiye uğramıştı. Onun ölümünden sonra mücadeleye devam eden Morelos’un önderliğinde 1813’te bir anayasa ilan edildi ve kongre oluşturuldu. Morelos köleliğin kaldırılması, kast ve vergi sisteminin kalkması gibi bir dizi reforma girişti. Ancak Viyana Kongresi sonrası İspanya Krallığı’nın Latin Amerika’da etkisini arttırmasıyla devrimciler yenildi ve 1815’in Aralık ayında Morelos’un idamı sonucu dağıldılar.

Meksika Hidalgo’dan sonra bir asırdan fazla sürecek isyanlar, devrimler ve karşı devrimler sürecine girmişti. 1820’de, 1812 tarihli liberal içerikli *Cadiz Anayasası*’nın yeniden kabulü, İspanyol idaresini destekleyen elitlerin bağımsızlık mücadelesine bakışını değiştirmiştir. Anayasanın kabulünün etkilediği monarşist “criolla”lar bağımsızlığı desteklemeye karar vermiş ve isyancılarla ittifaka yönelmiştir. Agustin de Iturbide söz konusu grubun askeri birliğine liderlik etmiş, 1821 yılı başlarında General Vicente Guerrero ile buluşmuştur. Her ikisi de Iguala Paktını kabul etmiştir. Buna göre tüm asi grupların birleşmiş ve aristokrasi ve din adamları grubunun desteğini almıştır. Plan uyarınca bağımsız Meksika’da monarşik bir idare uygulanacaktı.

Üç Güvence Ordusu (Katolik inancında birlik, Bağımsızlık ve kreoller ile metropol İspanyolları arasında eşitlik) Agustin de Iturbide komutasındaki İspanyol ordu birliği ve liderliğini Vicente Guerrero’nun yaptığı Meksikalı isyancı grubun birleşmesiyle, Meksika’nın İspanya’dan bağımsızlığını elde etmesi için oluşturulmuştur. 24 Şubat 1821’de oluşturulan ordu bağımsızlığa karşı çıkan krala sadık İspanyol birliklerine karşı Ağustos 1821’e kadar savaşmıştır. Bu tarihte Iturbide ve İspanyol Vali Juan O’Donojú arasında imzalanan Cordoba Antlaşması ile Meksika bağımsızlığını kazanmıştır. 28 Eylül 1821’de Meksika bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından Nueva Espana Genel Valiliği Katolik Monarşik Meksika İmparatorluğu’na dönüşmüştür. Ancak imparatorluğun ömrü kısa olmuş ve iç çekişmeler ve Orta Amerikanın ayrılması neticesinde 1823’te Federal Cumhuriyet olarak yeniden teşkilatlanmıştır.

Kralcı bir geçmişi de olan asker Agustín de Iturbide 1824'te imparator ilan edildi. Ancak onun liderliğinden sonra Meksika'da istikrarsızlık arttı. 10 yıl içinde 15 başkan değişmişti. Bu süre boyunca merkezi otoritenin boşluğunu ordudaki güç sahibi komutanlar doldurdu. Bunların en önemlileri Antonio López de Santa Anna ve Juárez olacaklardı. İspanyollar bölgeyi yeniden kazanmak istemişler de başarılı olamayarak 1836'da Meksika'nın bağımsızlığını tanımışlardır.

Şekil 11: Latin Amerika

kuvvetli kalmasına yardımcı olmaktadır. Ancak daha 1720'lerden itibaren maden merkezi Minas Gerais'de yerel otoritelere karşı emekçilerin ayaklanmaları başlamıştı. 1789 yılında da benzer bir ayaklanma yaşanmışsa da bunlar Kraliyet güçlerini etkilemeyecek nitelikteydi.

Napolyon Savaşları Brezilya'yı da etkilemiştir. Napolyon istilasının Portekiz'e ulaşması karşısında Kral, 1808 yılında Brezilya'ya kaçırıldı. Bu durum Brezilya'daki herhangi bir ayrılıkçı hareketin çıkmasını önlemişti. Ancak 1815 yılında Napolyon tehlikesinin geçmesinin ardından İmparator VI. Juan Brezilya'dan ayrıldı ve oğlu Pedro'yu yerine bıraktı. Pedro 1822 yılında Brezilya'nın bağımsızlığını ve kendi imparatorluğunu ilan etti. Brezilya İmparatorluğu olarak adlandırılan bu dönem 1889 yılına kadar sürmüştür.

Nihayetinde 1863 yılında III. Napolyon Meksika'ya girdi ve Avusturya İmparatoru'nun kardeşini imparator ilan etti. 1867'de idam edilen bu imparatorun yerine Fransa ile olan savaşta mücadele eden General Porfirio Díaz başkan oldu.

7.2.3. Brezilya İmparatorluğu'nun Kurulması (1822-1889)

Latin Amerika'nın diğer sömürgelerinden farklı olarak Portekiz'in sömürgesi Brezilya'da geniş ticari yetkilere sahip "patronlar" bulunuyordu. Bunlar Portekiz ile olan bağın

7.2.4. Doğu Kuşağı'nda Bağımsızlık Hareketleri: Paraguay, Uruguay, Arjantin, Bolivya

Latin Amerika'da isyan için gerekli şartların sağlanmasının ardından bağımsız konseyler ortaya çıkmıştı. 1809'da Uruguay Montevideo'da; 1810 yılında ise Rio de La Plata ve Buenos Aires'te bağımsız idareler belirdi. 1811 yılında Paraguay'da da benzer bir cunta kuruldu. Paraguay, Uruguay, Arjantin ve Bolivya topraklarında ortaya çıkan bu konseyler La Plata Nehri Eyaletler Birliği'ni oluşturdu.

1810'da Kolombiya, 1811'de Meksika ve Venezuela bağımsızlıklarını ilan ettiler. Kıtanın birçok yerinde de halk bağımsızlık için ayaklandı. Bununla birlikte İspanyollar karşısında etkili olamadılar. Viyana Kongresi (1815) kararlarıyla İspanya ve Portekiz Kralları tahtlarına iade edildi. Bundan sonra İspanya Kralı, Latin Amerika'daki sömürgeleri üzerinde daha sıkı bir kontrol oluşturmak üzere harekete geçti. Böylece kıtadaki bağımsızlık hareketleri yeni bir ivme kazandı. Gelişen yeni dalgalanmalar neticesinde 1816'da Arjantin, Uruguay, Paraguay; 1818'de Şili; 1819'da Venezuela; 1824'e kadar da Orta ve Güney Amerika'daki diğer bütün ülkeler bazı küçük koloniler dışında bağımsızlıklarını kazandılar.

Uruguay topraklarında 1811'de Jose Gervasio Artigas liderliğinde İspanya'ya karşı başarılı bir ayaklanma başlamıştır. 1821'de Portekiz Oriental del Río de la Plata Eyaleti'ni Brezilya'ya ilhak etmiştir. Uruguay 1825'te bağımsızlığını ilan etmiş ve Birleşik Río de la Plata Eyaleti (günümüz Arjantin'i) adlı bölgesel federasyona katılmıştır. Söz konusu Birleşik Eyalet Brezilya'ya karşı 500 gün süren bir savaş yürütmüş ancak iki taraf da üstünlük sağlayamamıştır. Bunun üzerine İngiltere'nin aracılığı ile 1828 Montevideo Antlaşması imzalanarak bugünkü Uruguay meydana gelmiştir.

1816'da bağımsızlığını ilan eden Arjantin'in bağımsızlık savaşı Manuel Belgrano ve José de San Martín komutasında İspanya Krallığına bağlı güçlere karşı 1810-1818 yılları arasında uzun süre devam etmiştir.

Şili Eylül 1810'da İspanyol idaresinden ayrılmışsa da mücadele on yıldan fazla sürmüş ve 1826'da son kral yanlısı mevki ele geçirilmiştir. Paraguay Mayıs 1811'de bağımsızlığını kazanmıştır.

Uruguay topraklarında milis kuvvetlerinin komutanlarından Jose Gervasio Artigas liderliğinde bir "Doğu Kuşağı" bağımsızlık hareketi ortaya çıktı. Artigas'ın kuvvetleri İspanyol birliklerini Mayıs 1811'de yenilgiye uğrattılar. Ancak Eyaletler Birliği'nin yönetimi Artigas'ın hareketlerini desteklemiyordu. 8 Ekim 1812'de San Martín komutasındaki ordu Eyaletler Birliği'nin ilk üçlü yönetimini devirdi. Yeni kurulan Eyaletler Birliği Artigas ile beraber hareket etti ve Montevideo'daki İspanyol gücüne karşı birlikte savaştı.

31 Ocak 1813'te Eyaletler Birliği'nin toplanan Genel Meclisi 5 Nisan'da Montevideo'daki kongreye taşındı. Burada Artigas'ın "XIII. Yıl Talimatları" adıyla anılan ilkeleri yayımlandı. Sömürgeciliğe karşı bağımsızlık, monarşiye karşı cumhuriyet, birlik için federalizm ilkelerine dayanıyordu. Ancak sonraki süreçte elitlerin çıkarlarına ters düşen bu

kararlar onların baskısıyla reddedildi. Bunun üzerine Artigas Montevideo'yu terketti. Doğu kuşağında 4 eyaleti yöneten Artigas “Özgür Halklar Birliği” çalışmalarını yürütmekteydi. Ancak İspanyollar ve diğer yerel güçler karşısında direnemeyerek gücünü yitirdi ve Paraguay'da ömrünün sonuna kadar sürgünde kaldı.

Artigas'tan sonra federalistler birlik sağlayamadılar. 1826'da eyaletlerin *federalci* ve *üniterci* olarak ayrıldığı anayasa girişimi yaşandı. 1828'de ise İngilizlerin desteğiyle otuz üç doğulu şefin katıldığı “Uruguay Doğu Devleti” ortaya çıktı. Ancak Güney Amerikalılar arasında devam eden iktidar mücadelesi birlik oluşmasına engel oluyordu. Nihayetinde önemli bir merkez olan Buenos Aires'in galip çıkmasıyla çatışmalar neticelendi. Bundan sonra güçlenen iki merkez Buenos Aires ve Paraguay toprak savaşına giriştiler. Paraguay'ın girdiği iktidar mücadelesi tüm kaynaklarını tüketti ve onu tehdit olmaktan çıkardı.

7.2.5. Orta Amerika Federal Cumhuriyeti

İspanya'nın *Nueva Espana* Genel Valiliği dahilindeki Guatemala birimi arazisi üzerinde kurulmuş; 1823-1838 yılları arasında Cumhuriyetçi demokrasi olarak var olmuştur. Guatemala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Kosta Rica ve Belize Federasyon dahilindeki ülkelerdir. 1838'de başlayan iç savaşta muhafazakârlar liberallere karşı savaşmış; ayrılıkçılar ise bağımsızlık için mücadele etmiştir. 5 Kasım 1838'de Nikaragua ayrılmış, bunu Honduras ve Costa Rica takip etmiştir. 31 Mayıs 1838'de Kongre eyaletlerin kendi devletlerini kurmakta özgür olduklarını ilan etmiştir. 1840'a kadar beş devletten dördü Federasyonu terk etmiştir. En son El Salvador 1841 Şubatında bağımsız bir cumhuriyet olarak ilan edilince Federasyon resmen sona ermiştir.

7.3. Asi Liderler veya “Kurtarıcılar”

Daha önce de bahsedildiği üzere Latin Amerika'da sömürge idaresine son verilerek bağımsız devletler kurulması sürecinde bazı isimler olagnüstü gayret göstermişlerdir. Bunlar Francisco de Miranda'dan Miguel Hidalgo'ya kadar bir grup ihtilalci olup sömürgecilik karşıtı mücadelede sembolleşmişlerdir.

7.3.1. Francisco de Miranda (1750-1816)

Venezuelalı bir ihtilalci olup esas itibariyle İspanyol Amerika'sındaki kolonilerin bağımsızlığını sağlamak yolundaki planları başarısızlığa uğramışsa da bu konuda Simon Bolivar'a öncülük etmiştir. Amacı Latin Amerika'daki bütün İspanyol sömürgelerini bağımsızlaştırmak ve tek birlik altında toplamaktır. 1812'de başarısızlığa uğramış, yakalanarak İspanyollara teslim edilmiş ve dört yıl sonra hapiste ölmüştür.

7.3.2. Simon Bolivar (1783-1830)

Simon Bolivar Güney Amerika'nın 19. Yüzyılın başında İspanya'ya karşı giriştiği hürriyet mücadelesinde ismi en çok ön plana çıkan ve “Büyük Kurtarıcı” olarak anılan devlet adamıdır. Aristokrat bir aileden gelen Simon Bolivar 24 Temmuz 1873 tarihinde bugün

Venezuela'nın başkenti olan Caracas'ta doğmuştur. Bolivar henüz 22 yaşında iken Venezuela'yı İspanya boyunduruğundan kurtarmak için yemin etmişti. Onun bu düşüncesinin şekillenmesinde Aydınlanma Dönemi'nin özgürlük felsefesinden, sömürgeciliğe karşı hürriyet mücadelelerinden ve buna karşı kraliyet tecrübesinden etkilenmesi rol oynamıştır. Halkın çıkarlarının bilge, kültür sahibi ve iyi eğitim almış kişiler tarafından korunması gerektiğine inanıyordu. Ona göre Monarşi, yıkılması gereken köhne bir yapıydı ve adaletsizlik ile despotizmi barındırıyordu.

Bu düşünceleri barındıran Bolivar, 1810 yılında Francisco Miranda'nın başını çektiği ihtilal hazırlıklarına katıldı. Örgütün amacı Venezuela'nın bağımsızlığı ve cumhuriyetçi demokratik yönetimin kurulmasıydı. I. Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Venezuela İspanya ile savaşa girdi. 1812 yılında İspanya ihtilalcileri mağlup etti ve Miranda teslim oldu. Böylece Venezuela tekrar İspanyol sömürgesi haline geldi. Bundan sonra Bolivar ihtilalin başına geçti. İspanyol iktidarını yıkıp yerine güçlü bir merkezi hükümet kurmayı amaçlayan ünlü "Cartagena Manifestosu'nu" yayımladı.

Bolivar, Latin Amerika'nın ancak tüm kesimlerin katılacağı bir birlik ile İspanyol egemenliğinden kurtulabileceğine inanıyordu. Bütün kıtanın birlikte savaşarak ilk önce Venezuela'nın kurtarılması için destek vermesi gerektiğini düşünüyordu. Trujillo Kararnamesi'ni yayımlayarak Amerikalılar ile İspanyolların bu mücadelede kesin olarak ayrılmasına çaba gösterdi. Böylece kraliyetçi ile cumhuriyetçileri birbirinden ayırmaya çalışıyordu.

Ordusunu güçlendirerek ilerleyen Bolivar, 1813'te Karakas'ı ele geçirdi ve burada cumhuriyeti ilan etti. Napolyon savaşlarının bitmesiyle dikkatini Latin Amerika'ya toplayan İspanya, 1814'te cumhuriyetçilerin üzerine yürüdü. Bu durum üzerine 1815 Mayısında Bolivar Jamaika'ya kaçtı. Ancak burada fazla kalmayıp kuvvetlerini topladıktan sonra 1817-1819 yılları arasında İspanyollarla savaştı. Aralık 1819'da Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'ni kurdu ve başkanlığına getirildi. Bu Cumhuriyet Ekvador, Kolombiya ve Venezuela'dan oluşmaktaydı. 1821 yılında da İspanyol egemenliğinin sürdüğü Venezuela kurtarıldı ve bağımsız oldu. Ardından Mayıs 1822'de Ekvador kurtarıldı. Nihayetinde 1824 tarihinde Peru için verilen savaş da kazanıldı ve Latin Amerika'da İspanyol egemenliği kırılmış oldu.

İspanya'nın sömürgeci yönetimine karşı kazanılan zaferlerden sonra Bolivar, Latin Amerika'nın birliğini sağlamak için Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'nin sınırlarını tek bir siyasi irade altında örgütlemek istedi. Bu sınırlar dahilinde tek bir millet ve cumhuriyet rejimi kurularak liberal bir anayasayla yönetilecekti. Ancak Ekvador, Kolombiya, Peru, Venezuela, Bolivya ve Panama'nın oluşturduğu birlik anlaşmazlıklar yüzünden dağıldı. Her biri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu gelişmeler üzerine Bolivar istifasını verdi. Ardından kongre de 11 Mayıs 1830 tarihinde kapanmak zorunda kaldı. Aralık ayında Kolombiya'ya giden Bolivar, 17 Aralık 1830 tarihinde öldü.

7.3.3. Jose de San Martin (1778-1850)

Aristokrat bir aileden gelen San Martin, İspanyol ordusundan yarbay rütbesinde iken ayrılan bir askerdir. Kuzey Afrika'da ve İspanya'da Napolyon'a karşı savaşmıştır. 1811 yılında vatani Arjantin'e dönerek bağımsız bir ordu oluşturmuştur. Eyaletin yüksek temsilcilerini tolayarak bağımsızlığın ilan edilmesini ve bir anayasanın hazırlanmasını sağladı. Daha sonra da 9 Temmuz 1816'da Arjantin bağımsız bir devlet olarak kuruldu. Jose Martin tüm kıtanın kurtuluşunu sağlamayı hedeflemişken Arjantin'in iç savaşı destekleyen tutumu neticesinde "hain" ilan edildi. Peru ve Ekvador'da verdiği mücadelelerden sonra Simon Bolivar ile buluştu.

Jose de San Martin Arjantin'in mali desteğinden yoksun olduğundan Peru'da tutunamadı ve Şili'ye döndü. 1823 yılında San Martin Arjantin'e döndüğünde burada tehdit olarak görüldü. 1824 yılında Fransa'ya sürüldükten sonra 1850 yılında burada öldü. San Martin ölümüne dek ülkesinde önemli bir lider olarak görülmüştür.

7.3.4. Miguel Hidalgo (1753-1811)

Meksikalı Katolik rahip ve Meksika Bağımsızlık Savaşı'nın lideridir. Rahip olarak Meksika'da göreve başladığına halkın fakirliği karşısında etkilenmiş; onlara üzüm ve zeytin yetiştiriciliğini öğretmiştir.

16 Eylül 1810 yılında Guanajuato yakınlarında küçük bir şehir olan Dolore'de krala sadık İspanyollara karşı halkı isyana çağırmıştır (Grito de Dolores/Dolores Çağırısı). Meksika'yı baştan başa gezerek, çoğunluğu çiftçi ve sivillerin oluşturduğu yaklaşık 90 bin kişilik bir ordu toplamıştır. Topladığı ordu talimsiz olmasına rağmen önemli başarılar kazanmış ancak 6000 kişilik iyi eğitilmiş İspanyol birliği tarafından 17 Ocak 1811'deki Calderon Köprüsü Savaşı'nda yok edilmiştir. Hidalgo aynı yılın Temmuz ayında kurşuna dizilmiştir. Savaş sırasında Mexico City şehir meclisinin (*Ayuntamiento*) yasal kralın yokluğunda (çünkü VII. Ferdinand tahttan el çektilmişti ve Napolyon Bonapart'ın en büyük kardeşi Joseph İspanyol tahtına çıkarılmıştı) Vali Jose de Iturrigaray'ın da desteğiyle bağımsızlık ilanı ile başlamış ancak valiye darbe yapılarak, hareketin diğer üyeleri hapse atılmıştır. Mexico City'deki bu başlangıç diğer şehirleri cesaretlendirmiştir. Bundan sonra Dolores'deki isyan başlamıştır.

7.4. Latin Amerika'daki Bağımsızlık Hareketlerine Tepkiler

Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri Avrupa'nın dikkatini çekmiş; 1822 Verona Kongresi'nde Avrupa'daki ayaklanmalara karşı alınacak önlemlerle birlikte İspanyol sömürgelerinin durumu da ele alınmıştı. Özellikle Avusturya, Rusya ve Fransa Latin Amerika'ya müdahale etmek fikrindeydiler. Bu tavra İngiltere ve ABD karşı çıkmıştır. İngiltere burada daha geniş ticari faaliyetler peşindeydi. ABD ise ekonomik ve siyasi nedenlerle bölgeye yönelik bir Avrupa müdahalesini istemiyordu.

Sonuç itibarıyla ABD 1822'de bağımsızlıklarını ilan eden Latin Amerika ülkelerini resmen tanımıştır. *Monreo Doktrini* olarak bilinen pozisyonu ilan ederek, yeni kurulan

devletleri desteklediğini göstermiştir. Bu tutum etkili olmuş ve Avrupa devletleri yeni kurulan devletlerin bağımsızlığını tanımıştır.

Birleşik Devletler halkı, kendilerinin Avrupa boyunduruğundan kurtulma deneyimlerinin yinelenmesi gibi görülen Latin Amerika bağımsızlık hareketine karşı büyük ilgi duydular. Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri, kendi kendini yönetim konusundaki inançlarını destekliyordu. Kamunun büyük baskısı karşısında 1822'de, Başkan James Monroe'ya, aralarında eski Portekiz kolonisi Brezilya'nın da bulunduğu yeni Latin Amerika devletlerini tanıma yetkisi verildi ve kısa zamanda karşılıklı olarak elçiler gönderildi. Anılan tanıma işlemi, onların yasal konumlarını, Avrupa ile mevcut eski bağlarını tümüyle koparmış gerçek bağımsız ülkeler olarak pekiştirdi. Bu sıralarda, Rusya, Prusya ve Avusturya, kendilerini devrime karşı korumak amacıyla, Kutsal İttifak denilen bir birlik kurdular. İttifak, zaman zaman Fransa'nın da katılımıyla, halk hareketlerinin krallıkları tehdit ettiği ülkelere müdahalede bulunarak, isyan dalgasının kendi sömürgelerine de yayılmasını önlemeyi umuyordu. Bu siyaset, halkın kendi geleceğini kendi belirlemesi yolundaki Amerikan ilkesinin karşıt tezini oluşturuyordu.

Kutsal İttifak'ın faaliyetleri sadece Eski Dünya'da yer aldığı sürece, bu durum Birleşik Devletler'de kaygı yaratmıyordu. Ancak, İttifak, eski kolonilerin İspanya'ya geri verilmesine ilişkin niyetini açıklayınca, Amerikalılar bundan büyük kaygı duydular. Latin Amerika ile ticaretin çok büyük çıkar sağladığı İngiltere de, kendi açısından, İspanya'nın imparatorluğunu yeniden kurmasını önlemeye kararlıydı. Londra, Latin Amerika'ya verilmiş bulunan İngiliz-Amerikan garantilerinin uzatılmasını zorluyordu. Buna karşılık, Dışişleri Bakanı John Quincy Adams, Monroe'yu tek taraflı harekete geçmeye ikna etti: "Bir İngiliz savaş gemisinin izinde giden bir filika olmaktansa, ilkelerimizi açıkça Rusya'ya ve Fransa'ya bildirmemiz hem daha içten hem de daha saygın bir davranış olur."

İngiliz donanmasının Latin Amerika'yı Kutsal İttifak'a ve Fransa'ya karşı savunacağını öğrenen Başkan Monroe, Aralık 1823'te Kongre'deki yıllık konuşmasını fırsat bilerek, Avrupa'nın Amerikalılar üzerindeki egemenliğini daha fazla yaymasını reddeden ve ileride Monroe Doktrini olarak tanımlanacak olan açıklamasını yaptı: "...Amerika kıtaları, bundan böyle Avrupa güçlerinden herhangi birinin gelecekteki kolonileştirmesine konu olamaz. Kendi siyasal sistemlerini bu yarı kürenin herhangi bir yerine yaymak için yapacakları her girişimi, barış ve güvenliğimiz için tehlike olarak görürüz. Herhangi bir Avrupa gücünün mevcut kolonilerine ya da onlara bağlı topraklara hiç müdahale etmedik ve etmeyeceğiz. Buna karşın, bağımsızlığını ilan etmiş ve sürdürmüş olan ve bağımsızlığını tanımış bulunduğumuz hükümetler aleyhine, onları baskı altına almak ya da geleceklerini herhangi bir biçimde denetlemek amacıyla herhangi bir Avrupalı güç tarafından girişilecek herhangi bir müdahaleyi, Birleşik Devletlere karşı dostluk dışı bir davranıştan başka bir hareket gibi göremeyiz."

Monroe Doktrini, Latin Amerika'daki bağımsızlığına yeni kavuşmuş cumhuriyetlere karşı bir dayanışma duygusunun açıklanmasıydı. Buna karşılık olarak, anılan ülkeler de yeni anayasalarını çok kez Kuzey Amerika modelini örnek alıp hazırlayarak, Birleşik Devletler'e karşı duydukları siyasal yakınlığı sergilediler.

Latin Amerika ülkeleri tarafından kazanılan bağımsızlığın ilk yıllarında her ne kadar görünüşte siyasi bağımsızlık elde edilmiş olursa da ekonomik anlamda bağımlı olmaktan kaçınılamadı. Çünkü özellikle ABD ve İngiltere tarafından bağımsızlıklarını elde etmeleri için desteklenen çoğu Latin Amerika ülkesi zamanla yine başta bu iki ülkenin yegane pazarı ve hammadde üreticisi durumuna geldiler. Bunun sonucunda ABD ve İngiltere'nin ekonomik egemenlikleri altına giriyorlardı. Bağımsızlığına yeni kavuşan bu devletlerin borçlanmaları yeni gelişen farklı bir sömürgecilik anlayışının başlangıcına işaret etmekteydi.

Uygulamalar

Uygulama:

Monreo doktrininin ABD dış siyasetine etkileri hakkında araştırma yapınız..

Kazanım:

1. Latin Amerik'daki bağımsızlık hareketleriyle Panamerikanizm arasında ilişki kurulacak.

Uygulama Soruları

1. Monreo doktrinin getirdiği prensipler ABD'de ne zaman terk edilmiştir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Napolyon'un 1807'de Portekiz ve akabinde İspanya'yı işgal etmesi bu iki ülkenin Güney Amerika'daki sömürgeleri için, bağımsızlığa giden yeni bir sürecin habercisidir. Bununla birlikte Amerika'nın güneyinde ilk başarıyla sonuçlanan isyan biraz daha önce Haiti'de başlamıştır (1791-1804). 1807 sonrasındaki isyan hareketleri için söylenmesi gereken şey aslında bunun bir isyan dalgası olduğu ve bu sırada öne çıkan bazı isimlerin bölgede bugün bağımsız olan birçok ülkenin bağımsızlık mücadelesinde aynı anda rol almış olmasıdır. Bu isimler arasında en fazla ön plana çıkan Simon Bolivar olmuştur. Öte yandan Latin Amerika'nın bağımsızlık hareketi ve bunun başarıya ulaşarak dönemin sömürgeci devletlerince kabul edilmesinde kısa bir süre bağımsızlığını kazanan Amerika Birleşik Devletleri ve onun eski sahibi İngiltere'nin önemli katkıları olmuştur.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi Haiti'nin bağımsızlığını kazandığı isyana liderlik etmiştir?
  - a) Francisco de Miranda
  - b) Toussaint L'Ouverture
  - c) Jose Gervasio Artigas
  - d) Miguel Hidalgo
  - e) Jose de San Martin
- 2) Meksika'da bütün isyancı grupların birleşmesiyle oluşturulan ordu aşağıdakilerden hangisidir?
  - a) Bağımsızlık Savaşçıları
  - b) Katolik Güven Birliği
  - c) Üç Güven Ordusu
  - d) Üç Grubun Askerleri
  - e) Bağımsız Katolik Birliği
- 3) Napolyon tarafından tahtlarından uzaklaştırılan İspanya ve Portekiz krallarının tahtlarına iade kararının alındığı uluslararası toplantı hangisidir?
  - a) Londra Konferansı
  - b) Paris Konferansı
  - c) Verona Kongresi
  - d) Berlin Kongresi
  - e) Viyana Kongresi

- 4) “Doğu Kuşağı” bağımsızlık hareketi kimin liderliğinde ortaya çıkmıştır?
- Jose Gervasio Artigas
  - Simon Bolivar
  - Jose de San Martin
  - Miguel Hidalgo
  - Francisco de Miranda
- 5) Aşağıdakilerden hangisi 1823-1838 yılları arasında hüküm süren Orta Amerika Federal Cumhuriyetine dahil ülkelerden biri değildir?
- Honduras
  - Kosta Rica
  - El Salvador
  - Brezilya
  - Guatemala
- 6) Simon Bolivar günümüzde Latin Amerika’daki hangi ülkelerin bağımsızlığını kazanmasında rol oynamıştır?
- 7) Brezilya İmparatorluğu kim tarafından nasıl kurulmuştur?
- 8) Monreo Doktri’nin Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasındaki rolü nedir?
- 9) İngiltere’nin Latin Amerika’daki bağımsızlık hareketleri karşısındaki farklı tutumunun nedeni nedir?
- 10) Verona Konferansı’nda Latin Amerika’daki bağımsızlık mücadelelerine yönelik nasıl bir karar alınmıştır?

Cevaplar

1)b, 2)c, 3)e, 4)a, 5)d

8. AFRİKA'DA KURULAN SÖMÜRÜ DÜZENİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1. Afrika'daki Siyasi Tablo ve Avrupalı Güçler
- 8.2. Afrika'daki İlk Sömürgeciler: Portekiz ve İspanya
- 8.3. Ondokuzuncu Yüzyılda Afrika'nın Paylaşılması
  - 8.3.1. Portekiz
  - 8.3.2. İspanya
  - 8.3.3. Fransa
  - 8.3.4. İngiltere
  - 8.3.5. Almanya
  - 8.3.6. Belçika
  - 8.3.7. İtalya

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Afrika tarihinde ilk kolonileşme hareketleri ne zaman başlamıştır?
2. Afrika'nın sömürgeleştirilmesiyle köle ticareti arasındaki ilişki nedir?
3. 19. Yüzyılda Afrika'da en fazla sömürgeye sahip iki devlet hangisidir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sömürgecilerin gelişi sırasında Afrika'daki siyasi durum	Afrika'daki yerel siyasi teşekküllerin durumunun anlaşılması	Okuma, araştırma
Portekiz ve İspanyolların Afrika'da sömürgecilik faaliyetlerini başlatması	Kıtaya ilk gelen Portekiz ve İspanyolların Afrika'daki sömürgecilik hareketlerinin öğrenilmesi	Okuma, araştırma
19. yüzyılda Afrika'nın paylaşılması	19. yüzyılda Afrika'nın paylaşılmasındaki tutumun anlaşılması	Okuma, tartışma
Afrika'da her bir sömürgeci devletin elde ettiği alan	Afrika'da sömürgeci devletlerin toprak dağılımının görülmesi	Okuma, harita üzerinde çalışma

Anahtar Kavramlar

- Batı Afrika
- Köle ticareti
- Afrika ekişmesi
- H. M. Stanley
- İslamiyet

Giriş

Dünya'nın ikinci büyük kıtası olan Afrika, Avrupa kıtasının üç misli büyüklüğünde bir yüz ölçümüne (yaklaşık 30.2 milyon km²) sahiptir. Kuzeyinde Akdeniz; kuzeydoğusunda Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı; batısında Atlas Okyanusu; güneydoğusunda Hint Okyanusu yer alır. Coğrafi açıdan Madagaskar Adası Afrika'nın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Günümüzde üzerinde bulunan elliden fazla bağımsız devletin tamamı yakın tarihlere kadar değişik Avrupalı devletlerin sömürgesiydiler.

Afrika kıtasında geçtiği topraklara hayat kaynağı sağlayan birçok nehir yerleşimin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. En büyükleri Nil, Kongo, Nijer, Zambezi, Oranj, Limpopo, Volta, Senegal ve Ubangi olan söz konusu nehirler geçtikleri bölgeleri sadece iklim ve coğrafya bakımından şekillendirmekle kalmamışlar, aynı zamanda kıtanın içlerine yönelik sömürgecilik hareketlerinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Söz konusu nehirler ve Tinbüktü gibi Afrika'nın iç kısımlarında yer alan bazı şehirler hakkında birtakım söylentiler ve varsayımlar mevcut olmakla birlikte bunların tam konumları ve buraya giden yollar hakkında Avrupa bilgi sahibi değildi. Avrupalılar 18. yüzyılın sonlarında Afrika'nın iç bölgelerine ilgi duymaya başlamışlardır. Bunun üzerine ilk dönemde, özellikle önemli nehirlerin kaynaklarını keşfetmek için çeşitli dernekler kurulmuştur. Genellikle Hıristiyanlığı yaymak için kilisenin ve sömürgecilik amacıyla hükümetlerin destekledikleri coğrafya dernekleri Afrika'nın iç bölgelere keşif seferleri düzenlediler. Bu seferlerden ilkinde İskoçyalı Mugno Park, Ségou'da (Mali) uzun süredir aranılmakta olan Nijer Nehri'ne ulaşmıştır. Park seyahati sırasında karşılaştıklarını kaleme aldığı seyahatname aracılığı ile kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu ilk seyahat bir taraftan Avrupa kamuoyunda bölgeyi tanımaya yönelik üst düzey bir ilgiye yol açtığı gibi hükümetlerin bu konuda fazlasıyla etkilemiştir.

Şekil 12: Afrika Ülkeleri

6.650 km uzunluğuyla dünyanın en uzun akarsuyu olan Nil Nehri Ekvator yakınlarında, Doğu Afrika göller bölgesinde doğar ve çeşitli kollara ayrılarak kuzeye doğru akarak Akdeniz'e dökülür. Nil Nehri söz konusu güzergah boyunca Tanzania, Burundi, Ruanda, Zaire, Kenya, Uganda, Etiyopya, Sudan ve Mısır topraklarını etkilemektedir. Atlas Okyanusu'na dökülen Kongo Nehri Orta Batı Afrika'nın en uzun nehridir. Kongo Nehri akarsuların bölgedeki yerleşime olan etkisine güzel bir örnek oluşturmuştur. Şöyle ki şu anda günümüzde Kongo Demokratik

Cumhuriyeti'nin başkenti Kinshasa ile Kongo Cumhuriyeti'nin başkenti Brazzaville nehrin iki yakasında karşı karşıya bulunan iki başkenttir. Bu yönüyle de dünyada birbirine en yakın başkentlerdir. Batı Afrika'nın en büyük nehri olan Nijer Nehri Gine, Mali ve Nijer'den geçerek Nijerya topraklarından Atlas Okyanusu'nun bir kolu olan Gine Körfezi'ne dökülür. Batı Afrika'da Gine Körfezi'ne dökülen bir diğer akarsu Volta Nehri'dir. Bu nehir Burkina Fasa ve Gana'yı etkiler. Atlas Okyanusu'na dökülen Senegal Nehri Senegal, Moritanya, Mali ve Gine'yi etkiler. Zambezi Nehri Orta Afrika platosunda doğarak Hint Okyanusu'na dökülür. Güzergâhı boyunca Angola, Zambiya, Zimbabve ve Mozambik topraklarını etkiler. Orta Afrika'da önemli diğer iki akarsu ise Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzeyinde sınırı aşarak Çad Gölü'ne dökülen Sari Nehri ile güneyinde Kongo Nehri'nin kollarından biri olarak yer alan Ubangi Nehri'dir. Oranj (Orange) Nehri Güney Afrika'nın en uzun nehridir, Atlas Okyanusu'na dökülür. Limpopo Nehri Güney Afrika'nın ortasından başlayarak, doğuya doğru akarak Hint Okyanusu'na dökülen bu nehir Güney Afrika Cumhuriyeti, Botswana, Zimbabve, Namibya ve Mozambik topraklarını etkiler.

Afrika Kıtası'nın kolonize edilmesini tarihi süreç içinde kabaca üç döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki milattan önceki dönemde başlayan Fenike ve Yunan kolonizasyonudur.

Afrika'nın Akdeniz kıyıları MÖ 1. Bin yılda Fenikeliler ve Yunanlılar tarafından kolonize edilmiştir. Bu kolonizasyonun en parlak örneği Kartaca'dır. Fenikeliler tarafından 814'te kurulmuş olan Kartaca yüzyıllar boyunca sürdürdüğü önemli bir ticaret merkezi olma konumunu MÖ 2. yüzyılda Roma hâkimiyetine girene kadar devam ettirmiştir. Pös Savaşlarının üçüncüsünde Kartacalıları yenen Roma (MÖ 146) Kuzey Afrika kıyılarını ele geçirerek burada on dokuz yeni koloni kurmuştur. Bu arada Afrika adı da ilk defa Kartaca savaşları sırasında Romalılar tarafından kullanılmıştır.

İkinci dönem Coğrafi keşifler sonrasında Portekiz ve İspanyollar tarafından başlatılan ve ilerleyen yüzyıllarda diğer Avrupa güçlerinin katıldığı; sadece kıtanın kıyı bölgelerinde üsler, ticaret merkezleri, depo ve çiftlikler kurularak, uzun yıllar köle, değerli maden, baharat ve palmye yağı ticaretinin yapıldığı dönemdir. Bu dönemde kıtanın iç kesimlerine ilgi duyulmamıştır. Afrika kıtasının iç kısımlarının nispeten geç bir tarihte kolonileştirilmesinin bazı önemli coğrafi gerekçeleri de söz konusudur. Bunlar kıtada bulunan kuzeyde Büyük Sahra, güneyde Kalahari ve Namib türü çöllerin, iç kısımlara girmeyi kolaylaştıracak nehirlerin olmayışı, bazı bölgelerdeki yüksek dağ gruplarının varlığıdır. Kıtadaki akarsularının yaklaşık üçte birinin dışarıya akışı yoktur. Dışa akışı olmayan kapalı havzaların en büyüğü Çad Gölü havzasıdır.

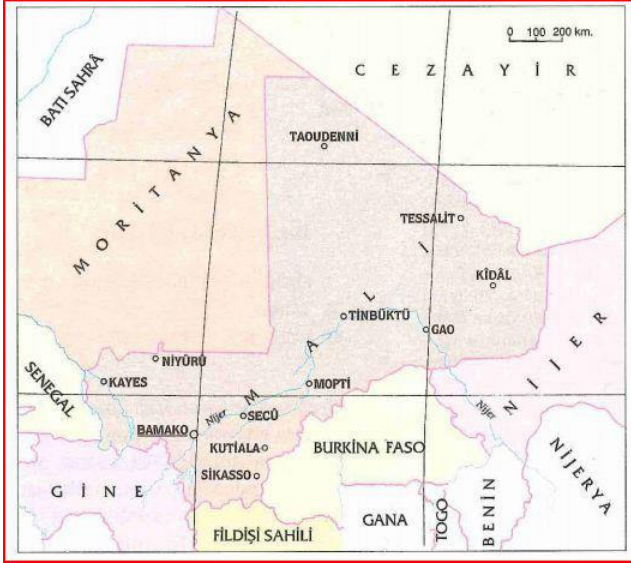
Üçüncü dönem ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köleliğin yasaklanması, sanayi devrimi ve yeni sömürgecilik anlayışı gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle başlayan Afrika kıtasının paylaşılması konusunda yüksek dozlu rekabetin söz konusu olduğu 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlamıştır. Üçüncü dönemin ön plana çıkan yönü Afrika kıtasının içlerine yapılan seyahatlerle bölgeyi tanıyan sömürgeci güçlerin sahillerdeki hakimiyetlerini hızla fiilî işgal yoluyla iç kesimlerde olabildiğince geniş alanlara yayma mücadeleleri olmuştur.

8.1. Afrika'daki Siyasi Tablo ve Avrupalı Güçler

Büyük bir kıta parçası olan Afrika'da çok sayıda etnik grup yer almakta, bir kaç bin dil konuşulmaktadır. Bu grupların büyük çoğunluğu kendilerine ait bağımsız bir yönetime sahiptiler. Bunların içinde kıtada sınırlarını genişleterek güçlü ve büyük devletler kuranlar da olmuştur. Afrika'nın en eski tarihi Mısır'da gerçekleşen uygarlıkla başlamaktadır. Bölge insanlık tarihinin en eski yerleşimlerinden birine sahne olmuş ve uygarlığın beşiği olarak kabul edilmiştir. Afrika kıtasının batı Akdeniz kıyılarında ise MÖ 1. bin yılda, yukarıda bahsolunan Fenike ve Yunan yerleşimleri başlamıştır. Dolayısıyla Mısır'dan Fas'a kadar olan Kuzey Afrika sahilleri Afrika'nın bilinen en eski tarihine sahiptirler. Bu bölgedeki siyasi gelişmeler bir süre sonra Afrika kıtasının iç kısımlarını da etkilemiştir. Bu süreçte Kuzey Afrika'nın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler modern Afrika tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Afrika'nın İslamiyet ile tanışması Mısır'ın fethiyle (641) başlamış ve İslam dini 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzeybatıdan kıtanın iç kısımlarına doğru ilerlemiştir. Müslüman coğrafyacılar, 8. yüzyıldan itibaren Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Senegal ve Gambia'dan doğuda Habeşistan'ın batı sınırlarına kadar uzanan ve Büyük Sahrâ'nın güneyinde kalan İslâmiyetin nüfuz alanındaki geniş bölgeye *Bilâdüssûdân* adını vermişlerdir. 11. yüzyıldan itibaren Bilâdüssûdan'da Mali, Kânim (11. yüzyıl), Bornu, Bagirmi, Vaday (Çad) ve Hevsa (16. yüzyıl) sultanlıkları kurulmuştur. Bunların değişik zamanlarda güneyle irtibatları sayesinde İslâm Kongo'ya kadar tesir etmiştir. Asıl İslâmlaşma ise 19. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Afrika sahillerindeki Arap ve Sevâhilî etkileriyle başladı. Doğu Afrika sahilindeki müslüman tüccarlar Afrika'nın doğusunda yer alan Büyük Göller bölgesinin batısına geçerek İslâmiyet'i yaydılar.

Bu süreçte bölgede Müslümanlar tarafından kurulan devletlerin bazıları hem güçleri hemde ulaştıkları sınırlar bakımından dikkat çekmektedir. 1230'larda Batı Afrika'da, çağının en müreffeh devleti olan Mali İmparatorluğu kurulmuştur. Kısa sürede topraklarını Bambuk, Aşağı Senegal ve Gambia'ye doğru ilerleyerek sınırları Atlas Okyanusu sahillerine kadar genişlemiştir. 14. yüzyılın ortasında Mali İmparatorluğu'nun sınırlarının bugünkü Nijer Devleti'nin başşehri Niamey'den başlayıp Valata-Aravan üzerinden Atlas Okyanusu'na; kuzeyden Tişit, Tadmekka ve Takedda hattından güneydeki Ekvator ormanına kadar uzanmaktaydı. Bölgede daha önce mevcudiyeti bilinen Songay Devleti'nin 15. yüzyılın ortalarında Mali'den bağımsızlığını kazanmaları neticesinde kurulan Songay İmparatorluğu özellikle 16. yüzyıllarda gücünün zirvesine erişerek, gerek Afrika tarihi gerekse Afrika'daki İslam idaresinin tarihi düşünüldüğünde en geniş sınırlara sahip, müreffeh bir devlet konumuna yükselmiştir. O kadar ki Sultanlarından Muhammed Ture (1493-1528) 1495'te çıktığı hac seyahati esnasında 100.000 altın sadaka dağıtmış ve kendisine Bilâdüssûdan'ın halifesi unvanı verilmiştir.

Şekil 13: Mali

Günümüz Çad Devleti sınırları içinde kurulan Kânim Sultanlığı, 14. yüzyılda merkezini Bornu'ya taşıyarak Kânim-Bornu Sultanlığı adını aldı ve yaklaşık altı asır boyunca, bugün Nijerya, Nijer, Orta Afrika ve Çad'ın bulunduğu topraklarda etkili oldu. Fas'taki Sadi Sultanlığı tarafından Songay İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonar (1591) Bilâdüssûdan'ın tek büyük devleti olarak Kanim-Burno Sultanlığı kalmıştır. Bu arada Kuzey Afrika'yı fetheden Osmanlı Devleti Büyük Sahra'nın güneyindeki İslam devletleriyle komşu olmuş ve doğrudan temas sağlamıştır. Osmanlı Devleti Bilâdüssûdan bölgesiyle

münasebetlerini Trablusgarp, Tunus ve Cezayir eyaletleri üzerinden yürütmüştür. Trablusgarp eyaletine bağlanarak sancak olarak teşkilatlandırılan Fizan (1571), Büyük Sahrâ çölünün güneyinde kalan müslüman sultanlıklarından gelen hac ve ticaret kervanları için bir buluşma yeri idi. Akdeniz sahilinden gelen Avrupa malları ile Nijerya ve çevresinden gelen Bilâdüssûdan malları Fizan'ın Merzûk ve Gât gibi kasabalarındaki pazarlarda takas ediliyordu.

Osmanlı Devleti Afrika'ya doğudan, Kızıldeniz sahillerinden de girmişti. 1517'de Mısır'ı ele geçirdikten sonra Doğu Afrika'ya yönelmiş ve Portekiz tehdidi karşısında Kızıldeniz'de gerçekleştirdiği deniz seferleri neticesinde bölgeyi tam manasıyla kontrol altına alabilmek için Habeşistan'a sefer düzenlemiştir (1554). Özdemir Paşa'nın iç bölgelerde uzun süre devam eden askerî operasyonları neticesinde bugünkü Eritre ile Etiyopya'nın kuzeybatına kadar olan bölgede hakimiyet tesis edilmiştir (1560). Böylece Habeşistan'ın alınmasıyla Mısır sınırından itibaren Sudan'ın bir kısmı ile Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali'yi içine alan idarî bölge Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlı hakimiyeti Doğu Afrika'daki en ileri sınırlarına 16. yüzyılda ulaşmışlardır. Sonraki dönemde bölgedeki Osmanlı hakimiyetinde kademeli bir gerileme yaşanmıştır.

Şüphesiz oldukça geniş bir toprak parçası olan Afrika'da farklı inanç sistemi ve etnik gruplar tarafından kurulan birçok devlet söz konusudur.

15. yüzyıldan itibaren bugünkü Nijerya'nın batısı ve kuzeyinde ortaya çıkarak zamanla Batı Afrika'nın en büyük devletlerinden biri konumuna yükselen Oyo İmparatorluğu sadece o dönemde Yoruba bölgesinde (bugün Nijerya, Benin ve Togo'yu kapsayan bölge) bulunan diğer krallıklar üzerinde değil civardaki Dahomey Krallığı gibi devletler üzerinde de hakimiyet kurmuştur. Özellikle trans-sahra ve trans-Atlantik ticaretinde, coğrafi konumlarının kendilerine sağladığı avantajı değerlendirip aracılık yaparak ve elde ettikleri büyük vergi gelirleri sayesinde oldukça zenginleşmişlerdir. Tuz, deri, fildişi, at, kola cevizi, kumaş ve elbette köle ticaretin başlıca kalemlerini oluşturuyordu. Söz konusu ticarî yoğunluk Oya İmparatorluğu'nun orduyu

ihmal etmesine neden olmuştur. 18. yüzyılın ortalarında başlayan hanedan içi mücadeleler neticesinde zayıflamış, daha sonra Dahomey isyanı ve Fülani saldırıları neticesinde gücünü kaybetmiştir. 1888’de İngiliz protektorası olmuştur.

Şekil 14: 1700'ler itibariyle Oyo İmparatorluğu

Dahomey Krallığı, Batı Afrika’da bugünkü Benin topraklarında 1600-1894 yılları arasında hüküm sürmüştür. Esasında bir süre Oyo İmparatorluğu’nun idaresi altında kalmış ancak bu imparatorluğun zayıf düşmesi neticesinde 18. ve 19. yüzyıllarda bölgesel güç olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde Oyo İmparatorluğu’na olan haraçgüzar statüsünden kurtularak bağımsız olmuştur. Fransızların 19. yüzyılın sonlarında Batı Afrika’da kurmaya çalıştığı hakimiyet ve ticarî ağ Dahomey İmparatorluğu ile bu devleti karşı karşıya getirmiştir. 1890 ve 1892-94 yılları arasında gerçekleştirilen iki savaşı kaybederek Fransız Dahomey’i adıyla bu ülkenin sömürge yönetimine dahil olmuştur.

Erken modern dönemde ateşli silah kullanmalarının avantajıyla Gana merkezinden bugünkü Fildişi Sahili’ne kadar olan bölgeyi kontrol altına alan Aşanti İmparatorluğu bulunuyordu. Özellikle sınırlarının Gine Körfezi’ne kadar genişlemesiyle bölgede faaliyet gösteren Avrupalılarla ticarî ilişkilere başlamışlardır. İlk dönemde Portekiz ve Hollandalılar yürütülen bu ilişkilerde altın, fildişi, köle ticareti öne çıkmaktaydı. Atlas Okyanusu kıyılarında gelişen bu ticaret Afrika içlerinde Aşanti gibi imparatorlukların yükselmesine imkan sağlamıştır. İngilizler ilk defa 1820’de Aşanti İmparatorluğu’nun başkenti Kumasi’ye konsolos atamışlardır. Konsolos Joseph Dupuis ve Thomas Bowdich’in çabalarıyla Aşantilerle bir antlaşma yapılmıştır. Bu esasında sömürgeci güçlerinin nüfuz alanları oluşturup bölgedeki ticaret üzerinde tekel oluşturmak adına yaptıkları yüzlerce anlaşmadan biriydi. Örneğin sadece Fransa on dokuzuncu yüzyılın başlarından 1914’e kadar Afrikalılarla 344 antlaşma imzalamıştır. İngilizler 1896’da Aşanti toprakları ilhak ettiler, liderlerini sürgüne gönderdiler. Burayı resmen Altın Sahili kolonisi ilan ettiler. Kumasi şehrinde daimi İngiliz temsilciliği açıldı. Aşanti İmparatorluğu Ocak 1902’de İngiliz protektorası oldu.

Güneybatı Afrika kıyılarında, daha sonra bir bölümü Portekiz Batı Afrikası veya Portekiz Angolası olarak adlandırılacak bölgede Ndongo Krallığı (bugünkü Angola toprakları), Loango Krallığı (bugünkü Kongo Cumhuriyeti'nin batı kısımları) ve São Salvador merkezli Kongo Krallığı ve Kasanze Krallığı gibi diğer bazı ufak devletler ve krallıkların yer alıyordu. Bunlardan en güçlüsü Kongo Krallığı olup önceleri Ndongo krallarının bunların vassalı olduğu anlaşılıyor. Loango ise 16. yüzyılda bağımsız bir krallık olmuştur. Kongo Krallığı'nın varlığı 14. yüzyılın sonlarına kadar gitmektedir. Kongo Krallığı Orta batı Avrupa'da, bugünkü Kuzey Angola, Kabinda, Kongo Cumhuriyeti ve Demokratik Kongro Cumhuriyeti'nin batı toprakları ve Gabon'un en güney kısmını içine alan genişlikte bir coğrafya üzerinde hakimiyet sağlamıştır. Portekizliler bölgeye ilk defa 1483'te gelmişler ve ilerleyen süreçte kıyı bölgesinde yerleşmişlerdir. Bugünkü Angola'nın başkenti Luanda Portekizliler tarafından 1575'te kurulur ve Portekiz ticaretinin merkezi olur. Her ne kadar Kongo kralı Katolikliği kabul etmiş ve devlet destekli bir kilise teşkilatı kuruluşu da bu inanç birliği Portekiz ile uzun süre devam edecek bir savaşlar zincirinin çıkmasını engelleyememiştir. 17. yüzyılda kıtanın iç kısımlarındaki ticareti hiçbir engel olmaksızın kontrol edebilmek için Portekizlilerin başlattığı (1622) savaş ve akabindeki diğer iki savaş 1650'lere kadar Kongo Krallığını ciddi oranda yıpratmıştır. Söz konusu savaşlardan sonra krallıkta yaşanan iktidara sahip olma kaynaklı uzun süreli savaşlardan yararlanan Portekiz yaptığı anlaşma ile krallığı resmen kendisine bağlamıştır (1857). Nitekim 19. yüzyıla kadar birşekilde bağımsız kalmayı başaran bu geniş krallığın toprakları 1884-1885 Berlin Kongresi'nde büyük ölçüde Portekiz, Fransa ve Belçika arasında bölünmüştür.

Büyük Göller Bölgesi'nde bugünkü Uganda sınırlarında Ganda kabilesi tarafından Buganda Krallığı kurulmuştur. İlk kralının 13. yüzyıl başlarında tahta çıkan Kato Kimera olduğu bilinmektedir. Başlangıçta küçük bir krallıkken 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin en büyük krallığı haline gelmiştir. Krallar "bataka" dedikleri her klandan bir kadınla evlendiklerinden klanlar arasında eşitlik sağlanmış oluyor ve krallığın arazilerinin tamamı ona ait sayılıyordu. 1840 yıllarından itibaren Zengibar Sultanlığı ile ilişkilerin başlaması üzerine Doğu Afrika sahilleriyle ticaret yaygınlaşınca ülkede refah arttı. Zengibar'dan bölgeye gelen Müslüman tüccarlar sayesinde bölgede İslamiyet yayılmaya başlamış, hatta bir ara Kral I. Mutasa'ya (1854-1884) döneminde devletin resmi dinî ilan edilmiştir. Bununla birlikte önce 1875'te bölgeyi ziyaret eden İngiliz gazeteci Henry Morton Stanley'in etkisiyle I. Mutasa İslam dinini terk etmiştir. Akabinde, 1877'de İngiliz Protestanları ve 1879'da Fransız Katolikleri adına Beyaz Babalar adlı misyoner grupları Büyük Göller bölgesine gelip faaliyete başladılar. Böylece bölgenin sömürülmesine yönelik altyapı kısa sürede hazırlanacaktır. Nitekim I. Mutasa'nın ölümü üzerine yerine oğlu Muvanga (Mwanga) misyonerler tarafından kral ilân edilmiş; imzalatılan himaye antlaşması ile bölgenin sömürgeleştirilmesi imkanı sağlanmıştır.

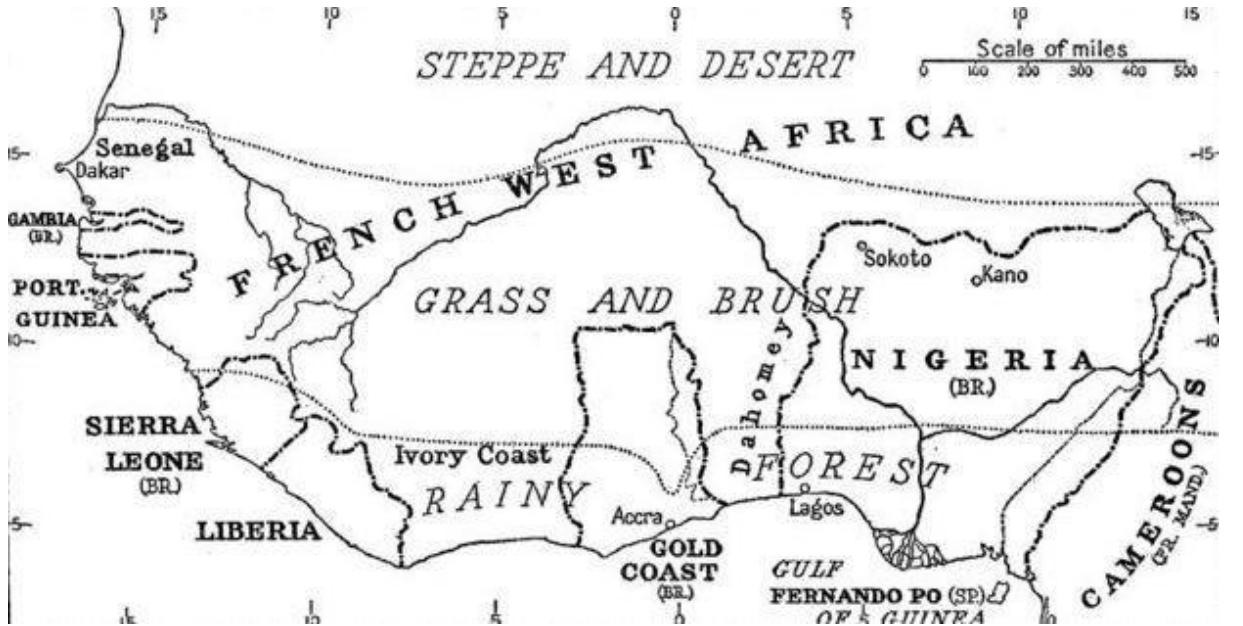
Portekizliler 15. yüzyılda Doğu Afrika'ya geldiklerinde bölgede sınırları bugünkü Zimbabve ile Mozambik'in de bir kısmını içine alan bir imparatorlukla karşılaşmışlardır. Bu imparatorluk 11. Yüzyıldan beri bölgede gelişen Karanga medeniyetinin siyasi teşekkülüydü. Portekizliler, bir süre sonra Hristiyanlığı kabul eden Karanga Kralı Mwene Mutapa'ya nispetle bu devlete kralın isminin Portekizce telaffuzu olarak *Monomotapa* adını vermişlerdir.

Özetlemek gerekirse Afrika kıtasının farklı bölgelerinde tarih içinde değişik siyasî teşekküller var olmuştur. Bunların arasında, yukarıda bahsedilen bir kısım devletler topraklarını genişleterek hakimiyet sahalarını oldukça geniş alanlara taşımışlar ve birer imparatorluğa dönüşmüşlerdir. Buradan anlaşılması gereken Avrupalıların Afrika kıtasına ulaştıkları ilk dönemden itibaren burada organize olmuş, bir idarî düzene sahip devletler bulunmaktaydı. Nitekim 19. yüzyılda sömürgecilik hareketlerini Afrika kıtasının içlerine doğru genişleten Batılı sömürgeciler kendi nüfuz alanı olarak gördükleri yerleri fiilen işgal etmek istediklerinde, buralarda hüküm süren devletlerle karşılaşmaya kalmışlar ve çatışmışlardır.

8. 3. Afrika'da Modern Sömürgeciliğin İlk Dönemi

Afrika'ya yönelik sömürgecilik hareketleri uzun yüzyıllar Atlas ve Hint Okyanusu kıyılarında yoğunlaşmış, kıtanın iç kısımlara doğru genişleyememiştir. İspanyollar ve Portekizliler her ne kadar Akdeniz kıyılarında Fas, Tunus gibi yerleri ele geçirmeyi denemişlerse de Osmanlı Devleti ile giriştikleri mücadelede başarısız oldukları için bu girişimlerinden sonuç alamamışlardır.

Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına gelen Avrupalı güçler sahil boyunca elde ettikleri yerlere kaleler inşa etmişler, antrepo ve ticaret merkezleri kurmuşlardır. İlk dönemlerdeki canlılığını giderek kaybeden altın ticareti yerini 17-18. yüzyıllarda fildişi; baharat, palmiye yağı ve özellikle köle ticaretine bırakmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Portekiz ve Fransız kâşif tüccarlar Afrika'nın Atlas Okyanusu sahillerini ticarî bakış açısıyla bölgelere ayırmışlardır. Bu bölgeler aynı zamanda ilk dönemde yürütülen sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı coğrafyayı göstermektedir. İsimlendirmelerden anlaşılacağı üzere bölümlenmede ilgili kısmın ana ticarî faaliyeti dikkate alınmıştır.

Şekil 15: Batı Afrika

1) Fildişi Sahili

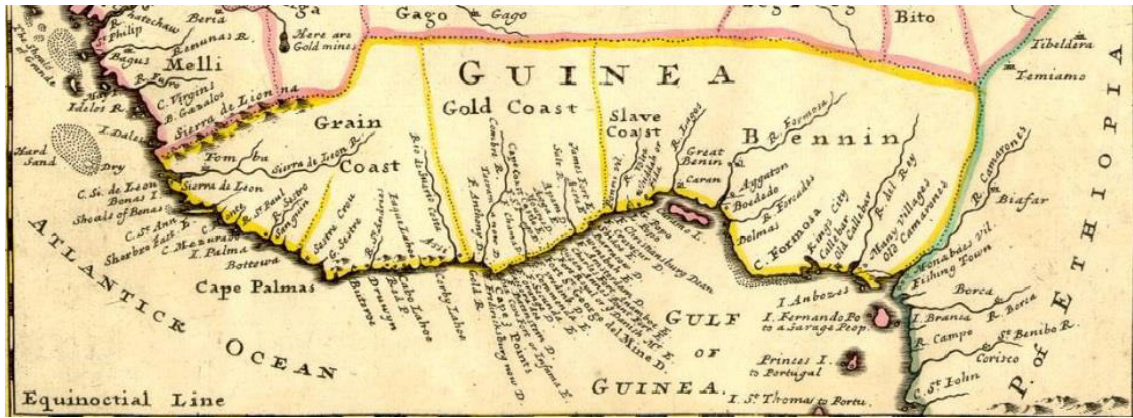
Fransızlar tarafından Côte d'Ivoire, Portekizlilerce *Costa do Marfim* olarak adlandırılan ve her ikisinde de Fildişi Sahili anlamına gelen bölge Yeşil Burun Gine'si olarak bilinen Yukarı Gine ile Aşağı Gine arasında yer alıyordu. Batı Afrika sahillerinin bu bölümündeki ticarî faaliye temelde fildişine dayandığından bölgeye Fildişi Sahili ismi verilmiştir.

2) Biber Sahili

Palmas Burnu ile Mesurado Burnu arasındaki bölge bölgede bulunan Biber Sahili ismini Afrika acı biberinden (*Aframomum melegueta*) almıştır. *Malageta biberi* olarak da bilinen söz konusu biber İngiliz ve Fransızlar tarafından cennet tanesi (Grains of Paradise) olarak adlandırılmış ve bu ismin kısaltması olarak bölge ilerleyen dönemlerde Tane Sahili (Grain Coast) şeklinde da anılmıştır. Bölge bugünkü Liberya'yı kapsamaktadır. Saint-John Irmağı (Buchanan)'ndan Harper'a kadar olan yerin Biber Sahili olarak çağırılması baharatın ticarî önemine bir işarettir. Bazı kaynaklarda Biber Sahillerinin sınırları Sierra Leone ve Fildişi Sahili'ni de içeren şekilde gösterilmiştir. Bu da söz konusu ticarî faaliyetin uzandığı en son sınırlar olarak düşünülebilir.

3) Altın Sahili

Batı Afrika'da Altın Sahili olarak adlandırılan bölge Fildişi Sahili'nin doğusu ile Köle Sahili'nin batısı arasında kalan ve günümüzde Gana Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklara tekabül etmekteydi. Ancak 19. yüzyıla kadar bu kullanımda sadece sahil kısımları kastedilmiş, 19. yüzyılda bölgelerin içlerine doğru gidilmeye başlanmıştır. Bölge sahip olduğu büyük altın yataklarından dolayı bu isimle anılmıştır.

Şekil 16: Batı Afrika'da Köle-Biber-Altın Sahili

Altın Sahili ilk olarak 1482'de Portekiz tarafından kolonileştirilmiştir (Portekiz Altın Sahili). 1598'den itibaren mevcut olan Hollanda Altın Sahili, 1642'de Portekiz Altın Sahili'ni de yönetim alanına dahil etmiştir. Hollandalılar bölgede 1871'e kadar kalmışlar, bu tarihte İngiliz Altın Sahili Hollanda yerleşim yerlerini ele geçirmiştir. Bölgede 1682'de kolonileşmiş olan Brandenburger Altın Sahili daha sonra Prusya Altın Sahili'ne dönüşmüştür. Burası 1721'de Hollanda'ya satılmıştır. 1658'den itibaren Altın Sahili'nde Danimarkalılar da yerini almıştır. İsveç de Altın sahilinde yerleşime sahiptir. 1650'de kurulan İsveç Altın Sahili 1663'te Danimarka tarafından ele geçirilmiş ve Danimarka Altın Sahili'nin parçası olmuştur. Britanya

Altın Sahili 1867'de kurulmuştur. Bu tarihten sonra diğer ülkelere ait yerleşim yerlerine satın alarak ele geçiren, aynı şekilde yerli Aşanti Krallığı'na karşı savaşan İngilizler bölgenin tamamını 1901'de İngiliz Altın Sahili'ne dahil etmişlerdir.

4) Köle Sahili

Batı Afrika'da Benin Körfezi boyunca devam eden bölge Köle Sahili olarak adlandırılmıştır. Gine Körfezi'nin en büyük parçasını oluşturan Benin Koyu St. Paul Burnu'ndan Niger Irmağı'nın çıkış noktası Nun'a kadar doğu yönünde 640 kilometre bir alana yayılmıştır. Tarihi olarak burası 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyıla kadar devam eden Afrika ve Atlantik köle ticareti ile özdeşleşmiştir. Afrika'nın birçok yerinde olduğu gibi burada da geçmişi eskilere dayanan köle ticareti güçlü yerel krallıkların önemli bir ekonomik dayanağı olmuştur. Avrupalıların bölgeye gelmesiyle köle ticareti boyut değiştirerek hacim kazanmış, Amerika kıtasının kolonileştirilmesiyle küresel ölçekte büyük bir faaliyete dönüşmüştür. Atlantik köle ticaretinin en önemli kaynaklarından olan bölgede söz konusu ticaret 18. ve 19. yüzyıllarda oldukça yoğunlaşmıştır. Avrupa'da köle ticareti Portekiz, Hollanda, Fransız ve İngilizler eliyle yürütülmüştür. Köleler büyük oranda *Yeni Dünya'da* Brezilya ve Karayiplere gönderilmekteydiler. Afrika'da köleler Lagos, Ouidah, Aneho, Granda-Popo, Agoue, Jakin, Porto-Novu ve Badagry limanlarından sevk edilmekteydiler. Köleler buralara genellikle Alladah, Ouidah gibi Afrika toplulukları, kabile ve krallıklarınca sağlanmaktaydı. Araştırmalar bölgede 2 ile 3 milyon arasında kölenin alkol, tütün ve tekstil gibi ürünler karşılığında Amerika ve Avrupa'ya satıldığını tahmin etmektedirler.

8.2. Afrika'daki İlk Sömürgeciler: Portekiz ve İspanya

Portekizlilerin Afrika ve Atlantik'teki adalara yönelmeleri Keşifler Çağı ile başlamıştır. 1418 sonrasında başlayan söz konusu keşif yolculuklarının arkasında daha çok ekonomik amaçlar bulunmaktadır. 15. yüzyılın başlarında Hindistan'dan Avrupa'ya ulaşan İpek yolu ile diğer ülkelerarası ticaret yollarının karada güçlü İslam devletleri, denizde de Venediklilerin kontrolünde olması, Avrupa'nın en kuvvetli deniz gücüne sahip olan Portekizliler'i güneye doğru inmeye sevketti. Önce, Sahra'dan gelen ticaret yollarının son bulduğu Fas'ın işlek limanları Sebte (Ceuta), Tanca ve Agadir'i ele geçirip buralara hakim oldular. Bölgede altın, baharat ve köle peşinde koşan Portekizliler keşif gezilerinde, Afrika'nın Atlantik sahillerinden güneye doğru inmeye devam ederek Yeşil Burun ve Beyaz Burun adalarına ulaştılar. Önce Altın Kıyısı'na, buradan da Angola'ya ulaşmalarından (1484) sonra Bartolomeu Dias, Ümit Burnu'ndan dolaşarak Doğu Afrika kıyılarına vardı (1488). Baharat yolunun başlangıcını bulmak ve yeni topraklardan değerli madenleri ülkelere taşımak amacıyla olan Portekizli denizciler, Doğu Afrika'da Zambezi Nehri ağzında, Batı Afrika'da da Angola kıyılarında, Gine körfezi, Sierra Leone ve Senegal sahillerinde üsler ve antrepolar kurdular.

Şekil 17

Portekiz ile yaptıkları antlaşmalar gereğince sömürgecilik faaliyetleri büyük ölçüde Amerika'da yoğunlaşmış olmakla birlikte İspanyollar Afrika kıyılarına ilk ulaşan Portekizlileri takip ettiler ve Batı Afrika kıyılarında bulunan Sao Tome, Fernando Po gibi bazı adaları ele geçirip deniz ticaretinde birer üs ve depo olarak kullanmaya başladılar.

Portekizlilerin Afrika'ya gelmesinden sonraki dört yüz yıllık süreçte değişik ülkeler kıtanın kıyı kesimlerinde birtakım bölgelere yerleşmişlerdir. Buralardan tüccarlar ve gezginler tarafında kıtanın iç bölgelerine yapılan keşifler neticesinde kıta tanınarak, etraflı bir şekilde öğrenilmeye başlanmış bu ise kıtadan daha büyük pay alabilmek isteyen sömürgeci güçler arasında 19. yüzyılda bir büyük bir çekişmeye yol açmıştır.

8.3. Ondokuzuncu Yüzyılda Afrika'nın Paylaşılması

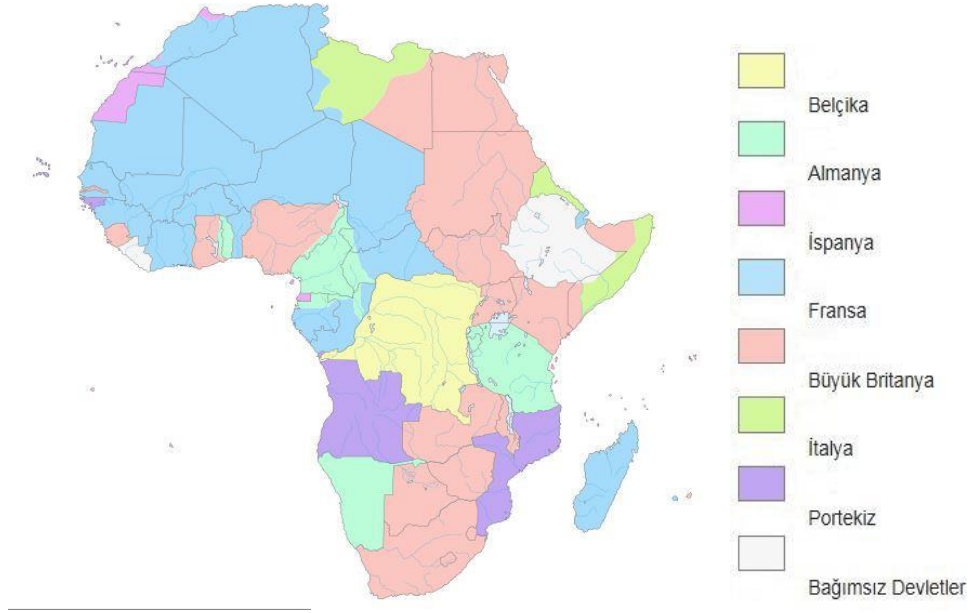
Afrika'daki sömürgecilik hareketlerinin gelişimiyle ilgili en dikkat çeken husus 1875'terde kıtanın sadece onda biri sömürge halinde iken 1895'lerde bu oran onda dokuza yükselmesidir. Şüphesiz bunda 1884-1885 Berlin Kongresi'nin çok ciddi bir etkisi söz konusudur. 19. yüzyıl ortalarına kadar kıtanın kıyıları boyunca sağlam ticaret merkezleri ve çiftlikler kurmakla yetinen İspanyollar, Fransızlar, İngilizler ve Portekizliler yerleşmiş oldukları kıyıların arka bölgelerinin de (hinterland) kendi egemenliklerinde olduğunu iddia ederek içerilere doğru ilerlemeye başladılar. 1885 ile I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar olan dönemde Afrika nüfusunun yaklaşık % 30'u Britanya; % 15'i Fransa, % 9'u Almanya; % 7'si Belçika ve % 1'i İtalya kontrolüne girmiştir. İngiltere kontrolündeki Nijerya tek başına 15 milyon nüfusa sahipti. Bu sayı Fransız Batı Afrika'sının toplam nüfusundan veya Almanya'nın Afrika'da sahip olduğu kolonilerin toplam nüfusundan fazlasıydı.

17. yüzyılda İber Yarımadası'ndaki rakibi İspanya'nın egemenliğine giren Portekizliler Afrika'daki üstünlükleri giderek kaybettiler. Ekonomik, stratejik ve ticari amaçlarla Afrika kıyılarına yerleşen ve buralarda üsler, çiftlikler ve koloniler kuran Portekizliler ile İngiliz, Fransız ve Hollandalılar arasında 17. yüzyılın başından itibaren rekabet başladı.

Avrupa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinin 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde en üst seviyeye çıkmasına yol açan sebepler, esasında emperyalizmin sebepleriyle örtüşmektedir. 19. yüzyılda hızlı bir sanayileşme dönemi yaşayan Avrupa'nın ucuz ham madde kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duyuyordu. Ayrıca sanayileşme ile birlikte artan üretim de kısa zamanda doyum noktasına ulaşan Avrupa pazarlarının yerine yeni pazarların bulunmasını mecburi hale getirmiştir. Ucuz ham madde temini ve yeni tüketim pazarları bulma ihtiyacı, Avrupa'nın ülkelerini dünyanın uygun buldukları diğer bölgelerinde olduğu gibi Afrika'da da sömürgeleştirme faaliyetlerine girmesine yol açmıştır, bunun sonucunda Afrika hızla ele geçirilerek paylaşılmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte sömürgecilik anlayışının da değişerek, artık yeni sömürgecilik olarak adlandırılan bir sürecin başladığını, bunun da Afrika'nın paylaşım şekli ve şiddeti üzerinde etkili olduğunu hatırlamak gerekir. Bu dönemde en üst seviyeye ulaşan devletlerarası rekabet, prestij kazanma ve güç gösterisi diğer bir sebeptir. Bunların haricinde, sebepler konusunda yapılan bazı değerlendirmelerde köle ticaretinin yasaklanması ve akabinde köleliğin kaldırılmasının Batılıların Afrika'da yaptıkları söz konusu ticaretten yitirdikleri geliri başka şekilde telafi etme çabalarının Afrika'nın iç bölgelerine yönelmelerine yol açtığı ifade edilmektedir.

Afrika'nın paylaşılmasına dair kurallar on dört devletin katılımı ile 1884 yılı sonları ile 1885 yılı başında gerçekleştirilen Berlin Kongresi'nde belirlenmiştir. Öneminden dolayı bu kısım ayrıca ele alınacaktır. Sadece şunu ifade etmek gerekir, bu kongre neticesinde kabul edilen "fiili işgal" prensibi ile "hinterland" teorisi Afrika'nın paylaşımının hızlı ve acımasızca gerçekleşmesinde önemli iki etkin olmuştur.

Sömürgecilik literatürüne *Afrika çekişmesi* olarak geçen gelişmelerden sonucunda Avrupalı devletler kıtanın tamamına yakınına fiilen kontrolleri altına almışlardır. Bu paylaşımın ülke bazında değerlendirildiğinde Afrika'da en fazla Fransa ve İngiltere'nin sömürge sahibi olduğunu görülecektir. Fransız sömürgeleri 20. yüzyılın başında Kuzey Afrika, Batı Afrika ve Orta Afrika'da yoğunlaşmıştı. Buna mukabil İngiliz sömürgeleri Güney Afrika ve Doğu Afrika'da kümelenmişti. Şüphesiz bahsi geçen iki ülkenin sömürgeleştirdikleri arazilerin bu bölgelerde arasında kesintisiz bir bütünlük oluşturduklarını söylemek mümkün değildir. Örneğin Almanya'nın Güney Afrika ve Doğu Afrika'daki sömürgeleri İngiltere'nin Afrika'nın güneyinden kuzeyine kesintisiz bir sömürge bütünlüğü sağlamasının önünde bir engel oluşturuyordu. Aynı şekilde Batı Afrika'da başta Portekiz olmak üzere diğer devletlerin sahip olduğu birtakım koloniler bölgenin tamamının fiili bir Fransız kontrolüne imkan tanımamıştır. Şüphesiz Afrika'nın ortasındaki Kongo Serbest Devleti Avrupalı diğer devletlerin sömürgeleri arasında bir tampon bölge oluşturmuştur. Sömürgecilik yarışına sonradan giren Almanya Güney ve Doğu Afrika'da sömürgeler elde etmiştir. İtalyan sömürgeleri ise Afrika kıtasının Kızıldeniz kıyılarına yoğunlaşmıştı. İtalya Kuzey Afrika'da Libya'yı da ele geçirmiştir (1911). Sömürgecilik yarışına sonradan dahil olan Almanya ve İtalya, bu dönemde rakipleri olan Avrupa'nın diğer büyük devletleri düşünüldüğünde Afrika'da sayıca az ve coğrafi olarak dağınık bir sömürge hakimiyetine sahiptiler.

Şekil 18: Afrika'nın Sömürgeciler Tarafından Paylaşımı (1913)

8.3.1. Portekiz

Afrika'da sömürgecilik faaliyetine ilk başlayan ülkelerden olan Portekiz Güneybatı Afrika'da Angola, Doğu Afrika'da da Mozambik'e sahip olmuştur. Ayrıca Batı Afrika'da Yeşil Burun adaları, Sao Tome ve Gine Bissau da Portekiz'in sömürgeleriydi.

8.3.2. İspanya

16. yüzyılda Kanarya adalarına yerleşen İspanya, İspanyol Ginesi'ni, Fernando Po Adasını ve Rio Muni'yi (bugünkü Mbini) işgal ederek sömürge haline getirdi.

8.3.3. Fransa

Fransa 1830' da Cezayir'i işgal etmiş, 1845'lerden itibaren Senegal, Gine ve Batı Afrika kıyılarından kıtanın içerilerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleme batı-doğu istikametinde Büyük Sahra'nın kuzey ve güneyinde devam etmiştir. Bu arada Cezayir ancak 1878'de resmen bir Fransız kolonisi statüsü kazanır. Fransa 1881 'de Tunus'u işgal etmiş, sonrasında bugünkü Mali, Çad, Nijer ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirerek Batı Sudan'ı tamamen denetimine almıştır. Daha sonra Gabon ve Kongo bölgelerinde keşifler yapan italyan asıllı Savorgnan de Brazza'nın çeşitli kabile şefleriyle yaptığı anlaşmalara, bu seyahate mali destek sağlamış olduğu gerekçesiyle sahip çıkmış ve Gabon'dan doğuya doğru ilerlemeye başlamıştır. Jean-Baptiste Marchand yönetimindeki Fransız ordusu Batı Sudan'da Faşoda'ya ulaştığında burada bulunan İngilizlerle çatışma durumuna gelindi. Bu anlaşmazlık Madagaskar'ın Fransa'ya bırakılması, Fransa'nın da Batı Sudan'dan vazgeçmesi suretiyle giderildi (1898).

Kongo nehrinin ağızı konusunda Fransa ile Belçika arasında baş gösteren anlaşmazlık, Berlin Konferansı'nda nehrin sağ tarafı Fransa'ya bırakılarak halledilirken Dahomey (bugünkü Benin) ve Fildişi Sahili de Fransa'nın sömürgeleri arasına katıldı. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fas'ı işgal etti (1912). Savaş sonrasında daha önce Almanya'nın sömürgesi olan Kamerun'u ele geçirerek Afrika kıtasının üçte birini teşkil eden Kuzey ve Batı Afrika topraklarının hemen hemen tamamını denetimi altına almış oldu.

Güney Afrika'da sömürgesi bulunmayan Fransa, Doğu Afrika'da da Süveyş Kanalı'nın açılmasından (1869) sonra stratejik önemi artan Afrika boynuzundaki İtalya ve İngiltere ile bölüştüğü Somali kıyılarından bugünkü Cibuti topraklarına (Fransız Somalisi) sahipti.

Fransa Afrika'daki sömürgelerini bir süre sonra araya getirerek oluşturduğu federasyonlarla yönetmeyi tercih etmiştir. Bu amaçla iki federasyon oluşturmuştur.

Fransız Batı Afrikası

Fransızlar, 1895 yılında Batı Afrika'da sekiz kolonilerini bir federasyon etrafında biraraya getirmişlerdir. 1904 yılında resmen Fransız Batı Afrika'sı (*Afrique Occidentale Française*) olarak adlandırılan bu koloniler federasyonu, Moritanya, Senegal, Fransız Sudan'ı (bugünkü Mali), Fransız Gine'si, Fildişi Sahili, Yukarı Volta (Burkina Faso), Dahomey (Benin) ve Niger'i içine almaktaydı. 1960 yılına kadar devam eden bu koloni federasyonuna Dakar başkentlik etmiştir.

Fransız Ekvator Afrikası

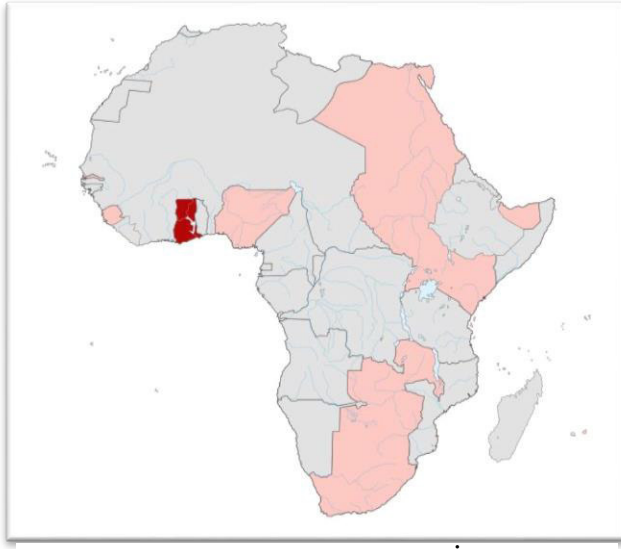
Orta Afrika'da Kongo Irmağı ile Sahra arasında yer alan Fransız sömürgelerini içeren bir federasyon olan Fransız Ekvator Afrikası (*Afrique équatoriale française*) 1910 yılında kurulmuştur. Fransız Kongo'su, Gabon, Ubangi-Shari (bugün Orta Afrika Cumhuriyeti), Çat ve Fransız Kamerun'u bölgelerini kapsamaktaydı. Federasyonu yöneten genel vali bugün Kongo'nun başkenti olan Brazzaville'de ikamet ediyordu.

8.3.4. İngiltere

İngiltere Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde en büyük paya sahiptir. 19. yüzyılın başlarında Hollanda'nın önce elindeki Cape Colony'yi (Ümit Burnu) alıp (1814) kıtanın güneyinden kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Daha sonra da Süveyş Kanalı'nın açılması ile Doğu Akdeniz'de stratejik ve ekonomik önemi iyice artan Mısır'ı işgal ederek Fransa'nın buradaki nüfuzuna son verdi (1882). Böylece Afrika'nın güney ve kuzey noktalarını ele geçirip buralardan iç bölgelere doğru ilerleme imkanını elde etti. Nil nehrinden güneye inmeğe devam ederek Sudanlılar'ın şiddetli savunması karşısında iki kere başarısızlığa uğradıktan sonra Sudan'ı da işgale muvaffak oldu ve burası Mısır-İngiliz ortak yönetimi (condominium) altına girdi (1896).

Afrika'da güneyindeki kolonisini genişletmeye çalışan İngiltere Cape Colony'yi ele geçirmesinden sonra burada bulunan Hollandalı çiftçilerin kuzeye doğru çekilerek kurdukları Oranj (Orange) ve Transvaal devletlerini sömürge sınırlarına dahil etti (1877). İngilizler

Bechuanaland veya Güney Rodezya (bugünkü Zimbabwe) (1885) ve Nyasaland'ı (bugünkü Malawi) (1889) ele geçirdikten sonra Güney Afrika Federasyonu'nu kurmak istediler ve 1881'de dış politikada İngiltere'ye bağımlı olmak şartıyla bağımsızlık verdikleri Boerler'in Transvaal ve Oranj cumhuriyetlerini birkaç yıl devam eden savaş sonunda sömürge haline getirdiler (1902). Güney Afrika'da Kuzey Rodezya (bugünkü Zambia), Lesotho, Botswana, ve Swaziland İngiliz sömürgesiydiler. Güney Afrika'da kendi adı verilen Rodezya'nın (bugünkü Zimbabwe) kurucusu Cecil Rhodes ve Güney Afrika'da görev yapan İngiliz Yüksek Komiseri Alfred Milner İngiltere'nin en güneydeki sömürgesi Cape Colony ile Kahire'ye inşa olunacak bir demiryolu hattı ile birbirine bağlamayı düşünmüşlerdir. Bu tarihte söz konusu projenin önünde Belçika'nın Kongo Serbest Devleti'ni elinde bulundurması ve Almanya'nın Doğu Afrika'da bazı sömürgelere sahip olması fiili birer engel oluşturmuştur.

Şekil 19: 1913'te Afrika'da İngiliz Sömürgeleri (Renkli Kısımlar)

İngiltere, Batı Afrika'da da Gambia, Sierra Leone, Altın Sahili (Gana) ve Nijerya'yı sömürgelerine kattı. Doğu Afrika'da bulunan Uganda 1892'de İngiliz yönetimine girerken Kenya da 1895'te İngiliz himayesini kabul etti. Daha sonra burası krallığa bağlı bir sömürge haline geldi (1920). İngiltere I. Dünya Savaşı sonunda Almanlardan da Tanganika'yı almak suretiyle Doğu Afrika'ya tamamen sahip oldu.

8.3.5. Almanya

Geç tarihte birliğini tamamlayan Almanya doğal olarak sömürgecilik yarışına geç başlamıştır. 1884'ten itibaren sömürgeciliğe yönelen Almanay, Alman asıllı birtakım seyyahların girişimleri ve çalışmaları neticesinde Afrika'da bazı sömürgeler elde etmiştir. Batı Afrika'da 1884'te Kamerun Alman sömürgesi olmuş, Togo ise Alman nüfuzuna girmiştir. Güney Afrika'da Alman Güneybatı Afrikası (bugünkü Namibya) olarak anılan bölge 1884'te bölgeye müdahale eden Almanya'nın sömürgesi haline geldi. Diğer taraftan 19. yüzyılın sonlarında, bir gemici olan Carl Peters kabile şefleriyle yaptığı bir dizi anlaşma neticesinde elde ettiği Zengibar'daki geniş bir arazi parçası üzerindeki hak sahipliğini devlete devretmiş, böylece Almanya'nın Doğu Afrika'daki sömürgesi kurulmuştur (1885). Alman Doğu Afrikası günümüz Tanzanya, Ruanda ve Burundi topraklarını kapsamaktaydı.

8.3.6. Belçika

Belçika'nın Afrika'daki sömürgecilik tarihi biraz farklı bir seyir izlemiştir. Belçika Kralı II. Leopold'un şahsî idaresi altında Afrika kıtasının ortasında Kongo Serbest Devleti (Congo Free State) kurulmuştur (1882). Bu devlet meşhur Berlin Kongresinde (1884-1885)

tanınmıştır. 1908'de Kral II. Leopold tarafından şahsen yönetilen Kongo Devleti bu tarihte Belçika tarafından ilhak edilmiştir. Belçika'nın Afrika'daki diğer bir kolonisi Ruanda esasında Almanya tarafından işgal edildiği 1899 yılına kadar bağımsız bir monarşiydi. Nitekim Belçika I. Dünya Savaşı sırasında Alman Doğu Afrika sömürgesi içinde yer alan Ruanda ve Burundi'yi ele geçirmiştir (1916). Ruanda savaş sonrasında Milletler Cemiyeti tarafından Belçika'nın vesayetine bırakılmıştır.

8.5.7. İtalya

İtalya Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerine geç başlayan diğer bir Avrupa devletidir. Önce Kızıldeniz kıyısındaki Eritre'ye yerleşti (1889); ardından Somali'nin güneydoğu kıyılarını ele geçirdi (1893). Daha sonra da Etiyopya'ya saldırdı, fakat Adva'da (Adoua) yenilgiye uğradı (1896). Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'yla uğraşmasından istifade ederek Trablusgarp ve Bingazi'yi (Libya) işgal etti (1912). Daha önce elde edemediği Etiyopya'yı 1935 yılında işgal etmiştir.

Uygulamalar

Uygulama: İslamiyetin Afrika'da yayılması hakkında araştırma yapınız.

Kazanım:

1. Sömürge hareketleri karşısında Afrika'dak Müslümanların tutumu öğrenilecek.
2. Osmanl Devleti'nin bölgedeki İslam devletleriyle ilişkisi sömürgeciliğin gelişimi açısından değerlendirilecek.

Uygulama Soruları

- 1.** Kanim-Burno Sultanlığı nerede, ne zaman hüküm sürmüştür?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Doğu'ya yani baharatın kaynağına gitmek isteyen ilk sömürgeci devletler Portekiz ve İspanya'nın gerçekleştirdiği coğrafi keşifler sonucunda Batı Afrika'ya ulaşmalarıyla başlayan Afrika'daki modern sömürgecilik hareketleri uzun süre yine aynı bölgede yani Batı Afrika'da yoğunlaşmıştır. Buradaki faaliyetlere daha sonra başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer devletler de katılmışlardır. Batı Afrika'da altın sahili, köle sahili ve fildişi sahili şeklinde yapılan isimlendirmeler Avrupalı devletlerin bölgede yürüttükleri ticarî faaliyetlerle yakından ilgilidir. Özellikle köle ticareti uzun süre Avrupalıların bölgedeki en önemli ticari faaliyeti olmuştur. Şüphesiz Avrupalıların Afrika'ya gelişinden önce burada faaliyet gösteren birçok yerel güç, bölgesel devlet mevcuttu. Ticaret ise büyük ölçüde, özellikle Kuzey, Batı ve Doğu Afrika'da Müslüman tüccarların kontrolündeydi. Sömürgeciliğin Afrika'da yayılması zaman zaman bahsi geçen yerel unsurlarla Avrupalıların çatışmasına yol açmıştır.

Bölüm Soruları

1) Afrika'nın bir parçası kabul edilen ada hangisidir?

- a) Fernando Po Adası
- b) Kanarya Adaları
- c) Madagaskar
- d) Yeşil Burun Adaları
- e) Antiller

2) Batı Afrika'da bugünkü Benin topraklarında 17.-19. yüzyıllar arasında hüküm süren siyasi teşekkül hangisidir?

- a) Dahomey Krallığı
- b) Oyo imparatorluğu
- c) Kanim Sultanlığı
- d) Songay Devleti
- e) Aşanti İmparatorluğu

3) Afrika'nın 19. yüzyıldaki paylaşımından dönüm noktası olan uluslararası toplantı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Brüksel Coğrafya Konferansı
- b) Viyana Kongresi
- c) Berlin Konferansı
- d) Paris Konferansı
- e) Londra Konferansı

4) 19. yüzyılda Afrika'nın sömürgeci güçler arasında paylaşılma mücadelesi hangi isimle anılmıştır?

- a) Afrika savaşı
- b) Afrika yarışı
- c) Afrika çekişmesi
- d) Afrika mücadelesi
- e) Afrika seferi

5) Aşağıdaki yerlerden hangisi 1895'te kurulan Fransız Batı Afrika'sı Federasyonunda yer almaz?

- a) Gana
- b) Senegal
- c) Dahomey
- d) Niger
- e) Yukarı Volta

6) İngiltere Afrika'da hangi bölgeyi Hollanda'dan almıştır?

7) Almanya'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyetleri hangi bölgelerde yoğunlaşmıştır?

8) Serbest Kongo Devleti'nin kuruluşundan 1908'e kadar olan süredeki statüsü nedir?

9) İtalya'nın sömürgecilik politikasında Afrika'nın yeri nedir?

10) Cecil Rhodes ve Alfred Milner'in Afrika'ya yönelik projeleri neyi içermekteydi?

Cevaplar

1)c, 2)a, 3)c, 4)c, 5)a

**9. AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGEÇİLİĞİN 19. YÜZYILDAKİ ÖNCÜLERİ:
COĞRAFYA DERNEKLERİ VE İLK KÂŞIFLAR**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 9.1. Afrika'nın Keşfi için Kurulan Dernekler
- 9.2. Afrika'nın İçlerine Seyahat Etmenin Güçlükleri
- 9.3. Kâşifler ve Keşif Seyahatleri
  - 9.3.1. James Bruce (1730-1794)
  - 9.3.2. Mungo Park (1771-1806)
  - 9.3.3. Alexander Gordon Laing (1793-1826)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. 19. yüzyılda kurulan coğrafya derneklerinin sömürgeciliğe etkisi nedir?
2. Afrika içlerine yapılan keşif seyahatlerinin amacı nedir?
3. Almanya'nın sömürgecilik faaliyetlerine başlamasında kamuoyu baskısının etkisi nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sömürgeciliğin 19. yüzyılda Afrika'nın içlerine yayılması düşüncesi	Afrika'nın 19. yüzyılda tekrar sömürgeciliğin odak noktası haline gelmesinin arka planının anlaşılması	Okuma, tartışma
Afrika'nın keşfi için kurulan coğrafya dernekleri ve sömürgecilik hareketine etkileri	Kamuoyunun Afrika'da sömürgeciliğin gelişimine etkisinin tespiti	Okuma, araştırma
Afrika'nın içlerine seyahatin zorluğu	Afrika içlerine seyahatlerdeki gecikmenin arka planının anlaşılması	Okuma, değerlendirme
Afrika içlerine keşif yapan önde gelen seyyahlar	Afrika içlerine yapılacak seyahat akınına öncülük eden seyyahların tanınması	Okuma, araştırma

Anahtar Kavramlar

- Coğrafya
- Kamuoyu
- Nehirler
- Seyyahlar
- Seyahatnameler
- Misyonerlik

Giriş

Avrupa'da 18. yüzyıl sonların doğru Afrika'nın iç bölgelerini tanımaya yönelik bir ilgi ortaya çıkmıştır. Bu ilgi kendisini önce özellikle önemli nehirlerin kaynaklarını keşfetmek için çeşitli derneklerin kurulması şeklinde gösterdi. Söz konusu dernekler kilise ve hükümetler tarafından desteklenmiştir. Bunun arkasında çoğunlukla kilisenin Hıristiyanlığın yayılması beklentisi; hükümetlerin ise kurulacak sömürgelerden elde etmek istediği ekonomik beklentiler yatmaktaydı. Bu ortamda kurulan coğrafya derneklerinin organizasyonu ve desteği ile Afrika'nın iç bölgelerine keşif seferleri düzenliyordu. Bu seferlerin ilki İskoçyalı Mungo Park tarafından gerçekleştirilmiştir (1795). Öyle ki ilerleyen süreçte bazı şahsî teşebbüsler Afrika kıtasının sömürgeleşmesinde ciddi rol oynayacaktır. Birkaç örnek olmak üzere bugünkü Zimbabve'de kendi adıyla anılan bir devlet kuran İngiliz Cecil John Rhodes; bugünkü Kongo Demokratik Cumhuriyeti topraklarında Belçika Kralı II. Leopald'ın şahsî idaresinde bir devlet kurulmasında büyük rol oynayan Henry Morton Stanley, Almanya'nın Afrika'da sömürgeler elde etmesinde bölgedeki faaliyetleriyle en önemli paya sahip seyyah Gustav Nachtigal ve gemici Carl Peters'in isimleri sayılabilir. Bu bölümde faaliyetleriyle Afrika'nın sömürgeleştirilmesini kolaylaştıran ve hızlandıran bu tür dernekler, bölgeye yapılan seyahatler ve bölgede kurulan ticarî şirketler üzerinde durulacaktır.

9.1. Afrika'nın Keşfi için Kurulan Dernekler

Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinin 19. yüzyıldan zirveye çıkması tek başına siyasetçilerin kararlarının ürünü değildir. Hükümetleri ve yetkilileri Afrika'da daha fazla toprak elde edip ticaret hacimlerini artırmaya zorlayan, dikkat çekici bir kamuoyu baskısı söz konusudur. Bu baskı, kurulan çeşitli dernekler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bu dernekler arasında coğrafya derneklerinin önemli bir ağırlığa sahip olduğu bilinmektedir. Daha önce saf bilimsel faaliyet yürüten ve sayıca fazla olmayan dernekler özellikle sanayi devrimi sonrasında çoğalmışlar ve coğrafya biliminin pratik ve ticarî yönünü de dikkate alan çalışmalara yönelmişlerdir.

Londra'da kurulan *African Association* (Afrika Derneği) bu tür oluşumların ilkidir. Kuzey Afrika'ya yönelik araştırmalar yapmak; özellikle Nijer Irmağı'nın kaynağını ve "kayıp" Tinbüktü şehrini araştırmak amacıyla 1788'de kurulmuştur. Tinbüktü bu dönemde altın şehri olarak düşünülüyordu. Nijer Nehri'ne gelince, bunun güzergâhı ve konumu haritalarda tahmini bir şekilde gösterilmekteydi. Yani Avrupalılar Nijer Nehri hakkında tam bir bilgiye sahip değillerdi. Bu durum bazen abartılarak, 18. yüzyılın sonunda mevcut Afrika haritasının kıyı kesimleri ve Mısır haricinde neredeyse boşluklarla dolu olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Şüphesiz Müslümanlar Afrika kıtası hakkında çok eskiden beri bilgi sahibiydiler. Bununla birlikte Nijer Nehri'nin varlığı birçok Avrupalı için şüpheliydi. Örneğin Afrika Derneği tarafından iç bölgeleri keşfe gönderilen Mungo Park'a göre Nijer ve Kongo nehirleri aynıydı. Gerçekten de Nijer Nehri Afrika içlerindeki krallıklar ile Mezopotamya'ya kadar uzanan şehirler arasındaki ticarete eskiden beri ana güzergah konumundaydı. Afrika Derneği Sir Joseph Banks'ın öncülüğünde Londra'nın üst sınıfına mensup, soylu kişiler tarafından kurulmuştur. Dernek kurucuları dünya etrafında deniz yoluyla seyahat etmenin mümkün ve yaygın olduğu bir dönemde Afrika'nın coğrafi olarak hâlâ "karanlık kıta" herhangi bir düzgün haritasının olmayışını Aydınlanma Çağı'nın başarısızlığı olarak görüyorlardı. Derneğin motivasyonu bir yandan bilimsel bilgiye ulaşmak noktasında duyulan samimi istek iken, köleliğin kaldırılması diğer bir hareket noktasıydı. Dernek kurucuları ayrıca Britanya ticareti için birtakım fırsatlar elde edilmesine önem veriyorlardı. Tinbüktü şehrinde altının köleleri dahi süsleyecek kadar çok olduğunu duymuşlardı. Kehribar ise oradaki en kıymetli maddeydi. Eğer ürünlerini bu ülkeye sokabilirlerse kısa süre içinde yeterince altına sahip olabileceklerine inanıyorlardı. Bu amaçlarla kurulan Afrika Derneği üyeleri yıllık belirli aidat ödeyerek Afrika içlerine keşif gezilerinin düzenlenmesi için en muktedir ve tecrübeli seyyahları istihdam etmek böylece içeride olabildiğince ileri noktalara ulaşarak her konu hakkında bilgi toplanmasını sağlamak üzere harekete geçmişlerdir. Dernek Afrika'ya keşif gezisinde bulunmak üzere birtakım isimlerle anlaşmıştır. Amerikalı John Ledyard, Simon Lucas, İrlandalı Daniel Houghton, Mungo Park, Friedrich Hornemann, John Ludwig Burckhardt ve Henry Nicholls Nijer Nehri'nin güzergâhı ve Tinbüktü şehrini bulmak üzere görevlendirilmiş ancak içlerinden sadece Mungo Park'ın seyahati sonuç vermiştir. Diğerlerinin bir kısmı seyahatleri sırasında belirli yerleri geçemeyerek hastalıktan ölmüşler, bazıları çölde kaybolmuş, kendilerinden bir daha haber alınmamıştır.

Şekil 20: Nijer Nehri'nin Güzergâhı

Bir süre sonra Afrika konusunda rakibi Fransa'nın daha ciddi adımlar atarak, tek başına hakimiyet kurmasından endişe duyan İngiliz hükümeti Afrika ticaretini Fransızlardan önce ele geçirmek için Afrika keşiflerinde daha büyük bir rol üstlenmiştir. Afrika Derneği 1831'de Kraliyet Coğrafya Derneği'ne katılncaya kadar bölgedeki İngiliz keşiflerine katkı sağlamayı sürdürmüştür.

Konunun öncüsü İngiltere'nin ardından birçok ülkede yavaşta olsa coğrafya dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Nitekim 1865'te dünya genelinde toplam 16 coğrafya derneği bulunmaktaydı. 1881'de ise sayı, şubeler hariç 60'a yükselmişti. Toplam üye sayısı 30 bini bulmuştu. Bu tarihte Avrupa'da sadece Osmanlı Devleti, Yunanistan, Sırbistan ve Norveç'te bu türden dernekler bulunmuyordu. Şüphesiz coğrafya derneklerinin kurulması konusunda en büyük atılım Fransızlar tarafından 1871-1881 arasında gerçekleştirildi.

Fransız hükümetini daha fazla koloni elde etmesi konusunda kışkırtan, Afrika'da yeni maceralara ve işgallere girişmesine yol açan öncü faktör genel kabulün aksine dönemin başbakanı Jules Ferry'nin hırslarından ziyade, türünün ilk örneği olarak 1821'de Paris'te kurulan Société de Géographie (Coğrafya Derneği) yönetici ve üyelerinin oluşturduğu kamuoyu baskısıdır. Toplam 217 kişiden oluşan kurucular arasında dönemin önde gelen ve saygın Fransız coğrafya bilimcileri bulunuyordu. Pierre-Simon Laplace, Georges Cuvier, Joseph Fourier, Gay-Lussac, Claude Louis Berthollet, Alexander von Humboldt, Charles Pierre Chapsal ve François-René de Chateaubriand bu isimlerden bazılarıydı. Dernek 1822'den itibaren aylık *Bulletin de la Société de Géographie* adlı bir bülten yayınlamıştır. Üç ayda bir *La Géographie* adlı başka bir dergi çıkarmışlardır.

Peki daha önce sadece bilimsel amaçlar etrafında faaliyet gösteren Fransız Coğrafya Derneği'ni koloni topraklarının genişletilmesi konusunda 1871'de harekete geçiren etken neydi? Bu sorunun yanıtı cevabını Fransa'nın Almanya karşısında aldığı mağlubiyette gezlidir. Alman birliğini sağlamaya yönelik savaşta Fransızlar mağlup olmuşlar; 10 Mayıs 1871 tarihli Frankfurt Antlaşması ile Alsace-Lorraine'i Almanya'ya bırakmayı ve beş milyon Frank savaş tazminatı ödemeyi kabul etmişlerdir. İşte Fransa'nın bu kayıpları neticesinde içeride ortaya çıkan bir grup farklı coğrafyalarda elde edilecek kazançlarla aslında Almanya mağlubiyetini telafi etmeyi hedeflemiştir. Paris'teki Coğrafya Derneği tarafından başlatılan bu yöndeki çalışmalar öncelikle halk desteğinin sağlanmasına yoğunlaşmıştır. Dernek artık kendisini

sadece bilimsel yorumlarla sınırlamayacağını ilan eder. Dernek yetkililerinden birisinin ifadeleri kolonilerde yeni kazanımlar sağlamak için giriştikleri faaliyetlerin kamuoyuna ne şekilde takdim edileceğini de göstermektedir. Buna göre “Fransa’nın daha önce sahip olduğu üstünlük barbarlık karşısında uygarlığın ilerlemesi mücadelesini terk ettiğimiz günden itibaren rekabete maruz kalmıştır”.

1871’de Paris’teki Coğrafya Derneği’nin başlattığı coğrafya hareketi kısa süreden ivme kazanmış, derneğin üye sayısı arttığı gibi *Le Constitutionnel*, *Journal des débats* ve *Le Siècle* başta olmak üzere Fransız basının önemli yayın organları hareketin tanıtımını yapmak suretiyle destek sağlamışlardır. Sonraki on yılda Paris’te başlayan söz konusu hareket Fransa genelinde yüzlerce destekçi bulmuş, taşrada derneğin birçok şubesi açılmış veya benzer amaçla birçok yeni dernek kurulmuştur. Taşrada kurulan ilk dernek Aralık 1873’te resmen faaliyetlerine başlayan Lyon Coğrafya Derneği olmuş, iki yıl sonra da kendi bültenini yayınlamaya başlamıştır. Bültenin amacı “geri kalmış ülkelerdeki” ticarî fırsatlar hakkındaki bilgiyi yaymaktı. Akabinde 1874’te Bordeaux’da bir Coğrafya Derneği kurulur. Paris’teki Coğrafya Derneği’nin ortaya koyduğu başarı Ticaret Coğrafyası Derneği gibi farklı tür oluşumların doğmasına da hizmet etmiştir.

Nisan 1873’te yayın hayatına başlayan *L’Économiste Français* adlı haftalık gazete sağladığı destekle Coğrafya Derneği’nin çalışmalarına yeni bir güç kazandırmıştır. Bahsi geçen haftalık gazetenin sahibi olduğu şirketin ortakları arasında milletvekili ve Fransız ticaret odası üyesi olan birçok kişi yer alıyordu. *L’Économiste Français* bir hareket ve bilgi merkezi haline gelip Fransız ticarî çıkarlarına hizmet eden bir platform olmak istediğini duyurmuştur. Gazetenin baş editörü Paul Leroy-Beaulieu ateşli bir yayılma politikası destekcisiydi. Leroy-Beaulieu göre Fransa’nın gelecekteki öneminin Afrika’daki hakimiyet sahasını genişletmesine bağlıydı. Fransız işgalindeki Cezayir’i ileriki yıllarda yapılacak genişlemenin merkezi olarak görmekteydi ve Cezayir’in Alsace-Lorraine’den getirilecek Fransız yerleşimciler tarafından kolonize edilmesi planlarına desteği artırmak gayretindeydi.

Coğrafya derneği hakkındaki haberler Fransa’da keşif seyahatlerine yönelik bir ilgi oluşturmuştur. Büyük Sahra’ya girilerek Afrika’nın merkezi ile sağlam bir ticarî ilişki kurulması ihtimali giderek ilgi görmeye başladı. Paris Coğrafya Derneği bu yönde 1874 yılında bir adım atarak, Mordokhai Aby Serur adlı bir hahamı keşif için Büyük Sahra yönüne gönderdi. Akka doğumlu olan Haham Mordokhai sonradan Kuzey Afrika’ya yerleşmiş ve 1847-1858 yılları arasında Cezayir’de hahamlık yapmıştır. Mordokhai’yi Paris Coğrafya Derneği’ne tavsiye eden Fransa’nın Fas Konsolosuydu. Bu seyahatte Mordokhai Büyük Sahra’da bir Fransız ticaret merkezi kurmuştur. Paris Coğrafya Derneği sonraki yıllarda başka seyyahların Afrika’ya yönelik keşif seyahatleri düzenlemesini teşvik etmeye devam etmiştir.

Sömürgecilik yarışına 19. yüzyılın ortalarında katılan Almanya da aynı şekilde baskı grupları, tüccar birlikleri ve keşif seferleri Afrika’da koloniler kurması yönünde çalışmışlardır. Koloni edinilmesi yönündeki kışkırtma ilk başlarda Hükümetin itirazıyla karşı karşıya kalmıştır. 1874’te Bismarck koloni sahibi olmanın Almanya için lüks olduğunu düşünüyordu. Bismarck’ın bu düşüncesinin ve isteksiz tavrının arkasında yatan sebep açıktı. Bismarck koloni kurmanın ve idare etmenin masraflı bir iş olduğunu ve iyi bir donanma gerektiren bir husus

olduğunun farkındaydı. Bununla birlikte herhangi bir hükümet müdahalesi olmadan da koloni elde edilebilirdi. Zaten koloni elde etme yanlısı baskılar bireyseldi ve yeni Alman milletinin siyasî, askerî ve ekonomik gücünü gösteremenin ve artırmanın peşindeydiler. Dolayısıyla Bismarck deniz aşırı topraklarda bireylerin liderlik ettiği serbest teşebbüsler Almanya'ya hiçbir masraf olmadan şan ve zenginlik getirebilirdi.

Bismarck'ın bu tutumu geniş bir kesimin eleştirisine maruz kalmıştır. Eleştirilerde diğer milletlerin büyük sömürge toprakları varken Almanya'nın neden bu işte geri kaldığı sorgulanıyordu. Carl Peters ise açıkça Almanya'nın giderek rekabetçi hale gelen bir Avrupa'da ekonomik ve siyasî olarak, deniz aşırı toprak sahibi olmaksızın hayatta kalıp kalmayacağını sorguluyordu. Dolayısıyla bu şekilde koloni tahrikçiliği yapanların bulunduğu birçok Pan-German örgütü vardı. Peters'in kuruluşunda yer aldığı *Alman Kolonizasyon Topluluğu* (1873), *Alman Menfaatlerinin Yurt Dışında Desteklenmesi ve Ticaret Coğrafyası Merkez Birliği* (1868), *Alman Afrika Topluluğu* (1876), *Alman Sömürge Kulübü* (1882) bunların bazılarıydı. Bu oluşumlar tek bir ağızdan Alman hükümetine koloni kurması yönünde baskı yaparken, kamuoyunu da arkalarına almaya çalışıyorlardı. Örneğin, *Alman Menfaatlerinin Yurt Dışında Desteklenmesi ve Ticaret Coğrafyası Merkez Birliği* amacının Alman hükümetini Alman ticaret ve plantasyon yerleşimleri elde etmesi yönünde etkilemek olduğunu ilan etti ve bunun için tüm gayretini ve faaliyetlerini kolonilerin kurulmasına ayırmaya söz verdi.

Bu örgütler Afrika'nın içlerine yapılacak keşif seyahatlerini finanse etmek için halktan maddî yardım toplamaktaydılar. Buradaki beklenti, söz konusu seyahatler sırasında kâşiflerin yerleşime leverişli, ticarî bakımdan kâr getirecek topraklar bularak halkı buralara göç etmeye yönlendirmektir. *Alman Menfaatlerinin Yurt Dışında Desteklenmesi ve Ticaret Coğrafyası Merkez Birliği*'nin kurucusu olan Otto Kester, tıpkı Eduard Robert Flegel gibi bu türden birçok keşif seyahati gerçekleştirmişti. Bunlar arasında Almanya'nın sömürgecilikteki öncü kolu yukarıda ismi geçen Carl Peters olmuştur. Darwin ve Haeckel'in çalışmalarından esinlenmiş olan Peters durmak bilmeksizin Afrika kıtası boyunca dolaşarak, buranın ticaret, yerleşim ve yeni bir Alman milletinin gelişimi için sunduğu vaatleri bildiriyordu.

Diğer yandan tüccarlar koloni yanlısı birlikler kurarak sömürgeciliğin ekonomik faydaları üzerine yoğunlaşıyorlardı. Bunlar 1870 ve 1880 yıllarının ekonomik kırımlarının müsebbibi olarak fazla üretim ve serbest ticareti ileri sürüyorlar, sömürge elde edilmesini şiddetle savunuyorlardı. Sömürgeciliğin ve ekonomik korumacılığın bu sorunları hafifleteceğini ve Almanya'nın büyümesini güven altına alacağını ileri sürüyorlardı. Bismarck'ı yönde ikna edebilmek üzere Adolf Lüderitz ve Adolph Woermann'ın da dahil olduğu nüfuzlu Hansa tüccarları bir "sömürge partisi" kurdular. Bu "sömürge partisi" Güney Batı Afrika'daki mevcut pazarlarda hükümet koruması talep ediyordu. Alman tüccarları ve gemi sahiplerinin himaye için yabancılara yönelmeye zorlanamayacaklarını söyleyerek Hükümeti mahçup etmişlerdir. Bir taraftan da Afrika'nın kısa süre sonra İngiltere ve Fransa'nın korumacı ticarî politikalarıyla kuşatılacağı uyarısında bulunarak kamuoyunda bir korku yayıyorlardı. Bununla hiçbir adım atmayan Alman hükümetinin konunun dışında, seyirci kalacağını ima ediyorlardı.

Sömürgecilik faaliyetlerinde coğrafyanın yükselen popüleritesinin kullanılmasının en çarpıcı örneği Belçika Kralı II. Leopold (1865-1909) tarafından 1876'da Brüksel'de toplanan Uluslararası Coğrafya Konferansı'dır. Dünyanın önde gelen coğrafyacılarının davetli olarak katıldığı bu toplantıya Paris Coğrafya Derneği de dört temsilci göndermiştir. Toplantıda Afrika'nın keşfi ve medenileştirilmesi için *Uluslararası Afrika Birliği* adıyla bir örgüt kurulmuştur. Bu birliğin amacı Afrika'ya yapılan keşif gezilerini himaye etmektir. Başkanlığına II. Leopold'un seçildiği Uluslararası Afrika Birliği daha sonra II. Leopold'un şahsî idaresi altında Serbest Kongo Devleti'nin kurulmasına giden süreçte önemli bir adım olmuştur. II. Leopold Uluslararası Afrika Birliği üzerinden Gallerli gazeteci ve keşif Henry Morton Stanley'i istihdam ederek, Kongo Nehri havzasının keşfi ve burada bir devlet kurulması çalışmalarını yürütmesini sağlayacaktır.

9.2. Afrika'nın İçlerine Seyahat Etmenin Güçlükleri

19. yüzyılın ortalarında Afrika'nın içlerine, eskiden olduğu gibi, sahil bölgesinden rehberler, hammallar ve silahlı askerlerden meydana gelen kalabalık bir grubun eşliğinde gerçekleştirilecek yürüyüşle gidilebiliyordu. Atların yaşaması neredeyse imkânsızdı. Çeçe sineği bunun önündeki en büyük engeldi. Yükleri taşımak için deve, eşek ve öküzler kullanılıyordu. Bunların da büyük bir kısmı çeçe sineklerinin sebep olduğu hastalık yüzünden yolda telefe oluyordu. Dolayısıyla eşyanın büyük bir bölümü insanlar tarafından taşınmak durumundaydı. İç bölgelerdeki arazinin bir kısmı henüz tanınmadığından mutlaka sahil kesimlerinden veya yerli halktan rehberler istihdam etmek gerekiyordu. Köle avlamak için yapılan akınlar, kabileler arası savaş bölgedeki güvenlik problemini üst seviyelere çıkarıyordu. Afrika'nın içlerine eskiden beri ticaret yapan Araplar daha avatajlıydı çünkü bölgeyi biliyorlardı. Tropik hastalıklar, bilhassa humma, sıtma ve dizanteri hakkında fazla bir şey bilinmiyordu. Bütün bu olumsuz şartlar karşısında keşif seyahati için tutulan hammallar ve diğer yerel elemanların uzayan seyahatlerde firar etme temeyülleri yaygındı.

Esasında Afrika keşif için gelen seyyahlardan önce 19. yüzyıldan çok önce kıtada faaliyet gösteren birtakım misyonerlerle tanışmıştı. Portekizlilerin Afrika kıyılarında belirmelerini Katolik misyonerlerin halkı Hristiyanlaştırma faaliyetleri takip etti. Bu dönemde misyonerler ilk hedef olarak Afrika'daki yöneticileri Hristiyanlaştırarak sömürge faaliyetlerinde birtakım kolaylıklar elde etmeye çalışmışlardır. Kimi zaman bölge devletleri misyoner talep etmiştir. Gerçekten de büyük Afrika kıtasının bazı yerlerinde misyonerlerin faaliyetleri olumlu karşılık bulmuş ve bazı krallar Hristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak bunlardan bir kısmı az sonra bu dinî faaliyetlerin arkasında siyasî hedeflerin olduğunu anlayınca oldukça sert tepkiler vermişlerdir.

1485'te Benin'e gelen Portekizliler buradaki krallıkla güçlü ticarî ilişkiler geliştirdiler. 16. yüzyılın başında Portekiz kralına mektup göndererek Hristiyan misyonerler göndermesini dahi talep ettiler. Bir süre sonra bölgeye İngilizler ulaşır (1553). Onlarla da aynı Portekizlilerle yapıldığı gibi fildişi, palmiye yağı ve biber ticareti başlar. Bir süre sonra Benin'in "oba" adı verilen idarecileri İngilizlerin bölgeye yönelik büyük sömürge planlarına sahip olduklarından şüphelenerek, İngilizlerle iletişimi kesmişlerdir. Bu durum 1896'da İngilizlerin Benin'e gerçekleştirdikleri ve başkent Benin City'nin yerle bir edilerek burada İngiliz sömürge

idaresinin kurulduğu operasyona kadar devam etmiştir. Benzer bir örnek de Habeşistan'da yaşanmıştır. Habeşistan'a girmek isteyen Portekiz *İsa Cemiyeti* adlı misyoner teşkilatından yararlanmaya çalıştı. Habeş Kralı Susenos (1607-1632) Cizvit papazları tarafından Katolik yapıldı. Fakat ondan sonra gelen oğlu Fasiladas (1632-1667) bu misyonerlerden hoşlanmadı. Tebaasını ayaklandıracak kişiler olarak gördüğü misyonerleri ülkeden çıkardı, Etiyopya'nın geleneksel Ortodoks kilisesine eski statüsünü iade etti. Bu tarihlerde ülkenin sahil kısmı Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olduğundan, misyonerlerin ülkesine girişlerini önlemek için Habeş Beylerbeyi ile antlaşma yaptı.

Misyonerlerin Afrika'nın iç kısımlarına girerek, etkili olmaları için 19. yüzyılı beklemeleri gerekmişti. Özellikle 1800-1860 yılları arasında Afrika'da misyonerlik faaliyetleri oldukça artmıştı. Aynı tarihlerde kıtanın içlerini tanımaya yönelik düzenlenen keşif seyahatlerini sömürgeci hükümetlerin yanında en çok destekleyenler çeşitli Hristiyan misyoner grupları olacaktır.

Misyonerler faaliyet sahaları içindeki yerli yöneticilere arkalarındaki sömürgeci gücün himayesini kabul etmeleri yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Bunun en bariz örneği Güney Afrika'da, İskoç misyoner John Mackenzie (1835-1899)'nin faaliyetleri sonucu Bechuanaland'da bir İngiliz protektorası kurulmasında yaşanmıştır. Hollanda asıllı Boerlerin güneyden tasallutuna maruz kalan Tswana yerlilerini söz konusu çağulcu saldırılardan koruyabilmenin yolunun burayı İngiltere himayesine almakla mümkün olacağına Mackenzie tarafından ikna edilen İngiliz hükümeti 1885 yılı başlarında bölgeye askerî kuvvet sevk ederek bir portektora kuracaktır.

Bu arada, sayıları fazla olmamakla birlikte, önceki yüzyıllarda da Afrika'nın iç kısımlarına çeşitli seyahatler yapılmıştır. Örneğin meşhur Floransalı şair, tüccar, casus ve tarihçi Benedetto Dei (1418-1492) dünyanın çeşitli yerlerine yaptığı çok sayıda seyahatten birini Tinbüktü'ye gerçekleştirmiştir. İngiliz seyyah Andrew Battel önce mahkûm olarak Portekiz sömürgesi Angola'ya gönderilmiş, akabinde yaşadığı birtakım olaylar sonunda 1610'larda bugünkü Kongo Irmağı'nın kuzey yakasında Nzari'ye kadar seyahat etmiştir. 19. yüzyıldaki seyahatleri önceki dönemde gerçekleştirilenlerden farklı kılan en önemli husus bunların bireysel çabanın ve merakın değil sistematik çalışmanın ürünü olmalarıdır.

19. yüzyılda Afrika'nın iç kısımlarının Avrupa'ya tanıtılmasında ön plana çıkan gezginlerde bahsetmeden önce batılı sömürgecilerin Afrika kıyılarına çok erken tarihlerde gelmiş olmalarına rağmen kıtanın iç kısımlara girmelerinin kolay olmayarak oldukça uzun zaman almasının coğrafi nedenleri üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır. Afrika az sayıda körfeze ve bu körfezlerde bazı limanlara sahipti. Kıyıları düzgün olup bazı bölgelerde ana karaya geçişte üss olabilecek bir kısım adalar da bulunuyordu. Bununla birlikte çevresindeki dar kıyı platosunun hemen gerisinde dağlar, bunların arkasında çukurlar ve hinterland gölleri ve bataklıklar kıyıdan iç kesimlere ulaşımı zorlaştırmaktaydı. Örneğin sahip olduğu tropik yağmur ormanları ve bataklık arazileri Sierra Leone'nin iç kesimlerine girilmesi yönünde ciddi bir engel teşkil ediyordu. Eskiden beri bilinen Afrika'nın Akdeniz kıyılarından iç kesimlere ulaşılmasının önünde güçlü bir engel olarak Büyük Sahra yer alıyordu. Buradan güneye geçiş coğrafi bakımdan kademeli olup arada Kızıldeniz'den Atlas okyanusuna kadar doğu-batı

yönünde uzanan ve sâhil (sahel) kuşağı olarak adlandırılan yarı kurak bir iklime sahip bölge de bulunmaktaydı. Bu kuşak boyunca daimî ve yoğun bir sıcaklık söz konusudur. Bu nedenle Akdeniz'den iç kısımlara kolayca nüfuz etmek mümkün olmamıştır. Bilhassa elverişsiz iklim şartları ve hastalıklar bölgeye aşına olmayanlar için ölümcül sonuçlara yol açabiliyordu. Afrika'daki nehirler de kıtanın içlerine gidiş için elverişli değillerdi. Bunun önemli bir sebebi şelale oluşumlarıydı. Güney Afrika kıyı boyunca kıtayı çevreleyen oldukça yüksek, sarp dağlar bulunmaktadır. Bu dağlar bölgenin diğer kıtalarla ilişki kurmasını geciktirmiştir. Afrika'da kıtanın içlerinde doğan nehirler birçok kere kıyılara yakın dağların arasından şelale gibi denize dökülürler. Bu nedenle kıyıdan iç kısımlara nehir yoluyla uzun mesafe almak mümkün değildir. Taşımacılıkta en fazla kullanılan Nil Nehri'nde altı şelale vardır. Orange, Zambezi, Kongo, Nijer ve Volta nehirlerinin güzergâhlarında da çeşitli şelaleler bulunmaktadır. Yukarıdaki sebeplerden dolayı Afrika kıtasının iç kesimlerine girilmesi kolay bir iş olmamıştır. Bölgede yaşayan halklar yabancılara çok olumlu bakmamaktaydı. Bunun temel sebebini kölelikte aramak gerekir. Bölgeyi keşfe çalışan bazı birçok kişi kendilerini köleleştirmeye geldiği düşüncesiyle yerli halk saldırısına uğramışlardır.

9.3. Kâşifler ve Keşif Seyahatleri

9.3.1. James Bruce (1730-1794)

19. yüzyıla girerken Afrika'yı tanımaya yönelik keşif seyahatlerinin ilki İskoç James Bruce tarafından gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bu şahsî bir girişim olsa da daha sonra İngiltere'de oluşturduğu etki Afrika'nın keşfedilmesine yönelik ilginin artmasına önemli katkı sağlamıştır. James Bruce ilk seyahatlerini ticaret amacıyla İspanya ve Portekiz'e gerçekleştirmiştir. Daha sonra İngiliz hükümeti Bruce'u Cezayir'e konsolos olarak tayin etti (1763). Kuzey Afrika'da bulunduğu sırada Tunus'tan Trablusgarp'a kadar karayoluyla seyahat etmiştir. Seyahatlerini Doğu Akdeniz'e doğru genişleten Bruce, 1768'de İskenderiye'ye ulaşır. Amacı Nil'in kaynağını keşfetmektir. Kaynağın Etiyopya'da olduğunu inanan Bruce Kızıldeniz'i geçerek Musavva'ya ulaşır. Oradan Etiyopya'nın başkenti Gondar'a giderek burada bir süre kalır. Ekim 1770'de Gondar'dan Mavi Nil'in kaynağını bulmak üzere tekrar hareket eden Bruce Etiyopya'nın içbatısında Gish Abay'da Mavi Nil'in kaynağına ulaşmayı başarır (Kasım 1770). 1774'te Londra'ya döndüğünde Mavi Nil'in kaynağına ilk ulaşan Avrupalı olarak seyahati hakkında kendisiyle yapılan uzun röportaj London Magazine adlı gazetede yayınlanır. Yaptığı seyahati anlatan *Travels to Discover the Source of the Nile, In the Years 1768, 1769, 1770, 1771, 1772 and 1773* (Nil'in Kaynağını Keşif Seyahatleri, 1768-1772 yıllarında) adlı seyahatnamesini 1790 yılında yayınladı. Bruce'ın verdiği bilgilere döneminde şüpheyle karşılanmış ancak bölge hakkında artan bilgi anlattıklarının doğruluğunu ortaya koymuştur. James Bruce'ın konumuz açısından en önemli katkısı yaptığı seyahat ve keşiflerin Britanya Afrika Birliği'nin kurucularını Nijer Nehri'nin ve Tinbüktü şehrinin bulunmasını destekleyen keşif gezileri yapmaları yönünde etkilemesidir.

9.3.2. Mungo Park (1771-1806)

Britanya Afrika Derneği Nijer Nehri ve Tinbüktü şehrinin araştırılması amacıyla bir seyahat gerçekleştirmesi için İskoç Mungo Park ile anlaşmıştır. Edinburg Üniversitesi'nde Tıp ve botanik okuyan Mungo Park ilk meslekî deneyimini Doğu Hindistan Şirketi'nin Sumatra'ya sefere çıkan Worcester gemisinde hekim yardımcısı unvanıyla edinmiştir (1793). Bu onun aynı zamanda ilk seyahatidir. Yaklaşık bir yıl sonra, bir süre önce çıktığı seyahatte hayatını kaybeden Binbaşı Daniel Houghton'un yerine Nijer Nehri'ni bulmak üzere birini arayan Afrika Derneği ile anlaşan Mungo Park, yola koyularak Haziran 1795'te Gambiya Nehri'nde geçerek Pisania adlı İngiliz ticaret merkezine ulaşmıştır. Buradan 2 Aralık tarihinde kıtanın iç kısımlarını keşfetmek üzere seyahatine başlamıştır. Yaklaşık on beş ay sonra, maceralar ve zorluklarla dolu bir yolculuktan sonra tekrar Pisania'ya dönmeyi başarmıştır. Seyahati sırasında bir ara yolunu kaybedip kuzeydoğuda Magripliler tarafından dört ay kadar tutsak edildiyse de kurtulmayı başarmıştır. Seyahati sırasında Segoda Nijer Nehri'ne ulaşan Park nehir boyunca Tinbüktü'ye ulaşmak için ise mücadele etmiş, iki yüz mil kadar yaklaşmış ancak başaramamıştır. Aralık 1797 sonlarında İngiltere'ye dönen Park, meşhur bir kişi olarak geçirdiği bir süre sonunda kendi hayatını yaşamaya başlamıştır. Ancak bir süre sonra Afrika Derneği'nin etkisiyle bu sırada Savaş Bakanlığı'na bağlı olan Sömürge Bürosu tarafından Nijer'deki keşiflerine devam etmek üzere tekrar davet edilmiştir (1803). Kendisine yüzbaşı yetkisi verilmiş, seyahat masrafları için beş bin pound ödenmiş; ayrıca silah ve diğer ekipman temin olunmuştur. Mungo Park liderlik ettiği bir subay, otuz beş er ve iki denizci ile 1805 yılında Gambiya'dan ayrılmıştır. Bir süre sonra hummaya yakalanan grup Nijer Nehri'ne ulaştığında geride yedi er ve iki denizci hayatta kalmıştı. Yolculuğa devam edip bu sefer Segoda'nun biraz aşağısında Sansanding adlı yerde Nijer Nehri'nin henüz bilinmeyen alt kısımlarına doğru yola çıkmak üzere hazırlık yapılmıştır. Nehirde yapılacak bu yolculuk için bir tekne yapan Mungo Park, kendisi dahil geri kalan toplam beş kişi akıntı yönünde, nehrin ağzına ulaşmak amacıyla yolculuğa başlamıştır (12 Kasım). Bundan sonra Mungo Park ve beraberindekilerden bir daha haber alınamamıştır. Yolculuğun bu son aşamasına başlamadan önce gruptakiler günlüklerini ve mektuplarını Gambiya'ya göndermişlerdir. Afrika Derneği anlaşma gereği Mungo Park'ın ölümü nedeniyle eşine dört bin pound ödemiştir.

Mungo Park ilk Afrika seyahatinden döndükten sonra Afrika Derneği'nin isteği üzerine yolculuğunu tüm detaylarıyla anlatan *Travels in the Interior Districts of Africa* (Afrika İçlerine Seyahatler) adıyla yayınlanmıştır. Mungo Park'ın eseri kaleme alma tarzının, bilhassa samimi üslubunun kendisinden sonra benzer seyahatname yazarları için standart oluşturduğu kabul görmektedir. Bu eser, daha sonra ikinci seyahati sırasında eşine gönderdiği mektuplar ve yolculuğunun ölümle sonuçlanan son kısmı hakkındaki detay bilgi hizmetçisi Amadi Fatoumi'nin günlüğünden alınarak genişletilmiş ve yeniden yayınlanmıştır. Mungo Park'ın seyahati toplumun ve siyasetçilerin henüz keşfedilmemiş büyük Afrika kıtasına olan ilgisini artırmıştır. Afrika'nın keşfedilebileceğini ispat etmiş, en önemlisi Avrupa hükümetleri üzerinde uzun süre devam eden bir etki bırakmıştır.

9.3.3. Alexander Gordon Laing (1793-1826)

İskoç kaşif Laing Edinburg Üniversitesi'nden mezun olmuş ve dayısı Albay Gabriel Gordon'un katipliğini yapmak üzere Antiller'de Barbados Adası'na gitmiştir. Daha sonra askerlik mesleğine geçmiş, 1822'de yüzbaşı rütbesiyle Kraliyet Afrika Koloni Birliği'ne sevk edilmiştir. Aynı sene alayı ile Sierra Leone'de iken vali tarafından hem buradaki kölelik uygulamasına son vermek hem de bölgeyle ticarî bağlantılar kurmak görevleriyle Mandingo topraklarına gönderilmiştir. Bölgede bulunduğu sırada Nijer Nehri'nin kaynağına ulaşmak için büyük bir çaba göstermiş ancak yerli topluluklar tarafından engellenmiştir. Bununla beraber kaynağın konumunu doğru bir şekilde tespit etmeyi başarmıştır. 1824'te İngiltere'ye dönmüş ve yukarıdaki seyahatlerinde karşılaştıklarını *Travels in the Timannee, Kooranko and Soolima Countries, in Western Africa* (Batı Afrika'da Timannee, Kooranko ve Soolima Ülkelerine Seyahatler) adıyla yayınlamıştır (1825).

Nijer Nehri'nin kaynağını bulduğuna inanan Laing nehir boyunca giderek nehrin deltasına ulaşma teklifi Afrika Derneği başkanı Joseph Banks'dan destek gördü. Banks'ın beklentisi yapılacak keşif seyahat sayesinde Tinbüktü şehrinin konumunu tespit edilmesiydi. Koloni Bakanı yolculuğu Kuzey Afrika'da Trablus ve Tinbüktü üzerinden gerçekleştirmesini istedi. Temmuz 1825'te Trablusgarp'ten başladığı zorlu bir yolculuk neticesinde Eylül 1826'da Tinbüktü'ye ulaştı. Böylece Alexander Gordon Laing Büyük Sahra'yı kuzeyden güneye geçerek Tinbüktü'ye ulaşan ilk Avrupalı unvanını aldı. Mektuplarında birçok yerel grubun saldırısına maruz kaldığını yazmıştır. Tinbüktü'de Fülani kabile reisi Bello'nun düşmanlığı nedeniyle kendisini güvende hissetmiyordu. Alexander Gordon Laing dönüş yolculuğunu tamamlayamadan, 26 Eylül tarihinde öldürülmüştür. Bu son seyahatine ait günlüklerine ulaşamamıştır. Aşağıda bahsedileceği üzere Tinbüktü'ye iki yıl sonra Fransız René Caillié ulaşacak, sağ salim geri dönerek Société de Géographie (Coğrafya Derneği) tarafından konulan on bin Frank ödülü alacaktır.

Uygulamalar

Uygulama:

Afrika'ya yapılan seyahatlerin toplu olarak ele alındığı bir çalışmayı inceleyiniz.

Kazanım:

1. Özellikle 19. Yüzyılda Afrika'ya yönelik ilgi artışının ve bunun sonucu elde edilen bilgi miktarının görülmesi.

Uygulama Soruları

1. Robert Brown kimdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Avrupa'da 18. yüzyıl sonların doğru Afrika'nın iç bölgelerini tanımaya yönelik bir ilgi ortaya çıkmıştır. Bu ilgi kendisini önce özellikle önemli nehirlerin kaynaklarını keşfetmek için çeşitli derneklerin kurulması şeklinde gösterdi. Kurulan coğrafya derneklerinin organizasyonu ve desteği ile Afrika'nın iç bölgelerine keşif seferleri düzenliyordu. Bu seferlerin ilki İskoçyalı Mungo Park tarafından gerçekleştirilmiştir (1795). Öyle ki ilerleyen süreçte bazı şahsî teşebbüsler Afrika kıtasının sömürgeleşmesinde ciddi rol oynayacaktır. Birkaç örnek olmak üzere bugünkü Zimbabwe'de kendi adıyla anılan bir devlet kuran İngiliz Cecil John Rhodes; bugünkü Kongo Demokratik Cumhuriyeti topraklarında Belçika Kralı II. Leopald'ın şahsî idaresinde bir devlet kurulmasında büyük rol oynayan Henry Morton Stanley, Almanya'nın Afrika'da sömürgeler elde etmesinde bölgedeki faaliyetleriyle en önemli paya sahip seyyah Gustav Nachtigal ve gemici Carl Peters'in isimleri sayılabilir.

Bölüm Soruları

- 1) Londra'daki African Association (Afrika Derneği) hangi yıl kurulmuştur?
  - a) 1774
  - b) 1789
  - c) 1766
  - d) 1783
  - e) 1788
- 2) 1881 yılı itibariyle aşağıdaki ülkelerin hangisinde henüz herhangi bir coğrafya derneği kurulmamıştır?
  - a) İngiltere
  - b) Fransa
  - c) Almanya
  - d) Norveç
  - e) Belçika
- 3) Aşağıdaki isimlerden hangisi 1821'de Paris'te kurulan Coğrafya Derneği'nin kurucu üyeleri arasında yer almaz?
  - a) Charles Pierre Chapsal
  - b) Alexander von Humboldt
  - c) François-René de Chateaubriand
  - d) Jules Ferry
  - e) Pierre-Simon Laplace

4) Afrika içlerine gerçekleştirdiği seyahatlerin içeri hakkında kaleme aldığı Afrika İçlerine Seyahatler eserindeki tarz ve üslubuyla kendisinden sonraki benzer türdeki eserler için bir standard oluşturduğu kabul edilen seyyah kimdir?

- a) James Bruce
- b) Mungo Park
- c) Alexander Gordon Laing
- d) Carl Peters
- e) Henry Morton Stanley

5) Büyük Sahra'yı kuzeyden güneye geçerek Tinbüktü'ye ulaşan ilk Avrupalı unvanı kime verilmiştir?

- a) Alexander Gordon Laing
- b) Henry Morton Stanley
- c) James Bruce
- d) Gustav Nachtigal
- e) Mungo Park

6) James Bruce'un Afrika'nın içlerine gerçekleştirdiği seyahatin amacı nedir?

7) Tinbüktü'ye ulaşarak sağ dönmeyi başaran ilk Avrupalı kimdir?

8) Avrupalıların Tinbüktü şehrine ulaşmak istemesinin sebebi nedir?

9) Afrika içlerine erken modern dönemde gerçekleştirilen seyahatleri 19. yüzyılda yapılanlardan ayıran temel fark nedir?

10) James Bruce'un sonraki Afrika keşif seyahatleri üzerindeki etkisi nedir?

Cevaplar

1)e, 2)d, 3)d, 4)b, 5)a.

**10. NEHİR KAYNAKLARININ BULUNMASI YA DA
SÖMÜRGEÇİLİĞİN AFRIKA'NIN İÇ BÖLGELERİNE YAYILMASI**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 10.1. David Livingstone (1813-1873)
- 10.2. René-Auguste Caillié (1799-1838)
- 10.3. Richard F. Burton (1821-1890)
- 10.4. John Hanning Speke (1827-1864)
- 10.5. Pierre Savorgnan de Brazza (1852-1905)
- 10.6. Henry Morton Stanley (1841-1904)
- 10.7. Gustav Nachtigal (1834-1885)
- 10.8. Friedrich Gerhard Rohlfs (1831-1896)
- 10.9. Eduard Robert Flegel (1855-1886)
- 10.10. Carl Peters (1856-1918)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Afrika'nın içlerine yönelik 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan keşif seyahatlerine hangi ülkelerden kâşifler katılmıştır ?
2. Afrika'nın içlerine yapılan seyahatlerin amacı neydi?
3. Almanya'nın Afrika'daki sömürgeleşme hareketinde öne çıkan kâşifler kimlerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sömürgeci güçlerin Afrika içlerini tanımlarında yapılan seyahatler	Sömürgeci güçlerin Afrika içlerini tanımlarında yapılan seyahatlerin yerinin anlaşılması	Okuma, araştırma
Afrika'nın içlerine seyahat eden önde gelen seyyahlar	Önemli seyyahlar ve keşif seyahatlerinin detaylarının öğrenilmesi	Okuma, harita kullanımı
Afrika'nın içlerine gerçekleştirilen keşif seyahatlerinin motivasyonu	Keşif seyahatlerinin arkasında yatan motivasyonların tespit edilmesi	Okuma, araştırma
Keşif seyahatlerinin fiili sömürgecilik hareketlerine katkısı	Keşif seyahatlerinin fiili sömürgecilik hareketlerine katkısının anlaşılması	Okuma, değerlendirme

Anahtar Kavramlar

- Nijer
- Ni Nehri
- Zambezi
- Timbüktü
- David Livingstone
- Hristiyanlık

Giriş

Burada, bir önceki bölümün devamı olarak başta İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere Avrupa kamuoyunda oluşturmaya çalıştığı algı ve bundan doğacak baskıyla siyasî otoriteleri sömürgeciliğe zorlayan dernekler etrafında toplanmış sivil inisiyatifin çabalarının da etkisiyle Afrika'nın içlerini keşfe yönelik yapılan seyahatler, bunları gerçekleştiren kişiler üzerinden ele alınacaktır. Görünüşte çoğunun ilk amaçları kıtada bulunan Zambezi, Nijer, Nil gibi bir takım nehirlerin kaynaklarını keşmetmek olan bu seyyahları Afrika'ya yönelten diğer saikler, motivasyonları, dönüşlerinde karşılaştıkları atmosfer ve seyahatleri hakkında yayınladıkları eserler üzerinde durularak sömürgeciliğe giden yolun arka planına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

10.1. David Livingstone (1813-1873)

Afrika'nın içlerine seyahat edenler arasında en tanınmış İskoçyalı doktor David Livingstone'dur. Protestanlığın ateşli bir taraftarı olan Livingstone sağlık misyonerliğinin öncülerindedir. Londra Misyonerlik Cemiyeti için çalışmıştır. Güney Afrika'ya giderek buradan içerilere doğru ilerleyip Zambezi nehrinin kaynaklarına ulaştı. Afrika seyahati kendisine Viktorya dönemi İngiltere'sinde çok ciddi bir popülerite kazandırdı.

1836'da Glasgow'da tıp ve ilahiyat okumaya başlayan Livingstone tıp eğitimini 1838-1840 yılları arasında Londra'da Charing Cross Hastanesi Tıp Okulu'nda sürdürmüştür. Bu sırada önceden beri misyoner doktor olarak bir kariyer sürdürme isteğinin sonucu Londra Misyonerlik Cemiyeti'ne başvurdu. Burada vaizlik eğitimi aldı. Esasında misyonerlik için Çin'e gitmek istediysede bölgedeki savaş durumu nedeniyle bu gerçekleşmedi. Özellikle Londra Misyonerlik Cemiyeti adına Güney Afrika'da faaliyet göstermiş Robert Moffat ile tanışması Afrika'ya yönelmesinde etkili oldu. Diğer yandan köleliğin kaldırılmasını savunan İngiliz politikacı ve sosyal reformcu Thomas Fowell Buxton'un görüşlerinden etkilendiğini de söylemek gerekir. Buxton'a göre köle ticareti Afrika'da kanunî ticarî ilişkilerin ve Hristiyanlığın etkisiyle ortadan kalkabilirdi. Diğer bir ifadeyle Hristiyanlık ve Avrupa ticareti el ele gidecek, bu sayede Afrika'daki kölelik sona erecekti. Livingstone bu görüşün önemli bir savunucusu olmuş, adı adeta köleliğe ateşli karşı çıkışıyla özdeşleşmiştir.

Livingstone misyoner olarak önce Güney Afrika'da Kalahari Çölü kenarına gönderilir (1841). Burada bulunduğu sırada Afrika'nın içlerinde yaşayan insanlara ulaşarak onlara Hristiyanlığı anlatma ve kölelikten kurtarma düşüncesiyle 1849'dan itibaren kuzeye doğru genişleyen iki seyahat gerçekleştirdi. Bu gezilerden birinde beraberinde William Oswell ve birkaç İngiliz bulunduğu halde Kalahari Çölü'nün kuzeyinde bulunan Botswana'daki Ngami Gölü'ne ulaşmıştır. 1851'de, yine Oswell ile birlikte başladığı ikinci seyahatinde, eşi de yer aldığı halde Sesheke'de Zambezi Nehri'ne ulaştı. Keşif gezilerini 1856'ya kadar sürdüren Livingstone İngiliz idaresindeki Cape Colony'den Angola'ya, Angola'dan Hint Okyanusu'na kadar uzanan seyahatinde, kıtayı batıdan doğuya doğru Zambezi nehrini kaynağından denize döküldüğü yere kadar incelemiştir. Bu arada Zambezi Nehri'nin yatağını izleyerek keşfettiği şelaleye dönemin İngiliz Kraliçesine izafeten *Viktorya Şelalesi* ismini vermiştir. Esasında yerliler tarafından eskiden beri bu şelale *Mosi-oa-Tunya* yani gök gürültüsü gibi ses çıkaran duman olarak adlandırılmaktaydı. 12 Aralık 1856'da İngiltere'ye dönen Livingstone, Orta Afrika'da ticaret merkezleri ve misyoner istasyonları kurulmasını savunuyordu. Sürekli ifade ettiği slogan Hristiyanlık, Ticaret ve Uygarlıktı. Bunların köle ticaretine son verecek üç bileşen olduğunu söylüyordu. Bu düşüncesinin gerçekleşmesi için Zambezi Nehri'nin ticarî taşımacılığa açılması gerektiğini düşünmekte, projesi için destek aramaktaydı. Livingstone Afrika'daki on altı yıllık macerasını 1857 yılında, *Missionary Travels and Researches in South Africa* (Güney Afrika'da Misyonerlik Seyahatleri ve Araştırmalar) adıyla kitaplaştırdı. İngiliz kamuoyunda büyük ilgi uyandıran kitabını Kraliyet Coğrafya Derneği'nin kurucusu ve o sırada başkanlığını yürütmekte olan Sir Roderick Impey Murchison'a ithaf etmişti. Livingstone'un bu uzun seyahatlerinde elde ettiği bilgi neticesinde Afrika'nın ortasında çöl değil iyi sulanan

toprakların bulunduğunu İngiltere'ye gösterebilmiştir. Böylece bu bölgenin sunduğu imkânları İngiliz hükümetinin gözleri önüne sermiştir.

Livingstone seyahatnamesiyle ciddi bir üne kavuşmuştu. Londra Misyonerlik Cemiyeti üyeliğinden istifa ederek, kendisini daha fazla seyahate verdi. Buradaki amacı ticaret yolları için güzergahlar bulup kullanılabilir hale getirerek, köle ticaretinin yapıldığı güzergahların ortadan kalkmasını sağlamaktı. Akabinde Murchison'un yardımı ile Quelimane (Mozambik)'teki İngiltere'nin Doğu Afrika Kıyıları konsolosluğuna tayin olundu.

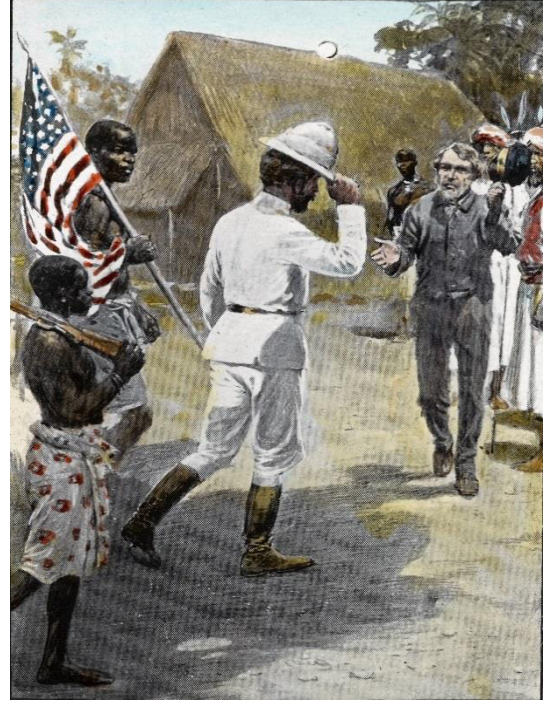
İngiliz Hükümeti Livingstone'un Zambezi Nehri'ni ticarete açmak projesini finanse etmeyi kabul etti. Böylece Livingstone'un, aralarında ressam Thomas Baines ve daha sonra bölgede keşif gezilerine devam ederek ün kazanacak olan hekim John Kirk'in de yer aldığı Zambezi Keşif Heyeti'nin başında Mart 1858'de başladığı ikinci seyahati 1864 yılı ortalarına kadar devam etmiştir. Bu seyahat sırasında Malavi Gölü bulunmuştur. Ekibin Ruvuma Irmağı'nda denedikleri vapur seyahati girişimi başarısız olmuştur. Seyahat ekibinde yer alan David Livingstone'un eşi Mary sıtmadan hayatını kaybeder (1862). 1864 yılında İngiliz Hükümeti söz konusu keşif sehayatini sonlandırmış, Livingstone tekrar Londra'ya dönmüştür. İngiliz hükümetinin bu kararında giderek artan masraflara karşılık seyr ü sefere elverir bir nehir bulunamamış olması etkili olmuştur.

Livingstone son seyahatini Nil Nehri'nin kaynağına ulaşmak amacıyla çıkmıştır. 1866 yılı başlarında Zengibar'dan başladığı seyahati giderek zorlaşan şartla, açlık ve hastalıklarla geçmiştir. Seyahate başladıktan kısa bir süre sonra bareberinde bulunan hizmetçiler ve yardımcılardan oluşan ekip kendisini terk etmiştir. Seyahatinde Yukarı Kongo Havzası'nda yer alan Bangweulu Nehri'ni gören ilk Avrupalı olmuş, Lualaba Irmağı'nı bulmuş yaptığı gözlemlerle bölge hakkında dönemin Avrupa haritalarında gösterilmeyen birçok detayı ortaya koyarak, önemli bir katkı yapmıştır. Bununla birlikte Nil Nehri'nin kaynağı noktasındaki teorisinin doğrulayamamıştır. 1858 yılında aynı şekilde Nil Nehri'nin kaynağını bulmak üzere Richard Francis Burton ve John Hanning Speke birlikte çıktıkları keşif seyahatinde Viktorya Gölü'nü bularak bunun Nil Nehri'nin kaynağı olduğunu iddia etmişlerdir. Bir süre sonra Samuel Baker Albert Gölü'nü bularak (1864) kaynağın burası olduğunu savunmuştur. Livingstone ise Nil Nehri'nin kaynağının daha güneyde olduğunu ileri sürmüştür. O nedenle Lualaba Irmağı'nın bulunduğu bunun Nil'in üst bölümü olduğunu düşünmüş ancak bir süre sonra bu ırmağın aslında Kongo Nehri'ne döküldüğünü anlamış, Nil Nehri ile bir bağlantı bulamamıştır.

Altı yıl boyunca dış dünyayla bağlantısını kesen Livingstone'un zaman zaman yazdığı mektuplar Zengibar'a ulaşmaktaydı. New York Herald gazetesi Livingstone'u bulmak üzere Henry Morton Stanley'i gönderir (1869). 236 günlük keşif seyahati sonunda Stanley Livingstone'u Ujiji (Kuzey Tanzanya)'de bulmuştur (28 Ekim 1871). Bu sırada Livingstone'un sağlık durumu oldukça bozulmuştu. Üstelik elinde hiçbir yiyecek stoğu bulunmuyordu. Durum ilaç bakımından da aynıydı. Bütün bunlara rağmen Stanley onu keşif seyahatine son vererek, geri dönmeye razı edememiştir.

Livingstone daha sonra Bangweulu Gölü'ne dönerek burada birtakım incelemelerde bulunmuştur. Buranın güneydoğusunda 1 Mayıs 1873'te sıtma ve dizanteri yüzünden hayatını kaybetmiştir. Livingstone'un özellikle başarısızlıkla sonuçlanan Zambezi Keşif Seyahati'nde büyük zarar gören şöhreti gazetececi Stanley'in New York Herald adına kendisi ile yaptığı mülakatla adeta yenilenmiştir.

Londra Kraliyet Coğrafya Derneği ve New York Coğrafya ve İstatistik Derneği'nin muhabir üyesi olan Livingstone'un seyahatleri boyunca yaptığı keşiflerle dönemin coğrafya bilgisine yaptığı katkının dışında elde ettiği ün Nil Nehri'nin kaynağının keşfedilmesine yönelik tutkuların artmasını sağlamıştır. Nil Nehri'nin kaynağının keşfedilmesine yönelik bu arayış bir yönüyle klasik dönem Avrupa coğrafi keşiflerinin ve Afrika kıtasının içlerine girilerek koloniler kurulması arzusunun zirvesidir. Portekizlilerin birçok denemelerine rağmen Orta ve Güney Afrika'ya Livingstone'un seyahatinde takip ettiği güzergâh üzerinden ulaşmak mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında kıtanın iç bölgelerinde yaygın olarak görülen sıtma, dizanteri, uyku hastalığı (*African trypanosomiasis*) zikredilmelidir. Bu tür hastalıkları yük taşımacılığında öküz ve at benzeri hayvanların kullanımına imkân tanımıyordu. Ayrıca bölgelerdeki kabileler bölgeyi keşfe gelen yabancıları pek sıcak karşılamıyorlardı.

Şekil 21: David Livingstone – Henry Morton Stanley Buluşması

Livingstone gerçekleştirdiği bunca uzun süreli seyahatte bölge halklarıyla neredeyse hiç bir sorun yaşamamıştır. Bunun en önemli iki sebebi az eşya ile seyahat etmesi ve beraberinde çok fazla, silahlı insan bulundurmaması olarak gösterilmektedir. Aynı dönemde yapılan çoğu seyahate onlarca silahlı asker, ikmal malzemesi taşıyan hamallarla çıkılmaktaydı. Bu görüntü yerli gruplar tarafından ya işgal veya köle avcılığı için gelindiği izlenimi vermekte, tedirginliğe sebep olmaktaydı. Az sayıda hizmetçi ile yola çıkan Livingstone ihtiyaçlarını seyahati boyunca değiş tokuş usulüyle temine çalışmıştır.

Bu arada Livingstone'un Zambezi'de yaptığı incelemeler İngiliz hükümetinin ilgisini bölgeye çekmiş, eskiden beri bölgede olmakla birlikte sahil şeridinde faaliyet gösteren Portekizlilerin içerilere çok hakim olmadıkları anlaşılmıştır. Böylece bir İngiliz-Portekiz çekişmesi başlamış, Portekizliler bölgedeki varlıklarını güçlendirmek üzere çalışmalarda bulunmuştur. Bu dönemde başlayan İngiliz ilgisi 1889'da bugünkü Malavi topraklarına tekabül eden alanda Britanya Orta Afrika Protektarasının kurulmasına giden süreci başlatmıştır.

Öte yandan Kraliyet Coğrafya Derneği'de Livingstone'a yardım için oluşturduğu bir heyeti yola çıkarmıştı (1873). Başında Verney Lovett Cameron (1844-1894)'un bulunduğu

heyet Zengibar'dan hareket ettikten kısa bir süre sonra Livingstone'un cansız bendeninin kıyıya getirildiğini görmüştü. Bunun üzerine diğer heyet üyeleri cenazenin Londra'ya götürülmesine nezaret etmek üzere ayrılmış, V. L. Cameron, Kraliyet Coğrafi Derneği'nin arzusuna uyarak müstakil bir keşif seyahati başlatmıştır.

V. L. Cameron önce Tanganyika Gölü üzerinde bulunan Ujiji'ye getmiş (Şubat 1874) ve burada Levingstone'a ait notları bularak Londra'ya göndermiştir. Burada bir süre kalan Cameron adı geçen gölün güney kısımlarının yapısını incelemiş ve Lukaga Nehri'ni keşfederek gölün nereye aktığını ortaya koymuştur. Daha sonra seyahatine batı yönünde devam ederek Kongo Nehri'nin ana kaynağı olduğunu düşündüğü Lualaba Nehri'ni kayıkla aşağı yönde dolaşmak istemiştir. Cameron'un Lualaba'nın Kongo Nehri'nin ana akımı olduğu hakkındaki düşüncesi doğrudur ancak aşağı yöndeki seyahati gerçekleştiremedi. Ardından güneybatı istikametinde ilerleyerek Kongo ile Zambezi nehirleri arasındaki sınırı yüzlerce kilometre takip etti. 28 Kasım 1875 tarihinde kıyıya ulaştığında Akvatorial Afrika'yı doğudan batıya bir denizden diğerine kateden ilk Avrupalı olmuştu. Seyahatini 1877'de basılan, *Across Africa* (Afrika Boyunca) adını verdiği kitapta teferruatıyla anlatmış özellikle kıtanın iç kesimlerine girilebilmesi konusunda yararlı birçok tavsiyeye ve bilhassa büyük göllerin kullanılmasını önermiştir.

10.2. René-Auguste Caillié (1799-1838)

İngiltere gibi Fransa da bu dönemde Afrika'ya pek çok seyyah göndermiştir. Bunlar arasında Tinbüktü'ye (Nijer) kadar gidip sağ salim dönmeyi başaran ilk Avrupalı René Caillié; Senegal ve Gambia'da nehir kaynaklarına ulaşan Mollien; Yukarı Nil'e kadar giden Linard de Bellefonds; Madagaskar'a geçen Alfred Grandider ve Gabon ile Kongo'nun iç kısımlarında keşif gezilerinde bulunan Pierre Savorgnan de Brazza öne çıkmıştır.

Şekil 22: Rene A. Caillie Arap Kıyafetiyle (1830)

Tinbüktü hakkında ilk elden bilgi veren kişi Fransız René Caillié olmuştur. Henüz yirmili yaşlarında iken Afrika'nın içlerine gitmiş, Tinbüktü'ye ulaşmıştır. Aslında fakir bir ailenin çocuğu olan Caillié ebeveyninin erken yaşta ölümü üzerine gemi mürettebatı olarak işe başlamış, bu şekilde Fransa'nın Batı Afrika'daki yerleşimi Saint-Louis'e gitmiştir. Bir ara Senegal Irmağı kıyısında bulunan Bakel'e keşif seyahati gerçekleştiren İngiliz heyetine eşlik etmiştir (1818). Bir ara hastalanarak Fransa'ya geri gitmek zorunda kalmıştır. Saint-Louis'e döndüğü 1824 yılında bir kâşif olmak ve Tinbüktü şehrini bulmak konusunda güçlü bir arzu hissediyordu. Bu arzusunun oluşmasında Mungo Park'ın seyahatnamesini okumasının etkisi vardır. Nitekim bu isteği Saint-Louis'deki Fransız yetkililerince karşılık gördü ve kendisine Güney Moritanya'daki Brakna bölgesinde

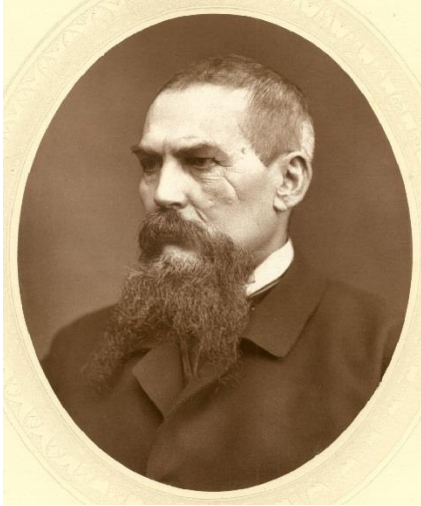
bulunan göçebelerle geçireceği sekiz ay için finansman sağlanmasına karar verildi. Caillié Tinbüktü seyahatini, daha öncekilerin başına gelenler şeylerle karşılaşmamak için tek başına ve Müslüman kılığında gerçekleştirmek istiyordu. Bu nedenle Moritanya'da geçirdiği süre içinde Arapça öğrenmiş ve İslamiyet hakkında bilgi edinmiştir. Seyahatine Tinbüktü yönünde devam etmek için Fransız ve İngiliz hükümetlerine yaptığı maddi destek başvurulara olumlu geri dönüş almamıştır. Paris'te bulunan *Société de Géographie* tarafından Tinbüktü şehrini görerek hakkında bilgi getiren ilk kişiye verilmek üzere 10 bin Frank ödül koyulması Caillié'yi teşvik etmiş, böylece yolculuğun masraflarını kendi başına karşılamaya karar vermiştir. Para biriktirmek amacıyla aylarca Sierra Leone'daki İngiliz kolonisinde çalışmıştır.

Buradan iç bölgelere doğru gitmekte olan bir kervana katılmıştır. Kendisini Mısırlı bir Arap olarak tanıtmış, Fransızlar tarafından Senegal'e getirildiğini, ülkesine geri dönmek istediği hikayesini uydurmuştur. Caillié aşağı Gine sahilinde yer alan Boké şehrinde 19 Nisan 1827'de başladığı yolculuğuna doğu istikametinde devam etmiş, hastalandığı için Fildişi Sahili'nin Tiémé köyünde birkaç ay dinlendikten sonra buradan itibaren kuzeydoğuya yönelerek Djenné şehrine ulaşmıştır. Djenné'den kayıkla Tinbüktü'ye ulaşmıştır (20 Nisan 1828). Böylece bir yıl süren bir yolculuğun ardından Tinbüktü'ye varmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Alexander Gordon Laing kendisinden iki yıl önce Tinbüktü'ye gelmiş ancak burada öldürülmüştür. Şehirde iki hafta kaldıktan sonra, kendisi hakkındaki havanın olumsuz gittiğini sezerek Büyük Sahra'yı geçerek, dilenci kılığında Fas'a, oradan Fransa'ya dönmüştür.

Gördüklerini üç ciltlik *Journal d'un voyage à Temboctou et à Jenné dans l'Afrique Centrale, etc* (Orta Afrika'dan Tinbüktü ve Djenne'ye Bir Seyahatin Günlüğü) adlı kitapta aktarmıştır. Kendisinden beklenenin aksine kirli çamurlu bir Tinbüktü şehrinde bahsetmesi, "Toprakta yapılmış kötü görümlü evler topluluğu" şeklindeki ifadeleri kamuoyunda bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Avrupalılar uzun yıllarca müreffeh, altınlarla dolu bir şehir tahayyül ediyorlardı. Bu ifadelerinden ötürü uzun süre kendisine şüpheyle yaklaşılarak, aslında Tinbüktü'ye gitmediği düşünülürdü. Paris Coğrafya Derneği'nin koyduğu büyük ödülü alabilmesi bu bakımdan uzun süre aldı. Şüphesiz bu dönemde Afrika'nın içinde birçok şehir Tinbüktü gibi harap durumdaydı. Bunun en önemli sebebi köle avcılığı ve ticaretiydi. Birçok şehir bu şekilde yüzyıllarca yağmalanmış, insan kaynakları kurutulmuştu.

10.3. Richard F. Burton (1821-1890)

Sir Richard Francis Burton ve John Hanning Speke 1854 yılında İngiltere'de Kraliyet Coğrafya Derneği tarafından Afrika'nın Büyük Göllerini keşfetmek üzere görevlendirilmişlerdir. Bu onların ilk bir araya gelişidir. Kısa bir süre sonra aynı dernek adına Afrika'da ikinci bir keşif seyahatine daha çıkacaklardır.

Şekil 23: Richard F. Burton

Kariyerinin sonuna geldiğinde oryantalist, dil bilimci, kâşif, haritacı, casus, oryantalist, diplomati gibi birçok sıfatla haklı bir şekilde anılacak olan R. F. Burton asker bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiş, çocukluk dönemini İngiltere, Fransa ve İtalya arasında sık sık seyahat ederek geçirmiştir. Dile olan kabiliyeti sayesinde bu süreçte Fransızca, İtalyanca ve Latince başta olmak üzere birkaç dil öğrenmiştir. Oxford'da başladığı yükseköğrenimi sırasında Arapça öğrenmeye başlamıştır. Ancak Oxford'dan atılarak eğitimini tamamlayamamıştır. Daha sonra asker olarak İngiliz Doğu Hindistan Şirketi için çalışmaya başlamıştır (1842).

Bir seyyah ve kâşif olarak ilk tecrübesi hacı kılığında Mekke'yi ziyaretiyle başlamaktadır. Yaşadıklarını oldukça detaylı bir şekilde kaleme aldığı seyahatnamesinde yayınlamıştır (1855). Bu Hac seyahati kendisine ciddi bir ün kazandırmıştır(1854). Aynı yıl Aden'de, daha sonraki seyahatlerinin büyük bir kısmında yanında bulunacak olan John Hanning Speke ile tanışmıştır. Seyahatin Harar'ı içeren ilk kısmını tek başına gerçekleştiren R. F. Burton'a, iç kısımlara doğru yöneldiğinde J. H. Speke'nin de yer aldığı birkaç asker ve hamaldan oluşan küçük bir grup katılmıştır. Uğradıkları saldırı nedeniyle bu seyahat amacına ulaşmamıştır. Akabinde yeniden orduya katılan Burton o sırada devam eden Kırım Savaşı (1853-1856) nedeniyle bölgeye gitmiştir. 1856 yılında Kraliyet Coğrafya Derneği Afrika'ya yapılacak diğer bir keşif seyahatini finanse etmiştir. Zengibar'dan başlayan bu seyahatin amacı Arap kabilelerini tanımak ve bölgeden ithal edilebilecek ürünleri araştırmaktır. Her ne kadar açıkça ifade edilmese de seyahatin amacı Nil Nehri'nin kaynağının keşfedilmesiydi. J. H. Speke'nin de katılımıyla keşif seyahati 27 Haziran 1857'de başlamıştır. Doğu Afrika'dan yola çıkarak batıya doğru

ilerleyen ikili göl veya göller bulmayı ümit ediyorlardı. Bu seyahatleri sırasında Omani Arapları'nın ciddi yardımını gördüler, geleneksel karavan yollarını izlediler. Başta hastalıklar olmak üzere, eşyaları taşıyacak yeterince adam bulamamak gibi birçok problemle dolu bir yolculuk olmuştur. Yolculuğun büyük bir kısmında Burton yürüyemediği için sedye ile taşınmak zorunda kalmış; Speke ise yolcuğunun bir kısmında görme yeteneğini kaybetmiş, bir enfeksiyon nedeniyle tek kulağı sağır olmuştur. Şubat 1858'de *Tanganyika Gölü*'ne ulaşmışlardır. Elleriyle yeterince ekipman ve lojistik malzeme kalmadığı için arzu ettikleri şekilde bir keşif gerçekleştirememişlerdir. Dönüş yolculuğu sırasında R. F. Burton bir kez daha hastalanmıştır. Bu nedenle J. H. Speke yolculuğun bir kısmını tek başına, kuzey istikametinde gerçekleştirmiştir. Burada bulunduğu göle dönemin İngiliz Kraliçesine izafeten *Viktorya Gölü* adını vermiştir. Elinde yeterince teknik malzeme olmadığı için tam bir tespit yapamamış olmakla birlikte bunun Nil Nehri'nin kaynağı olduğunu düşünüyordu. Bu keşif seyahatindeki tespitlerini 1860 yılında *Lake Regions of Equatorial Africa* (Ekvator Afrika'sının Göl Bölgeleri) adıyla kitaplaştırdı. Speke ise ayrı bir eser kaleme almıştır. R. F. Burton'un oldukça detaylı, sadece coğrafya değil dil, kültür ve adetler başta olmak üzere birçok konuda doyurucu bilgi barındıran mevzubahis seyahatnamesi kendisinden sonra bölgeye keşif seyahati düzenleyen Samuel Baker, David Livingstone ve Henry Morton Stanley gibi kâşiflere fayda sağlamıştır. Bu seyahatnameden istidade eden diğer iki kişi bölgeye kısa süre sonra yeni bir keşif seyahati gerçekleştiren J. H. Speke ve J. A. Grant olacaktır.

R. F. Burton ve J. H. Speke'nin ortaklaşa gerçekleştirdikleri bu son seyahat ikilinin arasını açmış ve aralarında uzun süre devam edecek polomik ve kavgaya kaynaklık etmiştir. Bununla birlikte kısa bir süre sonra yine Kraliyet Coğrafya Derneği'nin sağladığı maddî destekle J. H. Speke bölgede yeni bir keşif seyahatine çıkmıştır (1863).

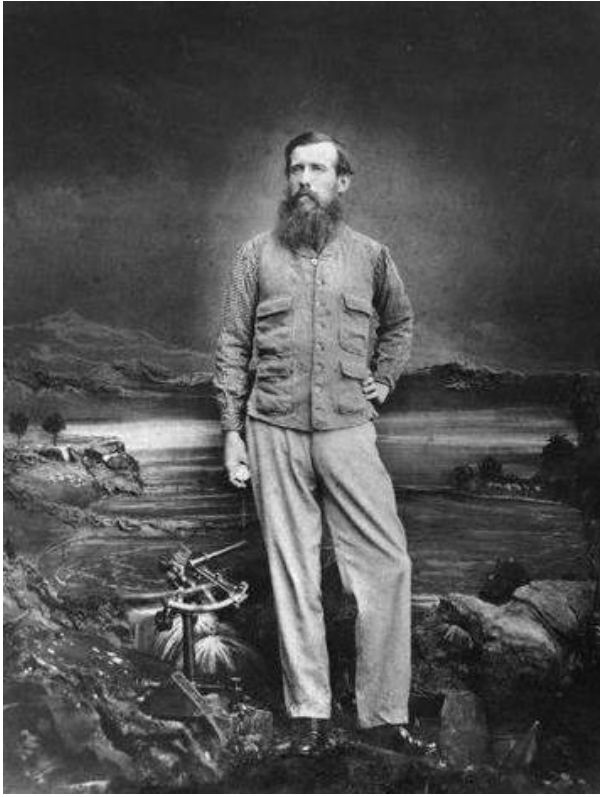
10.4. John Hanning Speke (1827-1864)

Kariyerine İngiliz ordusunda bir asker olarak başlayan (1844) J. H. Speke Hindistan'a gönderilmiştir. Burada bulunduğu sırada izinli olduğu zamanları keşif seyahatleri yaparak değerlendirmiştir. Himalayalar, Everest Dağı ve Tibet ilk gezdiği yerlerdir. J. H. Speke ilk defa 1854 yılında Afrika'ya gitmiştir. Somali topraklarına geçerek bitki türleri toplama isteği buradaki İngiliz yetkililer tarafından reddedilmiştir. Bunun sebebi Somali'nin bu dönemde henüz oldukça tehlikeli bir bölge olarak görülmesiydi. Tam bu sırada Somali topraklarına doğru gitmek üzere bulunan bir keşif heyetine katılmaya davet edilmiştir. Bilhassa tek başına birtakım benzer seyahatleri daha önce sorunsuzca gerçekleştirmesi ve haritacılık konusunda donanımlı olması ekibe çağrılmasında etkili olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere seyahat ekibinin uğradığı saldırı nedeniyle gezi yarım kalmıştır. Bu saldırı sırasında yakalanmış ve ciddi şekilde yaralanmışsa da kaçıp hayatını kurtarmayı başarmıştır.

Her ne kadar R. F. Burton ve J. H. Speke ilk karşılaşmalarında birbirlerinden çok haz etmeseler de şartlar ikisini 1856 yılında Afrika'nın içlerine yapılacak bir keşif seyahatinde tekrar bir araya getirmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi bu ikinci seyahat her ikisinin de ciddi hastalıklarla mücadele ettiği bir süreç olmuştur. Dönüş yolculuğu sırasında J. H. Speke, o sırada yürüyemediği için sedye ile taşınan R. F. Burton'dan ayrılarak tek başına kırk yedi gün süren ayrı bir keşifte bulunmuştur. Bu sırada Viktorya Gölü'ne ulaşmıştır (30 Temmuz 1858).

Nitekim bu gölün Nil Nehri'nin gerçek kaynağı olduğu çok sonraları doğrulanmıştır. Bu sırada yaşamakta olduğu görme kaybı nedeniyle tam manasıyla gölün sınırlarını tespit etmesi mümkün olmasa da bir haritasını yapmıştır. İngiltere'ye döndükten sonra R. F. Burton ve J. H. Speke arasında yaşanan tartışma ve kavgada Viktorya Gölü'nün keşfi meselesi önemli bir etken olmuştur. Nitekim Burton ve Speke bu geziler hakkında ayrı yayınlar kaleme almışlardır. Speke seyahatte yaşananları ve gördüklerini *The Journal of the Discovery of the Source of the Nile* (Nil Nehri'nin Kaynağı'nın Keşfinin Günlüğü) adlı eserde anlatmıştır (1863).

J. H. Speke Afrika'ya üç keşif seyahati gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilk ikisi yukarıda bahsedildiği üzere R. F. Burton'un liderliğinde olmuştur. Üçüncü seyahatini, R. F. Burton ile aralarında çeşitli sebeplerden çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklanan ve Nil Nehri'nin kaynağı üzerine yoğunlaşan tartışmalar arasında 1860 yılında müstakil olarak gerçekleştirmiştir.

Şekil 24: J. H. Speke

Ekim 1860'da Zengibar'dan başlayan bu keşif seyahatinde J. H. Speke liderdir, James Augustus Grant başta olmak üzere beraberinde bir grup da ona eşlik etmiştir. Afrika'nın doğu kıyılarında Zengibar yakınlarında başlayan seyahat diğer seyahatler gibi oldukça zorlu geçmiştir. Buradaki genel güçlük bölgedeki yerlilerin dışarıdan gelenlere bakış açısıyla ilgiliydi. Yabancılar genellikle köle avcısı olarak düşünüldüğünden pekiyi karşılanmıyorlardı. Bu nedenle bölgede keşif seyahati gerçekleştirenler kendilerine yöneltilen saldırılara karşı iyi niyetli olduklarını göstermek için hediyeler vererek, geçiş ücreti ödeyerek çözüm üretmeye çalışıyorlardı. Bu tam da J. H. Speke'nin ikinci gezisinde karşılaştığı bir manzaraydı. Şüphesiz bu durum seyahatin süresini uzattığı gibi ciddi bir maddî külfete yol açmıştır. Diğer yandan J. A. Grant yolculuğun büyük kısmında hasta olduğu için ikili çoğu zaman

ayrı seyahat etmek durumunda kalmıştır. Bu zorluklar arasında J. H. Speke 28 Temmuz 1862'de Viktorya Gölü'ne ulaşmıştır. J. H. Speke gölün etrafını batı tarafından dolaşırken J. A. Grant gölün kuzey ucunda Nil Nehri'nin gölden beslendiğini görmüş; daha sonra dönemin meşhur İngiliz politikacısı ve Kraliyet Coğrafya Derneği eski başkanı George Robinson ya da bilinen adıyla Marki Ripon'a ithafen Ripon Şelaleleri adını verdiği şelaleleri bulmuştur.

Burada James Augustus Grant'tan bahsetmek faydalı olacaktır. İskoçya'da doğan ve ilk eğitimini burada alan J. A. Grant (1827-1892) da Speke gibi meslekî kariyerine İngiltere'nin Hindistan Ordusu'nda bir asker olarak başlamıştır (1846). Bir operasyonda yaralanması üzerine

1858 yılında İngiltere'ye dönmüş ve böylece J. H. Speke'nin 1860'da başladığı keşif seyahatine katılabilmıştır.

J. H. Speke uzun süre Mutesa Krallığını (bugünkü Uganda toprakları) ziyaret etmiş ve bir süre burada kalmıştır. Haziran 1862'de buradan ayrılan J. H. Speke Nil Nehri'nden aşağıya doğru ilerlemiş ve J. A. Grant ile tekrar bir araya gelmiştir. İkili, iki yıl beş aylık yolculuklarının sonunda Şubat 1863'te Güney Sudan'da Gondokoro'ya ulaşmıştır.

Hartum'un güneyine sadece 750 mil uzaklıkta olan Gondokoro, Beyaz Nil'in doğu yakasında bir ticaret merkezidir. Nil Nehri'nin bu kısmı esasında bundan bir süre önce tanınmaya başlanmıştı. Bunda Mısır Valisi Mehmed Ali'nin bölgeye yönelik askerî hareketinin izlerini takiben buraya gelen Avusturyalı Katolik misyonerlerin önemli rolü olmuştu. Katolik bir misyonerler olan Dr. Ignatius Knoblecher Nil Nehri'ni Gondokoro'ya kadar keşfederek burada bir misyonerlik istasyonu kurmuştu (1849). Bundan sonra bölgeye birçok misyoner grubu gelerek değişik keşif faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Esasında misyonerler ve tüccarlar Orta Afrika'nın içerilere Beyaz ve Mavi Nil'in birleştiği stratejik bir nokta olan Hartum (Sudan) üzerinden girmeye başlamışlardı. İtalyan Don Giovanni Beltrame (1824-1906); Nil Nehri'nin kaynağını bulmak üzere bölgede uzun süre araştırmalar yapan, daha sonra Fransız Coğrafya Derneği için Nil Havzasının haritasını da çizen İtalyan kâşif Giovanni Miani (1810-1872), İngiliz tüccar John Petherick bunlardan bazılarıdır.

J. H. Speke ve J. A. Grant Gondokoro'a ulaştıklarında burada kendileriyle buluşmak ümidiyle yola çıkmış olan İngiliz Samuel White Baker ve eşi ile karşılaşmışlardır. Osmanlı Devleti ve ona bağlı Mısır Valiliği'nin hizmetinde bulunmuş tanınmış bir subay, doğa bilimci ve inşaat mühendisi olan Samuel W. Baker Orta Afrika'daki ilk gezisine Mart 1861 yılında başlamıştır. Amacı Nil Nehri'nin kaynağını bulmak ve az önce de bahsedildiği üzere bölgeyi keşfe çıkan J. H. Speke heyetiyle karşılaşmaktır. İki grup Gondokoro'da karşılaştığında J. H. Speke ve J. A. Grant Nil Nehri'nin kaynağını çoktan bulmuş ve eve dönüş yolundaydılar. Bu durum Samuel W. Baker'ı biraz endişelendirse de onlardan aldığı bazı bilgileri değerlendirerek yolculuğunu sürdüreceği *Albert Gölü*'nü bulacaktır. Göle İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın eşi Prens Albert'e ithafen bu ismi vermişlerdir. Baker ve eşinin bölgede yaptıkları diğer bir keşif dönemin Kraliyet Coğrafya Derneği başkanı Sir Rodercik Murchison'a ithaf ettikleri *Murchison Şelaleleri*'dir. Samuel W. Baker bu gezisine ait tespitlerini *The Albert N'yanza, Great Basin of the Nile, and Explorations of the Nile Sources* (Albert Gölü, Nil'in Büyük Havzası ve Nil Kaynaklarının Tetkikleri) adıyla kitaplaştırmıştır (1866).

Tekrar J. H. Speke ve J. A. Grant'a dönecek olursak, ikili aslında Gondokoro'da yukarıda adı geçen ve o sırada Hartum'da İngiltere konsolosu olarak görev yapan John Petherick'i görmeyi bekliyordu. John Petherick Kraliyet Coğrafya Derneği tarafından ikiliye yardım ulaştırmak üzere görevlendirilmişti. J. H. Speke John Petherick'in Gondokoro'da hazır bulunmadığını, kendilerinin Samuel W. Baker'ın yardımıyla Hartum'a döndüklerini iddia ettiyse de bazı kaynaklar aksini iddia etmektedir. Sonuç itibarıyla J. H. Speke ve J. A. Grant iki yıldan fazla süren keşif seyahatlerini tamamlayarak Haziran 1863'te İngiltere'ye dönmüşlerdir.

İngiltere'ye döndükten sonra J. H. Speke 1863'te yayınladığı *The Discovery of the Source of the Nile* (Nil'in Kaynağı'nın Keşfi) adlı kitapta seyahatin detaylarını anlatmıştır. J. A. Grant tarafından kaleme alınıp özellikle günlük yaşam, uğraş, alışkanlıklar, yerli halkın bakış açısı konuları üzerinde duran *A Walk Across Africa* (Afrika'yı Boydan Boya Yürüyüş) adlı eser (1864) adeta ilkinin tamamlamıştır.

J. H. Speke ile R. F. Burton arasındaki polemik ilkinin İngiltere'ye dönmesinden sonra giderek şiddetlenmiştir. R. F. Burton özellikle Speke'nin Nil'in kaynağı konusundaki iddialarına itiraz ettiğini görüyoruz. Burton, Speke'nin Nil Nehri'ni, doğduğu Victorya Gölü'nden itibaren Gondokoro'ya kadar izlemediğinden bunun aynı nehir olduğundan emin olunamayacağını savunmaktaydı. Gerçekten de daha önce bahsedilen seyahat sırasında karşılaşılan birçok zorluktan dolayı Speke Nile Nehri'nin Viktorya Gölü'nden akış yolunu başından sonuna kadar haritalayamamıştı. İkili arasındaki tartışma giderek şiddetlenmiş ve Kraliyet Coğrafya Derneği düzenlediği bir panel ile kendilerine karşılıklı tartışma ve iddialara cevap verme ortamı hazırlamış ise de panelin yapılacağı gün J. H. Speke kazayla kendisini vurarak, hayatını kaybetmiş dolayısıyla bu tartışma hiçbir şekilde gerçekleşmemiştir.

Nil Nehri'nin kaynağı konusunda R. F. Burton'un ve diğerlerinin itirazına sebep olan husus Viktorya Gölü ile Albert Gölü arasındaki bağlantı güzergahının Speke tarafından tespit edilememesinden kaynaklanıyordu. Nitekim, yukarıda bahsedilen Samuel W. Baker Albert Gölü'nü bulduktan sonra seyahatlerini devam ettirerek Viktorya Gölü'nden doğan Nil Nehri'nin oradan Albert Gölü'ne aktığını ve daha sonra Gondokoro'ya kadar gittiğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Nil Nehri'nin akış güzergahının tam bir haritası çıkarılmadığı için geriye kalan birçok cevapsız soru aşağıda bahsedileceği üzere kâşifler David Livingstone ve Henry M. Stanley tarafından cevaplanmaya çalışılacaktır.

10.5. Pierre Savorgnan de Brazza (1852-1905)

Aslen İtalyan olup, daha sonra Fransız vatandaşlığına kabul edilen de Brazza Roma yakınlarında soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan beri keşif gezilerine ilgi duymakta olan de Brazza eğitimini Fransız Deniz Mektebi'nde okumuş, mezuniyet sonrası görevli olarak gemiyle Cezayir'e seyahat etmiştir. de Brazza Afrika'ya ilk defa köleliğin kaldırılması çalışmaları yürütmekle görevli filoyla birlikte gelmiştir (1872). İlerleyen yıllarda filo sıklıkla Gabon sahillerinden durmaya başlayınca de Brazza Gabon içlerine ve Ogooué Nehri yönünde iki seyahat gerçekleştirmiştir. Bunu müteakip Fransız Donanma ve Sömürge Bakanlığı'na Gabon'u keşfe yönelik bir seyahat düzenlemeyi teklif etmiştir. Yüksek makamlardaki arkadaşları vasıtasıyla kısmî bir maddi destek sağlamıştır. İşte bu dönemde Fransız vatandaşlığına geçmiştir.

De Brazza Ekvatorial Afrikası'nda Gabon ve Kongo'nun iç kesimlerine yönelik iki keşif seyahati gerçekleştirmiştir. 1875-1878 yılları arasındaki ilk seyahatinde yanında doctor Noel Ballay, doğa bilimci Alfred Marche, bir denizci, dört yerel tercüman ve Fransız Senegalinden on üç sömürge askeri bulunuyordu. De Brazza ilk seyahatinde Ogooué Nehri kaynağına (Kasım 1875) akabinde Kongo Nehri'nin sağ yakasında onun bir kolu Alima Nehri'ne ulaşmıştır (1878).

Şekil 25: Pierre Savorgnan de Brazza

Fransız makamları kendisini 1879-1882 yılları arasındaki ikinci seyahat için görevlendirmiştir. Bu seyahatin arkasında II. Leopold tarafından Brüksel’de gerçekleştirilen meşhur Coğrafya Konferansı’nda oluşturulan ve katılan her bir ülkenin milli komiteler oluşturarak temsil edildiği Uluslararası Afrika Birliği’ne üye ülkelerin Afrika’nın belirli bölgelerini keşfetmek üzere anlaşmaları fikri bulunmaktadır. Fransız milli komitesi Gabon’un hinterlandının keşfedilmesi için de Brazza’yı görevlendirmiştir. Bu ikinci seyahatinde Ogooué Nehri’ni takip ederek Kongo Nehri’ne ulaşmayı başaran de Brazza, bölgede bulunan Batekelerin Kralı Makoko’yu Fransız himayesine geçmeye ikna etmiş ve bunu sağlayan bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma neticesinde Malebo gölcüğü kenarında bir Fransız yerleşimi dahi kurulmuş, buraya iki sömürge askeri bırakılmıştır. Böylece Fransa Kongo Nehri’nin kuzey yakası üzerinde hak kazanmıştır. Burada Nkuma adlı yerleşim yeri Fransız Coğrafya Derneği tarafından de

Brazza’nın onuruna Brazzaville (Brazanın şehri) olarak adlandırılmıştır. Brazzaville bugün Kongo Cumhuriyeti’nin başkentidir. De Brazza bölgeye yaptığı seyahatte, Belçika Kralı adına aynı tarihlerde bölgede bir seyahat gerçekleştirmekte olan rakibi Stanley’den daha seri hareket etmiş, onu geride bırakmıştır.

De Brazza’nın gerçekleştirdiği seyahatler Fransa’da büyük bir kamuoyu ilgisi uyandırmış, sömürgeci Avrupa devletleri arasında Afrika’nın paylaşımı yarışını hızlandırmıştır.

Fransa 1881 'de Tunus'u işgal ettikten sonra bugünkü Mali, Çad, Nijer ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirip Batı Sudan'ı tamamen denetimine alır. Daha sonra, de Brazza'nın Gabon ve Kongo bölgelerinde yaptığı keşifler sırasında çeşitli kabile şefleriyle imzaladığı anlaşmalara, bu seyahate mali destek sağlamış olduğu gerekçesiyle sahip çıktı ve Gabon'dan doğuya doğru ilerlemiştir. Böylece 30 Kasım 1882’de Fransız Kongosu resmen kurulur. Bu idare 1884-1885 Berlin Konferansı’nda onaylanmıştır. Zaman zaman Gabon-Gongo olarak adlandırılan bu sömürge 1901’de resmî olarak Gabon’a dahil edilmiştir.

De Brazza 1883-1898 yılları arasında mevzubahis Fransız Kongosu’nun Genel Valisi görevini yürütmüştür. Valiliği sırasında, Orta Afrikada bulunan küçük sultanlıkları birer birer işgal ederek bölgedeki Fransız hakimiyet sahasını genişletmiştir. Özellikle 1891-1894 yılları arasında Fransızlar Ubangi nehrinin kuzeyindeki küçük sultanlıklardan Banda Bangassou, Rafay ve Zande reisleriyle himaye anlaşmaları imzaladı. De Brazza, Ubangi-Şari adıyla kurdukları sömürge birimini idare etmesi için 1 Ocak 1892’de Liotard isimli komutanı

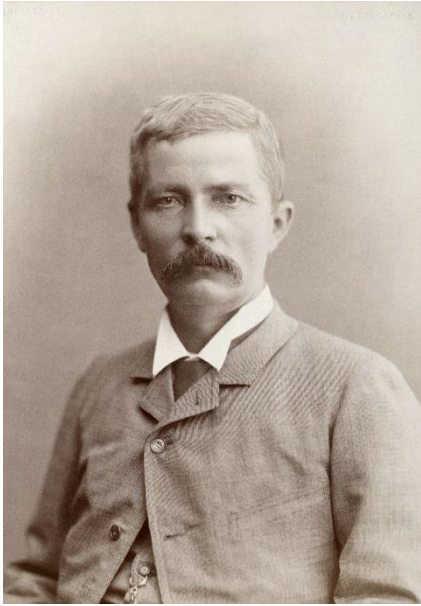
görevlendirmiştir. 1894-1895 yıllarında Fransız işgal güçleri Liotard komutasında Orta Afrika topraklarındaki küçük sultanlıkları işgal ettiler.

10.6. Henry Morton Stanley (1841-1904)

Afrika seyahatlerini destekleyen ülkelerden biri de Belçika'dır. Belçika Kralı II. Leopold uzun zamandır sömürge sahibi olmaya çalışıyordu. Bu amaçla bir süre sonra New York Herald gazetesinin meşhur muhabiri H. M. Stanley'i istihdam edecektir.

Aslen Gallerli olan H. M. Stanley, erken yaşta Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) gitmiş ve o ülkenin vatandaşlığına geçmiştir. Asıl ismi olan John Rowlands'ı da burada değiştirerek H. M. Stanley adını almıştır. 1867 yılında burada gazeteciliğe başlamıştır.

Esasında Stanley ilk Afrika seyahatine kendisinden iki yıldır haber alınmayan David Livingstone'u bulmak amacıyla çıkmıştı (Mart 1871). Yukarıda bahsedildiği üzere Livingstone'u Kuzey Tanzanya'da Ujiji'de bulmuştur. Bu ilk seyahati sırasında Stanley, Livingstone'un, başka birçok kişi gibi, düşündüğünün aksine Lualaba Nehri'nin Nile'in ana kaynağı değil Kongo Nehri'nin ana kaynağı olduğu teorisini geliştirmiştir. Bu seyahatinde yaşadıklarını, seyahat dönüşü kaleme aldığı *How I Found Livingstone; travels, adventures, and discoveries in Central Africa* (Livingstone'u Nasıl Buldum; Orta Afrika'da Seyahatler, Maceralar ve Keşifler) adlı kitabında anlatmıştır.

Şekil 26: Henry Morton Stanley

H.M. Stanley, Amerikan *New York Herald* ve İngiliz *Daily Telegraph* gazeteleri tarafından Kongo Nehri'nin kaynağına ulaşmak üzere, Livingstone'un bıraktığı seyahati sürdürmekle görevlendirilmiştir. Kongo Nehri'nin ağzı Avrupalılarca 15. yüzyıldan beri biliniyordu, kaynağı kesin olarak bilinmiyordu. H. M. Stanley Zengibar'dan Eylül 1874'te hareket etti. Viktorya ve Tanganyika göllerinin haritasını çıkarıldıktan sonra Tanganika Gölü bölgesini dolaşarak Luama ve Lualaba nehirlerinin birleştiği yerde Kongo Nehri'nin kaynağına ulaştı (17 Ekim 1876). Kongo nehrinin suladığı alanlardan geçti ve 9 Ağustos 1877'de Boma'ya ulaşarak Zenzibar'da başladığı keşif seyahatini nehrin denize döküldüğü deltada 999 gün sonra Atlas Okyanusu sahillerinde tamamlamış oldu. 356 kişi ile başladığı bu seyahatin bitiminde 114 kişi sağ kalmıştı. H. M. Stanley seyahatinin en tehlikeli olan Doğu Kongo kısmını bölgeyle eskiden beri ticarî ilişkileri olan

Zengibarlı bir müslüman olan fildişi ve köle taciri Tippu Tip sayesinde gezdi. Bu seyahati hakkında *Through the Dark Continent (Kara Kıta Boyunca)* adlı eseri kaleme almıştır. H. M. Stanley bu seyahatinde, günümüzde Uganda içindeki topraklarda hüküm süren Buganda Krallığı'nın başkenti Lubaga'yı ziyareti esnasında (1875), bir süre önce İslamiyeti kabul edip krallığın resmî dini ilan etmiş olan I. Mutasa'yı etkileyerek, İslamiyet aleyhinde yaptığı propaganda neticesinde Mutasa'nın İslamiyeti terk etmesine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra

I. Mutasa yetmiş kadar müslümanı diri diri yaktırmıştır. 1877'de İngiliz Protestan misyonerleri bir süre sonra da Fransız katolik Beyaz Babalar misyoner grupları Büyük Göller Bölgesi'nde faaliyete başlarlar. Birkaç sene sonra I. Mutasa'nın ölümü üzerine misyonerler yerine on sekiz yaşındaki oğlu Muvanga'yı kral ilan etmilerdir (1884). Böylece İslamiyet'in bölgede etkili olması engellenmiştir. Şüphesiz bunda H. M. Stanley'in de etkisi olmuştur. Misyonerler sadece halkı Hristiyanlaştırmakla kalmayıp, yeni Kral Muvanga'ya imzalattıkları himaye anlaşması ile bölgeyi sömürgeleştirdiler.

1878'de II. Leopold H. M. Stanley'i Kongo'nun haritasını çıkarmak ve burayı ticarete açmak üzere istihdam etti. II. Leopold'un Stanley'e bahsettiği amaçları arasında bölgeye medeniyetin götürülmesi ve Hristiyanlığın tanıtılması da yer alıyordu. H. M. Stanley Ocak 1879'da başladığı yolculuğunun ilk durağı olarak 14 Ağustos 1879'da Vivi'ye geldi. Vivi'den nehre ulaşan bir yol inşa etti, bunun üzerinde ticaret merkezleri kurdu. 1881 yılının ortalarında günümüzde Malebo Pool adı verilen gölete ulaştı, Kral Ngaliema ile nehrin güney yakasındaki topraklar için bir anlaşma yaptı. Daha önce bahsedildiği üzere, aynı dönemde Fransa adına hareket eden de Brazza daha çabuk davranarak nehrin kuzey yakasını, yaptığı bir anlaşma ile adeta ele geçirmişti. Vivi yolu 1881 yılının sonunda tamamlanmış ve H. M. Stanley bir süre Avrupa'ya dönmüştür. 1882 senesi sonunda yeniden Kongo Nehri'nden Kisangani'ye doğru yelken açmış, yolculuk sırasında II. Leopold adına bölgedeki kabile reisleriyle 250'den fazla anlaşma imzalamıştır.

H.M. Stanley'in Orta Afrika'daki kabile reisleriyle gerçekleştirdiği anlaşmalar II. Leopold'un Kongo Irmağı havzasının büyük bir kısmını kontrol altına almasına ve burada kendi kontrolünde bir devlet kurmasına temel teşkil etmiştir.

10.7. Gustav Nachtigal (1834-1885)

19. yüzyıl başka birçok kişinin Batı ve Orta Afrika'ya gerçekleştirdiği keşif seyahatine tanıklık etmiştir. Örneğin Heinrich Barth Alman yönetiminin desteğiyle Kuzey Afrika'dan Sahra'yı aşip Batı Sudan'ı incelemiş ve Çad'a ulaşmıştır (1849-1855). Barth'ın bölge hakkında verdiği bilgiler Avrupa'da büyük ilgi görür Bazı Almanlar Kenya, Nijer ve Ubangi'ye devlet yardımı ile araştırma seyahati yaptılar. Bohndorff birincisi 1876-77'de, ikincisi 1881-84 yıllarında olmak üzere iki defa; yine başka bir Alman olan W. Junker 1880-83 yıllarında; Batı Sudan'da keşif seyahatlerinde bulundu Burada sömürgecilik faaliyetlerine en geç başlayan iki ülkeden biri olan Almanya'nın Afrika'nın paylaşım mücadelesindeki başarısında ve koloni kurmasındaki rolleriyle ön plana çıkan üç isim üzerinde durmakta fayda vardır. Orta Afrika'daki keşif seyahatleriyle tanınan Gustav Nachtigal bunlardan biridir.

Üniversitede tıp eğitimini tamamladıktan sonra bir kaç sene askerî tabib olarak çalışmıştır. Ülkesinin havası sağlığı açısından elverişsiz olduğu için Cezayir ve Tunus taraflarına gitmiştir. Nachtigal Kuzey Afrika'daki ikameti sırasında Afrika'nın içlerine yapılan birçok seyahatte cerrah sıfatıyla yer almıştır. Bugünkü Nijerya'nın kuzeyinde hüküm sürmekte olan Burno Sultanına, bölgeye seyahatlerde bulunan Alman seyyahlarına gösterdiği iyiniyet ve kolaylık için teşekkür etmek isteyen Prusya Kralı I. William çeşitli hediyeler götürmek üzere 1869 yılında Nachitgal'i görevlendirmiştir. Trablus'tan başladığı bu seyahatini, o tarihlerde

Avrupalılar tarafından bilinmeyen Orta Sahra yoluyla, bugün Kuzey Çad'da bulunan Tibesti ve Borku bölgeleri üzerinden gerçekleştirmiştir. Burno'dan yine Çad'da bulunan Bagirmi Sultanlığına geçmiş akabinde Sudan'ın Kordofan Eyaleti'ni takip ederek 1874 kışında Kahire'ye ulaşmıştır. Kuzey Afrika'da seyahat eden diğer Avrupalı çağdaşları gibi Nachtigal de bir Arap ismi kullanmıştır. İdris adıyla Büyük Sahra'nın ve Sudan'ın doğusunu detaylı bir şekilde incelediği ve iki yıl süren bu seyahati hakkında üç cilt olarak basılan *Sahara und Sudan: Ergebnisse sechsjährigen Reisen in Afrika* adlı üç ciltlik eserinde (Berlin 1879, 1881, Leipzig 1889) detaylı bir şekilde bilgi vermiştir.

Fransa'nın burayı işgalinden hemen sonra Tunus'a Almanya konsolosluğunda çalıştığı sırada (1882-1884) bu sefer Almanya şansölyesi Bismarck tarafından Batı Afrika'ya, görünürde bölgede Almanya'nın ticarî etkinliğini artırmak gerçekte ise bugünkü Togo ve Kamerun'da Almanya protektorası kurulmasını sağlamak göreviyle *Reichtkommisar* olarak gönderilmiştir. Buradaki faaliyetlerinin bir sonucu olarak bu iki bölge Alman İmparatorluğu'na dahil edilmiştir (1884). Çalışmalarını tamamlayıp dönüş yoluna çıkmışken hayatını kaybetmiştir (1885).

10.8. Friedrich Gerhard Rohlfs (1831-1896)

Büyük Sahra'da keşif seyahatinde bulunan diğer bir Alman olan Rohlfs, eğitiminin ardından Bremen müfrezesine dahil olarak askerî bir kariyere başlamıştır (1848). Schleswig-Holstein harekâtına gönüllü olarak katılmıştır. Heidelberg Üniversitesi'ndeki tıp eğitimini seyahat etmek arzusu nedeniyle devam ettirmeyerek 1855'te Cezayir'e gidip *Yabancı Lejyonu*'na kaydoldu. Cezayir'in kuzeyindeki Kabylia bölgesinin ele geçirilmesine yönelik mücadelede savaşımıştır. Arapçasını mükemmelleştirerek 1861'de Fas'a gitmiştir. Burada kendisini bir Müslüman olarak tanıtmış, Wazan (Ouazzane) Şerifi'nin gözüne girmiştir. Bu sayede Fas'ın her tarafına seyahat edebilmiştir. Sonra Büyük Sahra'ya girerek burayı dolaştı. Gezisi sırasında rehberlik eden kişiler tarafından soyuldu, ölümden dönerek Cezayir'e ulaşmayı başardı. İyileşir iyileşmez Ağustos 1862'de tekrar Büyük Sahra'ya keşfe çıktı. Bölgedeki kabile çatışmalarından dolayı Tanca'ya geri dönmek zorunda kaldı. Mart 1862'te buradan tekrar yola çıktı. Bölgedeki keşif seyahatlerinin ardından Almanya'ya dönerek burada üç ay kaldıktan sonra Trablus'a hareket etti (Mart 1865). Burada yapmayı planladığı keşif seyahati Tuareglerin kendi aralarındaki bir savaş nedeniyle mümkün olmadı, Gadames'ten Mürzük'e hareket edip burada beş ay kaldı. Akabinde Büyük Sahra'yı geçerek Bornu'ya ulaştı. Yol boyunca Kawar (Kaouar) vahasının haritasını çıkardı. Tuz ve hurma üretimi ile meşhur olan Kawar yerleşimi Bornu ile Fizan arasındaki karavan yolu boyunca uzanmaktaydı. Bilhassa önemli bir üretim ve ihraç maddesi olan tuz ticareti Tuareglerin elindeydi. Kawar 19. yüzyıla kadar Afrika'nın *sahel* bölgesi ile Akdeniz uygarlıklarının ana temas noktalarından biriydi.

Rohlfs Kamerun'daki Mandara'dan ve onun başkenti Mora'dan geçerek Gine Körfezi sahillerine doğru devam etti. Nijer Nehri'nin ana kollarından biri olan Benue ırmağına ulaşarak, bu ırmağın Nijer Nehri ile birleştiği yere kadar indi. Buradan Rabba'ya geçti. Nihayet Lagos'a (Nijerya) döndü (1867).

Rohlfs ertesi sene Abyssinia'ya giden İngiliz keşif heyetine katıldı. Döndükten sonra bir kez daha Trablus'a gitti. Buradan hareketle Sirenayka (Bingazi)'yı geçmiş Siwa vahası

üzerinden Mısır'a seyahat etti (1869). Bir ara ülkesine dönerek evlenmiş ancak kısa bir süre sonra seyahatlerine yeniden başlamıştır. Bu kapsamda 1873-1874 yılları arasında Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Libya Çölü'ne gönderdiği keşif heyetinin başında yer almıştır.

Alman Afrika Topluluğu 1878'de Dr. Stecker ile birlikte Rohlfs'u Vaday'a gitmek üzere görevlendirmiştir. Seyahat sırasında Arap kabilelerinin saldırısına uğradıkları için geri dönerek Ekim 1879'da ulaştıkları Bingazi sahili yönüne hareket etmek zorunda kalmışlardır. 1885 yılında Doğu Afrika'da Alman-İngiliz rekabeti üst düzeye çıkınca Bismarck tarafından Zengibar'a konsolos tayin olundu. Bismarck Zengibar'ı Almanya'nın kontrolü altına almak istiyordu. Diplomatik tecrübesi olmadığı için Rohlfs burada İngiltere Devleti adına konsolos olarak görev yapan Sir John Kirk karşısında etkisiz kalmış, kısa bir süre sonra görevden alınmıştır. Bu tarihten sonra Afrika'ya tekrar gitmeyen Rohlfs 1896'da hayatını kaybetmiştir.

Afrika'nın daha önce Avrupalılar tarafından zeyahat edilmeyen birçok bölgesini baştan başa gezen Rohlfs'un İngiltere'de Kraliyet Coğrafya Topluluğu tarafından madalya ile ödüllendirilmiş olması (1868) bölgenin tanınmasına yaptığı katkının değerine işaret etmektedir. Söz konusu seyahatleri hakkında birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları: *Reise durch Marokko* (Bremen, 1868); *Mein Erster Aufenthalt in Marokko* (Bremen, 1873; English edition, *Travels in Morocco*, London, 1874; *Quer durch Afrika* (Leipzig, 1874-75)- *Von Tripolis nach Alexandrien* (Bremen, 1871); *Expedition zur Erforschung der Libyschen Wiiste* (Cassel, 1875-76); *Kufra: Reise von Tripolis nach der Oase Kufra* (Leipzig, 1881); *Land and Volk in Afrika* (Bremen, 1870)

10.9. Eduard Robert Flegel (1855-1886)

Ticarette iştilig edip 1875'te Lagos (Nijerya)'a giden Flegel brada bulunduğu sırada Nijer Nehri'ne yapılan bir keşif seyahatine katıldı. İçinde yer aldığı keşif heyeti daha önce ulaşılan noktanın oldukça ilerisine kadar gitmiştir. Flegel esas keşif seyahatini Alman Afrika Topluluğu'nun isteği ile Benue Nehri'ni tamamen keşfetmek üzere gerçekleştirdi (1882-1884). Benue üzerine gerçekleştirdiği keşif gezilerinde Ngaoundéré (Kamerun)'de nehrin kaynağına ulaştı, böylece kaynağına ulaşan ilk Avrupalı oldu (1882).

Afrika'ya bu ilk gezisinden sonra bir süre Avrupa'da istirahat eden Flegel yine Alman Afrika Topluluğu tarafından Afrika'ya gönderildi. Bu sefer kendisinden istenilen Nijer ve Benue havzasını Alman ticaretine açması, bölgedeki İngiliz yükselişinin önlenmesiydi. Bu girişimi büyük oranda başarısız oldu, zira bölgeye ulaştığında buranın İngiliz George Taubman Goldie'nin National African Company (Ulusal Afrika Şirketi) tarafından ele geçirildiğini gördü. Ertesi sene hayatını kaybetti.

Gerçekleştirdiği keşif seyahatleri hakkında birisi ölümünde sonra yayımlanan iki ser kaleme aldı: *Lose Blätter aus dem Tagebuch meiner Hausa-Freunde und Reisegefährten* (Müslüman Hausa Arkadaşlarım ve Seyahat Refiklerimin Günlüğünden Serbest Sayfalar Hamburg 1885) ve *Vom Niger-Benue* (Niger-Benue Hakkında, 1890).

10.10. Carl Peters (1856-1918)

Koloni yöneticisi, kâşif, siyasetçi ve yazar gibi birçok sıfatı bulunan Carl Peters'in asıl önemi Almanya'nın Doğu Afrika'daki kolonisinin kurulmasında oynadığı etkin rolde yatmaktadır. Almanya'nın Buganda'yı elde etmek için mücadeleye girdiği bir süreçte Peters bugünkü Tanzanya ile Burundi ve Ruanda'nın bir kısmını içine alan bölgede Alman Doğu Afrika kolonisini kurdu.

Bölgede çekişme içinde olan iki ülke Almanya ve İngiltere 1886 yılında imzaladıkları bir antlaşma ile Doğu Afrika'yı Alman bölgesi ve İngiliz Doğu Afrikası olarak ikiye böldüler. Peters buranın hemen bitişiğinde bulunan Buganda'yı Alman bölgesine dahil etmek üzere harekete geçti. Mayıs 1890'da II. Mwanga ile yaptığı anlaşmayla Uganda'yı Almanya'nın himayesine aldı. Bu gelişme Londra'da şok etkisine sebep oldu. Zira Doğu Afrika'da tam bir İngiliz hakimiyeti kurmak isteyen İngiliz Doğu Afrika Şirketi'nin bu planı çıkmaza girmişti. Bunun üzerine İngiliz hükümeti konuyu farklı bir noktadan ele alarak Almanlarla uzlaşma yoluna gitti. Dönemin İngiltere Başbakanı Lord Salisbury 13 Mayıs'ta II. Wilhelm'i ikna Uganda üzerindeki Alman iddialarından vaz geçirdi. Bunun karşılığında İngiltere Kuzey Denizi'nde Kiel Kanalı'nın savunması noktasında Almanya için stratejik öneme sahip Heligoland'i bu ülkeye bıraktı. Akabinde İngilizler işi daha da sağlamlaştırmak için, bölgede bilhassa İngiltere'nin Uganda'daki iddialarını sürdürmesinde Londra'daki politikacıları ikna ederek önemli bir rol oynamış olan Frederick Lugard Buganda'daki kaosa son vererek buradaki İngiltere hakimiyetini sağlamlaştırması görevi verildi (1894). Nitekim Frederick Lugard kendisinden bekleneni yerine getirerek Uganda'da sağlam bir İngiliz protektorası kurdu. Sonra II. Mwanga'yı tahttan indirdi. Lugard aynı işi 1897'de Nijerya'da yerine getirmiş ve buradaki İngiliz kontrolüne kesinlik sağlamıştır.

Uygulamalar

Uygulama:

Afrika'daki şehir, nehir, göl, akarsu, şelale başta olmak üzere coğrafi isimlendirmeler üzerine bir inceleme yapınız.

Kazanım:

1. Sömürgeciliğin Afrika'da izleri hakkında fikir edinilecek.

Uygulama Soruları

1. Viktorya Şelalesi ve Gölü nerededir, ne zaman kim tarafından keşfedilmiştir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere Avrupa kamuoyunda oluşturmaya çalıştığı algı ve bundan doğacak baskıyla siyasî otoriteleri sömürgeciliğe zorlayan dernekler etrafında toplanmış sivil inisiyatifin çabalarının da etkisiyle Afrika'nın içlerini keşfe yönelik yapılan seyahatler, bunları gerçekleştiren kişiler üzerinden ele alınmıştır. Çoğunun görünüşte ilk amaçları kıtada bulunan Zambezi, Nijer, Nil gibi bir takım nehirlerin kaynaklarını keşmetmek olan bu seyyahlar değişik motivasyonlarla oldukça zorlu, çoğunlukla üst düzey hayati tehlike içeren gezileri gerçekleştirmişlerdir.

Bölüm Soruları

1) Viktoray Şelalesi'ni kim keşfetmiştir?

- a) Richard F. Burton
- b) Henry Morton Stanley
- c) David Livinstone
- d) John Hanning Speke
- e) Eduard Robert Flegel

2) Nil Nehri'nin kaynağını bulmak üzere çıktığı seyahatte uzun süre haber alınamayan David Livingtone'u bulmak üzere New York Herald gazetesi kimi göndermiştir?

- a) Henry Morton Stanley
- b) Richard F. Burton
- c) John Hanning Speke
- d) Mungo Park
- e) James Bruce

3) Aşağıdakilerden hangisinde David Livingstone'un yaptığı seyahatlerde sürekli savunduğu üç değer bir arada verilmiştir?

- a) Keşif, Ticaret, Uygarlık
- b) Hristiyanlık, Ticaret, Uygarlık
- c) Hristiyanlık, Uygarlık, Kilise
- d) Seyahat, Ticaret, Sanat
- e) Hristiyanlık, Ticaret, Seyahat

4) 1879-1882 yılları arasında Fransa adına Afrika'da keşif gezileri yapan İtalyan asıllı seyyah kimdir?

- a) Alfred Marche
- b) Giovanni Caboto
- c) Giovanni da Verrazano
- d) Don Giovanni Beltrame
- e) Pierre Savorgnan de Brazza

5) Alman Doğu Afrika Kolonisi'ni kuran seyyah kimdir?

- a) Gustav Nachtigal
- b) Friedrich Gerhard Rohlfs
- c) Henry Morton Stanley
- d) Carl Peters
- e) Eduard Robert Flegel

6) Serbest Kongo Devleti'nin oluşumunda II. Leopold'ün hizmetinde bulunmuş seyyah kimdir?

7) René-Auguste Caillié gerçekleştirdiği seyahatte hangi yönüyle öne tanınmıştır?

8) Afrika içlerine yaptıkları gezilerde birçok seyyah gerçek kimliği yerine kendilerini ne şekilde tanıtmışlardır?

9) Ripon Şelaleleri nerededir, kime izafeten bu isim verilmiştir?

10) II. Fredrich'ın Togo ve Kamerun'da Almanya protektorası kurulmasını sağlamak görevlendirdiği diplomat ve seyyah kimdir?

Cevaplar

1)c, 2)a, 3)b, 4)e, 5)d.

**11. SERBEST KONGO DEVLETİ: II. LEOPOLD'ÜN ŞAHSÎ
SÖMÜRGESİ (1885-1908)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. Brüksel Coğrafya Konferansı

11.2. Uluslararası Afrika Birliği

11.3. Yukarı Kongo Araştırma Komitesi

11.4. Uluslararası Kongo Birliği

11.5. Henry Morton Stanley'in Kongo Havzası'ndaki Keşif Çalışmaları (1879-1884)

11.6. Berlin Konferansı (1884-1885)

11.7. Serbest Kongo Devleti (1885-1908)

11.7.1. Katanga'nın ele Geçirilmesi

11.7.2. Belçika-Arap Savaşı

11.8. Kongo Devleti'nde Ekonomik Faaliyetler

11.9. II. Leopold'ün Kongo'daki İdari ve Ekonomik Uygulamalarına Tepkiler

11.9.1. Kongo'nun Belçika Hükümetine Devri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Belçika Kralı II. Leopold'ün çalışmaları planları ne zaman başlamıştır?
2. Tippu Tip kimdir?
3. Edmund Dene Morel'in Serbest Kongo Devleti'nin idaresinin II. Leopold'den alınması sürecindeki rolü nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Serbest Kongo Devleti'nin kurulmasına giden süreçte yaşanan gelişmeler	Bu anlamda atılan tüm adımların ortaya konulması	Okuma, araştırma
Berlin Konferansı ve Serbest Kongo Devleti'nin resmen kurulması	Serbest Kongo Devleti'nin resmîyet kazanmasının anlaşılması	Okuma, araştırma
Serbest Kongo Devleti'nin topraklarını tahkim etme faaliyetleri	Serbest Kongo Devleti'nin idari ve ekonomik gelişiminin incelenmesi	Okuma, harita üzerinde çalışma
II. Leopold'ün Uyguladığı İdari ve ekonomik yöntemler	II. Leopold'ün yönetim anlayışı ve sonuçlarının öğrenilmesi	Okuma, araştırma

Anahtar Kavramlar

- Kongo
- Kauçuk
- Fildişi
- Zengibar
- H. M. Stanley
- Berlin Konferansı
- Force Publique

Giriş

Bir ara Zaire olarak (1971-1997) bilinen Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Nehri ve kollarının çevresinde kurulmuştur. Günümüzde Afrika kıtasının tamamına yetecek kadar bol, içilebilir su kaynaklarına sahip Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin bu yönü sahip olduğu yeraltı ve yer üstü kaynaklarının büyüklüğünü ve önemini göstermesi açısından çarpıcı bir örnek teşkil eder. Bu zengin bölge Afrika'nın paylaşıldığı dönemde birçok büyük devletin ilgisini çekiyordu. Bununla birlikte söz konusu paylaşımın önemli bir aşaması olan 1884-1885 Berlin Konferansı'nda Kongo Avrupa'nın bu dönemde belki de en küçük ve güçsüz devletine dolaylı bir şekilde tahsis edilmişti. Bu bölümde Belçika Kralı II. Leopold'un kendi ülkesinin yaklaşık seksen katı geniş, zenginliklerle dolu bir arazide Serbest Kongo Devleti adıyla şahsî bir sömürge kurma süreci ele alınacaktır.

Leopold'ün yarışa katılıp Avrupa'nın küçük ülkesi Belçika için bir sömürge elde etmek için çalışmaları aslında 1860'lı yıllarda başlamıştı. 1866 yılında Madrid'deki Belçika büyükelçisine, İspanya kraliçesinden Filipinlerin Belçika'ya bırakılmasını istemesi talimatı verilmişti. Buna karşılık, ülkesinin bu dönemde bir sömürgeyi elinde tutamayacağını düşünerek II. Leopold'ün isteğini yerine getirmeyen büyükelçi görevden alınarak yerine kralın sözünden çıkmayacak biri tayin edilmiştir. İki sene sonra II. Isabella tahttan indirince Leopold bu sefer hedefine ulaşacağını düşünmüş ancak gerekli paraya sahip olmadığı için başarılı olamamıştır. Müteakiben farklı bir planı hayata geçirmeye çalışan Leopold Filipinlerin bağımsızlığını sağlayarak başına bir Belçikalı geçirmeyi denemiştir. Bütün planları başarısız olunca yönünü Afrika'ya çevirmiştir.

Şekil 27: II. Leopold

Belçika Kralı II. Leopold 1870 yılından itibaren Kongo ile şahsen ilgileniyordu. Bu nedenle de Orta Afrika'da gerçekleştirilen her türlü keşif faaliyetini yakından takip etmekteydi. David Livingstone'un 1866 yılında başlayan ve Yukarı Kongo havzasını hedef alan, onun ölümünden sonra Verney Lovett Cameron'un bölgede sürdürdüğü Kongo Nehri'nin kaynağını bulmaya yönelik araştırma seyahatlerini yakından takip ediyordu. Daha sonra İngiliz asıllı Amerikalı gazeteci Henry Morton Stanley'in Kongo'ya yönelik 1874'te başladığı keşif seyahatini desteklemiştir. Seyahatler özellikle Güney Kongo havzasının zengin arazi yapısını ortaya koymuştu. Bunun üzerine II. Leopold Brüksel'de bir uluslararası coğrafya konferansı tertip etmiştir.

11.1. Brüksel Coğrafya Konferansı

II. Leopold'un daveti üzerine 12-14 Eylül 1876 tarihleri arasında Brüksel'de toplanmıştır. Konferansın amacı Avrupalıların Afrika'daki geleceğini ele almaktır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan başta olmak üzere on ülkeden coğrafya derneklerinin gönderdiği 40 tanınmış uzman hazır bulunmuştur. Bunların büyük kısmı coğrafya alanında eğitim almış kişiler veya zengin hayırseverler (philanthropist) olup Konferansta Uluslararası Afrika Birliği'nin kurulması yönünde oy kullanmışlardır. Aralarında bilim insanları, diplomatlar ve yayıncıların yer aldığı davetliler arasında en dikkat çekenler şüphesiz Afrika'da fiili seyahat tecrübesi olan kâşiflerdir. Fransa'dan Henri Duveyrier ve Victor de Compiègne, Almanya'dan Gerhard Rohlfs, Gustav Nachtigal, ve Georg Schweinfurth, İngiltere'den James Augustus Grant ve Verney Lovett Cameron konferansta hazır bulunan seyyahlardı.

II. Leopold 12 Eylül'de yaptığı açılış konuşmasında köle ticaretinin yok edilmesinin ve Afrika kıtasını ticarete açmanın önemine vurgu yapmıştır. İlk adım olarak Orta Afrika'da bilimsel ve misafirperver merkezler zinciri kurulmasını önermiştir. Kâşifler, tüccarlar, misyonerler ve bilim insanları bu istasyonları çalışmalarında üss olarak kullanabilirlerdi.

Konferansta hazır bulunan kâşiflerin üzerinde ittifak kıldığı, Afrika'da karşılaşılan asıl büyük engel iç kısımlara ulaşımında yaşanan zorluktu. Seyyahların kıtanın ortasında keşfetmiş oldukları göllerde vapur seferleri yapılabilirdi. Mesele bu göllere ulaşılacak güzergâhların belirlenerek, buralara kara ve demir yolu bağlantısının sağlanmasıydı. Zambezi Nehri'nden Sudan'a kadar olan bu bilinmeyen alanı araştırmak üzere, gerekli ekipmanla donatılmış keşif heyetleri yollanacaktı. Daha sonra kurulacak ulusal delegasyonlar, deniz, kara ve telgraf ulaşımı vasıtasıyla aralarında iletişimin olacağı bu türden dört merkez açılması konusunda uzlaşmışlardır. Brüksel Coğrafya Konferansı'nın yapacağı en önemli çalışma bu dört merkezin kurulacağı yerlerin ve bu merkezler arasındaki en elverişli güzergâhların belirlenmesi olacaktır. İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerden oluşan bir komite sunduğu planda doğu-batı istikametinde bir güzergâh ve bunu önemli merkezlere bağlayan tali yollar önermişti. Buna mukabil Avusturya, Almanya ve Rus delegeler dört merkez boyunca uzanan tek bir güzergâh önerdiler. Bu ikinci teklif üzerinde uzlaşıldı.

Yukarıda isimleri sayılan meşhur seyyahlar konferansta birkaç noktada ittifak etmişlerdir. Genel olarak söylemek gerekirse; Afrika içlerine son yirmi yılda yapılan keşif seyahatleri bölgenin potansiyelini ortaya koymuştu. Afrika'nın orta kuşağı tabii kaynaklar bakımından oldukça zengindi. Bununla birlikte yerel halklar söz konusu zenginliği değerlendirip işleyecek kapasiteye ve/veya imkâna sahip değiller. Bunun bir sebebi teknik yetersizlik, diğer bir sebebi köle ticaretinin yol açtığı yıkımdı. Bu nedenle Avrupa'nın bu olumsuzlukların giderilmesi yönünde müdahalesine ihtiyaç bulunuyordu. Seyyahların çoğu Afrikalıların böyle bir müdahaleyi olumlu karşılayacağını düşünüyordu. Örneğin İngiliz kâşif Cameron Avrupalıların yönetiminde kurulması düşünülen bilimsel merkezlere Afrikalıların büyük teveccüh göstereceğine, buraları bir düzen ve ilerleme merkezi olarak göreceklarine inanıyordu.

Görüldüğü gibi Afrika'da ticarî ve insanî fırsatlarla dolu yeni bir döneme geçiliyordu. Konferans bu yeni süreçteki faaliyetlerin koordinasyonu ile ilgileniyordu. Bu amaçla Uluslararası Afrika Birliği (Association Internationale Africaine) adıyla bir örgüt kurulmasına karar verildi.

11.2. Uluslararası Afrika Birliği

Yukarıda bahsedilen üç günlük Coğrafya Konferansı'nın ardından 15 Eylül 1876'da Uluslararası Afrika Birliği kurulmuş, Brüksel birliğin merkezi kabul edilmiştir. Tam ismi *Orta Afrika'nın Keşfi ve Temeddünü için Uluslararası Birlik* (L'Association Internationale pour l'Exploration et la Civilisation de l'Afrique Centrale) olmakla birlikte Uluslararası Afrika Birliği daha yaygın olarak kullanılmıştır. Katılımcı ülkeler birliğe bağlı ulusal komiteler kurmuş, bir de uluslararası komitenin görev yapması uygun görülmüştü. Birliğin başkanlığına seçilen II. Leopold, görevi bir yıl için kabul ettiğini, başkanlık makamının değişik ülkelerden insanlar arasında dönüşümlü olması gerektiğini söylemişti.

Birliğin ilan edilen amacı Kongo Irmağı'na kadar olan bölgede misafirperver ve bilimsel merkezler kurulması; köleliğin sona erdirilmesi için çalışılması; bölgenin arazi, insan ve kaynaklar yönünden incelenerek analiz edilmesi idi. Yani büyük bölümü henüz keşfedilmemiş Kongo'nun keşfedilmesi ve oradaki insanların temeddünü olacaktı.

Bir yandan Avrupa kamuoyunda harekete yönelik ilgi oluşturmak, diğer taraftan bütçe oluşturarak, Afrika için projeler gerçekleştirmek yani kıta için insanî projeleri hayata geçirmek üzere yola çıkan Uluslararası Afrika Birliği'ne bağlı olarak; Avusturya-Macaristan, Belçika, Britanya, Hollanda, İtalya, Portekiz, İspanya, İsviçre, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ulusal komiteler kurulmasına karar verilmiştir. Her bir komite bölgenin tanınması için faaliyette bulunacak ve elde edeceği bilgiyi Birlikte yer alan üye ülkelerin komiteleriyle paylaşacaktı. Örneğin, Brüksel Konferansında temsil edilen İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneği tarafından söz konusu karar doğrultusunda *Afrika Keşif Fonu* kurulmuştur (1877). Bu Fon sadece Afrika'ya yönelik keşif seyahatlerine maddî destek sağlayacaktı. Nitekim kâşif Joseph Thomson'un 1878-1880 yılları arasında Mombassa ve Viktorya Gölü arasında muhtemel bir güzergâh bulmakla üzere fon tarafından desteklemiştir. Bu yolla göller bölgesine gelecekte bir kara yolu ve telgraf hattı bağlantısı sağlanması hedeflenmiştir.

Kurulan Belçika ulusal komitesi ilk olarak Yüzbaşı Crespel ve Yüzbaşı Ernest François Cambier'i bölgede bir keşif seyahatine göndermiştir. Seyahat sırasında Crespel ve Arnold Maes peş peşe ölünce Yüzbaşı Ernest François Cambier keşif ekibinin idaresini üstlenir. 407 kişiden oluşan keşif kafilesi 28 Haziran 1878'de Büyük Göller bölgesinin kontrolünü ele alır. Bir gün içinde üç yüz hamalın işi bırakıp kaçması nedeniyle E. F. Cambier nakliye işini yeniden organize etmek zorunda kalmıştır. Elindeki seksen adamla ilerlemeye devam etmiş, eşyaların büyük bir bölümünü geride bırakarak seyahati sürdürmüştür. Bu keşif sırasında Yüzbaşı Cambier Tanganika Gölü'nün güneybatı yakasında Karema merkezini kurmuştur. Böylece Uluslararası Afrika Birliği'nin ilk bilimsel merkezi açılmıştır. Bu amaçla satın alınan yaklaşık 20 km² alan daha sonra ortaya çıkacak Serbest Kongo Cumhuriyeti'nin ilk sınırları olarak kabul edilebilir. Yüzbaşı E. Storms, Beyaz Babalar Katolik Misyoner grubuyla buraya yerleşmiş ve bölgedeki

kabileleri Arap köle avcılarına karşı kendi kendilerini savunabilmeleri için bir araya getirmeye girişmiştir. Arap güçlerine karşı sadece bölgesel malzemeleri kullanarak galip gelen Storms neredeyse bir kahramana dönüşmüştür.

Uluslararası Afrika Birliği'nin kuruluşu Avrupa genelinde olumlu tepkiler almıştı. Rothschilds ve Ferdinand de Lesseps maddî yardımda bulunmuştu. Oluşturulan millî komitelere başkan olarak prensler, dükler ve soylular sınıfından diğer unvan sahibi kişiler seçilmişti. Uluslararası komite ertesi sene sadece bir kez toplanmış ve Leopold'u tekrar başkan seçmiş, sonra dağılmıştır.

Belçika ulusal komitesi daha sonra H. M. Stanley'i istihdam etmiş; Fransa Pierre Savorgnan de Brazza ile anlaşmıştı. Afrika'nın orta kuşağının büyük bölümünde hak iddiası olan Portekizliler faaliyete geçme zorunluluğu hissederek Alejandro Serpa Pinto'yu keşif seyahati için bölgeye göndermişlerdi. Amacı birlikte çalışmak ve bilgi paylaşımı olan ulusal komiteler bir süre sonra rekabet etmeye başlamışlardır.

II. Leopold kendi başkanlığında düzenlediği Brüksel'de Coğrafya Konferansı ve Konferansta Uluslararası Afrika Birliği'nin kurulmasını Belçikalıları ve uluslararası camiayı Afrika'ya yönelik ilgisinin sırf insan merkezli ve fedakârca olduğuna ikna etmek için çok iyi kullanmıştır. Gerçek amacı Afrika'nın paylaşımının uluslararası bir çatışmaya yol açmasının önüne geçmek ve elbette bölgeye yönelik kendi amaçlarını gerçekleştirmeye uygun ortam oluşturmaktı. Bunun içinde Uluslararası Afrika Birliği'ni kurarak iyi bir başlangıç yapmıştı. 1876'dan itibaren başkanlık yaptığı birliğin ismini 25 Kasım 1878'de *Yukarı Kongo Araştırma Komitesi* (Comité d'Études pour le Haut-Congo) olarak değiştirdi.

11.3. Yukarı Kongo Araştırma Komitesi

II. Leopold tarafından Uluslararası Afrika Birliği'nin Belçika ulusal komitesi olarak oluşturulan Yukarı Kongo Araştırma Komitesi'nin amacı Kongo'da kâr getiren firmalar oluşturmaktı. Bundan birkaç gün sonra, meşhur gazeteci ve kâşif Henry Morton Stanley II. Leopold tarafından Kongo Nehri'ni araştırmak üzere istihdam edildi (10 Aralık). H. M. Stanley'e verilen görev Kongo Nehri Havzasında ticaret merkezleri kurmak ve bölgedeki kabile reisleriyle anlaşmalar yapmaktı. Bununla birlikte, beş yıllık bir sözleşme imzalayan H. M. Stanley tam olarak kimin için çalıştığını bilmiyordu. Uluslararası Afrika Birliği için mi, Yukarı Kongo Araştırma Komitesi için mi yoksa Belçika Kralı için mi çalışıyordu.

Yukarı Kongo Araştırma Komitesi'nin resmî hissedarları Hollandalı ve İngiliz işadamları ve II. Leopold adına hisseleri elinde bulunduran Belçikalı bir bankerdi. Komitenin başkanlığını Albay Maximilien Strauch yürütüyordu.

Kongo'dan elde edeceği büyük gelirlerle Çin ve Filipinler'de arazi almak isteyen II. Leopold, Yukarı Kongo Araştırma Komitesi'nin yerine birkaç yıl sonra Uluslararası Kongo Birliği (Association Internationale Du Congo) adıyla bir yan kuruluş oluşturmuştur.

11.4. Uluslararası Kongo Birliği

Diğer bir ismi Uluslararası Kongo Topluluğu olup 9 Ocak 1882’de II. Leopold’ün başkanlığında kuruldu. Birliğin amacı Kongo Nehri havzasının araştırılması, bölgeye yönelik ticaretin desteklenmesi ve yerel halkların “temeddün” ettirilmesi idi.

Kongo’ya yönelik girişiminin başlangıçta ticarî olduğu kadar insanî olduğunu; Leopold’ün Kongo havzasında, bölgede sakin sürekli taciz edilen ve zayıf nüfusun korunmasını sağlayacak bir “zenci” devleti kurmayı; ülkeyi ticarî aktivitelere ve misyonerlere açarak Avrupa uygarlığını buraya taşımayı ümit ettiğini ileri süren bazı görüşler vardır. Bölgeyi yönetmek üzere ilk tayin olunan Komisyonun başında liberal görüşlü Sir Frederic Goldsmith bulunuyordu. Eğer Mısır’a zorunlu olarak gönderilmemiş olsaydı meşhur General Gordon 1884’te Goldsmith’e halef olacaktı. Bu gerçekleşmemiş ve diğer bir İngiliz Sir Francis de Winton Serbest Kongo Devleti’nin ilk genel idarecisi olarak görev yapmıştır (Haziran 1885-Aralık 1885).

Bölgedeki idarî ve sair faaliyetlerin masraflarını karşılamak için ihtiyaç duyulan maddî destek için Birlik üyesi ülkelerin sağladığı destek çok cüzi idi. Asıl parayı Kral Leopold’ün kendisi vermekteydi. Nitekim, 1879-1890 arasındaki on bir sene boyunca Leopold yıllık 100 bin ile 200 bin dolar arasında bir para vermiştir. Zaten girişimin ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlamak üzere Leopold’ün başkanlığında Uluslararası Kongo Birliği adlı şirketin kurulmasının başlıca sebebiydi. Tam bu noktada birçok araştırmacının adı geçen oluşumu bir *corporatocracy* olarak nitelediğini ifade etmek gerekir. En basit tanımıyla şirket hakimiyeti anlamına gelen *corporatocracy* sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir sistemdir. Bu şekilde kurulan yönetim şirketlerin çıkarı doğrultusunda hareket etmektedir. Uluslararası Kongo Birliği işte bu güdülerle oluşturulmuş bir anonim şirkettir.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti ve müteakiben 1884-85 Berlin Konferansı’na katılan diğer on üç ülke Uluslararası Kongo Birliği’ni tanımıştır (Şubat 1885). Kendi bayrağı olan Birlik önceleri büyük devletler tarafından tanınmamıştı, dolayısıyla da belirli bir sınıra sahip değildi. II. Leopold Berlin Konferansı sırasında Birliğin tanınması için çok uğraşmış ve başarılı olmuştur. Burada Amerika Birleşik Devletleri’nin verdiği desteğin sonuçta önemli katkısı olduğunu hatırlatmak gerekir. Uluslararası Kongo Birliği Berlin Konferansı’nın bitiminden kısa bir süre sonra lağvedilmiş ve Serbest Kongo Devleti kurulmuştur.

11.5. Henry Morton Stanley’in Kongo Havzası’ndaki Keşif Çalışmaları (1879-1884)

H. M. Stanley Orta Afrika’ya gerçekleştirdiği yaklaşık üç sene süren ikinci seyahatinden dönüşünde Marsilya’da II. Leopold’ün iki adamı tarafından karşılanmıştır. Akabinde Brüksel’e davet olunmuş ve yapılan görüşmede II. Leopold ve Uluslararası Afrika Birliği’nin başlıca destekçilerine Kongo bölgesinde gerçekleştirdiği müthiş keşifleri, buranın olağanüstü doğal zenginlikleri hakkında etkileyici bir sunum yapmıştır. Bunun üzerine Kasım 1878’de Yukarı Kongo Araştırma Komitesi adlı bir komite atanmış, başkanlığına getirilen Albay Maximilien Strauch Uluslararası Afrika Birliği’nin tüm faaliyetleri yönetmeye başlamıştır (Ocak 1879).

Yukarı Kongo Araştırma Komitesi H. M. Stanley ile anlaşmış ve adı geçen Ağustos ayında vazifesine başlamıştır. II. Leopold, görünürde Komite adına çalışmalarda bulunmak, gerçekte ise Kongo Nehri ve çevresini kendi otoritesi altında toplamak üzere H. M. Stanley'i bölgeye göndermiştir. H. M. Stanley'e verilen vazife; Kongo'yu dikkatlice araştırmak, yerel şeflerle anlaşmalar yapmak, ticaretin geliştirilmesi ve yerli halkların korunması için nehir boyunca istasyonlar kurulması ve iç bölgelerdeki köle ticaretine son vermek için her türlü gayreti göstermesi olarak belirlenmişti. H. M. Stanley 1879-1884 yılları arasında yürüttüğü çalışmalar neticesinde Kongo Nehri boyunca birçok kabile reisiyle anlaşmalar yaptı, ticaret merkezlerinin kurulacağı yerleri belirledi. 1884'te çalışmalarını bitirip döndüğünde 250 anlaşma imzalamıştı. Ayrıca yaklaşık on beş milyon insanın yaşadığı 2.331.000 km² gibi büyük bir alanın haritasını çıkarmıştı. H. M. Stanley bölgede ciddi bir merkezler zinciri kurdu. Bütün bu çalışmalar II. Leopold'un Berlin Konferansı'nda Orta Afrika'nın keşfi ve temeddünü çalışmalarını aktif olarak yürütmekte olduğu iddialarını güçlü bir şekilde dile getirmesini sağlamıştır.

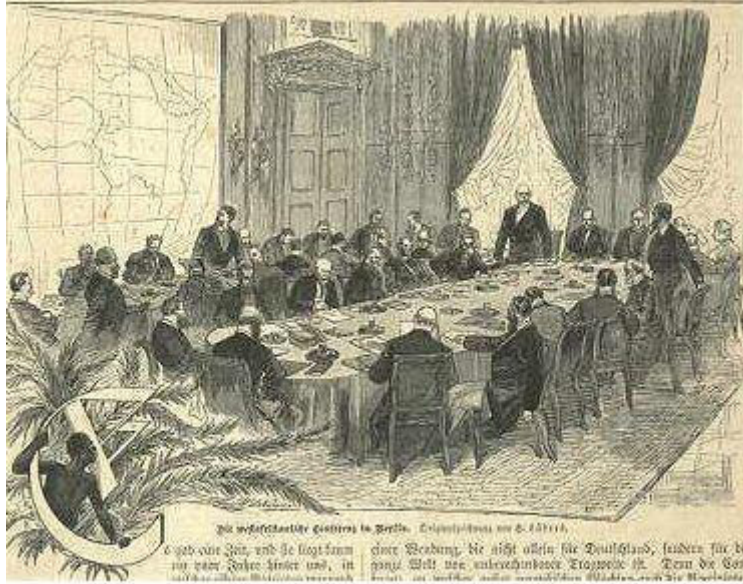
Aynı dönemde başta Fransa ve Portekiz olmak üzere diğer devletler de bölgeye yönelik planlar ve çalışmalar içerisine girmişti. Daha önce bahsedildiği üzere sömürgecilik düşüncesi Fransa'da 1870-1880 arasında canlanmış ve bunun fiili bir sonucu olarak 1881'de Tunus işgal edildiği gibi Kongo Nehri'nin batı havzasında bir sömürge kurulmuştur. Nitekim daha kısa bir süre önce Gabon'un Gambiya'ya karşılık İngiltere'ye teklif eden Fransa 1880 yılı başlarında Orta Batı Afrika'da daha geniş bir bölgeye hakim olmak üzere harekete geçmiştir. Şimdiki amacı Gabon'daki hakimiyetini kıyıya kadar Kamerun'a doğru genişletmek, güney yönünde ise Kongo Nehri ağzına doğru ilerlemektir. Nitekim Fransa deniz subayı Pierre Savorgnan de Brazza'yı batı Kongo havzasına göndererek, bölgede toprak ele geçirmeye çalışıyordu. Çalışmalar sonuç verecek ve de Brazza Kongo Nehri'nin diğer yakasında yeni kurulan Brazzaville'e Fransız bayrağını dikecektir (1881). De Brazza, Belçika Kralı adına çalışan rakibi H. M. Stanley'den daha hızlı hareket ederek yukarı Kongo'ya ulaşmış, burada Fransa adına kabile reisleriyle bazı anlaşmalar imzalamıştı. Bundan kısa bir süre sonra bir İngiliz Misyoner George Grenfell Kongo Nehri'nin en büyük ayağı olan Ubangi Nehri'ni keşfetmiştir. Akabinde Fransız kâşifler yönlerini buraya çevirirler. Bir kaç yıl H. M. Stanley ve De Brazza keşif grupları arasında şiddetli bir rekabet yaşanmıştır. Portekiz Krallığı ise birtakım tarihi bağlara istinaden bölgede hak iddia etmekteydi. Söz konusu dönemde büyük giderek zayıflayan bir devlet konumunda olan Portekiz, kendisine destek olacağı ümidiyle İngiltere ile 26 Şubat 1884'te bir anlaşma imzalayarak, Uluslararası Kongo Birliği'nin Atlas Okyanusu'na çıkışını engellemeye çalışmıştır.

Esasında II. Leopold bölgede daha geniş bir alanda hakimiyet kurmayı planlamışsa da rakipleri buna müsaade etmemişlerdir. Fransa 1881'de bugünkü Kongo Cumhuriyeti'ni (başkenti Brazzaville) ve Ubangi-Şari'yi (bugünkü Orta Afrika Cumhuriyeti); İngiltere Kuzey Rodezya'nın (bugünkü Zimbavye) en üst kısımlarını; Almanya Doğu Alman Afrika'sı denilen Tanganika Gölü çevresindeki toprakları ve Portekiz Angola'nın kuzeyini ele geçirmiştir. Nitekim Berlin Konferansı'nda II. Leopold'ün idaresinde Serbest Kongo Cumhuriyeti kurulması planlarına Fransa'nın dahil olması, Kongo'nun batı ve kuzey havzasının büyük kısmını Fransa'ya devredilmesiyle mümkün olmuştur. Diğer bir ön koşula göre ise Kongo'nun

ileride başka bir devlete devri söz konusu olursa Fransa'nın öncelik hakkı olacaktı. Her şey rağmen II. Leopold'ün Serbest Kongo Cumhuriyeti ciddi bir coğrafi alana tekabül ediyordu.

11.6. Berlin Konferansı (1884-1885)

1884-1885 Berlin Konferansı, Berlin Afrika Konferansı ya da sadece Kongo Konferansı olarak adlandırılmaktadır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan başta olmak üzere dönemin büyük devletlerinin katıldığı konferans için ilk söyleyecek şey Afrika'daki Avrupa varlığını ve ticarî faaliyetlerini düzenleyen bir uluslararası toplantı olmasıdır. Konferansta II. Leopold Afrika'da herkesin serbestçe ticaret yapabilmesinin büyük ülkelerin yararına olduğunu savunmuştur. Bazı görüşler Konferansın Afrika'nın paylaşılmasından ve sömürgeci ülkelerin etki alanlarının karşılıklı olarak tanınmasından ziyade oyunun kurallarını belirlendiğini ifade etmektedirler. Konferansta ortaya atılan *hinterland* kuralı gibi birtakım teknik tabirler Afrika'daki fiili işgaller ve uzun vadede protektoraların ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bir askerî operasyonlar ve ilhaklar zincirini başlatacaktır.

Şekil 28: 1884-85 Berlin Konferansı

Berlin Konferansının konumuz açısından önemi Uluslararası Kongo Topluluğu'nun elinde tuttuğu arazideki özel mülkiyet hakkını ve arazi üzerindeki tasarrufunu kabul etmiş olmasıdır. Aslında bu bölgenin II. Leopold'ün şahsî mülkiyeti olduğu kabul edilmiştir. Konferansa katılan devletler önce Uluslararası Kongo Birliği'nin bayrağını kabul etmişler, akabinde Birliğin Kongo üzerindeki egemenliğini tanımışlardır (8 Kasım 1884). Buna mukabil Leopold birtakım sözler vermiştir. Bunlar Batı Afrika köle ticaretini ortadan kaldırılması, insanî politikaların geliştirip desteklenmesi, koloni içinde serbest ticaretin sağlanması, ithalatın yirmi yıl boyunca hiçbir şekilde vergilendirilmemesi ve bilimsel ve yardımsever girişimlerin teşvikiydi.

11.7. Serbest Kongo Devleti (1885-1908)

16. yüzyıldan itibaren Portekiz, İngiliz, Hollanda ve Fransız başta olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerinin tüccarlarının ticaret merkezleri ve antrepolar kuruldukları Boma 1885 yılında hayata geçen Serbest Kongo Devleti'nin başkenti olmuştur. Leopold'ün atadığı genel vali ve polis şefi ülkeyi buradan yönetmiştir. Ülke on dört idarî bölgeye ayrılmıştır. Her bir bölge kuşaklara, kuşaklar mıntikalara ve her mıntika polis noktalarına bölünmüştür. Bütün bu birimlerin her birinin başına Avrupalı bir idareci tayin olunmuştur.

KURULUŞUNDAN BELÇİKA'YA DEVRİNE KONGO DEVLETİ VALİLERİ			
No	GÖREVLİ	GÖREV SÜRESİ	UNVAN
1	Francis Walter de Winton	1885-1886	Genel İdareci
2	Camille Janssen	1886-1887	Genel İdareci
3	Camille Janssen	1887-1888	Genel Vali
4	Hermann Ledeganck	1888-1889	Vekil Genel Vali
5	Camille Janssen	1889-1891	Genel Vali
6	Henri-Ernest Gondry	Nisan-Mayıs 1891	Vali
7	Camille-Aimé Coquilhat	1891-1892	Vali
8	Baron Théophile Wahis	1892-1896	Genel Vali
9	Émile Wangermée	1896-1900	Genel Vali
10	Baron Francis Dhanis	1896-1900	Vali Yardımcısı
11	Albay Bartels	Aralık 1900	Vekil Vali
12	Baron Théophile Wahis	1900-1908	Genel Vali

Şekil 29

Yukarıdaki tabloda esasında birkaç hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Birincisi ilk iki valiye verilen unvandır. Francis Walter de Winton ve Camille Janssen genel idareci veya müdür denilebilecek bir statüye haizdiler. Bunun sebebi muhtemelen Serbest Congo Devleti'nin esasında uluslararası bir anonim şirket olarak kurulan bir ticarî girişimden doğmuş olmasıdır. Camille Janssen'nin 1886'dan itibaren genel vali unvanını kullandığı görülmektedir. Bu da Kongo'nun artık idarî olarak örgütlenen bir devlete gittiğini, anonim şirketlerin ülke içindeki faaliyetleri devam etmekle birlikte idari kontrolün II. Leopold'ün kontrolüne geçtiğini gösteriyor. İkinci bir husus 1885'te kurulmasından Belçika hükümetine devrine kadar Serbest

Kongo Devleti'ni yönetmek için on bir atama yapılmasıdır. Tabloda yer alan on iki görevliden biri olan Baron Francis Dhanis Arap kabilelerle yapılan savaşta ve daha sonraki askerî operasyonlarda gösterdiği başarıdan dolayı vali yardımcısı atanarak ödüllendirilmiştir. Üçüncü dikkat çekilmesi gereken bir husus bu grubun içerisinde en uzun süre görev Baron Théophile Wahis (1844-1921)'tir. Esasında Belçika ordusunda askerî bir kariyerdeyken Serbest Kongo Devleti'ne genel vali olarak tayin olunmuş, 1901'de baron unvanı verilmiştir. Belçika'nın Serbest Kongo Devleti'nin yönetimini resmen devralmasından sonraki dört yılda (1908-1912) Baron Wahis genel valilik görevini devam ettirmiştir.

Şekil 30: Brazzaville ve Kinshasa (En Yakın İki Baş)

1885'te Serbest Kongo Devleti'ni kurulmasının ardından, ülkenin doğusuna hâkim olan Müslümanlardan faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu sırada bu bölgedeki en güçlü isim Afrikalı Arap bir tacir olan Tippu Tip (1837?-1905) idi. Gerçek adı Hâmid b. Muhammed b. Cum'a el-Mürcebî olan Tippu Tip'i belki de ilk Afrikalı kâşif kabul etmek gerekir. Tippu Tip 1840'ta Tanzania'nın batısında Ujiji şehrini kurup, daha fazla fildişi bulmak için Tanganika Gölü'nün batı tarafına geçen Uman asıllı Zengibarlı Araplar ve Sevâhililer içinde giderek güçlenen bir figürdür. Tippu Tip, 1872'de aralarında kan bağı olduğunu iddia ettiği Batetela-Bakusu etnik grubunun reisi Kasongo Rushie ile anlaşarak Manyema bölgesine yerleşti. Kısa zamanda nüfuzu kuzeyde Ituri ormanına, güneyde Katanga bölgesine, batıda Lomami ırmağına ve doğuda Tanganika Gölü'ne kadar geniş bir alanı kapladı. Görünürde bölgeyi Zengibar sultanı adına elinde tutmaktaysa da Kasongo'ya yerleşerek kendisini Utetera sultanı olarak nitelemeye başladı. Burada bilhassa fildişi ve köle ticareti üzerinde bir kontrol oluşturdu. Hint Okyanusu kıyılarındaki pazarlara dönemin bu iki önemli ticarî ürününü düzenli olarak gönderdi. Tippu Tip önce burayı keşfe gelen David Livingstone (1867), 1872-1874 arasında İngiliz kâşif Verney Lovett Cameron ve son olarak da Kongo Nehri'nin ana kaynaklarından Lualaba Nehri'ne yaptığı seyahatte Henry Morton Stanley'e (1876) yardımcı olmuştur. Zengibar sultanı adına 1884-1887 yılları arasında Doğu Kongo'da yürüttüğü faaliyetler sonucunda plantasyonlar oluşturmuş, burada adeta bir ticarî monarşi kurmuştu. Aslında yapmaya çalıştığı Orta Afrika'daki Arapları Zengibar sultanının idaresi altında birleştirmekti. Serbest Kongo

Devleti'nin kurulmasında bir süre sonra Tippu Tip Stanley Falls (Kisangani), bölgesine vali tayin olunur (1887-1890). Esasında bu tayin 1885'te Kongo'ya bir kurtarma heyetinin başında Kongo'ya dönen Stanley'in Tippu Tip'ten yapacağı kurtarma hareketinde sağlayacağı yardımın karşılığıydı. Zaten vali tayin edildiği bölge fiilen Tippu Tip'in kontrolü altındaydı.

Şekil 31: Tippu Tip

birakarak 1890'da Zengibar'a çekilmiştir. Yerine Râşid b. Muhammed, Stanley Falls'a vali oldu. Tippu Tip'in oğlu Sef babasının Stanley Pool'deki menfaatlerinin takipçisi olmuştur. Bu ise bölgede kontrol sağlamaya çalışan Belçikalılarla bir süre sonra aralarında bir savaşın çıkmasına yol açmıştır.

11.7.1. Katanga'nın Ele Geçirilmesi

II. Leopold'ün şahsî idaresinde kurulan Serbest Kongo Devleti'nin ilk yıllarında İngiltere'nin korumasında Güney Afrika'da faaliyetlerini sürdüren Britanya Güney Afrika Şirketi (British South Africa Company)'nin Kongo havzasının güneyine doğru genişlemek arzusundan doğan bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Yukarı Lualaba Nehri üzerindeki Katanga'ya hakim Yeke Krallığı henüz herhangi bir devlet ile anlaşma imzalamamıştı. Bölgenin bakır bakımından zengin olduğu biliniyor ayrıca köle ticaretinden önemli miktarda altın rezervine sahip olduğu düşünülüyordu. Bölgenin kudretli şefi Msiri İngiliz işadamı Cecil Rhodes adına hareket eden Alfred Sharper'ın bir anlaşma imzalamaya teklifini reddetmişti. 1891'de Serbest Kongo Devleti'nce gönderilen bir keşif heyeti Msiri'den devlet adına Katanga'ya temsilci gelmesini kabul ettiğine dair bir mektup almayı başarmıştır. Aynı sene II. Leopold William Grant Stairs başkanlığında iyi silahlanmış ve onun soy adıyla anılan bir keşif heyetini Katanga'ya göndermiştir. Keşif heyetinden beklenen Katanga'yı bir şekilde elde etmesidir.

Görüşmeler sırasında Msiri Britanya Güney Afrika Şirketi'nin sahibi Cecil Rhodes ile Serbest Kongo Devleti'ni birbirine düşürmeye çalışmıştır. Görüşmeler çıkmaza girdiği sırada

Stairs Serbest Kongo Devleti'nin bayrağını gönlere çekerek, Msiri'ye bir ulti­matom vermiştir. Bunun üzerine Msiri başka bir muhkem mevkiye çekilmiştir. Üzerine gönderilen güç karşısında direnmiş çıkan çatışmada ise öldürülmüştür. Akabinde yerine geçen yeni şef Stairs tarafından tanınmış ve kendisine sunulan anlaşmayı imzalamıştır. Böylece Serbest Kongo Devleti İngilizlerin Kongo havzasının güneyine doğru yayılma tehlikesi karşısında bakır zengini Katanga'yı ele geçirmişlerdir.

11.7.2. Belçika-Arap Savaşı

Tippu Tip'in destekçisi Manyema halkından bir grup Stanley Falls'tan Lopori Irmağı'nın üst kısmına yerleşmiştir (1885). Adetleri olduğu üzere civardaki köylerden rehinelere alıp fidye olarak fildişi ödenmesini talep ediyorlardı. Zamanla bölgenin asıl sakinlerini kendi askerî birliklerine dahil etmişler ve havzanın doğu kısmını tamamen kontrolleri altına almışlardır. Bu gelişmeden endişe duyan Serbest Kongo Devleti 1889'da çıkardığı bir *Tekel Yasası* ile bu bölgedeki tüm ürünlerin yalnızca kendi yasal yetki alanında olduğunu ilan etmiştir. Akabinde bölgedeki köle satıcıları, tüccarlar ve Manyema grubunu buradan sökü­p atmaya bir hareket başlatmıştır. Bunun ilk adımı olarak Mayıs 1890'da Basankusu'da bir ikmal ve lo­jistik merkezi kurulmuştur. Bu gelişmeler yaşanırken bölgedeki en güçlü Müslüman figür Tippu Tip Zengibar'a çekilmiştir. Oğlu Sef bölgede kalarak babasının bölgedeki çıkarlarının savunucusu olmuştur. Bölgedeki köle akınlarına bir son vererek, kontrolü eline almak isteyen Bekçika idaresi Arapları buradan sürmek üzere harekete geçmiştir. Taraflar arasında devam eden uzun süreli savaşta kullanılan asıl askerî güç Kongolulardan oluşmaktaydı. Sef'in 1892'de öldürülmesinden sonraki on sekiz ay içinde Belçikalılar Arapları etkisiz hale getirmişlerdir. Bununla birlikte havzanın tamamı ancak 1898 yılında tam manasıyla Serbest Kongo Devleti'nin kontrolüne girmiştir.

11.8. Kongo Devleti'nde Ekonomik Faaliyetler

Kongo'daki ekonomik faaliyetler doğal kaynakların değerlendirilmesine dayanıyordu. Bu bakımdan ülke topraklarının yasal statüsü önem kazanmaktadır. Bunlardan Serbest Ticaret Bölgesi tüm Avrupalı girişimcilere açıktı. Girişimciler bir bölgenin örneğin fildişi ve kauçuk imtiyazını 10-15 yıl için tekel olarak alabilirlerdi. Serbest Kongo Devleti'ndeki diğer bir bölge *Domaine Privé* olarak isimlendirilip neredeyse toprakların üçte ikisine karşılık geliyordu. Bu tamamen devlete yani Leopold'ün şahsına aitti. 1893 yılında Leopold Serbest Ticaret Bölgesinin ulaşımı en kolay 259 bin km² bölümünü *Domaine de la Couronne* yani hükümdarlık arazisi olarak belirledi. Böylece ülkenin merkezinde büyük ölçekte bir alan Leopold'ün eline geçti. Bu yeni arazide de *Domaine Privé*'de uygulanan kuralların aynısı hayata geçirildi. Burada bir istisna söz konusuydu, vergiler doğrudan Leopold'e gidiyordu. Buna karşılık *Domaine Privé* ve imtiyaz şirketlerinin ödediği vergiler devletin kasasına giriyordu. Doğal kaynakların elde edilmesinde Kongoluları kullandıkları için bu iki grup büyük miktarda paralar kazanıyorlardı. Bu avantajları sayesinde şahsî olarak faaliyet gösteren tüccarları sistemin dışına itmişler bu arada zayıflamış Kongo ekonomisini mahvetmişlerdir.

Kongo Havzası tam bir tabii kaynaklar yatağıydı. Kongo'nun çeşitli doğal zenginlik ve kaynağı bölgesel olarak çeşitli uluslararası ortaklı özel şirketlere imtiyaz olarak verilmiştir.

Leopold'ün uygulamaya koyduğu *angarya vergisi* Kongo halkının bu imtiyaz şirketleri için çalışmasını veya buna mukabil kauçuk ya da fildişi tedarik etmelerini zorunlu kılmıştı.

En başından itibaren Kongo'nun fildişi konusundaki zenginliği biliniyordu. Zaten yukarıda bahsi geçen Tippu Tip de bölgede fildişi ve köle ticareti odaklı bir ticarî ağ kurmuştu. Bölgede bolca üretilen ve ticarete konu olan diğer bir madde kauçuktü. Zamanla Kongo'daki kauçuk üretimi on şirkete imtiyaz olarak verilecektir. Kurulan ayrıcalıklı veya imtiyazlı şirketlerin hisselerinden yarısı II. Leopold'ün elindeydi. Bu açıdan ilk kurulan şirket 2 Ağustos 1892'de faaliyete geçen *Compagnie Anversoise du Commerce au Congo* olmuştur. Şirket fildişi ve kauçuk bakımından oldukça zengin olan Mongala havzasında faaliyet gösterecekti. İlkinden dört gün sonra, *Anglo-Belgian India Rubber Company* (İngiliz-Belçika Hindistan Kauçuk Şirketi) ayrıcalıklı statüde kurulan ilk uluslararası şirket olmuştur. İngiliz-Belçika Hindistan Kauçuk Şirketi ile birlikte *Société Anversoise* (Antwerp Şirketi) ve *Lulonga Company* Kongo'daki kauçuk üretim imtiyazını elinde bulunduran dokuz şirketten en önemli üçüdür. 20 ile 30 metre arasında yükseklikte, silindirik biçiminde kaygan bir yüzeye sahip olan doğal kauçuk ağaçları (heveadan) aşırı tarımsal faaliyet nedeniyle bir süre sonra istenilen seviyede ürün vermeye başlayacaktır. Bunun üzerine adı geçen üç şirket imtiyazlarını 1906 yılında Belçika hükümetine devretmiştir. *Compagnie du Lomami* (1898), *Compagnie du Kasai* (1901), *Comptoir Commercial Congolais* (1904), ve *the American Congo Company* (1906) Kongo'nun çeşitli bölgelerinin kauçuk ve fildişi imtiyazı verilen diğer şirketlerdir. Daha önce söylendiği üzere II. Leopold söz konusu şirketlerde hisselerin yarısına sahipti. Söz konusu şirketleri tayin ettiği komiserle aracılığıyla kontrol ediyordu. Söz konusu komiserle kauçuk toplamak konusunda sınırsız bir yetkiye sahiptiler. 1904 yılında Kongo Devleti'nden yapılan ihracatın % 80'inden fazlasının kauçuk olduğu düşünülürse bu işletmelerin önemi, çalışma yoğunluğu ve elde edilen gelirin miktarı büyüklüğü hakkında bir fikir verecektir.

Az önce bahsedilen 1892 yılında İngiliz-Belçika ortak sermayesi ile kurulan İngiliz-Belçika Hindistan Kauçuk Şirketi'nin merkezi Belçika'daydı. Kongo'nun kuzeyinde kauçuk tarımı ve halktan vergi tahsili bu şirkete imtiyaz olarak verilmişti. Vergi aynî olarak, kauçuk şeklinde tahsil ediliyordu. 1898 yılında şirkette herhangi bir İngiliz hisse sahibi kalmadığından ismi *Abir Congo Company* olarak değiştirilmiş, şirket merkezi Kongo'ya taşınmıştır. Şirketin 1892'de kuruluşu sırasında hisselerinin değeri 500 Frank iken bu rakam 1903'te 15 bin altın Franka yükselmiştir. Aynı şekilde 1892'de 1 Frank olan hisselerin yıllık getirisi 1903'te 1.200 Franka çıkmıştı. Bu küçük bilgi şirketin kısa sürede elde ettiği kazancın boyutunu ortaya koymak için yeterlidir.

Vergi karşılığı alınan kauçuk imtiyaz bölgesi dahilinde bulunan ve her birinin başında Avrupalı bir görevlinin bulunduğu çeşitli ticaret merkezleri (istasyonları) vasıtasıyla toplanmaktaydı. Kongo Nehri'nin iki ana kolu olan Lopori ve Maringa ırmakları boyunca konuşlanmış olan her bir ticaret merkezinde küçük bir mücehhez asker grubu hazır bulunduruluyor ve vergiyi ödemek istemeyenleri ya da karşı çıkanları itaat ettiriyordu. Doğal kauçuk toplanması aşırı emek gerektiren bir üründü. Uzun kauçuk ağacının gövdesine açılan çiziklerden çıkan *lateks* adı verilen sütün elde edilip kaplarda biriktirilmesi, özellikle ağacın üst bölgelerine tırmanmayı gerektirdiğinden köylüler tarafından çok istenilen bir işe değildi. Bu

nedenle bölge sakinleri kendilerinden pahada ağır ancak daha az zahmetli fildişi talep eden Manyema kabilesini Serbest Kongo Cumhuriyeti'ne tercih etme temayülündeydi.

Leopold'ün Kongo'da kurduğu ekonomik rejimin temelinde, Force Publique adı verilen ve Belçika tarafından kurulan ordunun tüm bir köyü esir alıp, erkekleri oldukça zahmetli olan ve haftalar alan kauçuk toplama işine göndermesi yatıyordu. Kral'ın emirlerine uymayan ya da Avrupalıların belirlediği kotaları tamamlayamayanlar da cezalandırılıyordu.

Force Publique II. Leopold'ün özel ordusuydu. İlk önce Yukarı Kongo bölgesinin Arap köle tüccarlarından temizlenmesi için kullanılan bu ordu daha sonra 1890'larda Kongo'da kurulan ekonomik rejimde özellikle kauçuk kotalarının tutturulması için yerli halk üzerinde baskı kurmak için kullanılmıştır. Bu askeri gücün vazifeleri arasında ülke içinde sıklıkla çıkan ayaklanmaların bastırılması ayrıca önemli bir yere sahipti. Force Publique'in subay kadrosu beyaz Avrupalılardan oluşuyordu. Bunlar Kongo'ya geldikten sonra Zengibar, Batı Afrika ve nihayet Kongo'dan asker devşiriyorlardı. Force Publique'deki askerlerden bir kısmı köylere düzenlenen baskınlarda ele geçirilen küçük çocukların Katolik misyonerlere verilmesi ve burada buldukları sırada köleliğe yakın şartlar altında aldıkları askerî bir eğitim sonucu elde ediliyordu. Kongo halkı üzerinde uygulanan birçok baskı, işkence ve katliam büyük çoğunluğu bölgede yaşayan insanlardan seçilmiş *Force Publique* vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Kurulan ekonomik sisteme karşı çıkan köylerin yakılması, hatta Kongoluların ellerinin kesilmesi bu tür rutin uygulamalar arasındaydı. *Force Publique* askerleri kullandıkları kurşunların hesabını verebilmek üzere cesetlerin sol ellerini kesiyordu Subaylar emrindeki askerlerin mühimmatı spor amaçlı olarak hayvan avlamakta kullanmalarını istemediklerinden, öldürülen insanların kesilen elleri toplanarak subaylara sunuluyordu. Böylece kurşunların boş yere kullanılmadığı ispatlanmış oluyordu.

Şekil 32: Force Publique Askerleri

11.9. II. Leopold'ün Kongo'daki İdari ve Ekonomik Uygulamalarına Tepkiler

Aslında bütün dünyaya Kongo halkını Arapların köleleştirmesinden kurtarmayı taahhüt eden II. Leopold bakıldığında köle ticareti yerine daha zalimce bir sistemi Kongo'da uygulamaya koymuştur. Kongo'da takip ettiği yöntem Afrika'nın yerel nüfusunu kullanarak bölgenin doğal kaynaklarını adeta kurutmuştur. Hayatı boyunca hiçbir zaman Kongo'ya ayak basmayan Leopold askerî güç kullanarak tüm Afrikalı toplulukları fildişi ve yabanî kauçuk toplamak için çalıştırmıştır. Bununla da kalmayarak Kongolular söz konusu ürünlerin limanlara, pazarlara ve ticaret merkezlerine taşınması için gerekli olan başta liman, kara ve demir yolu olmak üzere lazım olan alt yapının inşasında çalışmaya zorlanmışlardır.

Belçika kralı bu geniş ülkeyi elinde tutmak için yerlilere karşı baskılarını arttırınca İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından protesto edildi. Kölelik kaldırılmış olsa da madenlerin işletilmesi ve ziraî alanlardan daha fazla ürün alınabilmesi için ahali zorla çalıştırıldı. Leopold ve birlikte iş yaptığı özel şirketlerin başvurdukları kota uygulaması oldukça tartışmalı bir yöntemdir. Uygulamaya göre günlük yapılması gereken birim işler belirlenerek, Kongoluların bunları yerine getirmesi istenmiştir. Belirlenen kota tutturulmadığı zaman çalışanların uzuvları kesiliyordu. Bazen bir köydeki kadın ve çocuklar kaçırılarak kota doldurulana kadar rehin tutuluyorlardı. Özellikle bu ikincisi Kongo'da daha önce baskınlarda bulunan Manyema kabilesinin yöntemleriyle birebir aynıydı.

II. Leopold Kongo'nun doğal kaynaklarını talan ederek büyük bir şahsî birikim meydana getirmişti. Daha önce de bahsedildiği üzere ilk önce fildişi en önemli ihraç maddesiydi. Sonraki yıllarda kauçuk dünya piyasalarında kârlı bir ürün konumuna yükselince Kongo'da bu yönde bir üretime gidilmiştir. 1890'larda Berlin Konferansı'nda alınan birtakım kararların uygulanması terkedilerek bölgeye yabancıların girişine kısıtlamalar getirilmiş ve yerel halka angarya uygulanmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak köleleştirme, insanlara kötü muamele, hatta öldürülmeye kadar varan davranışlar yaygınlaşmıştır. Vergi olarak ödemeleri gereken kauçuk kotalarında düşüş olması durumunda uzuvları kesilerek insanlar sakat bırakılmaya başlanmıştır. Bu tür insanlık ihlallerin bölgede faaliyet gösteren misyonerler tarafından mensubu buldukları ülkelerin yetkili makamlarına rapor edilmesiyle yaşanan insanlık dışı muameleleri ortaya çıkarmak için araştırma komisyonları kurulmuştur. Kötü çalışma koşulları ve insanlık dışı muameleler neticesinde yerli halktan hayatını kaybedenlerin iki milyon ile on beş milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Avrupa kamuoyuna ulaşan şikayetleri etkisiz kılabilmek için II. Leopold Yerlileri Koruma Komisyonu adıyla bir kurul görevlendirmiştir. Uygulanan diğer taktikler arasında yayıncılara rüşvet verilmesi, eleştiri sahiplerinin diğer ülkelerin kolonyal istekleri uğruna çalışmakla suçlanması, misyoner William Henry Sheppard örneğinde olduğu gibi görgü şahitlerinin yaşanan insanlık trajedisi hakkındaki raporlarının Protestanlarca Katolik din adamlarının karalanması olarak değerlendirilmesi yer almıştır. Bu şekilde yaklaşık on yıl boyunca eleştirilerin önü alınmıştır.

İngiltere'de eski bir deniz taşımacılık şirketi Elder Dempster'de katip olarak çalışan Fransa doğumlu Edmund Dene Morel Kongo'da kurulan korkunç askerî baskıyı ilk farkedene kişidir. Esasında bölgeyi ziyaret eden seyyahların kaleme aldıkları eserlerde bu türden baskılardan bahsedilmekle birlikte Morel durum hakkında somut verilere ulaşmıştır. Buna göre Elder Dempster imzaladığı sözleşme gereği Boma ile Belçika'nın Antwerp şehri arasında Serbest Kongo Devleti için taşımacılık yapmaktaydı. Fransızca bilmesinden ötürü görevli olarak şirket adına Kongo'ya gönderilen Morel, burada şirketin Kongo Devleti için tuttuğu hesap kayıtlarını incelediğinde Belçika'dan Kongo'ya gelen gemilerde sadece silah, zincir, askerî gereçler ve patlayıcı olduğunu buna mukabil hiçbir ticarî meta bulunmadığını görür. Kongo'dan Belçika'ya giden gemiler ise doğal kauçuk ve fildişi taşımaktadır. Morel II. Leopold'ün Kongo'da uyguladığı sömürü hakkında önce *Speaker* adlı haftalık dergide yazılar yazmış, daha sonra taşımacılık şirketinde istifa ederek *West African Mail* adlı gazeteyi kurmuştur (1903). Morel konu hakkında birçok risale yayınladığı gibi *Affairs of West Africa* (Batı Afrika İşleri) adlı ilk kitabı yayımlanmıştır (1902). Bu eserin bir bölümünde II. Leopold'ün

Kongo'yu nasıl sömürdüğünü ihracat rakamlarıyla ortaya koymuş; ayrıca 1884-85 Berlin Konferansı'nda alınan kararların nasıl çiğnendiğini yazmıştır.

Şekil 33: Kolları Kesilen
Kongolu Çocuklar

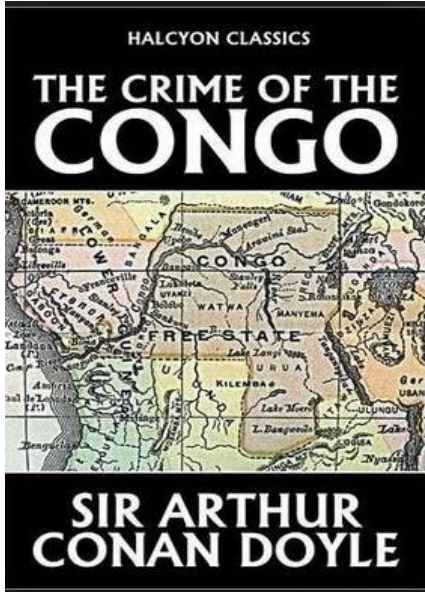
Kongo Nehri'nde çalışan bir vapur kaptanı olan Joseph Conrad'ın şahsî tecrübesini kitaplaştırdığı 1902'de yayınlanan *Karanlığın Kalbi* (Heart of Darkness) adlı eserler II. Leopold'ün bölgedeki idaresine karşı yükselen organize olmuş uluslararası eleştirileri hareketlendirmiştir. Yaşanan insan hakları ihlalleri ve fena istismarlar hakkındaki haberler ve raporlar karşısında daha fazla tepkisiz kalamayan İngiliz hükümeti bölgede bulunan Konsolosu Roger Casement'i Kongo'da hüküm süren şartlar hakkında bir araştırma yapmak üzere görevlendirmek zorunda kalmıştır (1903). Casement yaptığı kapsamlı seyahat ve mülakatlar sonucunda ulaştığı bilgileri detaylı bir rapora dönüştürmüştür. Esasında Leopold'ün kauçuk terörü olarak adlandırılan uygulamalarından daha önce bölgede bulunmuş olan Casement araştırma yapmak üzere gerçekleştirdiği turda gördükleri karşısında adeta şok

geçirmiştir. 1904 yılı başlarında basılan Casement Raporu adlı bu doküman II. Leopold idaresi altında yerli halkın maruz bırakıldığı cinayetler ve suiistimalleri gözler önüne sermiştir. Rapora göre Kongo'da bir angarya uygulaması söz konusudur, Leopold'ün askerî gücü Force Publique işkenceler, zorla uzuv kesme, rehin alma ve cinayetlerle yerel halk sistemli bir şekilde istismar ediliyordu. Raporun diğer bir yanı da daha önce Morel tarafından yazılanların ve konu hakkındaki değerlendirmelerin doğru ve geçerli olduğunu göstermesi olmuştur.

Casement Kongo'da iddialar hakkında incelemelerde bulunduğu sırada Morel'in yazdıklarını okumuş, İngiltere'ye döndükten sonra kendisini bularak birçok görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler neticesinde Casement Morel'i Kongo Reform Birliği'ni kurmaya ikna etmiştir. Bu insan haklarına yönelik ilk kitle hareketi olarak nitelenmektedir. Birliğin 24 Mart 1904'te Liverpool'da yapılan ilk toplantısında binin üzerinde katılımcı hazır bulunmuştur.

II. Leopold'ün Kongo'daki uygulamalarının sert bir şekilde eleştirildiği *Kral Leopold'ün Monologu* (King Leopold's Soliloquy, Ohio 1905) adlı risaleyi kaleme alan Amerikalı yazar Mark Twain gibi dönemin ünlü simaları Kongo Reform Birliği hareketini desteklemişlerdir.

Sherlock Holmes romanlarıyla ünlü İngiliz yazar Arthur Conan Doyle'nin Kongo Reform Birliği'nin çalışmalarını desteklemek üzere 1908'de yayınlanan *Kongo Suçu* (The Crime of Congo) adlı risalesinde "kauçuk düzenini" eleştirmiştir. Bahsi geçen eserde Kongo'daki idareyi Nijerya'daki İngiliz idaresi ile mukayese eden Doyle namuslu ahlaklı olmanın *ilkel* insanları yönetenlerin öncelikle onlardan ne kadar fayda sağlanacağını değil onları ne derece yükselteceğiyle ilgilenmelerini gerektirdiğini savunmuştur.

Şekil 34: Doyle, Crime of Congo Kitabının Kapağı

Belçika hükümeti ve kamuoyu başlangıçta kralın sömürgeci siyasetini eleştirirken daha sonra ülkeye büyük menfaatler sağladığını görünce onu destekledi. Fakat kralın aşırı harcamalarını kapatmak için yabancı şirketlerden aldığı paralara karşılık Kongo’da onlara büyük araziler satması sebebiyle zor durumda kalan Belçika hükümeti 15 Kasım 1908 tarihinde ülkeyi resmen sömürgeleştirdi.

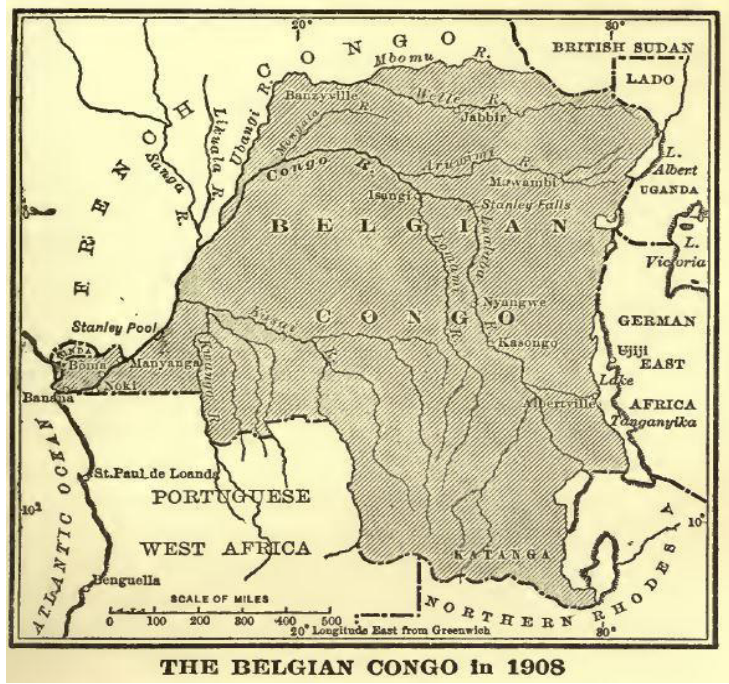
II. Leopold’ün şahsî yönetimindeki Kongo’da işlenen insanlık suçları hakkında yazılmış ve on beş dile çevrilmiş olan Adam Hochschild’in *Kral Leopold’un Hayaleti: Sömürge Afrika’sında Açgözlülüğün, Dehşetin ve Kahramanlığın Hikâyesi* (*King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*,

USA 1998) adlı eser konunun çağımızda tüm çıplaklığı ile ayrıntısı olarak ele alındığı önemli bir çalışmadır. Hochschild eserinde Kong’da sömürge idaresindeki soykırımı suçunu “büyük unutkanlık” olarak tanımlayarak bir kez daha tartışmaya açmıştır.

11.9.1. Kongo’nun Belçika Hükümetine Devri

Kongo Reform Birliği bilhassa Morel Kongo’daki insanlık ayıbının sonlandırılması için büyük bir gayret göstermişlerdir. Morel Amerika Birleşik Devletleri’ne giderek konu hakkında başkan Theodore Roosevelt ile görüşmüştür. Reform Birliği Amerika Birleşik Devletleri’nde bir şube açmış, Kongo’daki köle işçiliğini protesto etmek üzere iki yüzden fazla kitlesel katılımcı gösteri düzenlenmiştir. Hareketin İngiltere’de zirve yaptığı dönemde konu hakkında yıllık üç yüzü aşkın geniş katılımlı toplantı düzenlenmekteydi. Bunların bazılarında beş binden fazla kişi katılmıştı. Kongo Reform Birliği’nin Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki şubeleri, bunlara kayıtlı binlerce destekçisi, sürekli hale getirilen yoğun gösteri ve toplantı faaliyetleri, basın-yayın aktiviteleri II. Leopold’ün Serbest Kongo Devleti’nin idaresini bırakmak zorunda kalmasında başrolü oynamıştır denilebilir.

Uluslararası baskı ve Belçika'daki Katolik ve İşçi partilerinin eleştirileri neticesinde Belçika Parlamentosu II. Leopold'un Serbest Kongo Devleti'ni 15 Kasım 1908'de devralmıştır. Bundan sonraki süreçte söz konusu sömürge Belçika Kongo'su adıyla bu ülkenin parlamentosu tarafından yönetilmeye başlanmıştır. II. Leopold ertesine sene ölmüştür. 1908 yılına kadar ayrı bir devlet olarak varlığını sürdüren Serbest Kongo Devleti ile Belçika arasındaki ticarî muamelelerden II. Leopold'un buraya 40 milyon altın Frank harcadığı karşılığında altmış milyon altın

Şekil 35: 1908'de Belçika Kongosu

Franktan fazla gelir elde ettiği anlaşılmıştır. Aynı şekilde II. Leopold tarafından Kongo'yu yönetmek üzere kurulan anonim şirketten 1880'lerde alınan hisseler 1914'e gelindiğinde 64 katı değerine satılmıştır. Belçika hükümetinin tayin ettiği bir komisyon tarafından hazırlan rapora göre Leopold'un idaresi sırasında takip edilen insalık dışı muamele Kongo Havzasında on milyon civarında insanın hayatına mal olmuştur. Diğer bir ifadeyle bölge nüfusu yarı yarıya azalmıştır.

Sonuç olarak, II. Leopold Kongo'yu dönemin diğer örneklerinden oldukça farklı olarak yani sahip olduğu donanma ve askerî güç vasıtasıyla ve bunları kullanarak değil devletlerarası rekabet ve diplomasiyi kullanarak elde etmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere II. Leopold'un şahsî idaresi altında sömürülen Kongo'nun maruz kaldığı sömürgecilik rejimi sömürgecilik tarihinde bu ülkenin farklı bir yere oturtulmasını gerekli kılmıştır.

Uygulamalar

Adam Hochschild'in *Kral Leopold'un Hayaleti: Sömürge Afrika'sında Açgözlülüğün, Dehşetin ve Kahramanlığın Hikâyesi* (*King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, USA 1998) adlı kitabı hakkında Türkiye'de sanal ortamda yapılan tartışmaları araştırıp okuyunuz.

Kazanım:

1. II. Leopold'ün Kongo Serbest Devleti'nde başvurduğu ekonomik ve idarî uygulamaların insanlık tarihindeki yeri anlaşılacak.

2.Kongo Serbest Cumhuriyeti'nin sömürgecilik tarihindeki yeri görülmüş olacak

Uygulama Soruları

1. . *Force Publique*'in Serbest Kongo Devleti'nde takip olunan ekonomik uygulamadaki yeri nedir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

II. Leopold'ün 1860'larda başladığı sömürge edinme çabaları uzun gayretleri sonucunda 1885 yılında Serbest Kongo Devleti'nin Berlin Konferansı'na katılan devletler tarafından onaylanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu uzun süreç Brüksel Coğrafya Konferansı ile başlamış ve akabinde Uluslararası Afrika Birliği'nin kurulmasıyla somut bir görünüm kazanmıştır. Esasında amacının yardımseverlik ve Afrikalıların kalkındırılmasından başka bir şey olmadığını savunan II. Leopold'ün 1908'e kadar yönettiği Serbest Kongo Devleti'nde uygulamaya koyduğu idarî ve malî sistem korkunç sonuçlar doğurarak, sömürgecilik tarihinin en kirli sayfalarından birini oluşturmuştur.

Bölüm Soruları

1) II. Leopold'ün sömürgeleştirmek istediği ilk toprak aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Kongo
- b) Filipinler
- c) İspanya
- d) Brezilya
- e) Gana

2) Aşağıdaki ülkelerden hangisi Brüksel Coğrafya Konferansı'na temsilci göndermemiştir?

- a) İngiltere
- b) İtalya
- c) Norveç
- d) Avusturya-Macaristan
- e) Almanya

3) Aşağıdaki devletlerden hangisi 1884-1885 Berlin Konferansı'na katılmamıştır?

- a) ABD
- b) Almanya
- c) Fransa
- d) İsviçre
- e) Osmanlı Devleti

4) Kongo Serbest Cumhuriyeti'nde vergilerin karşılığı olarak ve koto uygulaması getirilerek halktan istenen ürün hangisidir?

- a) Kauçuk
- b) Palmiye yağı
- c) Afrika biberi
- d) Kahve
- e) Muz

5) Orta Afrika'da genişlemek isteyen II. Leopold hangi devletin topraklarını ele geçirmeyi planlamıştır?

- a) İtalya
- b) Almanaya
- c) Fransa
- d) İngiltere
- e) Mısır

6) Serbest Kongo Devleti'nde nasıl bir toprak rejimi uygulanmıştır?

7) II. Leopold'ün Katanga'yı Serbest Kongo Devleti topraklarına katmak istemesinin sebebi nedir?

8) Edmund Dene Morel'in II. Leopold idaresine karşı nasıl bir kampanya yürütmüştür, bunun sebepleri nelerdir?

9) Tippu Tip'in Serbest Kongo Devleti'nin kuruluşunda ve sonrasında oynadığı rol nedir?

10) Kongo'daki polis gücü Force Publique'in görevi neydi?

Cevaplar

1)b, 2)c, 3)d, 4)a, 5)e.

12. ONDOKUZUNCU YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SÖMÜRGEÇİ GÜÇLERLE AFRIKA'DAKİ MÜCADELESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1. Osmanlı Afrikası'na Genel Bir Bakış
12. 2. Afrika Sahra-yı Kebiri'nde Güç(ler) Dengesi ve Türk Sahra Politikası
12. 3. Mısır Bölgesindeki Mücadeleler
12. 4. Tunus Bölgesindeki Mücadeleler
12. 5. Cezayir Bölgesindeki Mücadeleler
12. 6. Trablusgarp (Libya) Bölgesindeki Mücadeleler
12. 7. Orta Afrika'daki Nüfuz Mücadeleleri
12. 8. Fas-Osmanlı İlişkileri
12. 9. Afrika Coğrafyası ile Kurulan Dini ve Kültürel Münasebetler
12. 10. Genel Değerlendirme

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Osmanlı Devleti Afrika'nın kuzeyindeki topraklarını hangi iki sömürgeci devletlere kaptırdı?
2. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılında Afrika'da hangi yeni yerleri hakimiyeti altına almıştır?
3. Mısır'ın İngiltere tarafından işgali karşısında Osmanlı Devleti'nin tepkisi ne olmuştur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sömürgecilik karşısında Osmanlı Devleti'nin Afrika politikası	Osmanlı Devleti'nin Afrika politikası anlaşılması	Okuma, araştırma
Afrika'da bölge bazında Osmanlı Devleti sömürgeci güçler çekişmesi	Osmanlı Devleti'nin sömürgecilik karşısındaki tutumunun parametrelerinin ortaya konulması	Okuma, harita çalışması
Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Müslüman devlet ve halklarla kurduğu bağlar	Osmanlı Devleti'nin bölgeyle kurduğu ilişkilerin anlaşılması	Okuma, tartışma
Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikasının sonuçları	Osmanlı Devleti'nin Afrika politikasının sonuçlarının değerlendirilmesi	Okuma, analiz etme

Anahtar Kavramlar

- Sahra-yı Kebir
- Osmanlı Devleti
- Cezayir
- Mısır
- Fas
- Tunus
- Trablusgarp

12.1. Osmanlı Afrikası'na Genel Bir Bakış

Osmanlı güçlerinin Afrika ile ilk münasebetleri 16. yüzyılda başlamış ve bu yüzyıldan itibaren de artarak devam etmişti. Mısır'ın fethinden sonra Osmanlılar bir taraftan Doğu Afrika sahillerine, diğer taraftan da Orta ve Kuzey Afrika bölgesine yönelmişlerdi. Bu şekilde Osmanlı nüfuzu Afrika'nın sadece kuzeyi ile sınırlı kalmamış, orta ve güney bölgelerine de sirayet etmişti.

Osmanlı Afrikasında yönetim salyaneli eyalet sistemine dayanmaktaydı. Mısır, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Habeş gibi beş ayrı eyaletten müteşekkil olan bölgedeki idarecilerin seçim ve tayini konusunda gayet esnek davranılmakta, iç işlerinde bazı serbesiyetler tanınmakta, mali hususlarda ise bölgenin gelirleri yine öncelikli olarak bölge hizmetlerine ve devlet görevlilerine ayrılmakta, ayrıca merkezî hazineye de belirlenen meblağlar düzenli olarak gönderilmekteydi. Bu eyaletlerin dışında Kanim-Bornu Sultanlığı gibi Osmanlılar ile dini ve kültürel münasebetler ile bağlı olan bölgeler de mevcuttu.

Osmanlılar bölgede uzun yıllardır emelleri olan Batılı sömürgeci güçlerin nüfuzlarını genişletme ve işgal gayesi ile Afrika'ya ayak basmalarına kadar Afrika'nın en geniş topraklarına ve en önemli gücüne sahip tek devletiydi. Sömürgeci devletlerin faaliyetleri ise hem bölge halkını hem de Osmanlı'nın kıtadaki gücünü sarsmaya başlamıştı.

12.2. Afrika Sahra-ya Kebiri'nde Güç(ler) Dengesi ve Türk Sahra Politikası

Osmanlı idaresi Afrika Sahrası'nda İtalyanlara karşı olduğu gibi Fransızlara, İngilizlere, Belçikalılara ve İspanyollara karşı da bir Türk Sahra Politikası izlemiş ve sömürgeci güçlerin ilerleyişlerini çoğu kez sekteye uğratmış veya yavaşlatmıştır. Daha saldırgan bir siyaset izleyen sömürgeci güçlere karşın Osmanlıların savunmacı bir tarzla hareket etmeye, olayların bölge halkı açısından olumlu yönde sonuçlanmasına, mevcut statüyü korumaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Osmanlı idaresinin Kuzey ve Orta Afrika düzlüklerindeki tüm mücadelesinin tam anlamıyla başarıya ulaşamaması, devletin sadece Afrika sorunu ile uğraşamayıp, son yüzyılda pek çok iç ve dış meselelerin olumsuz etkisiyle merkezden uzak kalan bu bölgelere yeterince ağırlık verememesinden ve askerî özellikle de donanma gücü açısından yetersiz kalmasından kaynaklandığı da bir gerçektir.

Şekil 36: Kuzey Afrika

Kuzey Afrika'nın geniş bir düzlüğünü ifade eden Sahra-yı Kebir'de Osmanlı Devleti İtalya ve Fransa ile bir takım mücadelelere girişmiştir. İtalyanların İngilizler ve Almanlar ile yakın ilişkiler kurarak kıyı hattını kendine bağlamaya çalışması, Habeşistan kıyılarına yerleşme gayreti, Trablusgarb'a hemen her fırsatta müdahalelerde bulunmaya çalışması bunun en açık göstergesidir. İngilizlerin Habeş Kralı ve Mısır Hıdivi ile yaptığı anlaşmalar İtalyanlara büyük fırsat sağlamış ve kısa zamanda İtalya Beylül, Masavva ve Sevakin'e asker sevk ederek bölgedeki gücünü artırmayı başarmıştı. Fakat gerek Osmanlı hükümeti gerekse bölgesel güçler İtalyanların bu ilerleyişinden endişeye kapılarak askerî tedbirler almaya başlamışlardı. Hatta 1890 Nisan'ında Masavva'da İtalyanlara karşı silahlı bir direniş hareketi de başlatılmıştır.

Osmanlıların Fransızlar ve diğer Avrupalı güçler ile Afrika Sahrası'ndaki mücadelesi birkaç döneme ayrılır. 1858-1871 yılları arasında Osmanlılar ile Fransızlar arasında vuku bulan Büyük Sahra mücadelesi, gerek siyasi gerekse diplomasi açısından ihtiyatlı hareket etme, Fransa'yı direk olarak karşısına almama şekilde cereyan etmiştir. Bu duruma Fransızların Paris Kongresi'nin yürütücüsü olması, Avrupa siyasetinde kilit bir konumda bulunması gibi etkenler etkili olmuştu. Fakat 1871-1881 yılları arasında Osmanlıların Afrika düzlüklerindeki politik tavırlarında daha sert ve aktif oldukları görülmekteydi. Zira 1870-1871 savaşında Prusya karşısında aldığı ağır mağlubiyetin yaralarını sarmakla meşgul olması Osmanlı idaresinin elini güçlendirmişti. Ayrıca bir zamanlar Osmanlı idaresine karşı kullanılan Azger Tevarıklarının Türk idaresini kabul etmelerinin de bu duruma katkısı büyüktü. Osmanlılar bu dönemde Sudan'ın ticari açıdan kilit noktası olan Gat'ı ele geçirmişleri, Azger Tevarık ve Tibu-Reşade kazalarını kurmuşlardı. 1881'den 1890'a kadar süren devrede sahra coğrafyasında Fransızların yanında Almanya, İngiltere ve Belçika gibi sömürgeci güçlerin de faaliyetlerinin artmaya başladığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı aldığı büyük darbe devletin tüm toprakları gibi Afrika'nın da paylaşımını gündeme getirmişti. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra İngilizlerin Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmaktan vazgeçerek Kıbrıs ve Mısır'ı işgal etmesi bunun ilk göstergesiydi. Alman Başbakanı Bismark'ın öncülüğünde tertip edilen 1885 Berlin Konferansı ise gerçekte Afrika'daki güç mücadelesinde Batılı devletlerin ne şekilde ortak hareket etmesi gerektiğinin konuşulması, bu konuda ortak bir karara varılması, işçi hakları

konusunda şirketlerin taleplerinin karşılanması, milliyetçi politikaların Osmanlı aleyhinde ne şekilde kullanılacağına istişare edilmesi ve Belçika Kralı II. Leopold'un elinde bulunan Kongo ile Nijer nehirlerinin ticarete açılması gibi hususların görüşülmesi amaçlanmıştı.

1890'da Batı Sahra'yı İngiltere ve Fransa arasında bölüştüren anlaşmaya karşın Osmanlı Devleti 30 Ekim 1890 tarihli notasıyla Trablusgarb ve Mısır'daki hakimiyet alanının sınırlarını ilan etti. Buna karşın iki devlet Libyanın güneyindeki Osmanlı hakimiyetini kabul ettiklerini belirterek bu anlaşmanın Osmanlı'nın hukukuna aykırı olmadığı ilan etmişlerdi. Fakat Osmanlı idaresi Libya'daki hinterlandının dışına çıkmaya çalışmamış, daha çok savunma tedbirleri almakla iktifa etmiş ve İtalya'ya karşın Fransızlara yanaşmaya çalışmıştı. Fakat bu durum beklenen etkiyi vermediği gibi Fransızların işgaller konusunda daha da sert bir politika izlemelerine ve Osmanlı idaresini fiili bir harekatta bulunması durumunda silah kullanmakla tehdit etmeye başlamasına sebebiyet vermiştir.

Bir taraftan İtalyanlar Trablusgarb'ı kendi hisseleri olduğunu ilan ederken diğer taraftan Fransızlar Afrika'nın Doğu sahrasında da faaliyetlerini hızlandırmaya çalışmakta ısrar ediyordu. İdarede Jön Türkler'in ağır basması ile toprak bütünlüğünün korunması fikri Türk Sahra politikasının yeniden aktive edilmesini sağlamıştı. Fakat Türk-İtalyan savaşının Osmanlı aleyhine sonuçlanması bölgedeki sınır tayinleri konusunda düşünülen çeşitli anlaşmaların sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur.

Türk Sahra politikasında dikkat çeken hususlardan biri de işin siyasi olduğu kadar iktisadi boyutunun da Osmanlı idaresi tarafından dikkate alındığıdır. Sahra ve Sudan bölgesinde ticaretin başka bir mevkiye kaymaması için Osmanlı idaresi kervanların güvenliğini temin etmeye, ticari mübadelelerde serbestlik sağlamaya gayret etmeye, harç ve gümrük konusunda kolaylıklar sağlamaya çalışmaktaydı. Sömürgeci güçlerden özellikle Tunus, Trablusgarb, Mısır ve Habeşistan gibi eyaletleri korumak için haberleşme ağının devamlılığına gayret etmiş ve sürekli olarak asker sevkiyatı yapılmıştı. Ulaşım ve taşımacılıklar için kullanılan vapurların işletilmesi için de gerekli tedbirleri alan Osmanlı hükümeti, İdare-i Aziziye adında bir yük ve yolcu taşıma şirketi teşkil etmiş ve bölgeye gidip gelen gemileri devlet garantisine almıştı. Fakat tüm bu çalışmalar tam anlamıyla başarılı ve düzenli bir şekilde işletilememiştir. Buna rağmen çökmekte ve çözülmekte olduğu ilan edilen Osmanlı Devleti'nin Afrika Sahrası'ndaki politikaları ve siyasi manevraları günden güne büyümekte olan ve Osmanlı'ya karşı ortak bir parçalama stratejisi izleyen Avrupalı güçler karşısında iki yüz yıl boyunca askerî, siyasî ve diplomatik açıdan başarılı bir sınav verdiği de kabul edilen bir gerçektir.

12.3. Mısır Bölgesindeki Mücadeleler

Fransızların Mısır'ı işgalleri ile bölgede başlayan yeni süreç Mehmed Ali Paşa'nın eyalet valiliğini bir bakıma güç kullanarak elde etmesi, Anadolu ve Ortadoğu'ya kadar kendi hakimiyet sahasını genişletme gayreti sonrası meydana gelen durum, Mısır'ın statüsünü uluslararası mahiyete taşımıştı. Mehmed Ali Paşa isteklerinin tümünü hayata geçirebilmeyi başaramamış olsa da, önemli bir vilayetin valiliğini verasete bağlayarak kendisinden sonra evlatlarının bölge valiliklerine tayin edilmesi hususunda Osmanlı idaresi ile anlaşma yapmayı başarmış ve Mısır'da Kavalalılar Hanedanlığı'nı teşkil etmişti. Mehmed Ali Paşa'dan sonra

gelen valilerin onun kadar başarılı bir politika izleyememeleri ise Mısır'ı İngilizler başta olmak üzere diğer Avrupalı güçlerin mücadele alanı haline getirmişti.

Kavalalı İbrahim Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'nın Babıali ve Osmanlı Sarayı ile ilişkilerine yeni bir boyut katması ve 8 Haziran 1867'de Babıali'den bir ferman alarak hem Hıdiv unvanına sahip olmuş hem de Mısır'da kanun yapma, yabancı devletlerle serbestçe ticarî ilişkiler kurma hakkı kazanmıştı. Fakat İsmail Paşa'nın Mısır'daki hakimiyetini güçlendirme hırsı, vilayeti önce Batılı sermayedarların elinde borç batağına sürüklenmesine, ardından da işgale giden süreci başlamasına sebebiyet vermişti. Süveyş Kanalı'nın açılması çalışmaları sırasında (17 Kasım 1869) Avrupalı bankerlerden alınan borçların zamanında ödenmesi hususunda birtakım sıkıntıların başlamasının ardından, George Goschen ve Edmond Joubert gibi alacaklılar İngiltere ve Fransa'dan yardım isteyince iki devlet "Goschen Kararnamesi"ni Kasım 1876'da ilan etmişler ve Mısır'ın mali kontrolünü sağlamak gayesiyle İngiliz-Fransız Kontrolörlüğü'nü kurmuşlar, 1878'de kurulan hükümete ise yabancı bakanların atanması hususunda baskıda bulunmuşlardı. Bu durum halkın tepkisini çekmiş, Hıdiv İsmail Paşa da bu yabancı düşmanlığı karşısında devlet kademesindeki bazı yabancı bakanların görevine son vermişti. Fakat İngiltere-Fransa ortak bir ultiatom yayınlarak İsmail Paşa'nın istifa etmesini istemişlerdi. İsmail Paşa'nın bu yeni durum karşısında İstanbul'dan yardım istemişse de karşılık bulmamış ve Babıali İsmail Paşa'yı görevden el çekirtmiştir.

Mehmed Tevfik Paşa'nın vali tayin edilmesinin ardından da bölgedeki huzursuzluklar sükunete ermemişti. İsmail Paşa döneminde Sudan civarında gittikçe güçlenen İngilizler, Mısır'ın hakimiyetleri altına almak için her türlü politik manevraya başlamışlardı. İngilizlerin bekledikleri ortam ise Mısır milliyetçiliğini yeniden canlandıran Ahmed Arabî Paşa'nın Haziran 1882'deki isyanı ile başlamıştı. İlk başlarda önemli başarılar elde eden Arabî Paşa, mevcut hükümeti devirmiş, yeni kurulan kabineye Harbiye Nazırı olarak da görev almıştı. Fransızların Osmanlı hükümetinden bölgeye asker sevk ederek isyanı bastırması için verdiği notaya İstanbul tarafından olumsuz yanıt verilmişti. İsteklerine kavuşamayan sömürgeci güçler bu defa İskenderiye'ye asker çıkartmak istedikleri sırada halkın galeyana gelerek kırka yakın yabancıyı öldürmeleri üzerine dönemin İngiliz Başbakanı Gladstone, 1882'de Sina'da Arapların Arabî Paşa'yı desteklemekten vazgeçmeleri için misyoner Edward Henry Palmer'i görevlendirmiş ve İskenderiye'deki kanlı hadiseyi bahane ederek 15 Eylül 1882'de Mısır'a asker çıkartarak Arabî Paşa'nın kuvvetlerini dağıtıp, Mısır'ı fiilen işgal etmişti. 1922'ye kadar sürecek olan İngiliz işgali ise böylece başlamıştır.

12.4. Tunus Bölgesindeki Mücadeleler

1574'te kalıcı olarak Osmanlı topraklarına katılan Tunus, ilk zamanlar merkeze bağlı bir eyalet olarak idare edilmiş; fakat Yeniçerilerin isyanı sonrası bölgenin idaresi bey'ler tarafından ikame ettirilmişti. 1705 tarihinde Aydınlı Hüseyin Bey, var olan seçim sistemini kaldırarak veraset usulüne geçmiş ve kendi hanedanlığına ait bir valilik tesis etmişti. Bölgenin merkezden uzak oluşu ve diğer iç-dış sebepler dolayısı ile Osmanlılar Tunus'taki bu yeni durumu kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Asya ve Amerika'daki sömürge teşebbüsleri konusunda istediği sonuçları elde edemeyen Fransızlar ile siyasi birliğine yeni tesis etmeye başlayan İtalyanlar Tunus coğrafyası üzerinde güç mücadelesine yüzyılın ortalarından itibaren başlamışlardı. Öncelikle mali yönden bölgeyi kendine bağlayan batılı güçler, daha sonra denge siyaseti izleyerek Tunus'u fiilen işgal etme planları uygulama sahasına koydular. Bu konuda Fransızların çabası ise daha çok öne çıkmaktaydı.

1830'da Cezayir'i hakimiyetleri altına alan Fransa, 93 Harbi'yle büyük yara alan ve itibarı zedelen Osmanlı hükümetinin bu zaafından faydalanmaya çalışmaktaydı. Bu durum karşısında Sultan II. Abdülhamid hilafet makamının bölgedeki saygınlığını kaybetmemek için Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'da büyük bir kampanyaya girişmişti. Bölgeye yeni askerî birlikler sevk edilmiş, mevziler istihkam edilmiş, Halife'nin Fransa'ya karşı büyük bir savaşa girerek Tunus ve civarının yabancı güçlerin müdahalelerinden korunacağı ilan edilmiş ve bazı çöl kabileleri ile anlaşmalar yapılmıştı. Osmanlıların bu karşı faaliyetleri coğrafyayı idare etmekte zorlanan Fransızları gittikçe sıkıntıya düşürmeye ve güçlerinin zayıflamasına sebebiyet verince, Fransa hükümeti Osmanlı idaresine bir nota vererek Vali Nazif Paşa'nın azledilmesine neden olmuşlardı. Fakat Sultan II. Abdülhamid Tunus ve civarındaki faaliyetlerinden tam anlamıyla vazgeçmemişti.

Fakat 1881'de başarılı hizmetlerde bulunan Fizan Mutasarrıfı Mustafa Faik Paşa'nın azledilmesi, 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi ile Libya'daki Şeyh Hamza Zâfir ile olan münasebetlerin sekteye uğraması bölgenin kaderini Batılı sömürgeci güçlerin insafına bırakılmasına sebebiyet vermişti. 1881'de Cezayir hududundaki Krumir aşiretinin Cezayir topraklarında süregelen arazi mücadeleleri Fransızların işgali için bahane teşkil etmişti. Hudutta asayiş sağlama tamimi ile politik manevrada bulunan Fransa, herhangi bir işgal planı olmadığı İstanbul hükümetine bildirmesine rağmen Tunus'a asker sevk etmeye başlamış ve fiilen işgal etmişti. O sırada Girit sularında bulunan ve Tunus'u muhafaza etmek gayesiyle yola çıkarılan iki Osmanlı zırhlısı ise Tunus kıyılarına ulaştıklarında işgal çoktan tamamlanmıştı. 12 Mayıs 1881'de Tunus Beyi'ne dikte edilen Bardo Anlaşması (Kasr-ı Said Muahedesi) ile valilik Sadık Paşa'da kalmakla birlikte, Fransızların gerek gördükleri yerlerde işgal etmeleri ve Tunus gelirlerinin Fransızların kontrolünde kalması gibi ağır şartlar da ileri sürülmüştü.

Osmanlı hükümeti bu anlaşmayı tanımayarak bölgenin 1871 fermanı ile Osmanlı devleti ile bağlarının olduğu, üç yüzyıldır Osmanlı hakimiyetinde bulunduğu, eyaletin başındaki beyin sadece iç işlerinde serbest; fakat yabancı devletler ile ilişkilerinde merkeze bağlı olduğunu ifade ederek Bardo Anlaşması'nın hükümsüz olduğunu dünya kamuoyuna duyurmuştu. Osmanlı idaresi Sevr Antlaşması'ne (1920) kadar Fransızların bölgedeki işgallerini hemen her fırsatta protesto etmişse de, bu antlaşma ile Tunus'un 1886 yılından itibaren Fransa toprağı olduğu hükmünü (20. Madde) kabul etmek zorunda kalmıştır.

12.5. Cezayir Bölgesindeki Mücadeleler

1534 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin'i İstanbul'a davet ettikten sonra, Cezayir Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya sıfatı ile Osmanlı donanmasının başına getirmesinin ardından merkeze bağlı bir beylerbeyilik haline gelen Cezayir, 1830 yılına kadar

Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştı. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'la birlikte "Garb Ocakları" olarak adlandırılan ve ayrı bir statü ile idare edilen Cezayir, idarî açıdan Beylerbeyiler Devri (1518-1587), Paşalar Devri (1587-1659), Ağalar Devri (1659- 1671) ve Dayılar Devri (1671-1830) olmak üzere dört farklı dönemi yaşamıştı.

1815'te yapılan Viyana Kongresi'nde Akdeniz'de korsanlık ve köle ticaretinin yasaklanmasına dair alınan karara muhalif hareket eden Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa'ya karşı 1816'da girişilen deniz hareketinin Avrupalı donanma lehine sonuçlanması akabinde Cezayir donanmasının ağır yara alması, 1827'de Navarin Baskını ile Osmanlı ve Mısır donanmasının tamamen yok olması, Mora isyanı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin tüm dikkatini bu bölgeye çevirmesi, Rus-İngiliz kısılcığında bulunan Osmanlı idaresinin Cezayir ile meşgul olmayacak kadar zor durumda bulunması bölgede hakimiyet kurmak isteyen Fransızlara beklediği fırsatı sunmuştu. Ayrıca Cezayirli iki Yahudi'nin alacağına karşılık bazı Fransız gemilerinin Hüseyin Paşa tarafından zabtedilmesi üzerine Fransa konsolosu Pierre Deval'in Hüseyin Paşa nezdindeki girişim ve mülakatı sırasında Paşa'nın konsolosun yüzüne elindeki yelpazesini vurması Fransa-Cezayir ilişkilerinin kopması için yeterli görünür sebep sayılmıştı. Fransa bu avantajlı durumuna rağmen Cezayir'i işgal etmeyi başaramamış ve 1829'da Babıali'ye ultiimatı vererek Garb Ocakları üzerinde Osmanlı hakimiyetinin kabul edildiği; fakat bölge idarecilerinin merkeze itaat etmedikleri, ilgili valinin cezalandırılması için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bölgeye asker sevk ederek Cezayir Dayısı'nı te'dip etmesi gerektiği ifade edilmiş, aksi takdirde Cezayir'in Fransız kuvvetleri tarafından işgal edileceğinin altı çizilmişti.

Osmanlı hükümeti bu nazik durum karşısında çift yönlü bir politika izlemeye çalışmış ve duruma fiilen müdahale edeceği sözünü vermekle birlikte hadisenin sürüncemede kalmasına ve zımmen Cezayir Dayısı'nın Fransızlar ile anlaşma yoluna gitmesine gayret etmişti. Ayrıca İngiltere'nin Mısır Valisi'nin Cezayir'e müdahale etmesinin kendisi adına bir felaket olacağını görerek Cezayir açıklarına iki savaş gemisi göndermesi, Mehmed Ali Paşa'nın Fransızların isteklerini kesin olarak reddetmesi, Osmanlı idaresinin Cezayir ordusunun Fransızlara karşı vuku bulacak herhangi bir askerî mücadelede başarılı olacağını düşünülmesi gibi etkenlerle Fransızların taleplerine karşı ağır davrandılar. Fakat Fransa hükümeti bir nota ile Cezayir'deki Dayılar idaresine son vereceğini ve Cezayir'in yeni idare şeklinin Avrupalı devletlerle istişare edileceğini ilan etmesinin ardından, İngiltere dışında herhangi bir muhalefet ile karşılaşmamıştı. İngilizleri de ikna eden Fransızlar, Kont de Bourmont kumandasındaki otuz yedi bin kişilik Fransız ordusunu Cezayir'e sevk etmiş ve 5 Temmuz 1830'da Cezayir fiilen işgal edilmiş, böylece Fransız idaresine geçmiştir. Bununla birlikte Fransa karşılaştığı direniş nedeniyle 1847'ye kadar ülkenin tamamını ele geçirememiştir

12.6. Trablusgarp (Libya) Bölgesindeki Mücadeleler

1551 tarihinde Osmanlı hakimiyetine giren Trablusgarp Eyaleti'nin tarihi dört farklı devre münkasemdir: Valiler Devri (1551-1603), Dayılar Devri (1603-1711), Karamanlı Hanedanı Devri (1711-1835) ve Merkezi İdare Devri (1835-1912).

19. yüzyılın başlarına kadar bölge genellikle kendi iç işleri ve birtakım nüfuz mücadeleleri ile devam eden siyasi tarihinde önemli değişikliklerle ve hadiselerle

karşılaşmamıştı. Fakat 1802'de Amerikan donanmasının Trablusgarp ve Derne'yi abluka altına alması bu coğrafyanın da Batılı güçlerin dikkatini çekmeye başlamasına neden oldu. Avrupa kamuoyunun itirazların rağmen Mısır'da Napolyon'un işgalini fırsat bilen Karamanlı Yusuf Paşa'nın tüccar gemilerinin önünü kesip korsanlığa devam ettiği sırada, Amerikan gemilerine de saldırması bu yabancı gücün müdahalesine zemin hazırlamıştı. Amerikan donanması 1802'de Trablusgarp şehrini topa tutmuş ve Derne ile Trablus'u abluka altına almıştı. Fakat Cezayir Beylerbeyi ve İngilizlerin aracılığı ile iki taraf arasında "Amerika Muahedesi" imzalanmış ve bu mesele böylece kapanmıştı.

Cezayir'in 1830'da Fransızlar tarafından işgal edilmesi, İstanbul hükümetini Tunus, Trablusgarp gibi bölgelerde daha ciddi tedbirler almaya mecbur bırakmıştı. Bu amaçla ilk olarak Osmanlı hükümeti Cezayir'i Fransızlardan kurtarmaya ve Tunus, Trablusgarp'ı da merkeze bağlayarak doğrudan idare etmek için çalışmalara başladı. İdarî yaklaşımdaki bu değişikliğin önemli bir sebebi Fransa'nın Trablusgarp'ı de işgal etmeyi planlıyor olmasıydı. Bu maksatla da Çengeloğlu Tâhir Paşa kumandasındaki birlikleri bölgeye sevk etmiş ve Tahir Paşa 27 Mayıs 1835'te şehre çıkartma yaptıktan sonra bölge Karamanlı Hanedanlığı'nın hakimiyetine son verdiler. İlk olarak Vali Kaymakamı olarak tayin edilen Necib Paşa, asayişini temin ettikten sonra bölgeye vali olarak tayin edildiğini ilan etmiş ve böylece Trablusgarp merkeze doğrudan bağlanmıştır. Necib Paşa'nın ardından yine merkezden gönderilen valiler bölgeyi idare etmeye devam etmişlerdir. Ferik Mahmud Paşa, Tahir Paşa, Çeşmeli Ferik Hasan Paşa, Müşir Ali Aşgar Paşa, Mehmed Emin Paşa, Ahmed İzzet Paşa, Mustafa Nuri Paşa, Osman Paşa gibi valileri Trablusgarp'ta bu devrede görev yapmış önde gelen idarecilerinden birkaçıdır.

Bu devrede Cebel bölgesinden neşet eden Şeyh Cum'a b. Halife ile Şeyh Abdülcelil'in isyanları bölge valilerini uzun süre uğraştırmıştır. Osmanlı hükümeti Şeyh Cum'a'ya karşı müsamahakar davranılmasına asla müsaade etmemiş, hatta bu konuda zaaf gösteren Tahir Paşa'yı derhal görevden almıştır. Şeyh Cum'a, bölgede zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşan isyan hareketinde asiler, bölgesel kabile güçlerinden faydalanmıştı. Şeyh ve taraftarları önce Kasr-ı Karakış denilen mahalde durdurulmuş, 1857 senesinde ise Tunus'a kaçarken öldürülmüş ve bu büyük gaile böylece bertaraf edilmişti.

Bu dönemde Avrupalı devletler ile de birtakım sıkıntılar meydana gelmişse de bunlar ciddi askerî harekate dönüşmemişlerdir. Trablusgarp ve Bingazi'de yaşayan bazı kimselerin kayıt ve tescilleri hususunda İngilizler ile Fransızların buldukları girişimlere karşın yıllardır bu bölgede yaşayan halkın Osmanlı tebaası sayılacağı belirtilmişse de bu iki devletin ısrarı karşısında bu türden taleplerin hem artmaması hem de idarenin bu yolla sıkıştırılmaması için mesele şu yol ile çözüme kavuşturulmuştu: Vilayet'te bulunan halk "aslî" ve "himaye edilen" şeklinde ikiye ayrılmış ve yabancı bir ülkenin vatandaşlığına tabi olmak isteyenlere ona göre muamele edileceği, Osmanlı tebaasında kalmak isteyenlere ise aslî halk statüsünde kabul edileceği ilan edilmişti.

Osmanlıların bölgeyi merkeze bağlamalarının ardından idarî açıdan da Trablusgarp'ta birtakım yeniliklere gitmişlerdir. Eyaletin sancaklara, kazalara ve nahiyelere ayrılması, idari birimlerde meclislerin teşkil edilmesi, kazalara kuvvetli kefaletle yerli halktan kayımmakamların tayin edilmesi, kazalarda resmî kayıtların tutulması, pasaport yerine geçen

Mecidiye Mürur Tezkirelerine ait kanun ve nizamların tatbiki, vergilerin düzenlenmesi ile 1864 Vilayet Nizamnamesi gereği Trablusgarp'ın beş sancaklık bir Vilayet'e dönüştürülmesi bu faaliyetlerden bazılarıdır. Trablusgarp'taki bu düzenlemeler ile valilerin idare hususunda gösterdikleri gayret kısa zamanda meyvesini vermiş ve 1912 tarihine kadar bölge genellikle sakin kalmıştır.

Siyasi birliğini geç kuran Batılı güçlerden İtalya'nın sömürgecilik faaliyetlerine hız vermesinin ardından önce Habeşistan'a saldırmış; fakat burada istediği sonuçları elde edememişti. Bunun üzerine diğer Avrupalı devletlerle anlaşan İtalya, kendi topraklarına daha yakın olan ve ticaret yolları üzerinde bulunan Trablusgarp'ı işgale niyetlenmişti. Bu işgal öncesi uzun bir süre ekonomik olarak bölgeye önemli bir sermaye girdisi sağlamış, aynı zamanda İtalyan nüfus yerleştirmiştir. İtalya öncelikle, Rusya ile Racconigi Antlaşması'nı yapmış, Rusya boğazlara karşılık İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesini destekleyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine İtalya, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı gelişmişlikte geri bıraktığı ve bölgedeki İtalyanlara kötü davrandığı iddiasıyla Osmanlı'ya ultimatö çekmiş; Osmanlı Devleti'nin durumun incelenmesine dair talebine de sıcak bakmayarak Trablusgarp'ı işgal etmişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Mustafa Kemal ile Enver Bey'i bölge halkına yardım etmek üzere görevlendirmiş, Mustafa Kemal Trablusgarp ve Derne'de, Enver Bey ise Bingazi'de önemli başarılar kazanmıştı. Savaşın beklenenden uzun sürmesi İtalya'yı maddi anlamda büyük sıkıntıya sokmuş, savaşın bitmesini isteyen halkın tepkisi üzerine İtalya, Osmanlı'yı barışa zorlamak amacıyla Oniki Ada'yı işgal etmişti. Bu sırada I. Balkan Savaşı başlaması, Osmanlı'yı zor durumda bırakmış ve Osmanlı hükümeti İtalya ile Uşi Antlaşması'nı imzalayarak Trablusgarp'ın İtalya hakimiyetine geçtiği kabul etmiştir. Bölgenin İtalyanların eline geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı da elden çıkmış ve dini bağların dışında bölge halkı ile herhangi bir irtibatı kalmamıştır.

12.7. Orta Afrika'daki Nüfuz Mücadeleleri

Osmanlıların Ora Afrika'daki hakim olduğu en önemli toprak parçası Mısır'ın güneyi ile Sudan topraklarını içermektedir. Bu bölgede ise İngilizlerin yanında Belçikalılarında birtakım siyasi emelleri mevcuttu. Belçika keşif heyeti Belçika Kralı II. Leopold döneminde 1870-76 tarihleri arasında Samuel Baker ve Gordon Paşa tarafından kurulan ve Mısır Hıdivi tarafından bölge valisi olarak atanan Emin Paşa'nın faaliyetleri neticesinde idari teşkilatı tamamlanan Hatt-ı İstiva Vilayeti'ni, hakimiyeti altında bulunan Kongo Hükümeti'ne bağlama teşebbüsünün ilk aşamasını teşkil etmekteydi. Bu durum Berlin Konferansı'nda alınan kararlara ve devletlerarası hukuka ise tamamen ters düşmekteydi.

Bu durum karşısında Sadrazam Ahmed Cevad Paşa, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'dan bilgi toplamasını istemiş, büyükelçi ise İngiliz Dışişleri Bakanı Rosebery ile yaptığı mülakatta konu ile ilgili olarak açıklama talebinde bulunmuştu. Rosebery ise Belçika'nın faaliyetlerinden haberdar olduklarını; fakat bir Osmanlı toprağı olduğu Berlin Konferansı'nda kabul edilmiş olan bölge üzerindeki Belçika'nın faaliyetlerini kesinlikle kabul etmediklerini ifade etmişti. Aslında İngiltere'nin niyeti Uganda'yı ve çevresini işgal etmek olduğundan ve ikinci aşamada Mısır meselesinin yeniden dünya kamuoyunda tartışılmaya açılmasını istemediğinden Belçika'nın faaliyetlerine karşı çıkmaktaydı. Osmanlı hükümeti ise bir yandan

İngilizlerin Mısır'dan çekilmeleri için baskı yaparken diğer yandan da yeni işgal hadiselerinin vuku bulmasına set çekmeye çalışmaktaydı.

Şekil 37: Sudan

Osmanlı idaresi Mısır'ın tahliyesi amacıyla kurulan Mısır Fevkalade Komiserliği'nin başkanı Ahmed Muhtar Paşa'dan da Belçika'nın faaliyetlerinin Osmanlı hududuna tecavüz anlamı taşıyıp taşımadığına dair bir rapor hazırlaması istenmiş ve tavsiyelerine başvurulmuştu. Paşa, öncelikle Hatt-ı İstiva Vilayeti ile Sudan'ın sınırlarını belirleyen bir harita hazırlanmasının resmî bir sened olarak kabul edileceğini ve bu konuda acele davranılmasını tavsiye etmişti. Fakat Mısır Valiliği'nden istenilen harita İstanbul'a bir türlü ulaştırılmaması üzerin Sultan II. Abdülhamid daha fazla beklemeyi uygun görmeyerek Belçika'yı bölgedeki faaliyetlerinden dolayı protesto edilmesini emretmişti. Ayrıca Fransa'nın da destek vermesi istenmişti.

Bu sırada Mısır'dan sonra Sudan'da da hakimiyet kurmak isteyen İngiliz askerleri Vadelay'i işgal ettiler. İngiltere ise bu işgalin Kongo Hükümeti'nin faaliyetlerine engel olmak ve Belçikalıların bölgeden çekilmesinden sonra Fransızların burayı işgal etmelerini engellemek amacı ile gerçekleştiğini ve Mısır'ın toprak hukukuna zarar verilmeyeceğini ifade ederek bir oldu-bitti ile işgallerini meşru göstermeye çalışmışlardı.

Hemen aynı tarihlerde (12 Mayıs 1894) İngilizler ile Belçikalılar arasında Brüksel'de bir anlaşma imzalanmış ve Belçika'nın hakimiyeti altındaki Kongo Hükümeti ile Hatt-ı İstiva Vilayeti arasındaki sınırlar tayin edilmişti. Bu anlaşma İngiltere'deki muhalefetin yanında İngilizlerin tüm Orta ve Güney Afrika'ya kadar uzanacak bir hat ile bölgenin kontrolünü tamamen ele almasından endişe eden Almanya, Fransa gibi Avrupa devletleri ile Osmanlı hükümeti tarafından şiddetle protesto edilerek hayata geçirilmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Osmanlı Hükümeti durumu çok yakından takip etmekte ve gerek Londra'dan gerekse Mısır'dan anlık olarak bilgiler almaktaydı. Osmanlı Devleti, bir Osmanlı toprağı üzerine İngilizlerin bir başka devletle anlaşma yapmasının devletlerarası hukuka ve Berlin Konferansı'nın maddelerine ters düştüğünü dünya kamuoyunun dikkatine sunarak diplomatik açıdan iki devleti müzayakaya başlamıştı.

Sonuç olarak Avrupalı devletler ile Osmanlı idaresinin ret ve ısrarları üzerine İngiliz-Belçika anlaşması sonuçsuz kalmıştır. Fakat bu diplomatik zafere rağmen Avrupalı güçlerin bölgedeki faaliyetleri durmamıştır. Osmanlı idaresi ise bölgede yaşayan Müslüman halkların varlığına, hilafetin dini anlamda amaç ve nüfuzuna, Osmanlı toprak bütünlüğüne, bölge üzerindeki hukukî haklarına dayanmak suretiyle askerî açıdan yeterli girişimde bulunamamış

olsa da, bütün gelişmeleri dikkatle takip etmiş, Avrupalı güçlerin nüfuz mücadelelerinden faydalanmaya çalışmış ve her meseleden olabildiğince yararlanma yoluna gitme gayreti içerisinde olmuştur. Ayrıca Harar ve civarında olduğu gibi ilgili bölgelerde yaşayan ve işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalan Müslümanların yardım talepleri söz konusu olduğunda ise Mısır merkezli askerî hareketlerin gerçekleştirilmesi için gerekli girişimlerde de bulunarak bölge Müslümanlarının bir bakıma manevi koruyucusu olma rolünü sürdürmüştür.

12.8. Fas-Osmanlı İlişkileri

Osmanlılar ile Fas (Merakeş) Sultanlığı arasındaki ilişkiler Kanunî dönemine kadar uzanmaktadır. İki devlet arasındaki ilişkileri bir süre sekteye uğramışsa da 1757'de III. Muhammed'in girişimleri ile yeniden canlandırılmaya başlamıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde Fas, Avrupalı güçlerin nüfuz mücadelesinde buldukları sahalardan biri haline gelmiş ve bu durum Fas Sultanlığı'nın zayıflamasına sebep olmuştur.

Bölge üzerinde hakimiyet kurmak isteyen iki önemli güç vardı. Bunlar Fransa ve İspanya idi. Fransızlar Cezayir'i işgal ettikten sonra bölgede idare ile halkın arasını açmaya ve kabileler arasında karışıklıklar çıkarmaya gayret etmişti. İspanyollar ise öteden beri ilişkide oldukları ve çeşitli cemiyetler aracılığı ile kabile reislerinin hakim oldukları topraklarda hak iddiasında bulduklarından, Fransızların işgal girişimlerini engellemek amacıyla Fas Sultanlığı'nın Osmanlılar ile olan ilişkilerini güçlendirmeye ve Osmanlı idaresi ile iyi geçinmeye çalışmaktaydı. Fas Alevi Sultanlığı'nın zaman zaman halk ile aralarının açıldığı dönemlerde halkın Tance'deki Avrupalı sefirliklere sığınması bölge üzerindeki batılı güçlerin sömürgeci faaliyetlerine de hukukî bir zemin hazırlamaktaydı. Sömürgeci güçler bir taraftan halkı korurken diğer taraftan da Fas Sultanlığı'na çeşitli mektuplar göndererek Şiiliği övmeyi ve Fas Sultanı'nı Müslümanların Emiri olarak gördüklerini söylemeyi ihmal etmemekteydiler. Ayrıca Fransızlar Osmanlıların Fas hükümeti ile münasebette bulunmalarını hemen her fırsatta engellemeye çalışmaktaydı. Fas sultanlarından Mevlay Abdurrahman ve halefleri Avrupa'nın güçler dengesinden faydalanarak ayakta kalma politikasını bu dönemde uygulamaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti ise Fas-Cezayir arasındaki sınır problemlerini sürekli gündeme getirerek işgallerine hukukî zemin hazırlamak isteyen Fransızların her türlü politik manevralarını Madrid, Paris ve Berlin sefirleri vasıtasıyla takip ediyordu.

Mevlay Abdülaziz'den sonra tahta geçen Mevlay Hafid, Avrupalıların gittikçe artan faaliyetlerinden rahatsız olmaya başlamıştı. Fransızların gönderdiği göstermelik ordu eğitimleri yerine dindaşı kabul ettiği Osmanlı'dan yardım talep etti. Osmanlılar Fas'ı Fransızların işgalinden korumak için bölgeye askerî eğitimler göndermeye başlayınca Fransa, bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve bu eğitimlerin Fas'ı terketmesi için baskıda bulunmuştu. Fakat Mevlay Hafid Fransızların bu isteklerine bir süre karşı durmuş hatta bir ara ordu ve devlet görevlilerini merkezde toplamış ve Fransızlara karşı cihada girişme konusunda ciddi istişarelerde bulunmuştu. Fakat devletin askerî açıdan henüz yetersiz olduğuna dair fikirlerin ağır basmasından dolayı mecburen Fransa idaresinin isteklerine boyun eğmiştir.

Yayılmacı güçlerin başında gelen İngiltere ile Fransa 1904'te yaptıkları *Entente Cordial* (Dostluk) Anlaşması ile Fas üzerindeki emellerini kağıda döktüler. Buna göre Mısır'ın İngiliz

işgali altında kalmasına Fransa ses çıkarmayacak, buna karşın Fas'ın işgali hususunda İngiltere, Fransızlara müdahale etmeyecekti. İspanya ise bu durumdan faydalanmak için Fransa'yla anlaşmış ve Sebte ile Titvan'ın kendisine bırakılması talebinde bulunmuştur. Fransızlar İspanyolların isteklerini kabul ettikten sonra Fas'ı işgal etme planları yapmaya başlamıştı. Fakat bu sırada Almanya'nın Fransızların karşısına çıkması Fransa hükümetinin planlarını bozmuştu. Alman İmparatoru II. Wilhelm Tance'yi ziyaret ederek Fas Sultanı'na destek vermiş, bundan güç alan Fas Krallığı Fransa'nın tüm isteklerini reddetmişti. Fakat Fransa Algeciras'ta yapılan Konferans'ta Almanya'nın yalnız kalmasını sağlayarak Fas'ta güvenlik ve barışın temini hususunda kendini tek yetkili devlet olarak kabul ettirmişti. Bundan sonra ise ülkenin kuzeyi İspanyollar diğer bölgeleri ise tedrici olarak Fransızların hakimiyeti altına girmiştir.

12.9. Afrika Coğrafyası ile Kurulan Dini ve Kültürel Münasebetler

Afrika toprakları Batılı güçler tarafından 19. yüzyıl boyunca adeta bir pasta dilimi gibi paylaşılma ve güç mücadelelerinde buldukları alan haline dönüşmüştü. Kıtadaki İslamî birlik ve varlığı hedef alarak hareket eden sömürge devletleri misyonerlik faaliyetlerine öncelik vermişlerdi. Özellikle Müslümanların azınlıkta olduğu bölgelerde misyonerlik faaliyetleri önemli başarı kazanmıştı. Bu şekilde Avrupalı güçler Müslüman halk karşısında yerli Hristiyan güçleri destekleme ve güçlendirme yoluna gitmişlerdi.

Osmanlı idaresi Avrupalı devletlerin tüm faaliyetlerini yakından takip etmişti. Özellikle Cezayir'in işgali bu noktada bir milat sayılmalıdır. 1830'dan sonra kıta üzerindeki her türlü siyasi ve dini girişimleri takip ederek, Avrupalıların güç mücadelelerinden faydalanmaya çalışan Osmanlı idaresi, Sultan II. Abdülhamid devrinde İslam Birliği politikasını da devreye sokmuştu. Hilafet ve İslam Birliği politikası, merkezî idarenin kaybettiği eski gücü tam olarak yerine getirememiş olsa da özellikle hac yolculukları sırasında Afrikalı Müslümanların Osmanlı idaresini daha da yakından tanımalarına ve bölgedeki savunma politikalarında Osmanlılara azami yardımda bulunmalarına katkı sağlamış ve bu durum Batılı güçlerin faaliyetlerinin istedikleri hız ve düzeyde ilerlemesine engel olmuştur. Ayrıca Afrika kıtasında bulunan Kadiri, Ticani, Senûsi, Şazeli, Halveti, İdrisi, Rifayi, Ahmedi gibi tarikatlar Afrika'da İslam'ın yayılmasında büyük rol oynadılar. Hatta bu tarikatlardan biri olan Senûsî hareketi hem askerî hem de dinî sahada etkin bir rol üstlenmişler ve özellikle de Libya'daki cihat faaliyetlerinin baş temsilcisi olmuşlardır. Osmanlı idaresi ise Senûsîlerle yakın ilişkiler kurmuş ve onların bölge halkı üzerindeki etkinliklerinden faydalanarak, bölge halkının sömürgeci güçlere karşı girişilen hareketlerde Osmanlı güçleri ile birlikte hareket etmelerine katkıda bulunmalarını temin etmişlerdir.

Osmanlı idaresi Afrika'dan gelen hacıların yol güzergahlarının kontrolünün sağlanması ve güvenliğinin tesisine de büyük önem vermiştir. Kıta Afrikası'ndan gelen hacılara Haremeyn'de büyük saygı gösterilmiş, Surre alaylarının Hicaz'a ulaştırılmasında yerel kabilelere askerî destek de verilmişti. Afrikalı Müslümanlar Hicaz Demiryolu'nun inşası sırasında maddî destek de Osmanlı idaresine yardımcı olmuşlardır. Hac yolculuğu ve faaliyetleri sadece dinî bir mahiyet taşımamış, Hicaz'a gelen Müslüman hacılar bölgelerine döndüklerinde edindikleri bilgileri taşıma, kazandıkları tecrübeleri aktarma ve çevresindekilere önderlik etme misyonunu da üstlenmişlerdi. Bu durum sosyal açıdan Osmanlıların güç ve

itibarının Afrika'nın en ücra köşelerine kadar taşınmasının yanında diplomatik açıdan da büyük avantajlar sağlamıştır. Bu güç ve itibar günümüze kadar Afrikalı Müslümanların gönlünde kalmaya ve Osmanlı'nın mirasçısı konumunda bulunan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı sosyo-kültürel, dinî ve uluslararası ilişkiler açısından da devam etmesine katkıda bulunmuş ve Müslüman-Türkiye'nin Afrikalı Müslümanların nezdindeki yeri daima farklı ve önemli bir noktada bulunmuştur.

Osmanlı Devleti, Afrika'nın sadece Kuzey ve Orta bölümü ile değil Güney Afrika coğrafyası ile de dinî ve kültürel ilişkilerde bulunmuştur. Güney Afrika ile ilk ilişkilerin başlanmasından hemen sonra bölgede dinî ve ilmî faaliyetlerde bulunmak üzere Ebubekir Efendi Güney Afrika'ya gönderilmiş ve bu zatın bölgede İslam'ı yaşatma gayretleri, oğulları Ahmed Ataullah ve Hişam Nimetullah'ın faaliyetleri ile büyük ilerleme kaydetmiştir. Ebubekir Efendi'nin gözde talebelerinden Güney Afrikalı Muhammed Doulie de değerli simalardandır. 1871'de Londra'ya yerleşen bu zat evini mescide dönüştürerek dinî faaliyetlere başlamış, İngiliz, Fransız, Hint ve Mısır gazetelerinde Sultan II. Abdülhamid lehinde yazılar neşretmiş, Londra'daki siyasi gelişmeleri İstanbul'a rapor etmiştir. Yine İngiliz mühtedisi W.H. Abdullah Quilliam'ın kurduğu Liverpool İslam Cemiyeti, kısa sürede hem bölgede hem de İngiltere'de adını duyurmuş ve samimi gayretlerinden dolayı da Sultan II. Abdülhamid kendisine maddî ve manevî destekte bulunmuştur.

Uygulamalar

Uygulama: Ercüment Kuran'ın Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827-1847 adlı toplam 67 sayfalık kitabını (İstanbul 1957) okuyunuz.

Kazanım:

1. Cezayir örneğinde Fransa'nın Kuzey Afrika'daki işgal ve sömürgecilik uygulamalarının tam olarak anlaşılacak.
2. Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya bulunduğu diğer iç ve dış meselelerin sömürgeci güçlerle mücadelesine olan etkileri görülecek.

Uygulama Soruları

1. Fransa'nın Cezayir'i tamamını işgali neden uzun sürmüştür?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Osmanlı güçlerinin Afrika ile ilk münasebetleri 16. yüzyılda başlamış ve hızlı bir şekilde gelişmiştir. Osmanlıların Mısır'ın ele geçirilmesi doğrudan Portekiz'in Kızıldeniz'de takip ettiği sömürgecilik politikasıyla yakından alakalıdır. Daha sonra bu devletle Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda bir mücadeleye başlayan Osmanlı Devleti dönemin en güçlü İslam devleti olarak kendisine iletilen yardım taleplerini de mümkün olduğunda karşılıksız bırakmamıştır. Açe Sultanlığı'na yardım etmek üzere 16. yüzyıldaki Sumatra Seferi bunun en güzel örneğidir. Diğer taraftan Kuzey Afrika'da İspanyol yayılmacılığı karşısında bölgedeki Müslüman halkın koruyuculuğunu yine Osmanlı Devleti yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin bahis konusu coğrafyalardaki varlığı sömürgecilik karşısında 19. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir kalkan oluşturmuştur.

16. yüzyıldan itibaren Osmanlıların hakimiyet sahasına giren Afrika coğrafyası şeklen merkeze bağlı eyaletler sistemi ile yönetilmemekte ise de 19. yüzyıla kadar genellikle sükunet ve refah içerisinde bulunmuş ve bölgedeki Osmanlı nüfuzu kendisini daima hissettirmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçlerin sömürgeleşme faaliyetlerinin bir ayağı olarak tarih sahnesinde büyük kargaşa ve karışıklıkların merkezi haline gelmiştir. Bu durum günümüze kadar devam eden pek çok sosyal, siyasi, iktisadî, dinî ve etnik çatışmaların da temelini oluşturmuştur. Kıta Afrikası göz önüne alındığında Tunus ve Cezayir'de Fransızların; Mısır, Sudan ve Uganda'da İngilizlerin, Libya (Trablusgarb) bölgesinde İtalyanların, Orta Afrika'da İngiltere, Belçika'nın; Fas'ta İspanyol ve Fransızların; Güney Afrika'da ise İngiltere ve Almanya'nın nüfuz alanı oluşturma gayreti içerisinde oldukları ve zaman zaman da bu güç mücadelelerinde karşı karşı geldikleri müşahade edilmiştir. Osmanlı Devleti ise bir taraftan elinde bulunan toprakları yabancı güçlerin himayesine girmesini engellemekle meşgul olmuş, diğer taraftan da kıta halkı ile çeşitli vesilelerle münasebet kurarak işgallere karşı maddî ve manevî destek sağlamıştır. Osmanlı askerî gücünün zayıflaması, kıtanın genişliği ve bu geniş sahada mücadele edilmesi gereken birbirinden güçlü sömürgeci devletlerin yıkıcı faaliyetleri Osmanlı idaresinin tam anlamıyla başarılı bir neticeye kavuşmasını engellemiştir. Fakat Osmanlılar askerî gücünün tükendiği noktada diplomatik gücünü ortaya koymuş, bölgedeki yabancı güçlerin faaliyetlerini dikkatle takip ederek uluslararası arenada bu güçlerin faaliyetlerini diplomasi aracılığıyla sekteye uğratmaya ve yavaşlatmaya çalışmıştır. Ayrıca kıta Müslümanları ile dinî ve kültürel bağlarını sağlamlaştırmak için ilmî ve dinî faaliyetleri ya bizzat yürütmüş veya bu konuda çalışan çeşitli tarikat ve oluşumlara destek sağlamıştır.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdaki yerlerden hangisi Kuzey Afrika'da doğrudan Osmanlı hâkimiyetine girmemiştir?

- a) Mısır
- b) Trablusgarp
- c) Tunus
- d) Cezayir
- e) Fas

2) Mısır'ın mali kontrolünü sağlamak gayesiyle oluşturulan İngiliz-Fransız Kontrolörlüğü ne zaman ilan edilmiştir?

- a) 1875
- b) 1876
- c) 1877
- d) 1878
- e) 1879

3) Osmanlı Devleti 1881'de Tunus'un Fransa tarafından işgalinin 1886'dan itibaren geçerli olduğunu hangi antlaşma ile kabul etmek zorunda kalmıştır?

- a) Sevr Antlaşması
- b) Bardo Anlaşması
- c) Paris Antlaşması
- d) Viyana Antlaşması
- e) İstanbul Antlaşması

4) Osmanlı Devleti'nin Orta Afrika'da Hatt-ı İstiva Eyaleti konusunda karşı karşıya geldiği devlet hangisidir?

- a) Belçika
- b) İngiltere
- c) Fransa
- d) İtalya
- e) Almanya

5) Aralarında imzaladıkları 1904 Entente Cordial Antlaşması uyarınca İngiltere elde ettiği hangi çıkar karşılığında Fransa'nın Fas'a yerleşmesini kabul etmiştir?

- a) İngiltere'nin Libya'yı işgali
- b) Fransa'nın Almanya'yı kontrol altında tutması
- c) Mısır'daki İngiliz işgalinin devamı
- d) Fransa'nın Rusya'yı kontrol altında tutması
- e) İngiltere'nin İran'ı işgali

6) Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki Sahra politikası nedir?

7) Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda Trablusrap'i doğrudan merkeze bağlamasının sebebi nedir?

8) Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda Afrika'nın Sahra bölgesindeki Müslümanlarla dinî irtibatları nasıldır?

9) İtalya'nın Osmanlı Afrika'sında hedefi aldığı bölge neresidir, burayı ele geçirmek için nasıl bir yöntem takip etmiştir?

10) Osmanlı Devleti erken modern dönemde Kuzey Afrika'da hangi sömürgeci devlete karşı mücadele etmiştir?

Cevaplar

1)e, 2)b, 3)a, 4)a, 5)c.

13. SÖMÜRGEÇİLİK UZANTISI OLARAK KÖLE TİCARETİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13.1. Sömürgecilik Öncesinde Afrika'da Köle Ticareti

13.2. Okyanus Ötesi Köle Ticaretinin Ortaya Çıkışı

13.3. Genel Hatlarıyla Köle Ticareti

13.4. Köle Ticaretinde Etkin Sömürgeci Devletler

13.4.1. Portekiz

13.4.2. İspanya

13.4.3. Hollanda

13.4.4. İngiltere

13.4.5. Fransa

13.4.6. Kuzey Amerika ve Amerika Birleşik Devletleri

13.5. Okyanus Ötesi Köle Ticaretinin Sona Ermesi

13.6. Köle Ticaretinin İkinci Dönemi

13.7. Doğu Afrika Köle Ticareti

13.8. Köle Ticaretinin Etkileri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Afrika'da ne zamandan beri köle ticareti yapılmaktaydı?
2. Sömürgeciliğin Batı Afrika'nın köle ticaretinin merkezi haline gelmesindeki rolü neydi?
3. Doğu Afrika köle ticareti ne zaman öne çıkmıştır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sömürgeci güçler öncesinde ve geldikten sonra köle ticareti	Köle ticaretinin Afrika özelinde gelişim sürecinin anlaşılması	Okuma, araştırma
Köle ticaretinde sömürgeci güçlerin etkinliği	Her bir sömürgeci devletin köle ticaretindeki rolünün tespiti	Okuma, araştırma
Köle ticaretinin dönemleri ve sona ermesi	Köle ticaretinin bitişi süreci ve bıraktığı izlerin ortaya konulması	Okuma, araştırma

Anahtar Kavramlar

- Kölelik
- Amerika
- Plantasyon
- Brezilya
- Karayipler

13.1. Sömürgecilik Öncesinde Afrika'da Köle Ticareti

Raimondo Luraghi *Sömürgecilik Tarihi* adlı eserinde sömürgecilik öncesi Afrika'daki köle ticaretinin durumunu aşağıdaki şu şekilde ifade etmektedir: “Afrika'da çok eski çağlardan beri köle ticareti yapılıyordu. Antik çağlardaki köle ticaretinin devamından başka bir şey değildi bu. Afrika hükümdarlarının saraylarında her zaman köleler bulunurdu ve Araplar, kendi şehirlerine köle sağlamak için bu ticareti yaparlardı. Ama Arapların kara yoluyla yaptıkları bu köle ticareti Afrika halklarının pek az bir bölümüyle ilgiliydi. Ticaretini yaptıkları kölelerin sayısı çok az insanı ilgilendiriyordu, ellerinde bulundurdukları savaş tutsaklarının sayısı ihtiyaçlarına fazlasıyla yetmekteydi. Asıl işin kötüsü iberik yarımadasından kovulan Arapların, İspanyollara ve Portekizlilere zenci köle kullanmayı öğretmiş olmalarıydı. Zenciler, tatlı bir yaratılışa sahip, güçlü, kolayca disiplin altına alınabilen, öğrenmeye hevesli oldukları için de köleliğe kolayca alışabilen insanlardı. Portekizliler bu usulü unutmadılar ve XV. yüzyılın ortalarına doğru köle ticaretine başladılar. Avrupalıların köle ticaretiyle Arapların geleneksel köle ticareti arasındaki fark işte buradadır. Deniz ticareti, kara ticaretinden çok daha fazla mal taşımaya elverişliydi. Bu yoldan, Portekizlilerin köle ticareti, hemen, Arapların köle ticaretinden çok daha büyük sayıda insanı ilgilendirmeye başladı.” Luraghi'ye göre köle satışı artık deniz ticaretinin bir konusu olmuş ve çok büyük sayıda insanı etkilemeye başlamıştı. Bu bakımdan köle ticareti sömürgeciliğin bir yan ürünü olarak değerlendirilmektedir.

Köle ticareti esasında dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Afrika kıtasında da Avrupalıların kıtaya ulaşmasından önce yaygındır, ancak bu kıtada köle ticareti kurumu diğer bölgelerden farklı nitelikte ve boyutlarda idi. Zira Afrika kıtasında gelenekler tarafından iyi düzenlenmiş bir sosyal kurum olarak nitlendirilebilecek olan kölelik kurumu daha ziyade *meçburi hizmetkârlık* olarak tanımlanabilir. Savaşlar sırasında ele geçirilen esirlerin köle yapılması söz konusu olduğu gibi, köle elde etmek amacıyla akınların düzenlendiği de görülmektedir. Savaşlar sırasında elde geçirilen esirlerin, yerleşim yerlerine yakın tutulmalarının sorunlara neden olabileceği gerekçesiyle uzak bölgelere satılmaları ise Afrika'da kölelik kurumunun ortaya çıkışına ilişkin bir ipucu verir.

Geleneksel Afrika köleliğinde köleler bir mal gibi alınıp satılmalarına rağmen, topluluğun diğer üyeleriyle benzer koşullarda yaşama şansı bulabilmekteydiler. Bu anlamda, topluluğun diğer üyelerine nazaran kölelelerin daha fazla iş yapması, onlarla birlikte yemek yemesi söz konusu olmasa dahi, yedikleri yiyecekler, giyim ve barınma şartları ve aile başkanının hane üzerindeki otoritesi açısından diğer üyelerden bir büyük farklılık da söz konusu değildi.

Roma döneminden itibaren Avrupa'da kölelik, ev hizmetlerinde ve yoğun tarımsal faaliyete yönelik olarak, özellikle de Haçlı Seferleri sırasında Avrupalıların Müslümanlardan öğrendiği şeker kamışı üretimi için başvurulan bir uygulamaydı. 14. yüzyılın ortalarından itibaren ise kölelere olan ihtiyaç, veba salgınının sonucunda azalan işgücünün takviyesine yönelik olarak artmıştı. Bu açıdan Afrika'dan elde edilen köleler önem taşımaktaydı. Kölelerin Afrika dışına satılması, İslam'ın ortaya çıkması ve Kuzey Afrika'da yayılmaya başlamasıyla birlikte, Müslüman grupların hâkimiyeti altında gerçekleşmekteydi.

15. yüzyıldan itibaren Yeni Dünya'ya ve Doğu'ya yönelik ticaretin kesişmesi sonucunda köleliğin Afrika içinde yayılması artmıştır; Afrikalı yönetici ve zengin elitler şahsi hizmetlerinde kullanımları dışında ayrıca satmak amacıyla da köle araştırır hale gelmişler ve bunun sonucunda da Batı, Doğu ve Orta Afrika'daki köle akınları yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Afrikalı kitleler için köleleştirme tehdidi artarak devam etmiştir.

1440-1880 yılları arasında Batı ve Orta Afrika'dan, Avrupa ve Amerika kıtasına, iradeleri dışında gönderilen insan sayısına ilişkin verilen rakamlar farklılık gösterir. Zorla göçe tabi kılınmış on ile yirmi milyon arası bir nüfustan söz edilmektedir. Köle ticaretinin devam ettiği yaklaşık üç buçuk asırda taşıma ve avlanma sırasında ölenlerle birlikte sayının otuz milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir. Araştırmalar sonucunda sadece Batı Afrika'daki *Köle Sahili* olarak adlandırılan bölgeden 2 ila 3 milyon arasında insanın alkol, tütün ve tekstil ürünleri karşılığında Avrupa ve Amerika'ya satıldığı tahmin olunmaktadır. Diğer bir hesaba göre, 1486-1641 yılları arasında yıllık ortalama dokuz bin kişinin köle ticaretine konu edildiğinin varsayılmasıyla sadece Angola'dan bir milyona üç yüz seksen dokuz bin köle getirildiği düşünülmektedir. Yine 1783-1793 yılları arasında Liverpool Limanı'nın gemileri Yeni Dünya'ya üç yüz binin üzerinde köle taşımışlardır. Afrika'nın geneli için yapılan tahminlerde ulaşılan ise daha büyük rakamlara ulaşılmaktadır. Buna göre, yaklaşık 12 milyon Afrikalı Batı Afrika'dan gemilerle köle olarak Atlantik Okyanusu'nun diğer tarafına gönderilmiştir.

13.2. Okyanus Ötesi Köle Ticaretinin Ortaya Çıkışı

15. yüzyıl ortalarına kadar, Avrupalılar köle ihtiyaçlarını Akdeniz geçişi olarak Kuzey Afrika'dan, Müslüman tacirler vasıtasıyla karşılamaktaydı. 1441 yılında ise, Portekizlilerin, Afrika'nın bugünkü Moritanya kıyılarında yakaladıkları bir grup Afrikalıyı, o dönemde beyaz ve siyah kölelerin düzenli olarak satıldıkları Güney Avrupa köle pazarlarından Lizbon'a götürerek satmaları, Transatlantik Köle Ticareti'nin ilk adımı olmuştur. Bununla birlikte, bu yönde ilk ciddi başlangıç, 1444 yılında düzenli seferlerle, yıl içinde toplam 235 kölenin Afrika'dan Portekiz pazarlarına getirilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu, aslında Portekiz'de deniz aşırı keşifleri organize edip finansman sağlayan Prens Gemicisi Henry tarafından, kendilerine verilen yasal imtiyaz üzerine köle elde etmek için Batı Afrika kıyılarına seferler düzenleyen ve aralarında Lançarote de Freitas ile Gil Eannes'in yer aldığı altı gemiden oluşan Lagos Şirketi olarak adlandırılan grubun bu konudaki planlı seferlerinin ilkidir. Gemicisi Henry, köle satışlarından elde edilen kraliyet payını (1/5) tatmin edici bulunca, köle ticaretini devlet tekeli olarak belirlemiştir.

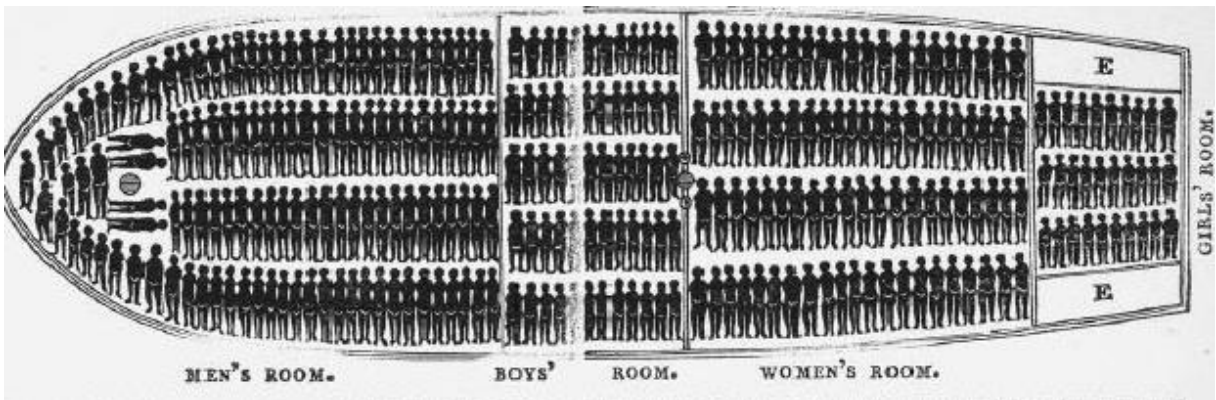
Transatlantik Köle Ticareti açısından en önemli gelişme Amerika'nın keşfi olmuştur. 1492 yılında Kristof Kolomb'un Amerika'ya ulaşması ile yeni toprakların, tarım ve zenginlik açısından eşsiz imkânlar sunduğu fark edilmişti. 1400'lü yıllarda, Portekizliler ve İspanyollar, Antil adalarında şeker kamışı üretimini ve bu üretimde köle kullanma sürecini başlatmışlardı. Zaman içinde ise şeker kamışının yanı sıra, tütün, kahve, pamuk ve benzeri ürünlerin tarımının yapıldığı plantasyonlar açısından işgücü sorunu ortaya çıkmıştı.

1607'de İngilizlerin Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında oluşturmaya başladığı kolonilerde ise durum bazı farklılıklar taşımaktaydı. İngilizlerin Jamestown (Virginia)'da ilk kalıcı yerleşim bölgesini kurmalarından 12 yıl sonra, ilk kez, Hollandalılar tarafından Karayiplerde bir İspanyol ticaret gemisinden esir alınan 20 kişilik Afrikalı bir grup Jamestown'a getirilmiş, böylece ilk siyahiler geleceğin Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşmıştı. Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri arasında ilk defa 1641 yılında Massachusetts'te yasal nitelik kazanan kölelik, 1661 yılına gelindiğinde Virginia yasaları tarafından da tanınmaya başlamıştı. 17. yüzyılın sonlarında ise, Maine'den Güney Karolina'ya kadar, Kuzey Amerika'daki tüm İngiliz kolonilerinde kölelerin işgücünden yoğun şekilde yararlanılmaktaydı.

Köle ticaretinin seyri açısından Amerika'nın keşfinden sonra önem taşıyan bir başka gelişme ise, Kristof Kolomb ve 15. yüzyılın diğer gezginleri tarafından yeni keşfedilen topraklar üzerindeki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla, dönemin deniz güçleri Portekiz ve İspanya arasında *Tordesillas* Antlaşması'nın imzalanması olmuştur.

13.3. Genel Hatlarıyla Köle Ticareti

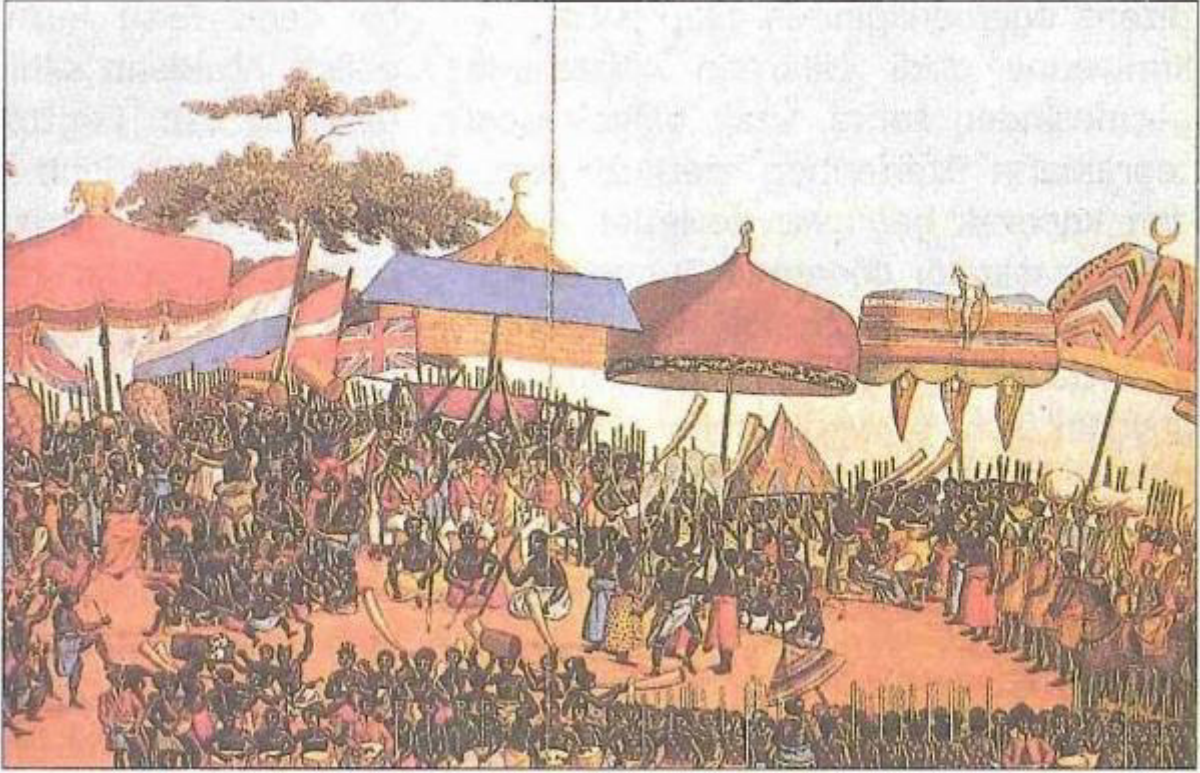
Portekiz, Afrika'da köle ticaretini elinde tutarken, Afrika'da bir üs sahibi olamayan İspanya, köle elde etmek için Afrika pazarlarından köle taşıyan önce Portekiz, sonrasında ise Hollanda, Fransa, İngiltere gibi diğer ülke tacirlerine dayanmak zorunda kalmıştı. Pazarlara köle taşıyan ilk tacirler olan Portekizliler, yine bu ticareten en son vazgeçenler olmuştur. 15. ve 16. yüzyıllarda köle ticaretinin neredeyse tamamı Portekizliler tarafından gerçekleştirilirken, 17. yüzyılın ilk yarısında, baskın Portekiz egemenliğinin yanında Hollandalılar, yüzyılın ortalarında İngilizler ve yüzyıl sonlarına doğru Fransızlar köle ticaretinde etkin olmaya başlamışlardı. 18. yüzyıla kadar, taşınan tüm kölelerin %55,75'i Portekizli gemilerle nakledilmişken, 18. yüzyılda İngiliz hâkimiyeti söz konusu olduğu görülmektedir. Aynı dönemde, Fransa da köle taşımacılığında önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Bu yüzyılda kölelerin %40,55'i İngiliz, %30,89'u Portekiz, %18,06'sı Fransız gemileri tarafından taşınmıştı.

Şekil 38: Köle Taşınan Gemiler

Transatlantik Köle Ticaretinde en fazla köle Orta-Batı Afrika (Kongo ve Angola)'dan sağlanmıştır. Okyanus ötesi köle ticaretinin kaynağını teşkil eden Batı Afrika ve Orta Afrika,

köle ticareti yoluyla Atlantik ticaret sistemine dâhil olurken, Güneydoğu Afrika (Mozambik ve Madagaskar)'dan da Atlantik ticareti için kölelerin sağlanmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kıtanın güneyine yolculuğun tehlikeli ve uzun süreli olması, bu bölgelerin tercih edilmemesinde etken olmuştur. Köleler, daha ziyade, Batı Afrika'da *Senegambiya*'dan başlayarak, Altın Sahili, Benin Körfezi, Biafra Körfezi, Kongo ve Angola'ya kadar yayılan bölgeden elde edilmiştir.

Şekil 39: Batı Afrika'da Bir Köle Pazarı (19 Yüzyılın Başları)

Bu noktada Kongo'da köle ticaretinin nasıl gerçekleştirildiği üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır. Kongo ve neredeyse tüm Orta Afrika'da geçerli para birimi yerel olarak *nzimbu* adı verilen bir çeşit deniz kabuğuydu. Esasında deniz kabuklarının para birimi olarak kullanılması çok eski dönemlerde ve dünyanın hemen her tarafında yaygın bir uygulamaydı. Afrika'daki bu uygulama 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Kongo'da yüz *nzimbu* ile bir tavuk, üç yüz *nzimbu* ile bahçe çapası, iki bin *nzimbu* ile bir keçi satın alınabiliyordu. Portekiz'in Kongo'ya gelmesiyle köle ticareti boyut değiştirmiştir. Nitekim bir kadın köle yirmi bin *nzimbu* değerindeydi. Erkek köle ise otuz bin *nzimbu*ya alınıp satılıyordu. Söz konusu *nzimbu* kabukları Luanda Adası'ndan toplanıyordu. Bu toplama işi ise kraliyet tekelindeydi.

Köle ticareti, bu ticarete dâhil olan ya da olmak isteyen milletler arasında savaflara neden olurken, ticarete dâhil olan milletleri, aynı zamanda, bir imparatorluk geliştirmeye yöneltmiştir.

Köle tutsak etmek üzere Afrika'nın içlerine yönelik yapılan akınların yerli halk üzerinde oluşturduğu psikolojik etkiyi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun bir şekilde bölgeyi

tanımaya yönelik gerçekleştirilen keşif seyahatlerine katılanların yazdıklarından çıkarmak mümkündür. Bölgeye ilk seyahati gerçekleştiren Mungo Park'ın bu konudaki değerlendirmesi dikkat çekicidir. Afrika'nın İçlerine Seyahatler adlı eserinde (London 1799) Park, bölge sakinlerinin *beyazların* tutsak ederek köleleştirdiği insanları yediğini veya yine yenmek üzere başkalarına sattığını düşündüklerini yazmaktadır. Bundan dolayı köle olarak tutsak edilmiş insanların kıyıya doğru yaptığı seyahatler üst seviyede korkuyla doludur. Ekim 1860'da Zengibar'dan James Augustus Grant ile yola çıkan John Hanning Speke yaşadıklarını anlattığı Nilin Kaynağı'nın Keşfi (*The Discovery of the Source of the Nile*, Londra 1863) adlı eserinde Orta Afrika'daki birçok kabile mensubunun yabancıları gördüğünde kaçtığından veya silaha sarıldığından bahsediyor. Yabancılar karşı bu büyük güvensizliğin sebebi ise dışarıdan gelen herkesin potansiyel köle avcısı olarak görülmesidir. Nitekim seyahat için bölgeye gidenler bu durum karşısında, tıpkı Speke ve Grant ikilisinin yaptığı gibi bölge sakinlerine barışçıl emellerini göstermek üzere değişik hediyeler vermek zorunda kalmışlar, bu da seyahatlerin hızını oldukça yavaşlatmıştır.

13.4. Köle Ticaretinde Etkin Sömürgeci Devletler

13.4.1. Portekiz

Portekiz'in Afrika ile ilgilenmeye başlamasının sebebi altın ve Asya'nın baharatlarına giden yolları aramaktı. 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başlarında Batı Afrika kıyılarında birçok ticaret üssü oluşturan Portekiz, 16. yüzyılın başlarında, Sierra Leone, Elmina, ve Sofala'da yürüttüğü ticaret ile daha çok ucuz altın alımı ve aynı zamanda arka bölgelerden elde edilen köleler yoluyla kâr elde etmişti. 15. yüzyıl boyunca gittikçe daha fazla köle alımıyla ilgilenmeye başlayan Portekiz, 16. yüzyıl ve sonrasında, büyük miktarlarda köle sağlayan bölgelere yönelmeye başlamıştı. Hollandalıların Batı Afrika kıyılarındaki istasyonları, özellikle de Elmina'yı 17. yüzyıl başlarında ele geçirmeleri, Portekizlilerin altın ticaretinden uzaklaşarak tamamen köle ticaretine yönelmelerinde etkili olmuştur. 16. yüzyılda, Portekiz gemileri, büyük köle gruplarını, Avrupa, Atlantik adaları (Azorlar, Yeşil Burun Adaları, Madeira Adaları), São Tomé (Biafra Körfezi), İspanya Amerika'sı ve yüzyılın ikinci yarısında Brezilya olmak üzere başlıca beş bölgeye taşımışlardır.

Portekiz, köle ticaretiyle uğraşan Hollanda, Fransa ve İngiltere ile karşılaştırıldığında, 18. ve 19. yüzyıllarda, önemli bir metropolit köle taciri topluluğuna sahip olmamıştı. Ticareti yürüten kolonisi Brezilya, yalnızca pazarı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda sermaye ve emtianın önemli bir kısmını ve gemilerin neredeyse tümünü de sağlamıştır. Bunun sonucunda, ticaretin liderliği Brezilya'ya geçmiştir. 18. yüzyıl sonlarında, koloni, artık anavatan ile rekabet eder durumdaydı. Angola kıyılarında Portekiz tarafından kurulan birçok ticaret merkezinde başlıca ticaret konusu Brezilya'daki plantasyonlar için Angola kölesiydi. Yerel köle tâcirleri Portekiz İmparatorluğu için sağladıkları kölelere karşılık Avrupa'nın mamul ürünlerini almaktaydılar. Buradaki ticaret Brezilya'nın 1822'de bağımsızlığına kadar sürmüştür.

Portekiz'in Mozambik'teki faaliyetleri de, köle ticaretinde belli bir etki yaratmıştı. Altın ve köle kaynağı olarak yararlanılan Mozambik'ten elde edilen kölelerin varış noktası, Portekiz'in başlıca kolonisi Brezilya'nın hızla büyüyen plantasyonları olmuştu. Mozambik'in

köle ticareti, Portekiz'in diğer önemli kolonisi Angola'da köleliğin 19. yüzyıl başlarında yasaklanmasından sonra da devam etmişti. Bu dönemde, Mozambik'ten elde edilen köleler ya Hint Okyanusu'na ya *sözleşmeli hizmetkâr* olarak Fransızların şeker üreten plantasyonlarına ya da Doğu Afrika köle pazarlarına yönlendirilmişlerdir.

13.4.2. İspanya

İspanyollar 1479'da Kanarya Adaları üzerindeki mücadeleyi kazanmıştı. 1492'den sonra, Karayip adalarında elde ettiği karakolların yanısıra, Meksika, Orta Amerika ve Peru'yu işgal etmişti. 1600'e gelindiğinde ise, şimdiki ABD'nin güneybatısından, Güney Amerika'nın güney ucuna kadar uzanan bölgelerde, büyük oranda hâkimiyet elde etmişlerdi. Avrupalıların Atlas Okyanusu'ndaki genişlemelerinin ilk büyük dalgasını, İspanyolların Atlantik'teki varlıkları teşkil etmekteydi. Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar ise ancak 100 yıl sonra Atlantik'e açılacaklardır.

Transatlantik Köle Ticaretinin başlarında, tropikal Amerika dahil, neredeyse tüm Yeni Dünya'yı sahiplenen İspanya, Portekiz ile yapılan anlaşma gereği, Batı Afrika'da, köle kaynağı olarak herhangi bir toprak parçası elde etmemiştir. Köle ihtiyacının çoğunluğunu Afrika'ya ulaşabilen ülkelere veya Karayip adaları arasındaki ticarete bağımlı olarak gidermiştir. Avrupalı devletlerin imparatorluk geliştirmeleri ise, çoğunlukla Yeni Dünya'daki İspanyol toprak tekeli, İspanyol ticareti ve İspanya Amerika'sına yönelik köle ticareti aleyhinde olmuştur. İspanya'nın, Batı Afrika'daki en sınırlı köle ticareti sistemine sahip olmasının bu duruma etkili olduğu kabul edilmektedir. Zira bu sistem, tropikal üretim yerine değerli madenleri, köle işgücü yerine kraliyet gelirlerini önemsemekteydi. İspanya, Yeni Dünya'ya yönelik önemli sermaye yatırımları yapmamış ve diğer ülkeler gibi denizasıra ticaretten yararlanmak için ticari şirketler kurmamıştı; yeterli bir ticari filo da geliştirmemişti.

Şeker üretimi yapılan İspanya Amerika'sında, yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Peru ve Meksika'da zengin gümüş yatakları bulunmuştur. İspanya'nın köle talebini, madencilik, tarım ve plantasyon işgücü ihtiyacı belirlemiştir.

İspanya, üç yüz elli yıl süren Transatlantik Köle Ticaretine katılımı sırasında, kendi kolonilerine köle sağlamakta üç ekonomik sistem benimsemişti: Birincisi, kraliyet için gelir elde etmek ve kaçakçılığı önlemek amacıyla geliştirdiği lisans sistemidir. Buna sisteme göre, lisans sahibi olanlar, kölelerini Portekizlilerden almak ve gemilerini Seville gümrüğünden geçirmek zorundaydılar. Ancak bu sistemin yetersizliği üzerine *asiento* adı verilen sözleşmeler dönemi başlamıştır. Buna göre, İspanya ve Portekiz arasında, krala iyi miktarda ödeme karşılığında, köleleri Afrika'dan doğrudan nakletme olanağı tanıyan anlaşmalar yapılmıştır. Bu ilk *asiento* sözleşmeleriyle, 1595 yılı ile Portekiz'in İspanya'dan yeniden bağımsızlığını kazandığı 1640 yılı arasındaki kırk beş yılda, Amerika'ya, İspanya-Portekiz işbirliği ile ilk büyük çaplı köle nakilleri gerçekleştirilmişti. 17. yüzyılın başlarından itibaren *asientolar* uluslararası ödül niteliği kazanmış, ancak yine de yeterli olmamıştır. Üçüncü sistem ise serbest ticaret sistemidir. Bu son sistem, İspanya tarafından benimsenen üç sistem içerisinde en başarılısı olmuştur.

13.4.3. Hollanda

1568'de Habsburg İspanyası'na isyan edinceye kadar Hollandalılar, Atlantik'tekiler de dahil olmak üzere, faaliyetlerini İspanya'nın egemenliği altında yürütmüşlerdir. İsyanla başlayan bağımsızlık savaşları yaklaşık olarak 80 yıl sürmüştür. Savaşın son dönemlerinde İspanya'ya karşı Amerika yerlilerinin desteğini almak fikri ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, 1621'de Flemenk Batı Hindistan Şirketi (*Dutch West Indian Company-WIC*) kurulmuştur ve bu şirket 1623'te Atlantik'te oldukça saldırgan bir şekilde faaliyete başlamıştır. Özellikle savaşı İspanya Amerikasına taşıması ve İspanyol ticareti aleyhine faaliyet göstermeleriyle, yirmi-otuz yıl içerisinde Kuzey ve Güney Amerika, Karayipler ve Batı Afrika'ya ulaşan önemli ve kârlı bir imparatorluk kurmuşlardır. Buna karşılık, 1650'li yıllardan itibaren Avrupalı rakiplerinin saldırıları karşısında güç yitiren Hollandalıların Flemenk imparatorluğu uzun süreli olamamıştır ve bu tarihten itibaren ticarete ağırlık vermeye başlamışlardır. 1674 yılında Batı Hindistan Şirketi yerine daha serbest bir ticaret teşkilatı olan Flemenk Atlantik Şirketini kurmuşlardır. 18. yüzyıla gelindiğinde, artık Hollandalılar Atlantik İmparatorluğu'na dayanan bir güç olmaktan çıkarak, tüm dünya ile ilgilenen bir ticari güce dönüşmüşlerdir.

Hollandalılar köle ticaretinin mali ve ticari yönleri üzerinde durmakla birlikte, 17. yüzyılda kölelerden daha ziyade altına yönelmişlerdir. Hollandalılar Altın Sahili'ndeki Elmina'yı Portekizlilerden aldıktan sonra, 1637'den itibaren Altın Sahili'nden yapılan altın ihracatında en büyük payı alarak, böylelikle altına dayalı Avrupa para ve mali sisteminin hâkimi haline gelmişlerdir. Hollandalılar, köle ticaretiyle daha sonra 18. yüzyılın ikinci on yılında ilgilenmeye başlamışlardır. Hollandalılar, 18. yüzyılın ilk yarısında birçok ticaret noktaları oluşturmakla birlikte, 1760'lara gelindiğinde Köle Sahili ve Gambiya, 1872'ye gelindiğinde ise Altın Sahili'ndeki üslerin tümünü kaybedecektir.

13.4.4. İngiltere

İngilizler köle ticaretine geç dahil olmuşlardır. Sistematik köle ticaretine geçmeden önce ise Afrika ile yaklaşık bir yüzyıl kadar ticaret yapmışlardır. Gine kıyılarına ilk ulaşan ve köleden çok altın arayan İngiliz denizciler, bazen beraberlerinde köle ile dönmüşlerdir. İngilizlerin köle ticaretine ilgisi 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. 1660 yılında *Royal Adventures into Africa* şirketinin kraliyet sözleşmesinde köle ticareti ilk kez şirketin amaçlarından biri olarak ifade edilmesine rağmen, İngilizlerin köle ticaretine gerçek anlamda dahil olmaları, monarşinin restorasyonundan sonra söz konusu olmuştur. Adı geçen şirketin mali sıkıntıları üzerine, yerine 1672 yılında daha büyük ve daha iyi organize edilmiş olarak *Royal Africa Company* (1750 yılında yeniden organize edilerek *Company of Merchants Trading into Africa* adını alacaktır) kurulmuştur. Bu şirket, kraliyetin sağladığı imtiyazla, Afrika ile ticareti bin yıl süreyle tekeline almış, ancak imtiyaza karşı gösterilen tepkiler karşısında, 1698 yılında köle ticareti özel tüccarlara da açılmak zorunda kalmıştır. Ele geçirilen Yeni Dünya topraklarında oluşturulan plantasyonlar için daha fazla işgücü ortaya çıkınca, İngilizler köle ticaretinde liderliği elde etmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamışlardır.

İngilizler, Royal Africa Şirketi'nin kurulmasına kadar olan süreçte, Batı Hint Adalarında ve Kuzey Amerika anakarasında birçok koloni elde etmişti. 1588 yılında, İngiltere-

İspanya arasında yapılan deniz savaşında, İspanya'nın yenilgiye uğrayarak deniz hâkimiyetinin sarsılması, kolonileşme sürecinin başlamasını kolaylaştırmıştır. Diğer yandan, 16. ve 17. yüzyılların, İngiltere ekonomisi açısından sıkıntılı bir dönem olması da, kolonileşme sürecini hızlandırmıştır. Yeni Dünya'ya göç; daha iyi iş olanakları, daha yüksek yaşam standardı ve dini özgürlük peşinde olanlar için ümit vaat eden bir seçenek halini almıştır. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde 350 bin İngiliz Atlantik'i geçmiştir.

Amerika'da ilk İngiliz kolonisi, I. James'in sağladığı özel imtiyazla 1607 yılında Amerika kıtasının kuzeyinde Virginia'da, sonrasında ise 1620 yılında Massachusetts Plymouth'da kurulmuş ve New England'da Avrupalı yerleşiminin başlangıcını oluşturmuştur. Bununla birlikte, İngilizleri köle ticaretine çeken, Kuzey Amerika kolonileri değildir, zira 17. yüzyılın son yıllarına kadar Afrikalı köleler yerine, Avrupalı sözleşmeli hizmetkârlar tercih edilmiştir. Bu bölgelere ancak 1680'li yıllardan itibaren daha fazla sayıda köle ulaşmıştır. Diğer yandan, İngiltere'nin köle ihtiyacı, Karayiplerde genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Amerika kıtasındaki kolonileşme, Stuart Restorasyonu (1660-1688)'nden sonra, II. Charles'ın verdiği özel imtiyazlarla, Karolina, Doğu ve Batı Jersey ve Pennsylvania kolonilerinin oluşturulmasıyla devam etmiştir. 1763 yılında Yedi Yıl Savaşlarını sonlandıran Paris Antlaşması'yla, Karayiplerde Grenada ve Dominica, St. Vincent, Tobago, anakıtada Yeni Fransa ve Vermont Fransa tarafından İngiltere'ye terk edildi. 1802 yılında Amiens Barışı sonucunda ise Trinidad, İspanya tarafından İngiltere'ye bırakılmıştı. 1814'te de Güney Amerika'nın kuzeybatısında Hollanda kolonileri resmen İngiltere'ye bırakılmıştır ve bu koloniler 1831 yılında *İngiliz Guyanası* adı altında birleştirilmiştir.

Batı Afrika kıyılarında ilk İngiliz yerleşimi 1661 yılında Gambiya Nehri üzerinde James Adası'nda kurulmuştur. Bugünkü Senegal'den Kamerun'u da içine alacak şekilde Batı Afrika kıyılarında uzanan bölgede altmış kadar ticaret merkezi oluşturan İngilizler, köle ticareti sırasında İngiliz Amerikası'na taşıdıkları köleleri en çok Biafra Körfezi'nden elde etmişlerdir.

18. yüzyıl, hem İngiliz köle ticaretinin hem de genel olarak Transatlantik Köle Ticaretinin en yoğun dönemi niteliğini taşımaktadır. İngiltere limanları Londra, Bristol ve Liverpool, diğer taraftan Kuzey Amerika'nın başlıca köle limanı Rhode Island'daki Newport, köle ticaretinde başlıca İngiliz limanlarını teşkil etmektedir. Diğer taraftan, azalan sırayla, Güney Karolina, Virginia, Maryland ve Georgia, İngiliz gemilerinin köle taşıdıkları bölgeler olmuştur.

Kuzey Amerika'da ortaya çıkan köle ihtiyacına rağmen, kölelerin çoğu için varış noktası, Kuzey Amerika'dan ziyade Karayipler olmuştur.

1689-1815 yılları arasında, İngiltere ve Fransa, dünya ticareti ve imparatorluğu için yedi büyük savaşta karşı cephelerde savaşmışlardır. Bu savaşlarda Batı Afrika merkezi bir savaş alanı olmamıştır, ancak Yedi Yıl Savaşları sırasında İngilizler, Yukarı Gine'deki tüm Fransız üslerini ele geçirmişlerdir. 1763 tarihli Paris Antlaşması ile Goree Fransızlara geri verilmiş, ancak diğer üsler İngiltere'de kalmıştır. İngilizler bu üsleri Gambiya'daki İngiliz üsleri ile birleştirmiştir ve 1766 yılında Senegambiya Kraliyet Kolonisi oluşturulmuştur. Koloninin

kurulmasına kadar *Mercants Trading Into Africa* Şirketi'nin kontrolünde olan ticari üsler, İngiliz hükümetinin kontrolüne geçmiştir. Böylece İngiliz hükümeti, ilk defa Afrika topraklarında yönetim sorumluluğunu üstlendiği bir koloni kurma girişiminde bulunmuştur.

18. yüzyılda, İngiltere-Fransa savaşlarının sonucunda İngiltere'nin ticaret filosu ve deniz aşırı ticaret alanı genişlemiştir. Buna karşılık, İngiltere'nin artan deniz gücünü kontrol etme ümidiyle Fransa ile birlikte hareket eden diğer Avrupalı ülkelerin ticaret filoları ve ticareti yıkıma uğramıştır. İngiltere'nin 1775-1783 yılları arasında Kuzey Amerika kıtasındaki on üç kolonisini kaybetmesi dahi ticari genişlemesini durdurmamıştır.

Güney Doğu Afrika bölgesi açıklarında, 16. yüzyıl başlarında Portekizliler tarafından keşfedilen, yüzyılın sonunda kısa bir süre Hollandalıların yerleştiği, 1715 yılında ise bir Fransız kolonisi haline gelen Mauritius Adası'nın kontrolü, 1810 yılında Napolyon Savaşları sırasında İngiltere'ye geçmiştir. 1814 Paris Antlaşması'yla Rodrigues ve Seyşel Adaları ile birlikte Fransa tarafından İngiltere'ye resmen bırakılan Maritius Adası'nın da, diğer iki adayla birlikte, İngiliz Transatlantik Köle Ticareti açısından etkin rol oynadığı söylenemez.

13.4.5. Fransa

Afrika ticaretine ilgi gösteren ilk Avrupa ülkeleri arasında yer almakla birlikte, Fransa, uzun süre iç sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Gemi, yatırım sermayesi ve mamul ürünler eksikliği yaşamaları nedeniyle köle ticaretine dahil olmakta gecikmiştir. Ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru köle ticaretine dahil olan Fransa, ticareti yalnızca kendisine ait koloniler (Fransız Batı Hint Adaları) için yürütmüştür. 18. yüzyılda ticaretin üçüncü büyük gücü durumunda olmalarına rağmen, Fransızlar, kolonilerinin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmışlardır. Fransız Transatlantik Köle Ticareti, 1701 ve 1810 yılları arasında, Fransız Batı Hint pazarı ihtiyacının sadece %62'sini karşılayabilmiştir. Fransa'nın köle ticaretindeki yetersizliğinin sebepleri olarak, imparatorluk kurma ve ekonomik gelişmede üstünlük sağlayamaması gösterilmektedir. Köleleri çoğunlukla İngiliz ve Hollandalı rakiplerinden elde eden Fransızlar, bu ticarete kendilerine bir yer edinebilmek için İspanyollar, Hollandalılar, özellikle de İngilizlerle mücadele etmek zorunda da kalmışlardır.

Fransa'nın Kuzey Amerika'daki ilk büyük kolonisi, bugünkü Kanada'nın Nova Scotia Eyaleti'nin bulunduğu bölgede Port Royal'ın kurulmasıyla meydana gelmişti. 1763 yılında Kuzey Amerika'daki topraklarını Newfoundland'a çok yakın iki küçük ada dışında kaybetmesine kadar, Fransa, Kuzey Amerika'da, kuzeyde Labrador Denizi'nden güneyde Meksika Körfezi'ne kadar uzanan, Amerikan kolonilerinin batısında kalan bölgede Yeni Fransa'yı oluşturmuştu.

Fransa, 17. Yüzyıl boyunca Batı Hint Adaları'ndan bir kısmını ele geçirerek koloniler oluşturmuştur. Aynı yüzyılın sonlarında (1697) St.Domingue'i İspanyollardan ele geçirmesi, Fransa'nın köle ticaretinde etkili bir güç haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Fransa Güney Amerika'da da 1624 yılında bugünün Fransız Guyanası bölgesinde yerleşimler oluşturma yönünde girişimler başlatmakla birlikte, Portekizliler, Amerikan

yerlileri, Hollandalılar ve İngilizlerin saldırıları nedeniyle, bu bölgede kesin Fransız hakimiyeti ancak 1763 Paris Antlaşması ile sağlanabilmiştir. Paris Antlaşması ile Fransa, Guyana'nın yanı sıra birkaç Batı Hint Adası dışında, Yeni Dünya'daki diğer varlığını yitirmiştir.

15. yüzyılın sonlarında Afrika'daki krallıklara ticaret ilişkisine başlayan Fransız tüccarlar, 1624 yılına kadar Afrika kıyılarında ticaret üsleri oluşturmaya başlamışlardır. Fransız köle tüccarları, özellikle Senegambiya, Gine Körfezi ve Orta-Batı Afrika'da etkili olmuşlardır. Fransa, 17. yüzyıldan Afrika'nın sömürgeleştirilmesine kadar olan dönemde Afrika'nın doğu ucundaki Madagaskar Adası'nda da, ticari üsler elde etmek konusunda İngiltere ile rekabet etmiştir.

Avrupalıların Madagaskar ile tanışması ancak 16. yüzyılın başlarında mümkün olmuş ve bu tarihten itibaren Portekizli, Hollandalı, İngiliz ve Fransız gemileri Madagaskar sahillerinde görülmeye başlanmıştır. 1670-1769 yılları arasında Mauritius ve Reunion adalarına Fransızlar tarafından getirilen kölelerin %70'inin Madagaskar'dan elde edildiği tahmin edilmektedir. 1650 ve 1900 yılları arasında, Transatlantik Köle Ticareti kapsamında Madagaskar, Mozambik ile birlikte, Afrikalı kölelerin %4,7'sini sağlamıştır.

Aynı bölgede Reunion Adası ilk kez 1512 yılında Portekizliler tarafından ziyaret edilmiş, daha sonra 1642 yılında ise Fransızlar bu adaya yerleşmeye başlamıştır. Önce kahve için plantasyonlar oluşturulan bu adada, Napolyon Savaşları sırasında İngilizlerin eline geçmesinden sonra şeker kamışı da üretilmeye başlanmıştır. Söz konusu ada Paris Anlaşması ile Fransa'ya iade edilmiş; Karayiplerde şeker üretiminin artması ve Asya'ya giden deniz yolunu kısaltan Süveyş Kanalı'nın açılması sonucunda bir süre sonra önemini yitirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, Fransa'nın denizaşırı illerinden biri haline gelmiştir.

13.4.6. Kuzey Amerika ve Amerika Birleşik Devletleri

On üç Amerikan kolonisinin, İngiltere'ye karşı Bağımsızlık Savaşı ile 1776 yılında bağımsızlığını ilan ederek İngiltere'den ayrılması, 1803 yılında Fransa'nın Louisiana'yı ABD'ye satması ve 1819 yılında Batı ve Doğu Florida'nın İspanya tarafından ABD'ye bırakılması sonucunda ABD'nin toprakları büyük oranda genişlemiştir. Sonrasında ise, topraklarını çeşitli anlaşma ve satın almalarla genişletmeye devam eden ABD'nin ana kıta üzerindeki genişleme süreci, 1867 yılında Alaska'nın Rusya'dan satın alınmasıyla tamamlanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri ve öncülü koloniler, hem taşıyıcı olarak hem de topraklarına ulaşan köle grupları açısından ticarete küçük bir paya sahip olmalarına karşılık, ülkenin kolonyal ve ulusal gelişmesinde, köle ticareti temel bir rol oynamıştır.

1770'de, Afrikalı köleler güney kolonilerdeki nüfusun yaklaşık %40'ını, Güney Karolina'da ise çoğunluğunu oluşturmaktaydılar; kuzey kolonilerde ise, kölelerin koloni nüfuslarına oranı hiçbir zaman %5'i aşmamıştır. Güneyli elitler çok sayıda köleyle birlikte yaşamalarının sonucunda, kölelere karşı sosyal tutumların sertleşmesini teşvik etmişlerdir. Bu anlamda, köle kadınların çocukları köle ilan edilmiş; köle sahiplerine kölelerini cezalandırırken

öldürme izni verilmiştir; siyahlar ile daha yoksul beyaz işçiler arasında ayırım yapmanın bir yolu olarak, siyah karşıtı ırkçılık teşvik edilmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak, kuzeydeki kolonilerle güneydeki koloniler arasında köleliğe karşı yaklaşımda ortaya çıkan fark, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra daha da artmıştır. 18. yüzyılın son çeyreğinde kuzey eyaletlerinde köleliğin kaldırılmasında Bağımsızlık Savaşı'nın idealleri ve köleliğin yeterince kârlı olmadığına ilişkin tartışmalar etkili olmuştur. Güney eyaletlerinde kölelere ilgi yoğun şekilde devam etmesine rağmen, 1 Ocak 1808 tarihinde, ABD'ye köle ithalatı resmi olarak yasaklanmıştır. Bununla birlikte, ülke sınırları içinde köleliğe yönelik farklı yaklaşımlar devam etmiştir. Bunun sonucunda da güneyin köle eyaletleri ile kuzeyin özgür eyaletleri arasındaki gerilim artmış ve bu durum da 1861-1865 yılları arasında Amerikan İç Savaşı'na neden olmuştur. İç Savaşın Kuzeyin galibiyetiyle sonuçlanmasının ardından, Aralık 1865'te, Anayasa'ya eklenen 13. madde ile kölelik ABD'nin tümünde yasaklanmıştır.

13.5. Okyanus Ötesi Köle Ticaretinin Sona Ermesi

Afrikan kölelerin okyanus aşırı ticaretinde en büyük güç olan İngiltere'de, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, belli insani ve dini çevrelerde, önce köle ticaretine, ardından kölelik uygulamasına karşı bir tutum gelişmeye başlamıştır. O sıralarda, On Üç İngiliz Kolonisi'nin *Bağımsızlık Bildirgesi*, Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük değerlerinin ön plana çıkması ve 1791'de Haiti'de olduğu gibi bazı köle isyanlarının ortaya çıkmaya başlaması etik tartışmalara hız vermiştir. Sonunda, köle ticareti 1807 yılında, kölelik ise 1833 yılında yasaklanmıştır. Ancak İngiltere, bununla yetinmemiş, Afrika'da ve Batılı ülkelerde hüküm süren köleliğin kaldırılması, Avrupalı ve doğulu devlet ve tüccarların ticarete devam etmelerinin önüne geçilmesi için, İngiliz devletinin tüm silah ve araçlarını kullanmaya karar vermiştir. Atlas Okyanusu'nu köle ticareti yapan gemilerden temizlemek için ise Kraliyet Donanması'ndan yararlanılmıştır. Bu amaçla 1808'de Batı Afrika Filosu oluşturulmuştur. Bu filo Batı Afrika sahillerinde devriye gezerek köle ticaretine engel olmaya çalışacaktır. Başlangıçta sadece iki gemiye sahip filo en güçlü döneminde altı gemiden oluşmuştur. Bir süre sonra İngiltere, köle taşıyan gemilerde ele geçirdikleri siyahilerin özgürce yaşamaları için bugünkü Sierra Leone'de Freetown adlı yerleşim yerini kurmuştur. Esasında İngilizler 1787'de kolonileştirdikleri Sierra Leone'ye daha 1792 yılında, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlerin safında yer almış köleleri yerleştirmeye başlamışlardı. Bir şirket olarak başlayan bu yerleşim 1808'de *Afrika Enstitüsü* adı altında format değiştirmiştir. Başkanlığını Kral III. George'un yeğeni Gloucester dükünün yaptığı ve üyeleri İngiliz yüksek sosyetesinden olan enstitünün amacı, özgürlüğüne kavuşmuş köleler için Sierra Leone'de yaşanabilir ve medeni bir yerleşim yeri meydana getirmektir. Afrika'da Sierra Leone'i, benzer amaçlarla Amerika Birleşik Devletleri tarafından Liberya'nın kurulması takip edecektir. Nitekim köle ticaretinin yasaklanmasından sonra satılmak üzereyken ele geçirilen binlerce köle Sierra Leone'ye yerleştirilecektir. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'ne ait gemiler de 1808 sonrasında benzer şekilde bir devriye görevi ifa etmiştir.

Kölelik ve köle ticareti dünyada bir süre daha devam etmekle birlikte, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, hem köle ticareti, hem de bir kurum olarak kölelik, uluslararası alanda büyük oranda ortadan kaldırılmıştır.

Köle ticareti ve kölelik karşıtı yürütülen etik tartışmalar kamuoyunun ikna edilmesi açısından kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Burada İngiliz parlamenter ve köleliğin lağvı için mücadele eden William Wilberforce ve Sir Thomas Fowell Buxton'dan bahsetmek gerekir. İngiltere'de Thomas Clarkson, Granville Sharp, Hannah More ve Charles Middleton'un başı çektiği bir grup kölelik karşıtı aktivistin etkisi ve teşvikiyle Wilberforce Parlamentoda yirmi yıllık bir mücadele yürüterek, *1807 Köle Ticareti Yasası*'nın hayata geçmesini sağlamıştır. Wilberforce parlamento hayatı boyunca kölelik müessesesinin kaldırılması başta olmak üzere özgürlüğüne kavuşturulan köleler için Sierre Loeone'nin kurulması gibi birçok gelişmeyi desteklemiş, bu konuda öncülük etmiştir. Köle ticaretinin yasaklanmasıyla başlayan süreci bir adım öteye götürmek isteyen Buxton, köleliğin bir müessese olarak tamamen ortadan kaldırılması için çalışıyordu. Bu amaçla 1823'te *Köleliğin Geriletilmesi ve Tedricen Lağvı Cemiyeti*'nin (ilerki yıllarda Kölelik Karşıtı Cemiyet) kurulmasına destek olmuştur. Aynı sene Avam Kamarasında sunduğu bir yasa teklifinde İngiliz anayasası ve Hristiyanlığın prensipleriyle örtüşmeyen kölelik uygulamasının Britanya kolonilerinde tedricen ortadan kaldırılması çağrısında bulunmuştur. Kölelik uygulamalarıyla mücadele eden grubun liderliği, 1826'da hastalığı nedeniyle Wilberforce'un istifa etmesi üzerine Buxton tarafından yürütülmüştür. Buxton'un kölelik müessesesinin lağvedilmesi için verdiği mücadele 1833'te köleliğin resmen kaldırılmasıyla başarıya ulaşmıştır. Sadece Hindistan'da, geleneğin bir parçası olarak görüldüğü için köleliğin devamına müsaade edilmiştir.

İngiltere'de ve İngiliz sömürgelerinde kölelik resmen kaldırıldıktan sonra aktivistlerin mücadelesi köleliğin dünya ölçeğinde lağvedilmesi hedefiyle devam etmiştir. Bu amaçla ilk defa 12-23 Haziran 1840 tarihleri arasında Londra'da toplanan Dünya Kölelik Karşıtı Kongresi önemli bir organizasyondur. Kongre, 1839 yılında kurulan Britanya ve Yurt Dışı Kölelik Karşıtı Cemiyeti tarafından toplanmıştır. Kongrenin amacı kölelik ve köle ticaretinin evrensel olarak yok edilmesi, Britanya'nın sahip olduğu topraklarda serbest bırakılmış ve köle olarak tutsak edilmiş tüm insanların haklarının ve çıkarlarının korunması olarak belirlenmiştir. Toplantı boyunca sömürgeci ülkelerin değişik bölgelerdeki kolonilerinde mevcut köle sayısı ve durumları hakkında görüşmelerde bulunulmuş, bu ülkeler ve yöneticileri protesto edilmiştir.

Kölelik, İngiliz Antillerinde 1833, Fransız Antillerinde 1848 sonrasında kaldırılmıştır. Bunun sonucunda, Antillerde başgösteren işgücü bunalımı Asya'dan gelen göç dalgalarıyla kapatılmaya çalışılmıştır.

Yukarıda isimleri zikredilen iki İngiliz parlamenter Wilberforce ve Buxton'un ortak yönü, köleliğin yok edilmesinde Hristiyanlığın yayılmasının büyük rol oynayacağını düşünmeleri olmuştur. Nitekim daha sonra Afrika'nın iç bölgelerinin keşfedilmesinde yaptığı seyahatlerle önemli katkı sağlamış olan misyoner David Livingstone, Buxton'un özellikle bu görüşünden oldukça etkilenmiştir. Bu şekilde Afrika 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişik Hristiyan misyoner gruplarının yoğun bir faaliyet alanı olmuştur.

İlginç olan, bir zamanlar köle ticaretini yöneten, dünya genelinde önemli bir ticarî faaliyet olarak bundan büyük paralar kazanan ülkelerin köleliği kaldırmaya karar verdikten sonra, bu sefer de bunu Doğu ve Batı Afrika'nın bazı bölgelerine yerleşmek için bir bahane olarak kullanmalarıdır. Yüzyıllarca Avrupalılar ile köle ticareti yapıp devletlerinin ekonomisini

bu temel üzerine oturtan Afrika'nın batısında (Dahomey Krallığı) ve doğusundaki (Zengibar) birçok yerel devlet yeni duruma tepki göstermiştir ve direnç ortaya koymuştur. Avrupalı sömürgeci devletler çoğu zaman kölelik karşısındaki bu tavrı bahane ederek ilgili devletlerin topraklarını orantısız askerî güç kullanarak işgal edip doğrudan sömürge idaresi kurmuşlardır. Örneğin, Zengibar'da iki sömürgeci devlet, Almanya ve İngiltere köleliği kaldırma bahanesiyle Zengibar'a yerleşerek, Afrika'daki sömürü düzenlerini bu bölgeye doğru genişletmek için aralarında mücadele etmişlerdir.

13.6. Köle Ticaretinin İkinci Dönemi

İngiltere'nin Transatlantik Köle Ticaretini yasaklaması, köle ticaretinin kısa sürede sonlandırılması sonucuna yol açmamıştır. 1780'lerden Brezilya'da köleliğin 1888 yılında yasaklanmasına kadar devam eden ve bazı araştırmacılar tarafından *ikinci kölelik* olarak adlandırılan dönemde, Transatlantik Köleliğin yeniden düzenlenmesi ve genişlemesi söz konusu olmuştur. Buna göre, Latin Amerika'nın, bilhassa Brezilya'nın bağımsızlığını kazanması, oluşturduğu siyasi atmosferle yeni ekonomik fırsatlara yanıt vermiştir. Brezilya, Afrika köle ticaretine devam etmiştir; köleler ise çoğunlukla Angola, Kongo ve Mozambik'ten sağlanmıştır. Küba'daki plantasyon sahipleri de, Brezilya'da olduğu gibi belirli bir özerklik kazanarak, köle ticaretini devam ettirmişlerdir. Küba'nın yasadışı köle ticareti kârı, İspanya için önemli bir destek sağlamıştır.

1807'de köle ticaretinin İngiltere tarafından yasaklanması sonucunda Gineli köle tüccarları Brezilya ile olan köle ticaretinde bir çeşit tekel elde etmiştir. Brezilya ve Portekiz hükümetleri bu ticarete son vermek üzere 1830'da anlaşmalarına rağmen, Batı Afrika ile olan bu ticaret, 1850 sonrasında İngiliz hükümetinin Brezilya'ya baskı yapması sonucu önemli bir gerileme yaşanmasına kadar, 18. yüzyıldaki seviyesinde devam etmiştir. Böylece son köle grubu Brezilya'ya 1852 yılında getirilmiştir.

Bu dönemde, ABD, İngiltere'ye pamuk ihraç etmekle birlikte, karşılığında İngiltere'den aynı oranda ithalat yapmamıştır. Bu şekilde elde ettiği büyük ticaret fazlası ile, Küba şekeri ve Brezilya kahvesi için önemli bir pazar olmuştur. İngiliz ihracatı için başlıca pazarlar ise Küba ve özellikle Brezilya olmuştur. Böylece yeni bir emtia üçgeni oluşmuştur. Rio, Havana ve New York gibi Amerikan Atlantik liman şehirleri, daha önemli bir yer edinmeye başlamışlardır.

13.7. Doğu Afrika Köle Ticareti

1450 ve 1850 yılları arasında Yeni Dünya'ya getirilen kölelerin büyük çoğunluğu Batı Afrika'dan gelmişti. Amerika'da kölelik kaldırıldığı sırada, Doğu Afrika'dan yeni bir köle ticareti yeni başlıyordu. Bu kez köle tüccarları ağırlıklı olarak Araptı ve kölelerin satıldığı pazarlar Orta Doğu, Hindistan ve hatta Çin'deydi.

Avrupalıların köleleri alıp satmaya başlamasından çok önce, Arap köle tüccarları kârlı bir köle ticareti yürütmekteydi. Bu ticaret, Amerika ve diğer ülkelerin köleliği yasa dışı ilan etmesiyle hemen hemen aynı zamanda ikinci aşamaya girdi. Amerika'nın özgürlük, insan onuru ve bireyin hakları konusundaki açık idealleri, ülkenin güneyinde köleliğin varlığını

sürdürmesini bariz bir dikotomi (ikilik) haline getirmekteydi. Orta Doğu'da yükselen köle ticareti ise Amerika'daki bakış açısının olmadığı bir ortamda yürütülüyordu. Şu anda Tanzania'nın bir parçası olan, doğu Afrika açıklarındaki Zengibar'I bir merkez yapan köle tüccarları 1800'lerin ortalarında Afrika'nın iç bölgelerine doğru ilerlemeye başladılar ve Zengibar pazarlarında satmak için köle yakaladılar. Bir yılda tahminen 20.000-40.000 arası köle Zengibar üzerinden geçerek, bir kısmı Arap Yarımadasında ve diğer uzak memleketlere ev hizmetlerinde kullanılmak üzere gönderildi, bir kısmı adanın plantasyonlarda çalıştırıldı. Doğu Afrika köle tüccarları arasında en tanınmış Afro-Arap bir tüccar olan Tippu Tib idi. İronik bir şekilde, birçok insanın köleleştirilmesine neden olan Tippu Tib'in iç kısımlardaki köle avcılığı, Leopold'ün Belçika Kongo'sunu ele geçirmesi için gerekçelerden biri olarak gösterildi. Leopold'un Kongo'da kurduğu yönetim yerel halk için Tippu Tib'in köle elde etmek için yaptığı baskınlardan çok daha kötü izler bıraktı. Bir diğer önemli köle ticareti merkezi Mısır'dı ve köle tüccarları buradan güneydeki Sudan'a yöneldiler. Avrupalı misyonerler bu ticarete bir son verilmesine yardımcı oldu. Buna karşılık, 20. yüzyılın sonuna kadar, Kuzey Sudan'daki Araplar Güney Sudan'dan Afrikalı siyahileri bir kez daha alıp satıyorlardı.

13.8. Köle Ticaretinin Etkileri

Transatlantik Köle Ticaretinin Avrupa açısından etkisi özellikle Avrupa ekonomisine yönelik olarak ele alınmıştır. Avrupa ekonomisi, özellikle de ilk kez İngiltere'de ortaya çıkması nedeniyle İngiliz sanayi devrimi üzerindeki etkileri konusunda; köle ticaretinin kapitalizmin gelişmesini ve İngiltere'de sanayi devriminin ortaya çıkışını sağlayan başlıca etmen olduğu savunulduğu gibi, İngiliz ekonomisinin sanayi devrimini gerçekleştirmek için köle ticaretine ihtiyacı olmadığı veya köle ticaretinin İngiliz ekonomisine ve dolayısıyla sanayi devrimine etkisinin çok az olduğu da savunulmuştur.

Transatlantik Köle Ticaretinin Amerika açısından etkisi yerli nüfusa ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Avrupalılarla temaslarında, bağışıklık geliştirmemiş oldukları birçok Eski Dünya hastalığı ile karşılaşan Yeni Dünya'nın yerlileri, kitleler halinde ölümlerle karşı karşıya kalmışlardır. Yerli nüfusun yok olması veya çok küçülmesi, Afrikalı kölelere ilgiyi artırmış, milyonlarca Afrikalı kölenin Amerikalara zor altında nakledilmesi ve zor altında çalıştırılması sürecine meşruiyet kazandırma ihtiyacı doğmuştur.

Karayiplerde çoğunluğu oluşturan, Güney Amerika ve Kuzey Amerika'da nüfusun önemli bir bölümünü teşkil eden Afrika kökenliler, kölelik döneminden itibaren, zaman içinde Amerika'daki Batılıların kültürünü çeşitli şekillerde etkilerken, Batı ve yerli kültüründen de etkilenmişlerdir. Bu etkileşim, Afrika'da geldikleri bölgenin etnik ve kültürel özelliklerine göre de farklılık göstermiştir. Bunun sonucunda, Afro-Amerika, Afro-Brezilya, Afro-Küba, Afro-Jamaika gibi kültürel formlar ortaya çıkmıştır.

Transatlantik Köle Ticaretinin Afrika üzerindeki etkileri de tartışılan bir konudur. Atlantik ötesine köle ticaretinin Afrika açısından yararlı olduğunu düşünenler bulunmakla birlikte, ticaretin, Afrika'nın bir daha kendini toparlamasına izin vermeyecek etkiler yarattığı ve Afrika'nın kıta olarak zarar gördüğü yönünde görüşler de bulunmaktadır.

Belirtilmelidir ki köle ticaretinin Afrika'nın demografisine ilişkin etkisi söz konusudur. Bu konuda çalışmalarıyla öne çıkan Patrick Manning, Afrika'dan köle ihracının kıtada nüfus artışını önce durduğunu, daha sonra da azalttığını ileri sürmektedir.

Transatlantik Köle Ticareti, bazı bölgelerde hukuk sisteminde de değişikliklere sebep olmuş ve suçların kölelikle cezalandırılmasını içeren yaptırımlarda artış söz konusu olmuştur.

Özetle, Transatlantik Köle Ticareti ile yoğun ve sağlıklı insan göçünün Afrika'nın yaratıcılığını ve üretimini baltaladığı, ticaretin savaşları artırdığı, kölelikle cezalandırılan suçların sayısını artırarak hukuku yozlaştırdığı, teknolojik gelişmeyi engellediği, satılan köleler üzerinden fayda sağlayan bir seçkin yöneticiler ve tacirler sınıfı yarattığı ileri sürülmektedir. Söz konusu köle ticaretinin, aynı zamanda, Afrika'nın Avrupa ile geliştirdiği bağımlılık ilişkisinin de başlangıcı olduğu yorumları yapılmaktadır. Afrikalı hükümdarların köle karşılığı Avrupalılardan mal almasıyla başlayan bu ilişki, Afrika'nın değerli birincil ürünlerinin, Avrupa'nın imal ürünleri ile takas edildiği sömürgecilik dönemi ve sonrasında da devam etmiştir. Bu nedenle, Transatlantik Köle Ticaretinin, sanayileşmiş ulusların teknolojik düzeyine henüz ulaşamayan Afrika'nın bugünkü durumunu ortaya çıkaran sebeplerin başında geldiği ileri sürülmektedir.

Uygulamalar

Uygulama:

Köleliğin ABD tarihindeki yeri hakkında bir araştırma yapınız

Kazanım:

1. ABD'nin kuruluşuna plantasyonlarda çalışan kölelerin kökeni ve sonraki süreçte yaşadıkları sorunlar hakkında bilgi edinilecek.
2. ABD'de köleliğin bir süre sonra siyahîlere karşı farklı bir ırkçı evrilmeye gittiği konusunda farkındalık oluşacak.

Uygulama Soruları

1. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde köleler hakkında her hangi bir ifade söz konusu mudur, Bağımsızlık sonrası ABD Anayasası'nda kölelik hakkında bir düzenleme var mıdır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Köle ticareti Afrika özelinde eski bir geçmişe sahiptir. Sömürgeci Avrupalılar Afrika kıtasına gelip bu ticarete başlamalarıyla konu boyut değiştirmiş; kıtalar arası bir mevki kazanmıştır. Bundan sonra her yıl Afrika içlerinden zorla yakalanan on binlerce insanın gemilerle özellikle Amerika kıtasına plantasyonlarda çalıştırılmak üzere götürüldüğü bir süreç başlamıştır. Köle ticareti uzun süre Portekiz'in kontrolünde devam etmiş daha sonra İngiltere bu ticaretin hakimiyetini ele geçirmiştir. 1815'te köle ticareti yasaklanmıştır ama köleliğin yasaklanması daha sonra mümkün olmuştur. Bu bölümde sömürgeciliğin yan ürünü olan köle ticareti üzerinde durulmuştur. Batı Afrika'daki ticaret nispeten bittikten sonra Afrika'nın doğusunda başlayan yeni bir ticarî faaliyete dikkat çekilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Batı Afrika'da transatlantik köle ticareti hangi tarihte başlamıştır?
  - a) 1441
  - b) 1451
  - c) 1461
  - d) 1471
  - e) 1481
- 2) Portekiz'in köle ticaretini devlet tekeline almasında kim rol oynamıştır?
  - a) Gemici Henry
  - b) I. Alfonso
  - c) I. João
  - d) II. João
  - e) I. Emanuel
- 3) Portekiz adına 18. ve 19. yüzyılda köle ticaretini aşağıdaki hangi ülke yürütmüştür?
  - a) İspanya
  - b) Hollanda
  - c) Brezilya
  - d) İngiltere
  - e) Fransa

4) Batı Afrika'da en sınırlı köle ticareti sistemine sahip sömürge imparatorluğu hangisidir?

- a) Hollanda
- b) Fransa
- c) İspanya
- d) İngiltere
- e) Portekiz

5) Ticarî açıdan olmasa da ekonomik kalkınma bakımından kölelerin en büyük rolü oynadığı ülke aşağıdakilerden hangisidir?

- a) İspanya
- b) ABD
- c) Brezilya
- d) Hollanda
- e) İtalya

6) Köle ticaretinin ikinci dönemi olarak adlandırılan süreçte söz konusu ticarete kim hakim olmuştur?

7) Doğu Afrika köle ticareti ne zaman ön plana çıkmıştır?

8) Köleliğin kaldırılmasında öncü rol oynayan devlet hangisidir?

9) Köle ticaretinin uzun vadede Afrika kıtası üzerinde bıraktığı etkiler nelerdir?

10) İngiliz sömürgeciliğinde köle ticaretinin yeri nedir?

Cevaplar

1)a, 2)a, 3)c, 4)c, 5)b.

14. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ASYA'DA SÖMÜRGEÇİLİK

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 14.1. Güneydoğu Asya'da Sömürgeciliğin Başlaması
  - 14.1.1. Hollanda ve İngiltere'nin Güneydoğu Asya'ya Gelmesi
  - 14.1.2. Endonezya ve Malezya
  - 14.1.3. Filipinler
- 14.2. Çinhindi Yarımadası'nda İngiliz-Fransız Rekabeti
  - 14.2.1. Fransız Hindicini Birliği
- 14.3. Doğu Asya
  - 14.3.1. Çin
    - 14.3.1.1. Birinci Afyon Savaşı (1839-1842)
    - 14.3.1.2. İkinci Afyon Savaşı (1856-1860)
    - 14.3.1.3. Boxer Ayaklanması

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Doğu Asya'da sömürgeci güçlerin mücadelesi hangi bölge üzerinde yoğunlaşmıştır?
2. Afyon savaşlarının sebebi nedir?
3. Fransız Çinhindi bölgesinde günümüzde hangi ülkeler yer almaktadır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Güneydoğu Asya'nın sömürgeleşme süreci	Sömürgeciliğin bölgede yayılmasının incelenmesi	Okuma, harita kullanımı
Güneydoğu Asya'da sömürgecilik uygulamaları	Güneydoğu Asya'da faaliyet gösteren sömürgeci devletler ve politikalarının anlaşılması	Okuma, araştırma
Doğu Asya'da sömürgeciliğin gelişimi	Doğu Asya'da sömürgecilik politikalarının öğrenilmesi	Okuma, araştırma

Anahtar Kavramlar

- Malezya
- Endonezya
- Çin
- Açe
- Filipinler
- Boxer
- Afyon

Giriş

Doğu Asya coğrafi olarak, Çin, Çinhindi, Japonya, Moğolistan, Kore, Tayvan ve Tibet'i içine alır. Güneydoğu Asya ise bugün başlıca Endonezya, Malezya, Singapur, Filipinler, Doğu Timör, Borneo Adası'nı içerir. Bahsedilen bu coğrafi alan içinde Güneydoğu Asya'nın modern tarihinde Malaylar Doğu Asya'nın modern tarihinde ise Çin önemli birer güç olmuştur. Sömürgeci devletlerin bölgedeki faaliyetleri kronolojik olarak bakıldığında önce Güneydoğu Asya'da başlamıştır.

14.1. Güneydoğu Asya'da Sömürgeciliğin Başlaması

Güneydoğu Asya'da bulunan adalar başta baharat olmak üzere birçok doğal ürünün ana kaynağıydı. Bölgenin baharat ve diğer değerli malların toplandığı en önemli ticaret merkezi olan Malaka. 16. yüzyılın başlarından itibaren Portekizli sömürgecilerin dikkatini çekti ve nihayet 10 Ağustos 1511 tarihinde Portekiz'in Asya askeri valisi Alfonso de Albuquerque burayı ele geçirdi. Böylece aynı dönemde Sevilla gibi Avrupa'nın en büyük ticaret hacmine sahip şehirleriyle yarışan Malaka Sultanlığı ortadan kalmış oluyordu.

Sahip olduğu ticarî öneme binaen sömürgeci Avrupa devletlerinin Güneydoğu Asya'ya girdikleri ve sonraki süreçte üzerinde hakimiyet kurmak üzere mücadele ettikleri önemli bir bölgede yer alması nedeniyle Malak Sultanlığı hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. 15. yüzyılın başlarında kurulup bir asırdan biraz fazla hüküm süren Malaka Sultanlığı'nın en önemli şehri bölgenin ve zamanla dünyanın en işlek limanlarından biri konumuna yükselen Malaka idi. Sahip olduğu büyük ticarî potansiyel sultanlığın kalbi Malaka şehrinin imarına, özellikle liman tesislerinin mükemmelleştirilmesine büyük önem verilmesini sağlamıştır. Burada geniş antrepolar, hırsızlık ve yangınlara karşı yer altı ambarları inşa ettirilmiştir. Ayrıca şehirdeki yabancı tüccarların ve mallarının korunmasına yönelik çeşitli güvenlik tedbirleri alındı. Malaka çok kısa bir sürede dünya ticaret merkezlerinden biri oldu ve aynı oranda siyasî itibarı arttı.

Ming hanedanı tarafından yönetilen Çin İmparatorluğu tarafından gönderilen Yin-Ching başkanlığında bir heyet 1403 yılında Malaka'ya geldi. Bu ziyaret Çin ile geliştirecek önemli ticari ilişkilerin başlangıcının habercisiydi. Diğer taraftan Çin heyetinin yaptığı ziyaret Malaka'nın kazandığı itibarın bir göstergesidir. Takip eden yıllar iki taraf arasındaki siyasî ve ticarî ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişimine şahit olmuştur. Malaka'da Çinliler dışında Arap, Fars ve Hint asıllı tüccarlar ticaret merkezleri oluşturmuşlardır. Nitekim ilk önce yaklaşık iki bin kişinin yaşadığı küçük bir yerleşim yeri olan Malaka, 16. Yüzyılın başlarında yüz bine yakın bir nüfusa sahipti. Malaka ekonomik açıdan en güçlü dönemine ve coğrafi olarak en geniş sınırlarına 15. yüzyılın ortalarında ulaşmıştır. Artık bölgesel ve global ölçekte bir ticaret merkezidir.

15. yüzyılda Avrupa'da baharata yönelik ortaya çıkan aşırı isteğin bir sonucu olarak, Portekiz Kralı II. João (John) kârlı bir iş olan baharat ticareti üzerindeki Venedik tekeline kırmak üzere harekete geçmiştir. Venedik Arap yarımadası ve Hindistan üzerinden bir ticaret güzergahı oluşturmuştu. Bu ticaret rotası Malaka üzerinden Baharat Adalarına (Maluku Adaları) bağlanıyordu. II. John'un yapmak istediği ticaretin doğrudan kaynağını ele geçirmektir. Bu düşüncenin fiilî bir sonucu Vasco da Gama'nın Doğu Hindistan'a ulaşip Kaliküt'e çıkmasıdır. Sonraki süreçte Portekizliler Malaka'daki ticarî potansiyeli araştırmaya başlamışlardır.

1510 yılında bölgeye bir ziyaret gerçekleştiren Portekizli seyyah Tome Pires'in verdiği bilgiler Malaka'nın ticarî önemini ortaya koymaktadır. Malaka'yı 10.000 hâneli büyük bir şehir olarak betimley, Pires, burada 4000 civarında yabancı tüccarın ikamet ettiğini, caddelerinde seksen dört çeşit dil konuşulduğunu kaydetmiştir. Malaka nehri boyunca geniş bir ticaret

mahallinin, özellikle güney sahillerinde milliyetlerine göre ayrı ayrı oturan halkın evlerinin bulunduğunu belirtir. Pires'e göre Malaka, yaklaşık 2,4 milyon *cruzado* (Portekiz altını) büyüklüğünde bir ticarî hacme sahiptir. Bütün bunlar Malaka'nın dönemin dünyadasında önemli bir ticaret merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Avrupa'nın o dönemde en zengin ticaret merkezlerinden biri sayılan Sevilla'nın ise XVI. yüzyılın sonunda ancak 4 milyon cruzadoya ulaşan bir ticaret hacmine sahip olduğu bilinmektedir.

Malaka Sultanlığı'nın İsamiyeti kabul ettiği tarih tartışmalı bir husus olup 1409'dan 1436 arasında çeşitli tarihler ileri sürülmektedir. Bu konuda en güçlü ihtimal İskender Şah'tan (1414-1423) itibaren İslâmiyet'in benimsendiğidir. Akabinde Malaka Sultanlığı İslamiyetin ve İslam kültürünün çevredeki bütün adalara, Filipinler'in güneyine. Borneo ve Cava'ya yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

16. yüzyılın başlarından itibaren Portekizli sömürgecilerin dikkatini çeken Malaka 10 Ağustos 1511 tarihinde Alfonso de Albuquerque tarafından ele geçirildi ve yağmalanarak camileri, hânedan mezarları ve diğer kâgir binaları taşları kale yapımında kullanılmak üzere yıkıldı. Bununla birlikte Portekiz denetimindeki Malaka hiçbir zaman eski ticarî üstünlüğünü devam ettiremedi. Portekiz işgali sonrası Müslüman tüccarlar daha çok Portekizliler'in rakibi olan Sumatra'daki Açe Sultanlığı'nın Açe Limanı'nı tercih ettiler. Portekiz işgali karşısında tahtta bulunan Mahmut Şah ülkeyi terkederek Johor'a gitmiş; ölümünden sonra oğulları Muzaffer Şah Perak Sultanlığı'nı, diğer oğlu Alâeddin Riâyet Şah Johor Sultanlığını kurmuştur.

Malaka Portekiz Sömürge İmparatorluğu içinde önemli bir yer edinmiş, Doğu ve Güneydoğu Asya ürünleri bakımından, özellikle de kârlı baharat ticareti noktasında bir antrepo olmuştur. Malaka'dan geçmeyen gemilere uyguladıkları ağır cezalar ve dönemin Katolik inancının bayraktarlığını yapması bölgede ticaret yapan Müslüman tüccarların civardaki limanlara yönelmelerine yol açmıştır. Bu ise ticarî bir merkez olarak Malaka'nın önemini azalmış, takip eden yüzyılda ticaretin ağırlığı bölgenin diğer limanları olan Açe, Bantam, Patani, Bruney ve Batavya'ya kaymıştır. Bu arada Katoliklik Malaka ve Malay takımadalarında Portekizliler eliyle yayılmıştır.

14.1.1. Hollanda ve İngiltere'nin Güneydoğu Asya'ya Gelmesi

Yüz otuz sene devam eden Portekiz hakimiyeti sonrasında Malaka 1641'de Hollandalılar tarafından işgal edilmiştir. Hollandalılar bir taraftan Malay Yarımadası'ndaki kalay ticareti üzerinde tekel oluşturmaya çalışırken diğer yandan dikkatlerini Batavya'ya yoğunlaştırmıştır. Hollandalılar ile birlikte Malezya Protestanlık da tanışmıştır.

1600 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ilk seferlerini baharat sağlamak amacıyla Java, Sumatra ve Molük Adaları'na gerçekleştirmiştir. Bölgede ticaret yapmak isteyen İngilizler Hollandalılarla aynı sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Satın almak istedikleri baharat karşılığında muhatapları Avrupa mallarını değil Hindistan pamuklusu ve afyon istemekteydiler. Bunun üzerine İngilizler Hindistan'a yönelmek durumunda kalmıştır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi daha sonra 1768 yılında Penang Adası'nda bir ticaret merkezi kurmuşlardır. Penang 1791'de Sultan Kedah Sultanı Abdullah Mahrum Şah (1773–1798)

tarafından, Taylar'ın saldırısına karşı koruma karşılığında bahsi geçen şirkete bırakılmıştır. İngilizler, Napolyon Savaşları (1803-1815) başlamadan kısa bir süre önce, olası bir Fransız işgalinin önüne geçmek üzere Malaka'yı Hollandalılardan devralmışlardır (1795). Nitekim Avrupa'daki karışıklıklar sona erdikten sonra 1818'de burayı Hollanda'ya iade etmişlerdir.

Güneydoğu Asya'nın sömürgeleştirilmesi sürecindeki en önemli gelişme 1824 yılında İngiltere ile Hollanda arasında imzalanan Londra Antlaşmasıdır. Antlaşmaya göre Singapur Boğazlarının kuzeyindeki bölge İngiliz nüfuz bölgesi, güneyi ise Hollanda nüfuz bölgesi olarak belirlenmiştir. Bunun sonucunda Johor-Riau İmparatorluğu iki devlet arasında Johor İngilterenin, Riau ve Lingga, Hollanda'nın nüfuz sahası olarak paylaşılmış, Hollanda kontrolündeki Malaka, İngilizlere bırakılmış, karşılığında İngiliz kontrolündeki Benkulen Hollanda'ya geçmiştir. Singapur'un güneyinde yer alan adalarla Sumatra ve Cava Hollanda'nın hakimiyetine verildi; Hollandalılar da Malay Yarımadası üzerinde hak iddia etmekten vazgeçtiler. Netice itibariyle 17. yüzyıldan beri süregelen İngiltere-Hollanda rekabeti Londra Antlaşması ile sona ermiştir. Bu antlaşmanın diğer bir yönü bir kalem darbesiyle Malaya yarımadasının ve o zaman Hollanda Doğu Hindistan'ı olarak bilinen bugünkü Endonezya'nın geleceğinin iki devlet arasında kararlaştırılmış olmasıdır. Bu anlaşma aynı zamanda iki devlete ait sömürgelerin sınırlarını çizmesinin yanı sıra bugünkü Malezya ve Endonezya devletlerinin arasındaki mevcut sınırın da temelini oluşturdu. İngiltere 1826'da kurduğu Straits Settlements (Boğazlar İdaresi) ile Malaka Boğazı'nın doğu kıyılarının tamamını üzerindeki hakimiyetini pekiştirmiştir.

İngilizler 1877'de Singapur'da kauçuk ağacı yetiştirmeye başlamışlardır. Bu amaçla daha önce Brezilya'dan kaçırılarak Londra'da bulunan Kraliyet Bahçesi'ne getirilen tohumlardan yetiştirilen yirmi iki kauçuk bitkisi Singapur Botanik Bahçesi'ne gönderilmiştir. Aynı şekilde 1880'lerden itibaren Malay Yarımadası'nda ticarî amaçlarla büyük ölçekli kahve yetiştiriciliğine başlamışlardır. Böylece Güneydoğu Asya'da İngiltere ve Hollanda arasında nüfuz bölgeleri belirlendikten sonra kendi menfaatleri uyarınca bölgelerin ticarî ve tarımsal gelişimini yönlendirmeye koyulmuşlardır. Bunu bilhassa Malezya özelinde karşılaştığımız ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi, bu anlamda altyapının tamamlanması izlemiştir. Malezya'da 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp ülkeye bölgenin en gelişmiş demir ve karayolu ulaşım ağını kazandıran söz konusu alt yapı çalışmasının arkasında ülkeden elde edilen tarım ve değerli maden ürünlerinin taşınması, limana ulaştırması düşüncesi yer almaktaydı. Bu bakımdan ülkedeki maden sahaları kurulan demiryolu ağlarıyla limanlara bağlanmıştır. Özellikle bol miktarda yapılan kalay ihracaatı bunu gerektirmiştir. İngilizler 20. yüzyıl başlarında, kalay madenlerinde ve kauçuk plantasyonlarında çalıştırmak üzere Çin'den ve Hindistan'dan sayıları birkaç milyonu bulan göçmen işçi getirmişlerdir.

Ele alınan bölgenin coğrafi genişliği göz önüne alınırken, sömürgeci Avrupa devletlerinin buradaki faaliyetlerinin anlaşılması için konuyu bu faaliyetlere maruz kalmış günümüzün belli başlı devletler üzerinden ele almak faydalı olacaktır.

14.1.2. Endonezya ve Malezya

Daha önce de bahsedildiği üzere 16. yüzyılın başından itibaren Endonezya ve Malay toprakları Avrupalı sömürgecilerin hedefinde olmuştur. Bu doğrultuda Portekizliler 1511’de günümüzde Malezya topraklarında bulunan Malaka’yı alarak yüzyıl boyunca baharat ticaretini ellerinde bulundurmuşlardır. Ticari ve misyonerlik faaliyetlerini burada sürdüren Portekiz’in gelirlerini arttırması sömürge imparatorluklarının dikkatini bölgeye çevirmesini sağlamıştır. Nitekim 17. yüzyıla yaklaşırken Güney Asya’da güçlenen Hollandalılar şirketlerini *Birleşik Doğu Hindistan Şirketi* (Vereenigde Oost-Indische Compagnie: VOC) adıyla tek bir çatı altında birleştirerek, şirkete Hollanda’nın bölgedeki sömürgelerinin temsilcisi konumunu verdiler. Şirket, başlarda ticari merkezler kurarak faaliyet alanını genişletmeye çalıştıysa da zamanla sömürgeci rakiplerinin artmasıyla askeri gücünü kullanmış ve işgale yönelmiştir. Bölgenin kendi kontrolünde kalabilmesi için de önemli liman şehri olan Cakarta’yı 1619’da işgal etmişlerdir.

17.yüzyılın ortalarında Endonezya’da sömürgeleştirilmiş ticaret merkezlerinin artması yerel islamiyete bağlı sultanlıkların şirketin himayesine girmesini sağlamıştır. Güney Sumatra’da Palembang Sultanlığı ve Batı Sumatra’da Minangkabau kabilesine karşı kurulan askeri ve ekonomik üstünlük bu türden bir himayenin örneği olmuştur. Malezya topraklarında ise Hollandalıların bölgeye geldiklerinde Portekizlilerden daha serbest ticari kuralları benimsemiş olmaları Malayları memnun etmiş, Hollandalılara daha müsamahakâr bakmalarına yol açmıştır. Hatta Hollandalıların Portekizlilere karşı verdiği mücadelede onlara yardım etmişlerdir. Nitekim Johor Sultanlığı ile kurulan ittifak karşılığında Malaka’ya ticari imtiyaz verilmiştir.

Şekil 40: Güneydoğu Asya

Hollandalılara Güneydoğu Asya’da en uzun süre direnen Açe İslam Sultanlığı olmuştur. Açe Sultanlığı Portekizlilerin Güneydoğu Asya’da Malaka’ya yerleşmesinden (1511) itibaren

saldırılarını başlatmış; bölgede özellikle bir taraftan Portekizlilere diğer taraftan Johor Sultanlığına karşı 17. yüzyılda zirveye çıkan bir hakimiyet mücadelesine girişmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere, İstanbul'a gelen Açe heyetinin yardım talebi üzerine II. Selim tarafından Açe'ye gönderilen askerî ve teknik destek neticesinde Portekiz tehlikesine karşı duran Açe bir süre sonra Hollandalıların saldırılarına maruz kalacaktır. Bu saldırılar karşısında da yüzyıllar boyu bağımsız bir devlet olarak mücadele etmeye devam etmiştir. Diğer taraftan Hollanda Açe'yi Müslüman Endonezya'daki sömürgesinde karşı zaman zaman karşılaştığı direncin önemli bir destekçisi olarak görerek tehlikeli bulmuş, söz konusu tehlikeyi ortadan kaldırmak için 1871'de yeni bir askerî harekate girişmiştir. Daha sonra bölgede sömürgecilik faaliyetinde bulunan İngiltere ile yaptığı Sumatra Antlaşması uyarınca Açe'yi kendi payı olarak alan Hollanda 26 Mart 1873'te verdiği beş maddelik ultiatom ile "İstanbul'daki halife ile münasebetlerin kesilmesini ve İslam'ın sembolü olarak kabul ettikleri hilal ile yıldızın Açe bayrağından çıkarılmasını" talep etmiştir. Bu ultiatomun Açe tarafından reddi üzerine Nisan ayı başında başlayan savaş uzun seneler devam etmiş; Hollanda burada başarı sağlayamamıştır. Bunun üzerine farklı bir politika uygulayan Hollanda Açe'yi ancak 1903'te ele geçirebilmiştir.

Hollanda'nın Birleşik Doğu Hindistan Şirketi, aynı zamanda bölgedeki taht mücadelelerinden faydalanarak ilhaklar gerçekleştiriyor ve ticari imtiyazlar elde ediyordu. 1677 yılında Mataram Sarayı'na karşı mücadele eden Madura'yı destekleyerek ticari imtiyaz elde ederken, 1684 yılında da yine taht mücadelesinde taraf olarak Bentem Sultanlığı'nı elde ettiler. Böylelikle önemli bir konumda bulunan Cava Adası'na hakim oldular. Ardından adanın civarındaki diğer yerel merkezleri savaşlarla ve baskılarla ele geçirdiler. Şirket, hakim olduğu bölgelerde yerel halkı köle gibi çalıştırmış, yerel idarecileri kendisiyle ticaret yapmaya zorlamıştır.

18. yüzyılın sonlarına doğru İngilizlerin Güney Asya'da güçlenmesi Hollandalıların güç kaybetmesine ve sömürge alanlarını sınırlandırmalarına yol açmıştır. 1785'te İngilizler Malezya topraklarında Penang ve Kedah gibi yerleri almışlardır. Daha sonra Hollandalılardan önemli bir merkez olan Malaka'yı almışlardır. Bu iki sömürgeci devletin Güney Asya Adaları'nda verdiği mücadele 1824 yılında bir antlaşmayla sonuçlanmıştır. Yapılan antlaşma gereği Hollanda ve İngiltere sömürgeler üzerinde anlaşmış ve Malay bölgesini ikiye bölerek Malay Boğazı'nı sınır kabul etmişlerdir. Ayrıca Cava ve Sumatra'nın Hollanda'ya verilmesi karşılığında Hollandalılar Malay Yarımadası'nı İngilizlere bırakmışlardır. Bu antlaşma ayrıca bugünkü Endonezya ile Malezya arasındaki sınırı da belirlemiştir. İngilizlerle yapılan antlaşmadan sonra halihazırda askeri ödemelerle, yolsuzluk ve kaçakçılık ile güç kaybeden Birleşik Doğu Hindistan Şirketi, İngiltere'nin Güneydoğu Asya'da sömürgelerini arttırmasıyla kâr oranlarının düşmesi ve Fransa'nın Hollanda'yı işgali sonucunda 1 Ocak 1800 tarihinde kapatılarak hakları Hollanda Devleti'ne devredilmiştir.

Şirketin haklarını eline alan Hollanda, bölgeye yeni bir vali atamıştır. Yeni düzene göre sömürgelerdeki yerel idareciler tamamen devlete bağlı memur haline getirilmişlerdir. Askeri tedbirlerin alınmasına rağmen İngilizler 1811 yılında Cava ve çevresindeki Hollanda sömürgelerini işgal etmişlerdir. İngiltere yönetiminde bu topraklar daha serbest ve üretim ekonomisine dayanan bir hale dönüştürüldü. Aynı zamanda yerel idare İngiltere'ye karşı

sorumlu tutuldu. Öte yandan Malay Bölgesi'ni yöneten İngilizler, himayeleri altındaki Singapur, Malaka ve Pareng Adası ile Wellesley Bölgesi'ni *Straits Settlements* (Boğazlar İdaresi) adı altında bir 1826'da İngiliz kolonisi haline getirdiler. Kuruluşunda İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin idaresinde olan Boğazlar İdaresi 1867 yılında doğrudan Londra Hükümeti'nin Sömürge Bakanlığı'na bağlandı.

Avrupa'da Napolyon Savaşları'nın bitmesinin ardından Endonezya'ya tekrar hakim olan Hollanda, yeni bir şirket kurduysa da askeri çatışmalara girmiş ve başarısız olmuştur. Hollanda, 1825-1830 yılları arasında cereyan edip "Cava Savaşı" olarak bilinen ve Yogyakarta Sultanı II. Hameng tarafından idare edilen bir isyanı bastırdı. Ayrıca bu bahaneyle Cava'ya bağlı diğer bölgeleri de ele geçirdi. Aynı şekilde müslümanlar ile Hollanda taraftarı kabile reisleri arasındaki çatışmalardan da yararlanan Hollanda sömürge merkezlerini genişletmiştir.

Borneo adası üzerindeki Sabah ve Saravak eyaletleri 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz sömürge idaresi altına girdi. Saravak 19. yüzyıl ortalarına kadar Bruney Sultanlığı'na. Sabah ise Güney Filipinler'deki Sulu Sultanlığı'na bağlıydı. 1888'de Bruney'de İngiliz *protektorası kurulmuştur*. Bu dönemde Malay topraklarında güçlenen İngilizler tüm Malay sultanlarını sadece ülkelerindeki dini yaşamı ve gelenekleri kontrol etmekle sınırlandırmışlardı. Diğer tüm yetkiler İngiltere'nin elindeydi. 1896 yılında Perak, Selangor, Negeri Sembilan ve Pahang "Federal Malay Devletleri" adı altında birleştirilerek tek bir merkeze bağlandı. Kurulan Malay Federasyonu'nun idaresi için Kuala Lumpur genel merkez seçilmiş ve başına Yüksek Komiser unvanıyla Boğazlar İdaresi'ndeki vali getirilmiştir.

1909 yılında Siam (Tayland) Sultanlığı ile bugün Malezya ile Tayland arasında kabul edilen sınırların da çizildiği, sekiz maddelik Bangkok Antlaşması yapıldı. Siam, İngiltere ve Fransa gibi dönemin iki büyük sömürgeci gücü bölgede yoğun bir şekilde faaliyet göstermekteyken bağımsızlığını koruyabilmek adına her iki devletle 1826'dan başlayarak imzaladığı çeşitli antlaşmalarla birtakım ekonomik ve hukukî imtiyazlar vermişti. Dolayısıyla İngiltere ile imzalanan 1909 Bangkok Antlaşması temelde Federal Malay Devleti ile Siam arasındaki sınırların çizilmesiyle alakalı maddeleri içerirken diğer yandan İngiltere'nin ve ülkedeki İngiliz vatandaşlarının ekonomik ve hukukî imtiyazlarıyla ilgili düzenlemelerin olduğu düzenlemeleri de içermekteydi (özellikle 6. Madde). Böylece Siam Hükümeti İngilizlerin Kelantan, Tringganu, Kedah, Perlis eyaletleri ve çevresindeki adalar üzerindeki her türlü hükümler hakkını ve himayesini kabul etmiştir. En önemli Malay sultanlıklarından biri olan Patani bu antlaşmayla Budist Taylar' ın hakimiyeti altında bırakılmış, böylece Malay kökenli Patani Müslümanları bugünkü modern Tayland sınırları içinde bir azınlık grubu olarak yaşamaya terkedilmiştir.

İngiltere'nin Malezya'da gerçekleştirdiği idari yenilikler Endonezya'da Hollandalılar tarafından farklı şekillerde uygulanmıştır. 19. yüzyılın başında askeri faaliyetler ile güç kaybeden Hollandalılar, bölgede ihraç değeri fazla kahve, çay, şeker, çivit gibi ürünlerin yetiştirilmesini arttırdı ve devlet tekeline aldı. Böylece Hollanda'ya bölgeden büyük bir gelir aktarıldı. Devletin işlettiği topraklar haricinde özel teşebbüse 1870'den sonra açılan topraklar yolu ile de kauçuk, petrol ve kalay gibi yeni sanayi ürünleri de ihraç edilmiştir.

Hollanda Endonezya’da idari sistemini kurduktan sonra çevre bölgelerde yerel idarecilerle anlaşma veya ilhak yoluyla hakimiyet kurmaya devam etmiştir. Böylece rakipleri olan İngiltere’ye karşı güçleniyorlar ve ticari ağlarını da genişletiyorlardı. Hollandalıların bu genişleme siyasetinin en şiddetli sonucu 1873-1904 yılları arasında Açe halkının mukavemeti ile yaşanmıştır. Müslüman Açe halkının direniş göstermesiyle Hollandalılar din adamlarını sindirmiş ve bölgedeki askeri kuvvetlerini yoğunlaştırmışlardır. Böylelikle 1904 yılında Açe’yi de işgal eden Hollanda, sonrasında Madura, Bali, Aşağı Sında Adaları, Maluku Adaları, Sulawesi, Kalimaştan ve Sumatra’yı da alarak tüm Endonezya Adaları’na hakim olmuştur.

20. yüzyılın ilk çeyreği Güney Asya’da sömürgecilere karşı ayaklanmalara ve milli uyanışlara sahne olmuştur. yüzyılın başlarında Hollanda, “ahlakî politika” adı verilen yeni bir yöntemi benimsemiş ve bölge halkının refahını arttırmayı, ülkede tarım, sağlık ve eğitim gibi hizmetleri geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu politikanın sonucunda sömürge yönetimine olan tepkiler artarak sosyal, kültürel, siyasi ve dini alanda milli şuur güçlenmiştir. Bunlardan en önemlisi 1908’de Cavalı aydınların kurduğu *Budi Utomo* (Asil Emek) adlı kuruluştur. Ardından 1912 yılında dini içerikli *Sarekat İslam* adlı dernek kurulmuştur. Artan misyonerlik faaliyetlerine karşı dini duygularla hareket eden Endonezya halkı Hollanda’dan muhtariyet istemiştir. 1918 yılında muhtariyet verilmese de yerel temsilcilerden oluşan sadece danışma organı olan Halk Meclisi kurulmuştur. Bu meclisin yetkileri 1925 ve 1931 yıllarında genişletildiyse de hiçbir zaman tam bir parlamento hüviyetine kavuşmamıştır.

20. yüzyılın başında Endonezya’da bu gelişmeler olurken Malezya’da da milli şuur güçleniyordu. İngilizlerin Çin ve Hindistan’dan kalay madenlerinde ve kauçuk plantasyonlarında çalışmak üzere getirdiği göçmen sayısının artması Malayların, Malay topraklarına sahip çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca İngiliz sömürgesi altında artan baskının da etkisiyle ilk tepkiler Malay âlimlerinden ve liderlerinden gelmiştir. Böylelikle İslam Birliği ve Malay Birliği gibi düşünceler yükselmiştir.

14.1.3. Filipinler

Filipinleri oluşturan adaların sayıları yedi binin üzerinde olmakla beraber bunlardan sekiz yüz kadarında yerleşim vardır. Bahis konusu adaların en büyükleri Luzon, Mindanao, Samar, Negros, Palavan, Panay, Mindoro, Leyte ve Cebu'dur.

Filipinlerdeki adalarında yönetim önceleri başlarında *datu* adlı kabile reisinin bulunduğu birkaç yüz kişilik akraba gruplarından oluşan *barangay* adlı siyasî toplulukların elindeydi. Adaların ilk defa Sumatra’daki Srivicaya, daha sonra da Cava’daki Macapahit Hindu devletlerinin etkisi altında kalanmıştır. Filipinler 9. ve 10. yüzyıllardan itibaren Müslüman, Japon ve Çinli tüccarların uğrak yeri olmuştur. İslamiyet Filipinlerde 15. yüzyılda, Bruney üzerinden yayılmaya başlamıştır. Böylece bölgede örgütlü birtakım siyasî teşekküller ortaya çıkmıştır. Önce Sulu’da (1450), ardından Mindanao’da (1515) iki ayrı Müslüman sultanlık kurulur. 16. yüzyılın ikinci yarısında İspanyollar Filipinler’e gelmeden ve burada kalıcı bir sömürge idaresi kurmadan önce ülkenin tamamı İslâmlaşma süreci içine girmişti. İslamiyet Manila istikametinde yayılmaktayken, İspanyolların Filipinlere gelişiyle bu yayılma sona ermiş ve İslamın iyice yerleşmesi engellenmiştir. İlgili bölümde bahsedildiği üzere Filipinler’e ilk

ulaşan Avrupalı kâşif Macellandır (1521). 1542'de Filipinlere gelen denizci Ruy Lopez de Villalobos, adalara gelecekte İspanya tahtına II. Felipe olarak çıkacak olan velihat prens onuruna buraya Filipinler adını verdi. 1565'te Miguel Lopez de Legazpi Cebu'da ilk İspanyol yerleşim merkezini kurdu. 1571'de ticarî bakımdan önemli bir liman şehri olan Manila'yı alarak idaresinin merkezi yaptı ve katı bir sömürgeleştirme, Hristiyanlaştırma ve İspanyollaştırma faaliyetine girişti. Çoğu pagan inanca sahip Filipinlerin Hristiyanlaştırılmasında İspanyol yönetiminin ilk yıllarından itibaren buraya gelen Agustinien. Dominiken. Fransisken ve Cizvit misyonerleri tarafından yürütüldü. Filipinlerin nüfusunun dörtte birinin Katolik olmasında söz konusu misyonerlik faaliyetlerinin katkısı büyüktür.

Avrupalı sömürgecilerin bölgeye gelmeye başladığı sırada, Malaka ve Borneo ile yoğun ticarî ilişkileri bulunan Luzon'un en önemli liman bölgesi Manila, Bruney sultanının akrabaları olan Raca Süleyman ve amcaları Raca Matanda ile Raca Lakandula yönetiminde bir müslüman prensliği idi. Yerli halk henüz tamamen İslâm'a girmemişti. De Legazpi, 1571'de Raca Süleyman'la giriştiği savaşta müslümanları Kuzey ve Orta Filipin adalarından atarak İslâmiyet'in buralarda yayılmasına engel oldu. Dolayısıyla İslâmiyet sadece güneydeki Sulu ve Mindanao'nun batı bölgesine bir nevi sıkıştı. İspanyollar'ın güneydeki sultanlıkları yönetimleri altına almaya ve halkı Hristiyanlaştırmaya yönelik çabaları, müslümanların İslâm'a ve kendi kültürlerine sarılıp sürekli mukavemet göstermeleri karşısında sonuçsuz kaldı. İspanyol genel vali Francisco de Sande'nin 1587'de Mindanao ve Sulu müslümanlarına karşı başlatılan askerî hareket sırasında, Mindanao bölgesine herhangi bir müslüman davetçinin girmesine ve faaliyet göstermesini yasaklamıştı. Bu şekilde yakalananların Manila'ya getirilmesini, sultanlarla halka Hristiyanlığın kabul ettirilmesini ve camilerin yıkılmasını emretmişti. Bu baskı karşısında müslümanlar direndiler ve gerilla tipi saldırılar başlattılar. Böylece tarihe "Moro savaşları" adıyla geçen ve yaklaşık üç asır süren savaşlar başlamış oldu. İspanyolların bölgeye yönelik, özellikle buradaki Müslümanları hakimiyet altına alma ve Katolikleştirme mücadelesi ve Müslüman direnci 19. yüzyılın sonunda ABD'nin Filipinleri ele geçirdiği sırada devam ediyordu.

Kısa bir süre İngiliz idaresi altında kalan (1762-1764) Filipinler'de 1565'ten 1898'e kadar 333 yıl süren İspanyol yönetimi sırasında toprak sahiplerine ve sömürgecilere karşı birçok ayaklanma olduysa da bölgesel nitelikteki bu ayaklanmalar, çok defa kanlı bir şekilde bastırıldı.

1890'lara gelindiğinde, İspanya'nın Yeni Dünya'daki büyük imparatorluğundan geriye sadece Küba ve Portoriko kalmış bulunuyor, Filipin Adaları da Büyük Okyanus'taki İspanyol gücünün merkezini oluşturuyordu. Esasında bu dönemde İspanya İmparatorluğu artık gittikçe zayıflamıştı. Bu nedenle elinde bulunan sömürgeleri diğer devletlerin iştahını kabartıyordu. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere yüzyılın üçüncü çeyreğinde Belçika Kralı II. Leopold Filipinleri İspanya'dan devralmayı düşünmüştü.

Şekil 41: Filipinler

Filipinlerin ABD'nin hakimiyetine geçtiği savaşın çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi İspanyolların baskıcı yönetimi karşısında halkta oluşan tepkidir. Bu durum Filipinler örneğinde açıkça görülmektedir. Buradaki İspanyol yönetimine Müslümanların dışındaki gruplar da karşı çıkmaktaydılar. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra, birçok varlıklı aile çocuklarını eğitim için yurt dışına göndermeye başladı. Yurt dışında eğitim görmüş bu gençler döndükten sonra, İspanyol yönetimine karşı milliyetçi bir mücadeleye liderlik edeceklerdir. Filipinlerde eskiden beri toprak sahipleri ve İspanyollara karşı ayaklanmalar söz konusuydu. Bilhassa 1872'deki Cavite Ayaklanmasından sonra ülkede milliyetçilik hareketleri artarak gelişti.

Özellikle 1880'lerin başından beri İspanyollar bir yandan Filipinlerde artan bağımsızlık mücadelesini bastırmaya diğer taraftan Küba'da aynı amaçla ortaya çıkan oluşumlarla mücadele etmeye çalışıyordu.

Öte yandan, ABD bağımsızlığını kazandıktan sonra hızlı bir ekonomik büyüme yaşamış, sanayi devrimi ile gözünü dışarıya çevirmiş ve uzun vadede takip edeceği sömürgeci politikaların ilk örneklerini vermeye başlamıştı. Bununla birlikte bugünkü ABD'nin oluşabilmesi için 1860-1865 yılları arasında gerçekleşen İç Savaşı beklemek gerekecektir. İlginç olan daha bugünkü ülke sınırlarının neredeyse yarısına ulaşmadan önce ABD'nin sömürgecilik yolunda ilk adımları çoktan atmış olmasıdır. İlk dönemde Büyük Okyanus'ta balık avcılığı ve ticaret yapan Amerikalılar balıkçı gemilerinin ihtiyaçlarını karşılamak adı altında Japonya'nın elinde olan bazı üslere sahip olmak istiyordu. Bu tarihte Hollanda'nın ticarî tekeli altında bulunan Japonya'nın bütün sömürgeci ülkelere açılması zaten tartışılan bir konuydu. Bu konudaki ilk ciddi adımı ABD (o sırada Birleşik Devletler) atacak ve Japonya ile ticaret anlaşması yapmak üzere 1846'da Tokyo Körfezi'ne iki gemi gönderecekti. Bu teklifi Japonlar tarafından reddedilen ABD işi tehdide dökerek biraz sonra, 1853 yılında Amiral Matthew C. Perry komutasında dört gemiden müteşekkil bir filoyu tekrar Japonya'ya göndermiştir. 8 Temmuz'da Tokyo Limanı'na giren Perry ABD başkanının Japonya'dan ülkesi ile ilişki kurması ve Amerikalılara karşı daha iyi muamele yapılmasını içeren mektubunu imparatora sundu. ABD isteklerinin reddine savaşla karşılık vereceği tehdidini açıkça bildirmişti.

Japonlar ABD'nin isteklerini geçici olarak kabul edip, kesin bir cevap için zaman istediler. Bunun üzerine Perry bir yıl sonra gelmek üzere Japonya'dan ayrıldı. Her ne kadar Japonya içinde birtakım tartışmalar yaşanmış ve ticaret anlaşması imzalanması ve batılılara bu yönde müsaade edilmesi konusunda görüş birliği sağlanamamış olsa da Amerikalılara ikinci gelişinde olumlu cevap veren Japon imparatoru ABD ile 31 Mart 1854 tarihinde imzaladığı bir antlaşma ile iki limanını bu ülkeye açmayı kabul etmiştir. Amerikalılar burada dolaşabilecek ve konsolos bulundurabilecekti. Netice itibariyle Japonya'nın kapılarını yabancılara açması ABD'nin zorlamasıyla gerçekleşmiştir. Şüphesiz henüz kendi içinde tam bir toprak bütünlüğü sağlamadan gözünü etrafındaki topraklara çeviren Amerika 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sanayileşmesini tamamlayıp güçlü bir donanma edinerek artık fiilen bir sömürge elde etmek için hazır hale gelmişti.

Nitekim, özellikle Ekim 1886'da Küba'da köleliğin kaldırılmasından sonra oluşan ortamda Amerikalı girişimciler önemli ekonomik yatırımlarda bulunmuşlardır. Küba'ya giren Amerikan sermayesindeki artış, buranın ABD topraklarına katılması yönündeki siyasî bakış açısıyla eşgüdümlü gelişmekteydi. Bir süre sonra, yürüttüğü gizli görüşmelerle ABD Küba'yı İspanya'dan satın almaya çalışmıştır. Bu yöndeki teklifi 1896'da İspanyollar tarafından reddedilmiştir.

Küba'da İspanyol yönetimine karşı 1868-1878 ve 1879-1880 yılları arasında iki bağımsızlık kalkışması olmuş ancak başarı elde edilememiştir. Bir üçüncü ayaklanma ise tam da İspanya-ABD görüşmelerinin devam ettiği zamanda 1895'te başlamıştır. Bu sefer durum biraz farklıdır. Şöyle ki, artık ABD kamuoyu Küba'yı deyim yerindeyse kendi toprağı olarak görmekte, ayaklanmaya sempatiyle yaklaşmaktadır. Buna rağmen ayaklanmanın ilk yıllarında ABD yönetimi herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Bir süre sonra Amerika'da iktidar değişmiş yeni başkan William McKinley İspanya ile Küba'daki ayaklanma konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Bağımsızlık olmasa da İspanyollar Küba'ya bazı haklar vermeyi kabul etmiştir. Bu sırada Havana'da birtakım olayların çıktığı bilgisi üzerine ABD bölgede bulunan vatandaşlarının can ve mallarını korumak üzere savaş gemisi *Maine*'yi buraya göndermiştir. *Maine* Havana limanında demirli olduğu sırada, saldırıya uğramış, çok sayıda Amerikalı asker ölmüştür (15 Şubat 1898). Bu durum ABD kamuoyunda büyük bir heyecana yol açtı. Bu olaydan birkaç ay sonra iki devlet arasında savaş başladı (20 Nisan). ABD kısa süren savaştan kesin sonuç elde etti. Savaşın sürdüğü dört ay boyunca, Amerikalılar hiçbir önemli yenilgiye uğramadılar.

Bu arada Filipinlerde İspanyol yönetimine karşı gelişen milliyetçi duygular somut bir harekete evrilmiştir. İspanyollar tarafından sürgüne gönderilen aydınlarla Avrupa'da eğitim görmüş genç Filipinlilerin başlattığı reform yanlısı propaganda hareketi, *Katipunan* adlı bağımsızlık taraftarı, silahlı ve gizli bir örgütlü mücadeleye dönüşmüştü (1892). ABD sürgündeki milliyetçi lider Emilio Aguinaldo'nun ülkeye dönmesini desteklemiştir. Aguinaldo İspanya'ya karşı gerçekleştirdiği silahlı mücadele sonucunda, Manila hariç bütün Luzon adasını ele geçirerek Malolos'ta Filipinler'in bağımsızlığını ilan etmiştir (1898).

İspanya'ya savaş ilanından bir hafta sonra, o sırada Hong Kong'da bulunan Tuğamiral George Dewey, altı gemiden oluşan bir küçük ABD filosu ile Filipinler'e hareket etti. Orada

tüm İspanyol filosunu demirlemiş durumda yakaladı ve bir tek Amerikalı yaşamını yitirmeden filoyu tahrip etti. Böylece, Karayiplerde başlayan savaş Büyük Okyanus'a sıçramıştı. Esasında bu iki ülkenin topraklarında değil sömürge topraklarında yürüttükleri bir silahlı çatışmaydı. ABD Filipinlerde bir kara harekatı da başlatmış, buraya gönderilen asker sayısı uzun süreli bir işgali göz önünde bulundurmıştır. İspanya-ABD Savaşı'nda en belirleyici faktör donanma gücü olmuştur. ABD'nin kısa süre içinde İspanyol deniz gücünü etkisiz hale getirmeyi başarması İspanya'nın sömürgelerine gerekli askerî takviyeyi yapmasını imkansız kılmıştır.

Sonuç itibariyle İspanyollar barış istemek zorunda kaldılar. Fransa'nın aracılığıyla Paris'te taraflar arasındaki silahlı mücadeleyi noktalayan Paris Antlaşması imzalandı (10 Aralık). İspanya Küba'nın bağımsızlığını tanımış; Porto Rico ve Guam Adası'nı savaş tazminatı olarak, Filipinleri ise 20 milyon dolar karşılığında ABD'ye devretti. ABD Küba'yı doğrudan işgal etmemişse de buradaki Amerikan askerî varlığı bir süre devam etmiştir.

ABD'ye devredilen Filipinler tarihinde yeni bir dönem başladı. Aguinaldo'nun lideri olduğu, bir süre ABD tarafından desteklenen bağımsızlık hareketi bu sefer ülkenin yeni sömürgesi ABD tarafından bastırıldı. Aguinaldo Mart 1901 'de yakalandı ve bağımsızlık hareketi sona erdi, ülke kesin biçimde Amerika Birleşik Devletleri'nin denetimine girdi. Bununla birlikte gerek Hristiyan Filipinlilerin bağımsızlık için mücadeleleri gerekse Müslüman Moroların tıpkı İspanyollara karşı yaptıkları gibi ABD idaresini reddetmeleri karşısında Filipinlerde 1901'e kadar devam eden geçici bir askerî idarenin kurulmuştur. Bu idare yerini anılan tarihte Filipin Adaları İdaresi'ne bırakmıştır. Moro'daki askerî yönetim ise 1913 yılına kadar devam etmiştir. Filipinlerin idaresine yönelik ABD'nin yaptığı bir dizi reform sonucunda 1916 yılında çoğu seçimle belirlenmiş yirmi dört üyeli bir seneto oluşturulmuştur. Daha sonra ülkeye bağımsızlığını verme vaadinde bulunsa ve bu vaat 1946'da gerçekleştirilse de ABD'nin Filipinler üzerindeki etkisi günümüze kadar devam etmiştir.

14.2. Çinhindi Yarımadası'nda İngiliz-Fransız Rekabeti

Coğrafi bir bölge olan Hindiçin veya diğer adıyla Çinhindi Yarımadası Güneydoğu Asya bölgesinin ana karasıdır. Myanmar (Burma), Siyam (Tayland) Malezya, Laos, Malezya, Kamboçya ve Vietnam'ı içine almaktadır. Tarihî olarak Fransız sömürgesi olan Laos, Kamboçya ve Vietnam da Çinhindi olarak adlandırılmıştır.

Şekil 42: Çinhindi Yarımadası

İngiltere 1858 yılındaki yasal düzenlemeyle Hindistan'ı Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan alıp doğrudan hükümetin kontrolüne verdi yani Hindistan sömürgesi doğrudan İngiltere'ye bağlanmış oldu. Hindistan İngiliz sömürgecilğe imparatorluğunun en önemli noktasıydı. İngiliz hükümeti buranın güvenliğine üst düzey önem veriyordu. Bu kapsamda Hindistan'a giden yolları ele geçirmiştir. Hindistan'ın doğu sınırını güven altına almak için bugünkü Myanmar (Burma) ve Çin'de nüfuz tesis etmeye çalışmıştır.

Çinhindi'nin güneydoğu kıyılarını ele geçiren Fransa bu Yarımada'nın batısına doğru ilerlemekteyken, İngiltere'nin Hindistan'dan doğuya doğru ilerlemesi sonucunda iki ülke Siyam (Tayland)'da karşı karşıya gelmiştir. Çinhindi yarımadası böylece iki devlet arasında asıl çatışmanın yaşandığı bölge olmuştur.

Fransa Siyam ile yaptığı antlaşma ile bu devlete bağlı olan Kamboçya'yı koruyuculuğuna (protektora) aldı (1867). İngiltere ise 1887'de Burma (Myanmar)'yı ele geçirerek Fransa'yı buradan uzaklaştırdı. Fransa'nın bir sonraki adım olarak Siyam'a yerleşmek istemesi İngiltere'nin şiddetli tepkisine yol açtı.

Çinhindi Yarımadası üzerindeki paylaşım sırasında ortaya çıkan bu anlaşmazlık iki devlet arasındaki ilişkileri bozarak tarafları savaşın eşiğine getirmiştir. Bununla birlikte Avrupa ve diğer sömürgelerinde yaşanan olaylar olası bir savaşı engellemiştir. İki devlet arasında 1896 yılının hemen başında yapılan bir antlaşma ile bölgedeki nüfuz alanları belirlendi. Burma ile Vietnam'ın en kuzeyindeki Tonkin arasında bir sınır çizildi, Siyam üç kısma ayrıldı: doğu kısmı Fransa'nın, batı kısmı İngiltere'nin nüfuz alanı olarak belirlendi. Orta kısmın tarafsız bölge olarak konumlandırılmasıyla İngiltere Hindistan'ın doğusunda, Fransa ile arasında bir tampon bölgeye oluşturmuş oldu.

14.2.1. Fransız Hindçini Birliği

Fransızlar bölgeye İspanyolların yardımı ile 1858 yılı Eylülünde bugünkü Vietnam'ın önemli limanlarından olan Tourane (bugünkü Dan Nang)'i işgal ederek girmişlerdir. Zamanla Vietnam üzerindeki hakimiyetini genişleten Fransa bilhassa Çin ile yaptığı 1884-1885 yılları arasındaki savaştan sonra ülkenin Kuzeyinde hakimiyet kurmuştur. Fransız Hindçini Birliği (*Union indochinoise*) bu olaydan biraz sonra Ekim 1887'de oluşturulmuştur. İlk dönemde söz konusu oluşum günümüzdeki Vietnam'ın tamamına karşılık gelen üç bölgeden, Annam, Tonkin, Cochinchina ile Kamboçya Kralığı'ndan müteşekkildi. Laos Fransa-Siyam (Tayland) savaşından sonra, 1893'te, Kouang-Tchéou-Wan (Guangzhouwan) ise 1898'de bu

birliğe dahil edilmiştir. Birliğin başkenti önce Saigon (Cochinchina) iken 1902’de Hanoi (Tokin)’ye taşınmıştır.

Fransız protektoraları olarak birliğe dahil ülkelerde, Vietnam İmparatoru, Kamboçya kralı gibi önceki yerel idarî mekanizmaların varlığını devam ettirmelerine resmen izin verilmiştir. Gerçekte ise bu idareciler birer gölgeden başka birşey değillerdi, yönetim idaresi Fransa’nın elindeydi. Fransızların Güneydoğu Asya’daki sömürgelerini bir araya getirdikleri bu idarî oluşum 1954 yılına kadar devam edecektir.

14.3. Doğu Asya

14.3.1. Çin

Ming hanedanını devirerek 1644’te yönetimi ele alan Mançuların kurduğu Ching (Ts’ing) hanedanı imparatorluğu 20. yüzyılın başlarına kadar yönetecektir. Ching hanedanı İmparator Ch’ien Lung (1736-1796) döneminde iktidarının zirvesine çıkmıştır. Ch’ien Lung döneminde Mogolistan ve Tibet kontrol altına alınmış; Nepal, Burma (Myanmar) ve Kore Çin’in hakimiyetini kabul etmişti. Çin’e tüm bu ülkelerden ve Japonya’dan yıllık vergi tahsil etmekteydi.

17. yüzyılın ortalarından itibaren kapılarını dış dünyaya kapamış bir Çin vardı. Bunun sebebi ülkenin dış dünyanın etkilerinden korunmak istenmesiydi. Şüphesiz büyük bir ülke olan Çin’in maddî zenginliği ve sahip olduğu zengin kültür mirası ülkenin kendi kendine yetebileceği düşüncesinde önemli role sahiptir. Gerçekten de Çinliler iyi bir devlet mekanizmasının yanında teknik ve pratik bilimler alanında önemli atılımlar yapmışlardı. Su saati, kâğıt, matbaa, barut sadece ilk akla gelenlerdir. Öte yandan porselen ve lake mobilya üretimi Çin sanatının inceliğini ve ulaştığı seviyeyi gösterir. Dönemin sömürge güçleri birçok defa teşebbüs etmelerine rağmen Çin’in içlerine girip istedikleri şekilde ticaret yapamıyorlardı.

Avrupalıların Çin ile ticarî ilişkiler geliştirmek üzere yaptığı teşebbüsler Ching hanedanı döneminde devam etmiştir. Örneğin 1793’te İngiliz Kralı III. George Lord George Macartney’i sefir olarak gönderip Çin’den eşit bir millet olarak daha geniş ticarî haklar talep etmiştir. Bu talep daha önceki birçokları gibi reddedilmiştir.

Şekil 43: 19. Yüzyıla Girerken Çin

Bununla birlikte Batılı tüccarlar her geçen gün Çin ile ticarî ilişkileri büyümek yönünde gelişen bir irade ortaya koymaktaydılar. İpek, likör ve porseleni bir kenara bırakacak olursak, 1830'da İngiltere 13 bin ton civarında çay ithal etmişti. Bu rakamın giderek artması öngörülüyordu. Evet, Çin ile olan ticaret riskliydi ancak menfaatler de fazlaydı. Müthiş oranda kâr elde etme ihtimaline karşılık Avrupalı tüccarlar düzenli olarak aşağılandıklarını düşünüyorlardı. Ticaret Kanton (Guangdong) bölgesine münhasır kılınmıştı. Kanton'da İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin oluşturmaya çalıştığı tekel Çin otoritelerince bertaraf edilerek, bireysel ticaret yapan bazı kimselere ticaret merkezleri açma izni verilmişti. Dolayısıyla Çin'in dış dünyaya açılan tek kapısı olan Kanton Limanı'ndan yapılan ticarete en büyük pay İngilizlere aitti. İngiliz hükümetinin, yukarıda da bahsedildiği gibi, söz konusu ticaretî geliştirmek yönündeki girişimleri karşılık bulamamış, *Afyon Savaşına* kadar sonuçsuz kalmıştır.

Kanton'daki İngiliz tüccarlar faaliyetlerini Co-Hong (Gonghang) loncası üzerinden sürdürmek zorundaydılar. 1760 yılında yapılan bir yasal düzenleme ile hayata geçirilen Co-hong Kanton (Guangzhou) Limanı'nda ihraç-ithal tekeli elinde bulunduran Çinli tüccarlar (hongs) loncası olup, Ching hanedanı boyunca (1644-1911) varlığını sürdürmüştür. Bilhassa Birinci Afyon Savaşı öncesinde Çin'in Batı ile olan ticarî ilişkileri büyük ölçüde Co-hong üzerinden yürütülmüştür. Bu lonca tüm fiyatları tek başına kontrol ediyor, Çin yasalarını

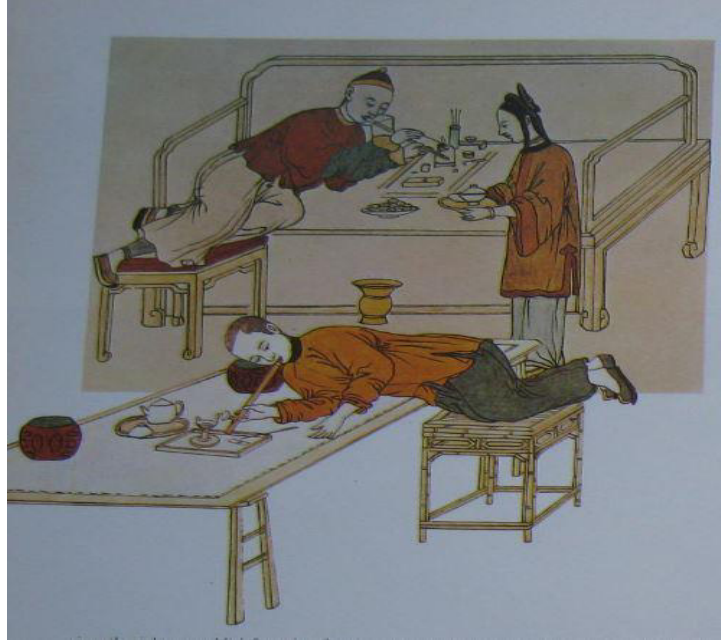

uyguluyordu. Avrupalıların şikayet ettiği bir diğer konu ise dolandırıldıkları zaman kendilerini koruyacakları bir merciin olmamasıydı. Serbest ticaretin önünde engel olarak gördükleri başka diğer sebeplerin de etkisiyle İngiliz tüccarlar hükümetlerinin bölgeye bir müdahalede bulunarak, durumu iyileştirmesinden fazlasıyla memnun olacak durumdaydılar. Afyon satışı ile ilgili başlayan kriz İngilizlere Çin'e girmek için aradıkları fırsatı vermiştir.

14.3.1.1. Birinci Afyon Savaşı (1839-1842)

Dışa kapalı ve siyasî yalnızlık içinde bir devlet olma durumunu 19. yüzyılın başlarına kadar sürdüren Çin, İngiltere ile 1839-1842 yılları arasında yaptığı ve tarihte Afyon Savaşı veya Birinci Afyon Savaşı olarak bilinen çatışmanın sonucunda kapılarını Avrupalılara açmak zorunda kalmıştır.

Kendi kendine yeten Çin'e satacak bir ürün bulamayan batılı tüccarlar Çin'e satmak üzere afyonu keşfettiler. İngilizler Hindistan'dan elde ettikleri afyonu Çin'e göndermeye başlayınca Çinli yetkililer Kanton Limanı'na bu ürünün getirilmesini yasaklamışlardır. Bununla birlikte görevlilere verilen rüşvet ve çeşitli hediyeler yasaklamalara rağmen bu maddenin ülkenin içlerine girmesini engelleyememekteydi. Bunun neticesinde İngilizler bir süre sonra Çin'in içlerine ne götürebildikleri kadar afyonu satabilecek kapasite olduğunu ve kârlı bir ticarî faaliyet olduğunu fark ettiler. Afyon tüketiminin Çin nüfusu üzerinde yıkıcı etkileri görülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Çin hükümeti 1796'da İngilizler tarafından ülkeye afyon ithalatını yasakladılar. Açık bir şekilde insanların sağlığına zarar veren bu maddenin ülkeye girişinin engellenmesi yolunda daha ciddi adımlar atan Çin İmparatoru Tao-kuang (Daoguang) 1839'da konuyla ilgilenmek üzere Kanton'a bir yüksek komiser atamaya karar verdi. Bu göreve getirilen Lin Tse-hsü kapasitesi yüksek bir görevli olduğunu kısa süre içinde aldığı tedbirlerle ortaya koydu. Lin tarafından alınan tedbir ve önlemler bir süre sonra İngilizlerin diğer ticaret mallarının pazarlanması üzerinde de olumsuz etkilere sebep oldu. İngiliz tüccarlardan ele geçirdiği yüksek afyonu imha etti. Onun Kanton'u afyon kaçakçılarına karşı aldığı sert tedbirlerle koruma altına alması bir süre sonra savaşa sebep olacaktır.

Şekil 44: Çinli Afyon Müptelaları

Afyon ithalatının yasaklanması karşısında 1838 yılında çıkan bazı olayları bahane eden İngiltere'nin harekete geçmiştir. İki yıl kadar sürecek olan İngiltere-Çin savaşı veya Birinci Afyon Savaşı olarak da bilinen silahlı mücadele Çin'in yenilgiyi kabullenmesiyle sonuçlandı. Savaşta İngiliz donanmasının 1840 yazında gerçekleştirdiği operasyon sonuç açısından oldukça belirleyici olmuştur. Kanton açıklarına gelen donanma, limana giriş-çıkışı kapatmış ve İngilizler yakınlardaki Ting-hai şehrini ele geçirmişlerdir. Bir süre görüşmeler yapılmışsa da sonuç alınamayınca Kanton bombardımana tutulmuştur. Sonraki süreçte 1842 yılına kadar belli ölçülerde devam eden bir direnme olsa da sonuç İngiltere'nin kesin üstünlüğüdür.

İngiliz güçlerinin Yangtse Nehri'ni geçerek Nankin'e doğru ilerlemeye başlaması üzerine mağlubiyeti kabul eden Çin imparatoru barışa razı olmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine taraflar arasında 29 Ağustos 1842 tarihinde Nankin Antlaşması imzalandı.

Batı ile Çin arasında "eşit olmayan anlaşmalar" serisinin ilki olan toplam on üç maddelik Nankin anlaşma maddeleri uyarınca;

Çin'in Kanton ve Şangay gibi önemli iki limanı başta olmak üzere Amoy, Foochow (Fou-tcheou), Ning-po limanları İngiliz tüccarlarına açılmıştır. Çin Hong-Kong Adası'nı İngilizlere bırakmış; 5 milyon pound savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiştir.

İngilizler bu antlaşma ile kendileri için eşit ticaret şartlarını elde etmişlerdir. Bahsi geçen beş limanda yabancı ticareti üzerinde Co-hong kontrolü kaldırılmıştır. Ayrıca eskiden beri uygulanan ve Batılılarca Çin'in yabancılara küçümseyici bakışının bir sembolü olarak görülen kow-ton uygulaması kaldırılmıştır. Kow-tow esasında Çin İmparatorları önünde tazimin göstergesi olmak üzere gerçekleştirilen bir secde seremonisi olup protokol kabullerinde yabancı elçiler tarafından da yerine geçirilmekteydi. Avrupalı elçilerin kendilerinin aşağılandığını düşündükleri bu seremoniden Nankin Antlaşması uyarınca artık kurtulmuşlardı.

Nankin Antlaşması'na eşitsiz kabul edilmesinin sebebi karşılığında İngiltere'ye hiçbir yükümlülük getirmemiş olmasındandı. Nankin Antlaşması eski Kanton rejimini sona erdirmiş, Batılılar için avantajlı olup yüz yıldan fazla devam edecek yeni bir ticarî çerçeve çizilmiştir. Bundan sonraki süreçte Çin'de bir imtiyazlar rejimi oluşmuştur. Çinlilerin önemli bir darbe olarak gördükleri en büyük düzenleme yapılan yeni ticaret tarifesi ve İngiliz tüccara extra-territorial yani Çin topraklarında Çin yasalarından muaf, kendi ülkelerinin yasalarına tabi olma statüsünün verilmiş olmasıdır. Öte yandan Avrupalılara beş limanda serbest ticaret yapma hakkı verilmesi Çin İmparatorluğunun kontrolü dışında kalacak gerçek kolonilerin kurulmasının kabul edilmesi demektir. Bu durum Çin'in *yarı sömürge* konumuna düşmesi olarak tanımlanmaktadır.

İngiltere'nin Nankin Antlaşması sonucunda elde ettiği yeni şartlar baskı ve tehdit ile bir süre sonra yapılan antlaşmalarla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa'ya da verilmiştir (1844). Savaş tehdidi ve bombardıman tehdidi altında imzalanan bu antlaşmaların gerçek metinleri Çinliler tarafından pek anlaşılammıştır. Çoğu zaman karşı tarafın kendi dillerinden Çinceye yaptırdıkları kötü tercümelemlerle yetinmek zorunda kalmışlardır. Bir süre sonra Avrupalı devletler yukarıda isimleri sayılan beş limanda savaş gemisi bulundurmayı da zorla kabul ettirdiler. Fransa ayrıca Katolik misyonerler için Çin'de bazı haklar sağladı. 1845'te bu haklar Protestanları da kapsayacak şekilde genişletildi. Bir süre sonra Katolik kilisesi yeniden tesis edildi.

Bu arada ilginç olan, afyon yüzünden çıkmış olmasına rağmen Nankin Antlaşması'nda afyon ticaretine dair açık bir düzenleme olmamasıdır. Bununla birlikte İngilizler Çin'den elde ettikleri yeni ticarî haklar yani kapitülasyonlar neticesinde diğer ürünün yanında afyonu da serbestçe ihraç etmeye başladılar. Her ne kadar ABD ile Çin arasında yapılan 1844 tarihli antlaşma ile Amerikalıların afyon ticareti yapmaları açıkça yasaklanmış olsa da bunun pratikte faydası olmamıştır. Zira İngiliz ve Amerikalı tüccarlar artık sadece kendi devletlerinin bölgede bulunan konsoloslarının yasal denetimine tabiiydiler. Afyon ticareti İkinci Afyon Savaşını sona erdiren Tianjin Antlaşması ile yasal statüye kavuşmuştur. İngiltere'nin ardından önce ABD ve Fransa ardından Portekiz, Hollanda ve Almanya bu devletlere dahil oldu. Bu arada Rusya'da kuzeyden Çin'e girerek güney istikametinde yayılmasını sürdürmekteydi.

Çin'de sömürgeci Avrupa devletlerinin emperyalist etkileri özellikle Birinci Afyon Savaşı ve akabinde Çin'in önemli bazı limanlarının Avrupa ticaretine açılması sonrasında artmaya başlamıştır. Siyasî ve ekonomik küçük düşürülme ve bu dönemde Çin'deki genel ekonomik kaos bir süre sonra uzun süre devam edecek olan Taiping Ayaklanması (1851-1864) ile sonuçlanmıştır.

Taiping Ayaklanmasının arkasında yoksul halkın yabancıların soygunculuğu ve sömürgecilğine tepki ile imparatorluk hükümetinin baskılarına karşı öfke bulunuyordu. Çin'de iktidarı elinde bulunduran Mançurya asıllı Ching hanedanı Çinli olmamakla ve özellikle feodal aristokrasiye dayanmakla suçlanıyordu. Bir süre sonra sömürgeci güçlerin yoğun bir şekilde rüşvet yoluyla imparatorluk memurları ve büyük toprak sahiplerini satın almaya başlamaları ve yabancıların kontrolüne girmeleri halkın öfkesinin büyümesine yol açmıştır. Zira, aynı

görevliler halkı baskı altında tutuyor, aşağılıyordu. Halkın iktidar ve yabancılar karşısındaki memnuniyetsizliği Taiping Ayaklanmasına yol açmıştır.

Güneye göçmüş memnuniyetsiz köylüler olan Taipingler değişik bir Hristiyanlık türüne inanıyorlardı. Başlarında, “İsa’nın erkek kardeşi” olduğunu iddia eden Hung Hsiu-ch’uan bulunuyordu. Aslında bu girdiği devlet memuriyeti sınavından başarısız olmuş bir Kantonlu öğrenciydi. Kendisinin Çin’i kurtarmak üzere gönderildiğini düşünüyordu. Hung Hsiu-ch’uan birtakım köklü sosyal reform söylem ve taleplerinde bulunmaktaydı. Bunların arasında bilhassa kadınların toplumdaki konumunun yükseltilmesi; arazi ve diğer taşınmaz mülklerin eşit olarak dağıtılması açlık sınırında bulunan köylü halkın oldukça hoşuna gitmişti. Dini yaşam noktasında bir yalınlığa gidilmiş; afyon, tütün, alkol ve fuhuş yasaklanmıştı. Hatta Mançuların uzun saç tipi terk edilerek kısa bir saç tıraşı benimsemişlerdi. 1851’de başlayan Taiping isyanı dönemin o büyük halk ayaklanmasıydı, aynı zamanda Çin’de başlayan Avrupa nüfuzu ve kontrolünü ortadan kaldırmayı da hedeflemişti. Taipingler bir ara Çin’in yarısına yakınına ele geçirdiler. Başkentlerini Nankin’e taşıdılar (1853). Mançular ayaklanma karşısında çaresiz kalmışlar, aralarında Çinli Gordon gibi Avrupalı askerî danışmanların yetiştirdiği iyi eğitilmiş ordu ile Avrupalı lejyonerlerin birlikte müdahalesi sonucunda Taiping saldırılarına geriletebilmiş ve 1864’te tamamen bastırılmıştır.

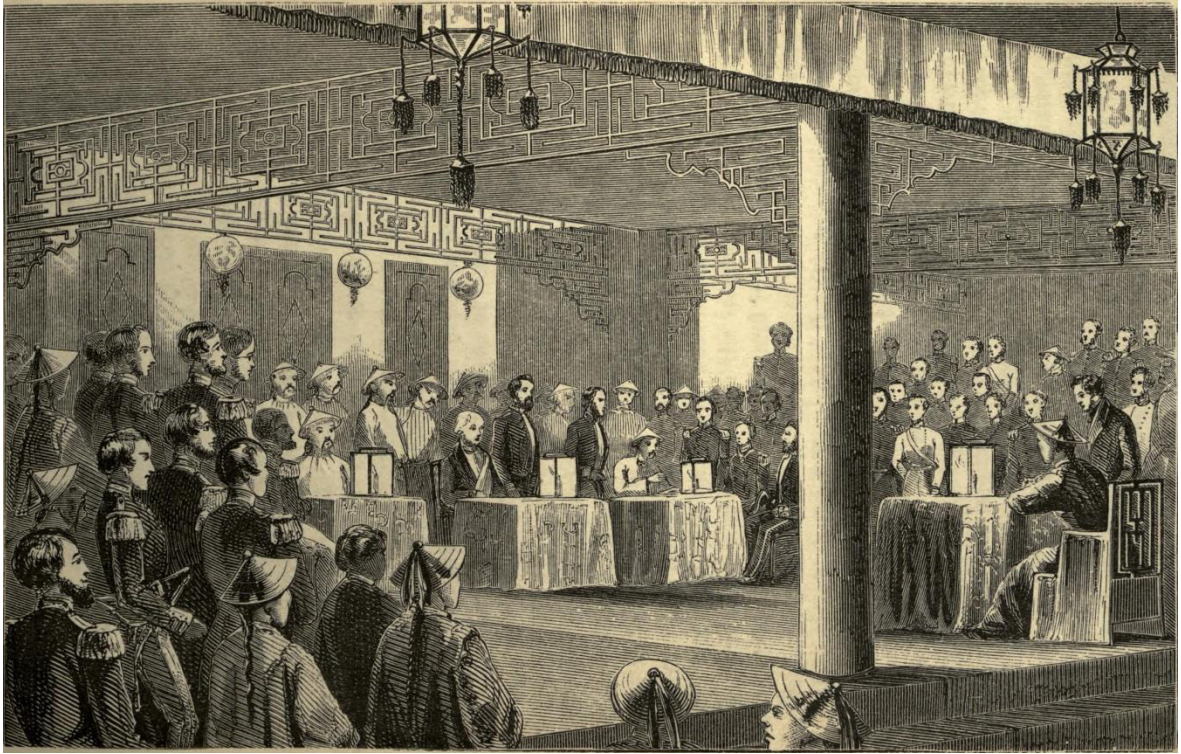
14.3.1.2. İkinci Afyon Savaşı (1856-1860)

Çin’in Batılı sömürgeci devletler tarafından tam manasıyla kontrol altına alınması dört yıl süren ve iki kısımdan oluşan bu savaş sonucunda meydana gelmiştir. Esasında Çin’in batılı sömürgeci devletlerle yaptığı bu ikinci savaşın gerekçesi de ilkiyle neredeyse aynıydı. Avrupalılar Çin’e mamul ürün satmak istiyor ancak bunda arzu ettikleri oranda başarılı olamıyorlardı. İşin diğer yanı kıyılarında ticaret yapma hakkı elde ettikleri devasa Çin İmparatorluğu’nun iç bölgelerine doğru girmek istiyorlardı. Yani İngilizler Çin’in tamamının İngiliz ticaret şirketlerine açılmasını istiyorlardı. Pekin’de daimi bir İngiliz elçisinin ikamet etmesi ve taraflar arasında daha önce yapılan bütün antlaşmaların İngilizce versiyonlarının Çince versiyonlarından üstün tutulmasını, yani İngilizce nüshaların dikkate alınmasını istiyorlardı.

Arka planda bu gerekçelerin yer aldığı savaş Çin tarafından bir “Arrow” adlı İngiliz gemisine korsanlık şüphesiyle el konulması üzerine 1856 yılında başlamıştır. İngilizler gemideki İngiliz bayrağının indirilmesini bir aşağılama ve hakaret kabul ederek harekete geçmişler; Çinli yetkililerden gemi mürettebatının derhal serbest bırakılmasını ve özür dilenmesini talep etmişlerdir. Verilen süre içinde taleplerinin tamamının karşılanmadığını ileri süren İngilizler Kanton Limanı’nı bombardıman altına almışlardır. Bu şekilde Kanton’da başlayan savaş İngilizlerin içerilere doğru gelişen askerî operasyonlarıyla genişlemiştir. İngiltere’de aynı zamanda bir iç politika konusu olan ve iktidarda bulunan başbakan Lord Palmerston’un yenilenen seçimleri kazanmasını da sağlayan savaşın başlarında İngiliz hükümeti bir taraftan da Fransa, ABD ve Rusya’ya Çin’e karşı bir ittifak oluşturma teklifinde bulunmuştur.

İkinci Afyon Savaşı sırasında ABD büyük oranda tarafsız kalmıştır. Rusya ise İngiltere ve Fransa'yı desteklemeyi teklif ettiyse de herhangi bir askerî birlik göndermemiştir. İngiliz hükümetinin çağrısı Fransa'da karşılık bulmuştur. Bunun sebebi Fransa'nın bölgedeki konsolosu Baron Louis Gross'un o tarihlerde yabancılara açık olmayan Guangxi Eyaleti'nde bir Fransız misyonerin öldürüldüğü hakkında hükümetine ilettiği şikâyetlerdir. Ortak hareket eden İngiliz ve Fransız birlikleri 1857 sonlarında Kanton'u (Guangzhou) ele geçirmiş ve Çinlilerin direnci ilk savaştan daha çabuk kırılmıştır. Nitekim sonraki yaklaşık dört yıl boyunca Kanton müttefiklerin oluşturduğu bir komite tarafından kontrol edilmiştir.

Silahlı mücadelenin ilk kısmı Haziran 1858'de Çin ile İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya arasında imzalanan dört adet Tientsin Antlaşması ile sona ermiştir. Ching Sarayı Çin'in tamamen aleyhindeki antlaşma şartlarını kabul ettikten kısa bir süre sonra bilhassa savaş isteyen bazı bakanların etkisiyle antlaşmayı onaylamayı reddedince savaş tekrar başlamıştır. Sonraki yaklaşık iyi geniş kapsamlı bir İngiliz-Fransız deniz ve kara harekâtına sahne olmuştur. Çin'in birçok şehri müttefik güçlerin eline geçmiştir. 1860 sonbaharında müttefik güçlerinin savaşa kesin bir şekilde son vermek üzere Pekin'i ele geçirmek amacıyla Tongzhou (T'ung-chou) Eyaletine yönelmeleri karşısında Ching orduları çaresiz kalmıştır. Nitekim yerine kardeşi Prens Gong'u bırakan imparator Xianfeng (1850-1861) başkenti terk etmek zorunda kalmıştır. 6 Ekim'de Pekin düşmüştür. Müttefik güçler şehirdeki yazlık sarayları ateşe vermişlerdir. Bununla birlikte Pekin işgal edilmemiş, iki ülkenin orduları daha sonra şehir dışına çekilmişlerdir.

Şekil 45: Tientsin Antlaşmasının İmzalanması

Çin başkent Pekin'in düşmesinde sonra teslim olmuş ve 18 Ekim 1860'daki Pekin Antlaşmasını imzalayarak imparatorun kardeşi Prens Gong daha önce reddedilen Tianjin Antlaşması'nın şartlarını onaylayarak, yürürlüğe koyulmasını kabul etti.

1858 yılında yapılan Tientsin barışında İngiltere ve Fransa ilkinden daha kapsamlı ticarî ayrıcalıklar elde etmiştir. On bir yeni liman ticarete açılmış, Çin'in içlerinden Şangay'da Doğu Çin Denizi'ne dökülen Yangtse Nehri üzerinde seyrüsefer hakkı sağlanmıştır. Sözü edilen dört devlet o sırada yabancılara kapalı Pekin'de daimî elçilik kurma hakkı elde etmişlerdir. Çin'in kalpgâhına ticarî olarak girilmesi böylece mümkün oluyordu. Ayrıca yabancı tüccarlar, daha önce yasaklanan ülkenin içlerine seyahat hakkı elde etmişlerdir. Yabancı tüccarlar kendilerinin Çin'in medeni ve ceza hukuku sistemi karşısında koruma altına alındığı özel hukukî statüye kavuşturuldular. Yabancı tüccarlar ülke içindeki transit ticaret sırasında vergiden muaf olacaklardı. Afyon ticareti yasallaştırıldı. Hristiyanlar mülk edinme ve din değiştirme dahil her türlü medenî hakkı elde etti. Diğer yandan Avrupalılar vasıfsız Çinli işçi çalıştırabilecek ve ticaretini yapabilecekti. Ayrıca Çin İngiltere ve Fransa'ya önemli miktarda savaş tazminatı ödeyecektir. Güney Çin Denizi'de Hong-Kong'un bitişiğindeki Kowloon (Gau-lung) bölgesi İngiltere'ye bırakıldı.

İngiliz ve Fransız zaferi ve akabinde onaylanan Tientsin Antlaşması Londra'da başbakan Lord Palmerston'a sağladığı siyasî üstünlüğün haricinde en çok İngiliz tüccarları memnun etmişti. Zira böylece bölgede ticarî faaliyetlerini genişletme fırsatı doğmuştu. Aynı şekilde diğer yabancı devletler benzer beklentilerle Tientsin Antlaşması'nı memnuniyetle karşılamışlardır. Nitekim bir süre sonra Almanya'nın da Çin işlerine karışmaya başlayacak; bölge 19. yüzyılın geri kalan döneminde emperyalizmin Afrika'nın ardından ikinci bir paylaşım ve rekabet alanına dönüşecektir.

Şekil 46: Çin'in Paylaşılması

19. yüzyılın son çeyreğinde Çin farklı bir emperyal tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Güçlenen Japonya'nın Çin topraklarına göz dikmiş hatta 1894'teki savaşta Çin'i yenerek bazı topraklar elde etmiştir. Japonya'nın bölgesel bir güç olarak Asya'da hakimiyet kurmasını istemeyen Avrupalı sömürgeci güçler bu sefer farklı bir tavır takınarak Japonya karşısında Çin'in yanına yer almışlardır. Çin üzerindeki Japon tehlikesi bu şekilde uzaklaştırılmıştır. Buna mukabil bölge üzerinde ekonomik ve siyasî planları olan büyük devletler harekete geçerek, Çin'den yeni imtiyazlar elde etmişlerdir. Rusya Çin ile Japonya'ya karşı bir ittifak antlaşması yaparak (1896) Mançurya'da bir ekonomik ve siyasî nüfuz bölgesi elde etmiş; akabinde Almanya bir yıl sonra bölgeye bir donanma göndermiş, 1898'de Çin ile yaptığı bir antlaşma ile Şantung Yarımadası'ndaki Kiaochow deniz üssünü kiralamış, ayrıca burada demir yolu yapımı imtiyazını elde etmiştir. 1895'te Fransa Çin ile yaptığı bir antlaşma ile ülkenin güneyindeki üç eyaleti Fransız tüccarlara açtırdı. 1897-1898 yılları arasında yaptığı diğer antlaşmalarla Çin üzerindeki nüfuzunu geliştirdi. 1899'da İngiltere ve ABD Çin'den yeni imtiyazlar elde etti.

Yukarıda bahsedildiği Doğu Asya'da Çin'in dışında yabancı güçlere kapılarını kapatmış ikinci bir devlet olan Japonya Çin ile aynı dönemlerde Avrupalıların ilgisini çekmiş ve önce ABD akabinde 1854'te İngiltere, 1855-56'da Hollanda ve Rusya filolarını Japon sularına göndererek tehditle ABD ile yapılandaki aynı hakları içeren antlaşmalar imzalamışlardır. Bununla birlikte Japonya'nın durumu Çin'den farklıdır. Ülkede yaşanan yönetim değişikliği ve takiben başlayan Meji Restorasyonu (1868-1912) denilen köklü reformların yapıldığı dönem neticesinde kısa sürede gelişen Japonya 19. yüzyılın sonlarında güçlü bir devlet haline gelmiştir. Meji iktidarı aynı zamanda *sakoku* olarak ifade edilen Japonya'nın dışa kapalılığının resmen sona erdiği dönemin de başlangıcı olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere kalkınan Japonya, hammadde açığını kapatmak üzere Çin'e yönelmiş iki ülke arasında 1894-1895 yılları arasında gerçekleşen savaş sonucunda Çin'den bazı topraklar elde etmiştir. Bir diğer ifadeyle bir zamanlar Doğu Asya'nın sömürülmek istenen devleti artık sömürgecilik yapmaya başlamıştır. Japonya'nın bölgede yayılmasını çıkarlarına aykırı bulduğu için endişe eden Rusya, Almanya ve Fransa aralarında birleşerek Japonya'ya 23 Nisan 1895'te bir nota vermişlerdir. Notada Japonya'nın Çin ile yaptığı Shimonoseki Antlaşması'nın bazı maddelerinin değiştirilmesini talep ediliyordu. Japonya'nın Liao-tung yarımadasını elde etmesinin Kore'nin bağımsızlığının ve Doğu Asya'daki barışı tehlikeye soktuğu gerekçesiyle bu yarımadadan çekilmesi isteniyordu. Üç devlete karşı savaşı göze alamayan Japonya 1895'te Çin ile ikinci bir antlaşma yaparak Liao-tung yarımadasını Çin'e geri vermek zorunda kalmıştır. Bu olay Japonya'nın sömürgecilik planlarının daha başından itibaren büyük engellerle karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur.

14.3.1.3. Boxer Ayaklanması

I. Dünya Savaşı arifesinde büyük güçlerin rekabeti ve Avrupa emperyalizminin giderek artan kontrolü isyan, ihtilal ve ayaklanma dalgalarının artmasına sebep olmuştur. Çin açısından bakıldığında, özellikle ülkenin kıyılarında bulunan çok sayıda kuşatılmış bölgede Avrupalı güçlerin hakimiyet kurmaları Çin İmparatorunun prestijine fena halde zarar vermiştir. Çin'in başka bölgelerinde Avrupalıların extra-territorial haklara sahip olmaları yani Çin yasalarına

karşı dokunulmazlıklarının olması; Avrupalı görevlilerin Çin'in gümrük vergisini tahsil edip borçlarına karşı bu paraları Avrupa'ya havale etmelerinin de bunda etkisi vardır.

Çin'de giderek büyüyen yabancı düşmanlığı 19. yüzyılın sonlarına doğru örgütlü bir harekete dönüşmüştür. Bunlardan biri olan Boxerler 1898'de Şantung'da ayaklandılar. Hedeflerinde yabancılar ve onların yerli işbirlikçileri bilhassa Hristiyan Çinliler vardı. Esasında Boxer (boksçu) ismi bunlara yabancılar tarafından verilmişti. Bunun sebebi söz konusu gizli örgütün mensuplarının, kendilerine bir şekilde efsun sağladığına inandıkları boks ve başka bedensel ritüeller icra etmeleri idi. Hareket mensupları oluşumlarını *Yihequan* yani dürüst ve uyumlu yumruklar olarak adlandırmaktaydı. Ayaklanmaya katılanlar ülkedeki Avrupa ve Japon nüfuzuna, bununla birlikte gelen Hristiyanlaştırmaya karşı çıkıyorlar; fakirliklerinin Avrupalılara verilen birçok imtiyazdan kaynaklandığını düşünüyorlardı. 13 Haziran 1900'de başkent Pekin'e giren Boxerler burada aralarında Almanya'nın büyükelçisinin de yer aldığı birçok yabancıyı öldürdüler. Esasında Çin hükümeti de bunları gizlice desteklemekteydi. Boxerlerin Pekin'e girdikten sonra 20 Haziran'da şehirde yabancı diplomatların oturduğu mahalleyi kuşatma altına almasından bir gün sonra dul İmparatoriçe Cixi (Tzu'u Hzi) Çin ile diplomatik ilişki içinde olan tüm yabancı devletlere savaş ilan etmişti. Bu şekilde büyüyen ayaklanmaya müdahale etmeye çalışan yukarıda isimleri sayılan sekiz devletin askerlerinden oluşan ordu karşısında savaşımlar arasında Çinli komutan Dong Fuxiang (1839–1908)'un emrinde savaşan on bin kişilik *Kansu yiğitleri* olarak adlandırılan Müslüman askerler de yer alıyordu. Esasında Boxerlerin tam sayısı hakkında net bir bilgi yoktur, ayaklanmacıların iki yüz ile üç yüz bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Ayaklanmanın büyümesi sonucu Çin'de faaliyet gösteren sömürgeci devletler ciddi sıkıntılar yaşamaya başladılar. Bunun üzerine ayaklanmayı bastırmak üzere Almanya'nın öncülüğünde birleştiler. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in teklifi neticesinde ünlü Alman mareşal Waldersee Çin'deki Avrupalı askerî gücün başına getirildi. Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya ve ABD askerlerinden müteşekkil ortak ordu yaklaşık elli bin askerden oluşuyordu. Müttefik kuvvetler kısa sürede ayaklanmayı bastırarak, Ağustos 1900'de Pekin'e girdi. 1901'de yapılan Pekin Antlaşması Boxer ayaklanmasını sona erdirmiştir. Buna göre Çin ayaklanma sırasında Avrupalıların uğradığı zararı ödeyeceği tazminatlarla karşılamayı kabul etmiştir. Bunu ödeyecek ekonomik güce sahip olmadığı için Avrupalıların ülkedeki nüfuzu daha da arttı. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren Rusya, üzerinde uzun süredir ekonomik ve siyasî etki kurduğu Mançurya'yı fiilen işgal etti.

7 Eylül 1901'de imzalanan *Boxer Protokolü* ayaklanmanın resmen sona erdiğini ilan etmiştir. Yedi devletin temsilcisi ve Çinli yetkililerce imzalanan anlaşmaya göre Pekin'i çevreleyen savunma duvarları yıkılacak; ayaklanmaya katılan Boxer ve Çinli memurlar cezalandırılacak; yabancı diplomatik temsilcilere, kendilerini korumak üzere Pekin'de asker bulundurma hakkı tanınacak, Çin gelecek iki yıl boyunca silah ithal etmeyecek ve zarar gören yabancılara Çin tarafından toplam 330 milyon dolardan fazla bir ödeme yapılacaktır.

Boxer Ayaklanması'nın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir yönü de vardır. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ricasının, aynı dönemde takip olunan İslâm birliği (panislâmizm) siyasetiyle de örtüşmesi sonucunda Sultan II. Abdülhamid Çin'e yaveri Mirlivâ Enver Paşa

başkanlığında bir *nasihat heyetini* göndermiştir. 18 Nisan 1901'de gönderilen heyetten beklenen Çin Müslümanlarına ayaklanmalara katılmamaları hakkında telkinlerde bulunmasıdır. Bu teşebbüsün istenilen hedefe ulaştığını söylemek güçtür.

Boxer Ayaklanmasında iyice zayıflayan Ching hanedanı 1911'de çıkan bir ayaklanma sonucu sona erecek ve Çin'de 1912 yılında cumhuriyet idaresi kurulacaktır.

Uygulamalar

Açe Sultanlığı'nın sömürgeci Hollandalılara karşı verdiği mücadele hakkında araştırma yapınız.

Kazanım:

1. Güneydoğu Asya Müslümanlarının sömürülmesi konusunda bilgi edinilecek.
2. II. Abdülhamid'in Panislamizm siyasetinin sömürgeci karşıtı mücadelelere etkisi anlaşılacaktır.

Uygulama Soruları

1. İngilizlerin Çinli işçi ticareti (ABD) hakkında araştırma yapınız.
2. Hong Kong hakkında araştırma yapınız, İnci Nehri'ninbu bölgedeki coğrafi etkisini inceleyiniz.
3. İkinci Afyon Savaşı'nın uzun vadede Rus-Çin ilişkilerine etkisi hakkında araştırma yapınız.
4. Japonya'daki Meji Restorasyonu hakkında bilgi edininiz..

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Coğrafi keşiflerin birincil hedefleri arasında baharatın kaynağına ulaşma yer almakta olup bu bakımdan hindistan cevizi, tarçın, karabiber ve daha birçok baharatın o dönem için yetiştirildiği tek bölge olan Güneydoğu Asya en büyük sömürge rekabetinin yaşandığı alan olmuştur. Nitekim bölgeye önce Portekiz gelerek yerleşmiş, akabinde Hollanda Portekiz'e karşı giriştiği mücadelede üstün gelerek, söz konusu hakimiyette stratejik bir yer olan Malaka'yı ele geçirmiştir. Hollanda Endonezya'da 20. yüzyıla kadar sürdüreceği bir sömürge idaresi kurmuştur. Bir süre sonra Hollanda ile İngiltere arasında bir mücadele başlamıştır. Doğu Asya'da ise farklı bir durum söz konusudur. Burada Avrupalıların uzun yıllar ticaret yapmaya çalıştıkları Çin ve Japonya dışı kapalı birer devlet iken Çin sömürgeci güçler tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında ticarete zorlanmış ve bir süre sonra tamamen teslim alınmıştır. Japonya ise Meji Restorasyonu süreci ile kendisi bir sömürgeci güç olarak ortaya çıkmıştır.

Bölüm Soruları

1) Portekizliler Malaka'yı hangi tarihte ele geçirmiştir??

a) 1511

b) 1552

c) 1565

d) 1602

e) 1612

2) İlk seferini Malaka'ya yapan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi neden Hindistan'a yönelmiştir?

a) Hollanda ve Portekiz tarafından zorlanması

b) Bölgede ticaret yaptıkları devletlerin baharat karşılığında Hindistan pamuklusu ve afyon istemeleri

c) Hindistan ticaretinin daha kârlı olması

d) Doğu Hindistan Ticaret Şirketi'nin sadece Hindistan ile ticaret yapma imtiyazının olması

e) İngiliz Kraliyetinin bu yöndeki talebi

3) İspanyollar Filipinlere geldikleri sırada burada yayılma sürecine girmiş olan dinî inanç hangisidir?

a) Pagan inancı

b) Hinduizm

c) Manihizm

d) Konfiçyüs

e) İslam

4) Güneydoğu Asya'da Hollanda sömürgeciliği karşısında en uzun süre mücadele eden devlet hangisidir?

- a) Borneo Sultanlığı
- b) Sulu Sultanlığı
- c) Bruney Sultanlığı
- d) Açe Sultanlığı
- e) Johor Sultanlığı

5) Nankin Antlaşması hangi olaydan sonra imzalanmıştır?

- a) Birinci Afyon Savaşı
- b) İkinci Afyon Savaşı
- c) Taiping Ayaklanması
- d) Boxer Ayaklanması
- e) 1894 Çin-Japon Savaşı

6) Boxer Ayaklanması'nın sebepleri nelerdir?

7) Fransızlar Çinhindi Yarımadası'na yönelik nasıl bir sömürgecilik politikası izlemişlerdir?

8) İngiltere ile Hollanda'nın Malaka'daki mücadelesini bitiren antlaşma hangisidir, kaç tarihinde imzalanmıştır?

9) İkinci Afyon Savaşı'nın en önemli sonucu nedir?

10) İspanyol sömürgesi olan Filipinler 19. yüzyılın sonunda hangi devletin eline geçmiştir?

Cevaplar

1)a, 2)b, 3)e, 4)d, 5)a.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, Çaycı; *Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara 1995.

Ataöv, Türkkaya; *Afrika 'da Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977

Ataöv, Türkkaya; *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*, İstanbul 2010.

Avcı, Meral; “Orta Afrika Cumhuriyeti”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 397-399

Avcı, Meral; “Sudan”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 458-459.

Blumberg, Arnold; “Belgium and a Philippine Protectorate: A Stillborn Plan”, *Asian Studies Journal*, 1972, No: 10/3

Bostan, İdris; Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1893-1895), *Belleten*, No. 210, Ankara 1990, s. 665-697

Brown, Robert; *The Story of Africa and Its Explorers*, I-IV, London-Paris-Melbourne 1892

Cami, Baykurt; *Trablusgarp'tan Sahra-yı Kebir'e doğru*, sad. Yüksel Kanar, İstanbul 2011.

Cezmi, Eraslan; *II. Abdülhamid ve İslam birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam siyaseti: 1856-1908*, İstanbul 1992.

Cipolla, Carlo M.; *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, çev: Tülin Altınova, İstanbul 2003.

Doğan, Meryem; *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.

Dursun, Davut; “Afrika”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 418-426

Dursun, Davut; “Çad”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 153-157.

Encyclopedia of African American History, editörler: Leslie M. Alexander, Walter C. Rucker, editors, USA 2010.

Encyclopedia Of World History, III-V, editörler: Marsha E. Ackermann, Michael J. Schroeder, Janice J. Terry, Jiu-Hwa Lo Upshur, Mark F. Whitters, New York 2008.

Erdoğan, Süheyla; *İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Kuruluş Sürecinde İngiltere-Hollanda Rekabeti*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

Ferro, Marc; *Sömürgecilik Tarihi, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, çev: Muna Cedden, Ankara 2011 (2. Baskı)

Gin, Ooi Keat; *Historical Dictionary of Malaysia*, Maryland 2009

Göksoy, İsmail Hakkı; “Malezya”, *DİA*, 27, İstanbul 2003, s. 486-493.

Güngör, Ferhat; *Sömürgeciliğin Evrimi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2006.

Gürsoy, Cevat Rüştü; “Afrika”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 413-418

H. Johnston, Harry; *A History of the Colonization of Africa By Alien Races*, Cambridge 1899.

Horta Sanz, Maria Jesus; “Napolyon Döneminde Fransa’ya Karşı Yürütülen İspanyol Bağımsızlık Savaşı’nda Gayri Nizami Kuvvetler (1808-1814)”, *Tarih Dergisi*, 59 (2014/1), İstanbul 2014, s.113-135.

Kalkan, Mehmet Talha; *İsyandan Cumhuriyete: Hollanda’nın İspanya’ya Karşı Bağımsızlık Mücadelesi (1597-1648)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Kavas, Ahmet, “Senegal”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 515-518.

Kavas, Ahmet, *Osmanlı-Afrika ilişkileri*, İstanbul 2006.

Kavas, Ahmet; “Afrika’da Fransız Sömürgeciliği”, *İki Din Arasında Fransa*, İstanbul 2011, s. 63-77.

Kavas, Ahmet; “Afrika’da Misyonerlik Faaliyetleri”, 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği), *Dinler Tarihi Araştırmaları-III* (Sempozyum 09-10 Haziran 2001), Ankara 2002, s. 447-452.

Kavas, Ahmet; “Kongo Demokratik Cumhuriyeti”, *DİA*, XXVI, İstanbul 2002, s. 170-173.

Kavas, Ahmet; “Mali”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 493-504.

Kavas, Ahmet; “Nijerya”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 109-112.

Kavas, Ahmet; “Orta Afrika Cumhuriyeti”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 397-399.

Kavas, Ahmet; “Sömürgecilik”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 394-397.

Kavas, Ahmet; “Sudan”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 459-466.

Kavas, Ahmet; “Uganda”, *DİA*, XLII, İstanbul 2009, s. 46-50.

- Kavas, Ahmet; “Zengibar”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 262-267.
- Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır’da İngiliz işgali: Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul 2010
- Kisangani, Emizet François; F. Scott Bobb, *Historical Dictionary of the Democratic Republic of the Congo*, Maryland 2010.
- Kulke, Herman; Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev: Müfit Günay, Ankara 2001.
- Kuran, Ercüment, *Cezayir’in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti: (1827-1847)* İstanbul 1957.
- Kurmuş, Orhan; *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Ankara 1982.
- Kurtcephe, İsrail, *Türk-İtalyan ilişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.
- Kurtuluş, Numan, “Açe”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 329-332.
- Kurtuluş, Rıza; “Güney Afrika Cumhuriyeti”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 299-303.
- Kurtuluş, Rıza; “Zimbabve”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 422-424.
- Luraghi, Raimondo; *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Aydın Emeç, İstanbul 1994
- M. Sylvester, Theodore; *Slavery throughout the History. Biographies*, II, Thomson-Gale, ty.
- Mansingh, Surjit; *Historical Dictionary of India*, Maryland 2006
- Maurois, Andre; *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, I, çev. Fuat Gökbudak, İstanbul Osmanbey Basımevi, İstanbul,1945.
- McKay, Donald Vernon; “Colonialism in the French Geographical Movement 1871-1881”, *Geographical Review*, 33/2, 1943, s. 214-232.
- Meral Avcı, “Orta Afrika Cumhuriyeti”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 397.
- Miller, Joseph C.; *New Encyclopedia of Africa*, I, USA 2008.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.
- Özcan, Azmi; “Hindistan”, *DİA*, 18, İstanbul 1998, s.???
- Özey, Ramazan; *Amerika Coğrafyası*, İstanbul 2011 (2. Baskı)
- Özgür, Uyanık; *Latin Amerika’nın Devrimci Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Özyüksel, Murat, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 2000.

Rehrmann, Norbert, *Simon Bolivar: Latin Amerika 'yı Özgürlüğüne Kavuşturan Adamın Hayat Hikayesi*, Çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Rıza Kurtuluş; “Afrika, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 428-435

Stone, Jeffery C.; “Imperialism, Colonialism and Cartography”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 13/1 (1988), s. 57-64.

Şehmus, Güzel, M.; *Cezayir ve Berberiler*, yay. haz. İlhan Akalın. Ankara 1997.

Tümertekin, Erol; *Amerika Birleşik Devletleri Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1967.

Uçarol, Rifat; *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul 2010 (8. Basım)

Uğur, Hatice; *Osmanlı Afrika 'sında Bir Sultanlık Zengibar*, İstanbul2005.

Vikør, Knut S.; The Desert-Side Salt Trade of Kavar, *African Economic History*, 11 (1982), s. 115-144

Wiesner-Hanks, Merry E.; *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul 2009.

Yarar, Ayşe; “Latin Amerika 'da İspanyol Sömürgeciliği Simon Bolivar'ın Bağımsızlık Mücadelesi”, *History Studies*, Cilt 5, Sayı 1, Haziran 2013, s. 391-403.

Zinn, Howard; *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*, çev: Sevinç Sayan Özer, İstanbul 2005.